
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2011

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2011

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

BITKA PRI MYRIOKEFALONE, 1176: POSLEDNÁ OFENZÍVA MANUELA KOMNÉNA

MARTIN KONEČNÝ

KONEČNÝ, M.: The Battle of Myriokephalon, 1176: The Last Offensive Campaign of Manuel Komnenos. *Vojenská história*, 2, 15, 2011, pp. 3-19, Bratislava.

This contribution describes famous battle of Myriokephalon (1176) between Byzantines under commander Emperor Manuel Komnenos and Seljuks under commander Sultan Kilidj Arslan II. In the first part of this article author describes political situation of Byzantine Empire in the East in 1143 – 1176, including first war with Seljuk Sultanate of Rum in 1146, offensive campaign against Antioch in 1158 – 1159 and peace treaty between Manuel and Kilidj Arslan II. in 1161. The main part of this contribution is dedicate to describe the course of battle of Myriokephalon, situated in modern Turkey. The battle put a stop to byzantine offensive campaigns against Seljuk Sultanate of Rum.

Military history. Byzantium. Seljuk Sultanate of Rum, Manuel Komnenos, Kilidj Arslan II., Myriokephalon.

Bitka pri Myriokefalone medzi Byzantíncami a seldžuckými Turkami, ktorá sa odohrala 17. septembra 1176, patrí k najznámejším v tisícročnej byzantskej histórii. Už doboví autori ju považovali za porovnateľnú s tragickou bitkou pri Mantzikerte, ku ktorej došlo o storočie skôr (26. augusta 1071).¹ Vyplyvalo to z postoja cisára Manuela Komnéna, ktorý svoj osud prirovnal k osudu cisára Romana IV. Diogéna, ktorého Seldžuci porazili a zajali pri Mantzikerte. Byzantínci vnímali Mantzikert ako jednu z najhorších vojenských porážok a bitka pri Myriokefalone sa Manuelovi, pochopiteľne, zdala rovnako zdrvivúcou prehrou.²

Ako si neskôr ukážeme, dôsledky oboch bitiek boli pre Byzantskú ríšu odlišné a stotožno-

¹ Porážku pri Myriokefalone prirovnal k Mantzikertu už samotný cisár Manuel Komnénos, ako o tom referuje byzantský historik Niketas Choniates vo svojom diele. Toto prirovnanie sa postupne zaužívalo a pridržovali sa ho nielen byzantskí autori, ale aj niektorí moderní bádatelia. Pozri CHONIATES, Niketas. *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Translated by Harry J. Magoulias. Detroit : Wayne State University Press, 1984, s. 108.

² K bitke pri Mantzikerte pozri FRIENDLY, Alfred. *The Dreadful Day: The Battle of Mantzikert 1071*. London : Hutchinson, 1981; CHEYNET, J. C. Mantzikert : Un désastre militaire? In *Byzantion*, 50, 1980, s. 410- 438 alebo našu aktuálnu štúdiu KONEČNÝ, Martin. Mantzikert 1071. In *Historický obzor*, 22, 2011, č. 3/4, s. 64-72.

vane Mantzikertu s Myriokefalonom je v modernej historiografii už prekonané. Táto štúdia má za cieľ vykresliť nielen samotnú bitku pri Myriokefalone za pomoci zachovaných byzantských písomných prameňov, ale zároveň poukázať aj na udalosti, ktoré bitke predchádzali. Preto sa podstatná časť štúdie venuje zahraničnej politike cisára Manuela Komnéna na Východe v rokoch 1143 – 1176. Domnievame sa, že bez tohto priblíženia dôležitých faktov by bol popis samotnej bitky neúplný a bez širších súvislostí.

PRAMENE A LITERATÚRA

Bitku pri Myriokefalone spomínajú dva najdôležitejšie byzantské písomné pramene mapujúce vládu Jána II. Komnéna (1118 – 1143) a jeho syna Manuela I. Komnéna (1143 – 1180). Ide o diela známych byzantských historikov Jána Kinnama³ a Niketu Choniata.⁴ Oboch autorov a ich diela si aspoň stručne predstavíme. Ján Kinnamos sa narodil v roku 1143, zrejme krátko po smrti cisára Jána II. Komnéna. Za vlády Manuela Komnéna sa stal cisárskym úradníkom a zúčastnil sa niekoľkých diplomatických ciest i vojenských ťažení (určite v 60. rokoch 12. storočia v bojoch s Uhorskom). Charles M. Brand predpokladá, že Kinnamos bol očitým svedkom bitky pri Myriokefalone a patril k tým šťastlivcom, ktorí ju prežili a vrátili sa späť do hlavného mesta ríše.⁵ Práve tu, v Konštantínopole, napísal Kinnamos historické dielo (dnes sa uvádza najčastejšie pod skráteným názvom *Epitomé*) v priebehu rokov 1180 – 1182, teda už v čase panovania Manuelovho syna, Alexia II. Komnéna.⁶ Dielo mapuje vládu Jána II. a Manuela a je vymedzené rokmi 1118 – 1176. Predpokladá sa, že Kinnamos písal aj o situácii po Manuelovej smrti, táto časť zápiskov sa ale do dnešných čias nezachovala. Žiaľ, Kinnamovo *Epitomé* síce končí rokom 1176, ale priebeh bitky pri Myriokefalone už priamo nezobrazuje. Svoje rozprávanie autor končí pochodom byzantského vojska k hraniciam Rumského sultanátu (oficiálny názov seldžuckého štátu v Malej Ázii) v lete roku 1176.⁷

Autor diela *Chroniké diégésis*, Niketas Choniates, bol mladší ako Ján Kinnamos, narodil sa asi v roku 1155. Pochádzal z maloázijského mesta Chonai a jeho starší brat Michael Choniates bol v rokoch 1182 – 1204 aténskym arcibiskupom.⁸ Už v mladom veku odišiel Niketas do Konštantínopola, kde vyštudoval a stal sa cisárskym úradníkom na dvore Alexia II. Komnéna. Keď sa k moci dostala dynastia Angelovcov (vládla 1185 – 1204), prvý z jej cisárov, Izák II. Angelos si Choniata vybral za osobného sekretára. Niketas Choniates teda v spoločenskom rebríčku získal vyššie postavenie ako Ján Kinnamos a zaradil sa k boha-

³ Dielo Jána Kinnama *Epitomé* bolo preložené do viacerých svetových jazykov. My sme mali k dispozícii anglický preklad, pozri KINNAMOS, John. *Deeds of John and Manuel Comnenus*. Translated by Charles M. Brand. New York : Columbia University Press, 1976.

⁴ Niketas Choniates nazval svoje dielo *Chroniké diégésis* (dnes je známejšie pod názvom *Historia*, ako ho uvádza novodobý editor Jean Luis Van Dieten). Podobne ako Kinnamova práca, aj toto dielo bolo preložené do svetových jazykov. V tejto štúdii používame anglický preklad, CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1.

⁵ KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 3.

⁶ Tamže, s. 4.

⁷ Tamže, s. 224. Základné informácie k Rumskému sultanátu pozri v *The Encyclopaedia of Islam*. Edited by C. E. BOSWORTH – E. VAN DONZEL – W. P. HEINRICHS – G. LECOMTE. Volume VII. NED – SAM. Leiden : Brill, 1995, s. 601-606.

⁸ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. ix.

tým a vplyvným občanom hlavného mesta.⁹ Jeho kariéru zničila štvrtá križiacka výprava, ktorá v roku 1204 vydrancovala Konštantínopol a Choniates, podobne ako iní vysokopostavení Byzantínci, ušiel do Malej Ázie na dvor Theodora I. Laskarisa, vládcu Nikájskeho cisárstva.¹⁰ Tu, v Nikáji, aj dokončil rozsiahle dielo *Chroniké diégésis* pojednávajúce o Byzantskej ríši v rokoch 1118 – 1206.

Pre nás je dôležité, že na rozdiel od Jána Kinnama, Choniates nám zanechal podrobný popis bitky pri Myriokefalone i pomerov, ktoré nastali bezprostredne po tomto konflikte.¹¹ Je to najdôležitejší byzantský písomný prameň pojednávajúci o nastolenej problematike a jeho výpovednú hodnotu nijako neznižuje fakt, že Choniates sa bitky osobne nezúčastnil, respektíve vtedy nebol ani v cisárskych službách. Jeho vysoká úradnícka funkcia, ktorú neskôr dosiahol, mu umožňovala bezproblémový prístup k cisárskemu archívu, kde mohol potrebné dokumenty nájsť a použiť pri písaní diela.

O bitke pri Myriokefalone sa zmieňujú aj nebyzantské, tzn. najmä latinské pramene. Z nich je najdôležitejšie monumentálne dielo arcibiskupa Viliama z Tyru *Historia rerum in partibus transmaris gestorum*, známejšie pod skrátčeným názvom *Historia Ierosolymitana*.¹² Pojednáva o histórii Jeruzalemského kráľovstva a križiackych štátov v Palestíne a Sýrii v rokoch 1095 (vyhlásenie 1. križiackej výpravy pápežom Urbanom II., samotné kráľovstvo vzniklo až v roku 1099) až 1184.¹³ Tento prameň je nevyhnutný pre výskum existencie latinských štátov na Blízkom východe v 12. storočí i pre poznanie samotných križiackych výprav, ale nájdeme v ňom aj množstvo informácií o Byzantskej ríši.

Najmä za vlády Manuela Komnéna sa vzťahy medzi Byzanciou a Jeruzalemským kráľovstvom veľmi upevnili a oba štáty medzi sebou dlhodobo spolupracovali. Sám Manuel si za ženu zobral „latinskú“ princeznú Máriu z Antiochie (v roku 1161) a v roku 1171 pozval jeruzalemského kráľa Amalricha I. na oficiálnu návštevu Konštantínopola.¹⁴ Aj Viliam z Tyru mal to šťastie, že sa mohol zúčastniť oficiálnej návštevy hlavného mesta Byzancie ešte za vlády Manuela Komnéna, konkrétne na prelome rokov 1179 – 1180.¹⁵ Viliam sa v Konštantínopole ocitol len tri roky po bitke pri Myriokefalone a informácie o tejto udalosti mal teda pomerne čerstvé. V jeho popise však chýbajú také podrobnosti, aké nájdeme u Choniata. Obsahuje však chválospev na cisára Manuela Komnéna i dôležité informácie o zhoršujúcom sa zdravotnom stave byzantského panovníka na sklonku jeho vlády.¹⁶

⁹ Tamže, s. xiv.

¹⁰ K spomínaným udalostiam a k štvrtej križiackej výprave celkovo pozri napríklad PHILLIPS, Jonathan. *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople*. London : Pimlico, 2005.

¹¹ Choniates venoval vojne medzi Byzantíncami a Seldžukmi celú šiestu knihu svojho diela. Pozri CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 99-112.

¹² Dielo bolo preložené aj do angličtiny a je dostupné pod názvom William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. Translated and annotated by E. A. Babcock and A. C. Krey. 2 vols. New York : Columbia University Press, 1943.

¹³ EDBURY, Peter W. – ROWE, John G. *William of Tyre. Historian of the Latin East*. New York : Cambridge University Press, 2008, s. 1.

¹⁴ Pozri RUNCIMAN, Steven. *The Visit of King Amalric I. to Constantinople in 1171*. In KEDAR, B. Z. – MAYER, H. E. – SMAIL, R. C. (Eds.). *Outremer. Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem presented to Joshua Prawer*. Jerusalem : Yad Izhak Ben-Zvi Institute, 1982, s. 153-158.

¹⁵ EDBURY, ROWE, *William of Tyre. Historian of the Latin East*, ref. 13, s. 130.

¹⁶ Tamže, s. 148-149.

Muslimské pramene, ktoré by sa podrobne venovali bitke pri Myriokefalone úplne absentujú. Kvôli tomu v podstate nemôžeme určiť ani veľkosť armády sultána Kilič Arslana II., ktorý Byzantíncov porazil, ani kompletne zloženie seldžuckého vojska. Môžeme sa len domnievať, či mali, alebo nemali Seldžuci početnú prevahu nad byzantskou armádou.

Je potrebné zmieniť sa aj o sekundárnej literatúre súvisiacej s popisovanými udalosťami. Spomedzi štúdií je veľmi dôležitý príspevok Ralpa-Johannesa Lilieho, ktorý skúmal dôsledky bitky pri Myriokefalone na poslednú etapu vlády Manuela Komnéna a ďalší vývoj Byzancie do konca 12. storočia.¹⁷ Vzťahom Byzancie k tureckým štátom sa vo všeobecnosti Lilie zaoberá na inom mieste.¹⁸ Osídľovaním Malej Ázie tureckými nomádmi a definitívnou stratou tejto oblasti v prospech Seldžukov sa venuje Speros Vryonis v rozsiahlej štúdií publikovanej v byzantologickom časopise *Dumbarton Oaks Papers*.¹⁹ Všeobecne o vláde cisára Manuela Komnéna, o jeho zahraničnej politike (aj o vzťahoch k Seldžukom) a cieľoch pojednáva štúdiá Paula Magdalina s názvom *The Phenomenon of Manuel I. Komnenos*.²⁰

Spomedzi odborných monografií a syntéz musíme na prvom mieste spomenúť monumentálne dielo Paula Magdalina o Byzancii v dobe panovania Manuela Komnéna, kde, samozrejme, nájdeme aj informácie o bitke pri Myriokefalone.²¹ K dispozícii je aj niekoľko publikácií zaoberajúcich sa vojenstvom Byzancie všeobecne,²² alebo konkrétne za vlády Komnénovcov.²³ V týchto prácach, samozrejme, Myriokefalón nemôže absentovať. Užitočná je aj publikácia Ralpa-Johannesa Lilieho mapujúca vzájomné vzťahy Byzancie a križiackych štátov od roku 1096 do pádu Konštantínopola v roku 1204.²⁴ Proces islamizácie Malej Ázie a jej definitívne ovládnutie Seldžukmi a neskôr Osmanmi popisuje už spomínaný Speros Vryonis a komplexné dejiny Seldžukov spracoval v dnes už klasickej publikácii Claude Cahen.²⁵ Žiaľ, akákoľvek odborná literatúra v slovenčine k tejto téme

¹⁷ LILIE, Ralph-Johannes. Die Schlacht von Myriokephalon (1176): Auswirkungen auf das byzantinische Reich im ausgehenden 12. Jahrhundert. In *Révue des études byzantines*, 35, 1977, s. 257-275.

¹⁸ LILIE, Ralph-Johannes. Twelfth-Century Byzantine and Turkish States. In *Byzantinische Forschungen*, 16, 1991, s. 35-51.

¹⁹ VRYONIS, Speros Jr. Nomadization and Islamization in Asia Minor. In *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, s. 41-71.

²⁰ MAGDALINO, Paul. The Phenomenon of Manuel I. Komnenos. In *Byzantinische Forschungen*, 13, 1988, s. 171-199.

²¹ MAGDALINO, Paul. *The Empire of Manuel I. Komnenos, 1143 – 1180*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.

²² Napríklad HALDON, John. *The Byzantine Wars*. Brimscombe Port Stroud : The History Press, 2008, HALDON, John. *Byzantium at War. AD 600 – 1453*. Oxford : Osprey Publishing, 2002 alebo HALDON, John. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565 – 1204*. London : Routledge, 1999.

²³ BIRKENMEIER, John. *The Development of the Komnenian Army 1081 – 1180*. Leiden-Boston-Köln : Brill, 2002.

²⁴ LILIE, Ralph-Johannes. *Byzantium and the Crusader States 1096 – 1204*. New York : Oxford University Press, 2001.

²⁵ VRYONIS, Speros Jr. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley-Los Angeles-London : University of California Press, 1971; CAHEN, Claude. *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071 – 1330*. New York : Taplinger Publishing Company, 1968.

úplne absentuje. Aj preto sme sa rozhodli túto problematiku spracovať a urobiť ju dostupnou i pre slovenského čitateľa.

ZAHRANIČNOPOLITICKÁ SITUÁCIA BYZANCIE NA VÝCHODE ZA VLÁDY MANUELA KOMNÉNA (1143 – 1176)

Paul Magdalino v jednej zo spomínaných štúdií vyslovil názor, že Manuel sníval po nástupe na trón v roku 1143 absolútne nereálny sen o obnovení hraníc impéria z čias slávneho cisára Justiniána I. (527 – 565).²⁶ Justinián si stanovil prioritu dobyť naspäť územia, o ktoré ríša prišla ešte v dôsledku vpádu germánskych kmeňov v 5. storočí.²⁷ Počas jeho dlhšej vlády bojovali byzantské armády na Pyrenejskom polostrove, v severnej Afrike i v dnešnom Taliansku a rozšírili hranice impéria od Gibraltáru na západe až po Eufrat na východe.

Byzancia, ktorú Manuelovi zanechal jeho otec Ján II., sa rozlohou vonkoncom nemohla porovnávať s Justiniánovým impériom. Na severe bol prirodzenou hranicou rieša Dunaj, na juhu ostrovy v Egejskom mori, na západe patrilo Byzancii pobrežie dnešného Albánska a Čiernej hory a na východe mala Byzancia reálnu moc v maloázijskej Kilíkii a formálne i v sýrskej Antiochii. Už od čias Alexia Komnéna (1081 – 1118) bol jadrom ríše Balkán a, samozrejme, Konštantínopol, ako hlavné mesto a najväčšie kresťanské mesto na starom kontinente.²⁸ Malá Ázia už nenadobudla takú dôležitosť, akú mala do polovice 11. storočia, kým ju nezačali pustošiť seldžucké nájazdy. Byzantínci sa však nikdy nevzdali myšlienky znovudobytia čo najväčšieho územia naspäť do svojich rúk, a tejto stratégie sa držal aj Alexios, aj jeho syn Ján II.

V rovnakej politike na Východe pokračoval aj cisár Manuel, aj keď jeho územné zisky v Malej Ázii už neboli také výrazné ako v dobách Jána II. Manuel však bol odhodlaný brániť východnú hranicu Byzancie za každú cenu a za istých okolností neváhal podniknúť aj nákladné ofenzívne ťaženia na územie moslimských susedov.²⁹ Manuel kládol dôraz na vybudovanie dôležitých oporných bodov, pomocou ktorých by ovládol strategicky významné oblasti Paflagóniu, Frýgiu a Kilíkiu (v hraničnom pásme Byzancie a moslimských štátov, všetky uvedené lokality sa nachádzajú v dnešnom Turecku). Udržanie Kilíkie bolo životne dôležité pre suchozemské spojenie so Sýriou a najmä Antiochiou, ktorú sa Manuel (podobne ako jeho otec) snažil definitívne pripútať k Byzantskej ríši.³⁰

Pretrvávajúcim problémom Byzantíncov v Malej Ázii ostávali aj v polovici 12. storočia veľké skupiny voľne sa pohybujúcich nomádov, ovládané vlastnými náčelníkmi, nerešpektujúcimi moc seldžuckého sultána z Ikonie (uvádza sa aj názov Konya, dnes rovnomenné mesto v Turecku), ani Danišmendovského emira (emirát sa rozkladal v dnešnom severovýchodnom Turecku).³¹ Ich útokom odolali len dobre opevnené mestá a pevnosti, keďže na ich zdolanie by nomádi potrebovali obliehacie stroje, ktorými nedisponovali. Krátko

²⁶ MAGDALINO, *The Phenomenon of Manuel I. Komnenos*, ref. 20, s. 177.

²⁷ K cisárovi Justiniánovi pozri MEIER, Mischa. *Justinián. Život a vláda východořímského cisára*. Červený Kostelec : Nakladatelství Pavel Mervart, 2009.

²⁸ LILIE, *Twelfth-Century Byzantine and Turkish States*, ref. 18, s. 43-44.

²⁹ MAGDALINO, *The Phenomenon of Manuel I. Komnenos*, ref. 20, s. 180-181.

³⁰ Tamže, s. 181.

³¹ VRYONIS, *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, ref. 19, s. 45. K Danišmendovcom pozri *The Encyclopaedia of Islam*. Edited by B.LEWIS – CH. PELLAT – J. SCHACHT. Volume II. C-G. Leiden : Brill, 1991, s. 110-111.

po nástupe Manuela na trón bolo vystavené týmto nájazdom obyvateľstvo Frýgie a Lýdie v západnej časti Malej Ázie. Niektoré bandy kočovníkov postupovali v oblasti prameňov veľkej rieky Maiandros (dnes Menderes) a vyplienili tamojšie sídla, ľudí povraždili, alebo vzali do otroctva.³² Trestná výprava cisára Manuela na seba nenechala dlho čakať. Byzantská armáda urýchlene postupovala do ohrozených oblastí s cieľom vytlačiť Turkov za hranice ríše a preniesť boj na územie Rumskeho sultanátu. Manuel dokonca plánoval zaútočiť na sultánove hlavné mesto Konyu, aby tak definitívne odstránil „seldžucký problém“. Pri meste Filomelion (dnes Aksehir v Turecku) uštedril Seldžukom porážku a donútil sultána Mas'uda I. (vládol 1116 – 1155) stiahnuť sa na východ. Podľa Choniata však toto víťazstvo zaplatil Manuel zranením na nohe, kde ho zasiahol jeden z tureckých lukostrelcov.³³ Ani zranenie nezabránilo Manuelovi v pokračovaní ťaženia a Byzantínci postupovali ku Konyi, ktorú onedlho obľahli. Manuelovu armádu však neustále napádalo nielen pravidelné sultánovo vojsko, ale aj spomínané bandy kočovníkov, ktoré jej spôsobovali veľké straty. Dlhodobé obliehanie mesta sa tak v súčasnej situácii ukázalo ako nemožné. Manuel prikázal svojim oddielom ustúpiť a vrátiť sa na byzantské územie. Prvá výprava proti sultanátu v roku 1146 tak nedopadla úspešne, Konyu sa dobyť nepodarilo.³⁴

Už o rok neskôr čelila Byzancia ďalšej (tentoraz skôr potenciálnej) hrozbe, a to vojskám križiakov tiahnúcich cez Balkán a Malú Áziu do Sýrie. Táto druhá križiacka výprava bola oficiálne vyhlásená v roku 1146 pápežom Eugenom III. ako reakcia na to, že vládca severného Iraku a severnej Sýrie Imád ad-Dín Zengí dobyl Edessu (dnes Urfa vo východnom Turecku), hlavné mesto križiackeho štátu Edesské grófstvo.³⁵ Na čele výpravy stáli francúzsky kráľ Ľudovít VII. a nemecký kráľ Konrád III.³⁶ V porovnaní s prvou križiackou výpravou tu bol z byzantského pohľadu veľmi podstatný rozdiel – kým Alexios Komnénos v prvej polovici 90. rokov 11. storočia žiadal pápeža a západoeurópskych panovníkov o pomoc v boji proti Seldžukom a Pečenehom (čo vyústilo do prvej križiackej výpravy v rokoch 1096 – 1099), Manuel druhú výpravu západoeurópskych kresťanov nijako neinicioval a obával sa negatívnych následkov pre vlastnú ríšu. Napriek tomu sa snažil križiakom vychádzať v ústrety a oboch európskych kráľov veľmi srdečne privítal v Konštantínopole.³⁷

Manuel obom kráľom poradil, aby do Sýrie postupovali územím, ktoré ovládajú Byzantínci, respektíve, ktoré nie je veľmi vzdialené od byzantských pevností, kde boli posádky, ktoré by im v prípade potreby mohli prísť na pomoc (pochod by bol síce dlhší, ale bezpečnejší).³⁸ Križiaci sa však rozhodli pustiť po stopách prvej výpravy, no už od začiatku pochodu ich stíhali pohromy v podobe nedostatku zásob, dezercíí, chorôb a menších šarvátok s nomádmi. Skaza sa završila porážkou križiakov južne od Dorylea (dnes Eskişehir v Turecku) v októbri 1147.³⁹ Zvyšok výpravy sa potom snažil presunúť na územia kontrolované Byzantíncami, kde nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo. V Attalei (dnes

³² Tieto skutočnosti spomínajú obaja byzantskí historici. Pozri KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 38-40 a CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 31.

³³ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 31.

³⁴ BIRKENMEIER, *The Development of the Komnenian Army 1081 – 1180*, ref. 23, s. 103-105.

³⁵ NICOLLE, David. *Druhá křížová výprava 1148. Pohroma před branami Damašku*. Praha : Grada Publishing, 2010, s. 15.

³⁶ Tamže, s. 17-18.

³⁷ MAGDALINO, *The Empire of Manuel I. Komnenos, 1143 – 1180*, ref. 21, s. 46-47.

³⁸ Tamže, s. 50.

³⁹ NICOLLE, *Druhá křížová výprava 1148*, ref. 35, s. 46- 47.

Antalya na juhu Turecka) sa križiacke vojsko opäť rozdelilo, časť odplávala do Antiochie na prenajatých lodiach a časť vojska čakal náročný pochod popri pobreží. Nie je našim cieľom podrobne popisovať celé ťaženie, pristavíme sa teda len pri výsledkoch výpravy. V júli 1148 sa križiaci pokúsili dobyť Damask v Sýrii, no obliehanie bolo neúspešné. Výprava nedosiahla žiadny zo stanovených cieľov – Edessa ostala v moslimských rukách a križiaci nezískali v Sýrii žiadne nové územia.

V Manuelovej zahraničnej politike však došlo po týchto udalostiach k zásadnej zmene. Cisár si uvedomil, že prvá križiacka výprava nebola ojedinelou udalosťou a že kedykoľvek sa križiacke štáty v Sýrii a Palestíne ocitnú v nebezpečenstve, môžu nasledovať ďalšie podobné ťaženia európskych feudálov na Východ.⁴⁰ Na túto skutočnosť reagoval Manuel výraznou prozápadnou orientáciou svojej zahraničnej politiky a dobre ju charakterizuje spojenectvo s nemeckým kráľom Konrádom III., ktorého základy boli položené počas Konrádovho liečenia v Konštantínopole od januára do marca 1148. Spojenectvo Byzancie a Svätej ríše rímskej nemeckého národa bolo spečatené na Vianoce 1148.⁴¹ Obojstranne dobré vzťahy však vydržali len do polovice 50. rokov 12. storočia. V roku 1152 totiž Konrád III. zomrel a jeho nástupca Fridrich I. Barbarossa (1152 – 1190) začal postupne uplatňovať politiku nezlučiteľnú s Manuelovými predstavami o spojenectve a spolupráci. Od konca 50. rokov sa vzťahy oboch panovníkov už len zhoršovali a nakoniec prerástli do dlhotrvajúceho nepriateľstva.⁴²

Koncom 50. rokov obrátil Manuel svoju pozornosť opäť na Východ a usiloval sa vyriešiť dávny problém, s ktorým zápasil už jeho otec – definitívne pripútať Antiochiu k Byzantskej ríši. Vodcovia prvej križiackej výpravy totiž zložili sľub cisárovi Alexiovi Komnénovi, že všetky bývalé byzantské mestá, ktoré počas ťaženia dobyjú, vrátia naspäť do jeho rúk.⁴³ Najmarkantnejším príkladom nedodržania dohody boli Edessa a Antiochia, ktorých sa križiaci zmocnili a urobili z nich centrá svojich štátov – Edesského grófstva a Antiochijského kniežactva.

V roku 1153 si Konstancia, vdova po antiochijskom kniežati Raymondovi z Poitiers, zobrala za manžela chudobného rytiera Rainalda z Châtillonu, ktorý sa tak stal novým kniežaťom Antiochie.⁴⁴ Rainald prišiel do Sýrie ešte s križiackym vojskom Ľudovíta VII., no po skončení výpravy sa nevrátil do Francúzska, ale ostal v Levante.⁴⁵ Veľmi rýchlo po nástupe na kniežací stolec získal Rainald povesť obávaného a nebezpečného muža. Nešťítel sa dokonca mučiť antiochijského patriarchu, ktorý mu odmietal vydať cirkevné poklady, no najviac sa „preslávil“ zničujúcim nájazdom na byzantský ostrov Cyprus, ktorý podnikol so svojim spojencom, arménskym princom Torosom. Byzantská posádka takýto útok vôbec nečakala a nezmohla sa na výraznejší odpor. Dobyvatelia povraždili stovky ľudí, aj mní-

⁴⁰ MAGDALINO, *The Phenomenon of Manuel I. Komnenos*, ref. 20, s. 182.

⁴¹ ANGOLD, Michael. *The Byzantine Empire 1025 – 1204. A political history*. New York : Longman, 1984, s. 170.

⁴² Tamže, s. 178-184. Pre viac informácií o slávnom nemeckom kráľovi a neskôr cisárovi Fridrichovi Barbarosovi pozri monografiu OPLL, Ferdinand. *Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř*. Praha : Paseka, 2001.

⁴³ NICOLLE, David. *První křížová výprava 1096 – 1099. Dobyti Svaté země*. Praha : Grada Publishing, 2007, s. 31.

⁴⁴ HAMILTON, Bernard. *The Leper King and his Heirs. Baldwin IV. and the Crusader Kingdom of Jerusalem*. New York : Cambridge University Press, 2005, s. 104.

⁴⁵ Pre viac informácií o tomto kontroverznom vládcovi pozri HAMILTON, Bernard. The Elephant of Christ: Reynald of Châtillon. In *Studies in Church History*, 15, 1978, s. 97-108.

chov, ženy a deti a odvliekli si z Cypru obrovskú korisť. Tento masaker kresťanov na Cypre vyvolal obrovské pobúrenie nielen v Konštantínopole, ale aj vo Svätej zemi a odsúdil ho aj jeruzalemský kráľ Balduin III.⁴⁶

Manuelova reakcia síce neprišla okamžite, ale bola o to tvrdšia. Po ukončení vojenských ťažení na Apeninskom polostrove presunul cisár väčšiu časť svojich armád do Malej Ázie s cieľom znovu obsadiť celú Kilíkiu (niektoré pevnosti v tejto oblasti už totiž dobyl spomínaný arménsky princ Toros) a potrestať antiochijské knieža za jeho trúfalosť. V Kilíkii obrovská byzantská armáda veľmi rýchlo prinútila Torosa na ústup do hôr a obsadila mestá Anazarbos, Toprakkale, Adanu, Tarsus a Mopsuestiu (všetky na území dnešného juhovýchodného Turecka).⁴⁷ Arméni boli porazení a Kilíkiia sa takmer celá ocitla znovu pod kontrolou Byzantíncov. Ostávalo ešte dokončiť záležitosť s Rainaldom, ktorú si však Manuel odložil na nadchádzajúci rok 1159 a zimu strávil v meste Mopsuestia.

Rainald veľmi rýchlo zistil, že v tomto boji ostal bez spojencov – pomoc nemohol očakávať ani od Torosa, ani od Balduina III., a už vôbec nie od moslimského vládcu Núr ad-Dína (nástupcu Zengího). Vedel, že jeho armáda sa s tou byzantskou nemôže porovnávať, a tak mu neostávalo iné, len vyslať k cisárovi mierové posolstvo. To však Manuel okamžite odmietol. Rainald vyskúšal poslednú možnosť, a tá mu vyšla – obliekol si kajúcny odev pustovníka a vybral sa do Mopsuestie, kde na kolenách prosil cisára o odpustenie. Manuel ospravedlnenie tentoraz prijal, s tým, že Rainald mu musí okamžite zložiť vazalskú prísahu a už nikdy nepozdvihne zbrane proti Byzantíncom. Súčasťou dohody bolo aj nahradenie latinského patriarchu v Antiochii byzantským a dislokovanie stálej byzantskej vojenskej posádky v meste. Za týchto podmienok si Rainald mohol ponechať titul antiochijského kniežata. Ťaženie na Východe Manuel zavŕšil slávnostným triumfom v Antiochii (v apríli 1159), ktorú sa mu aspoň formálne podarilo získať do svojich rúk.⁴⁸ Bolo to naposledy, čo sa byzantská armáda v plnej sile objavila v severnej Sýrii.

Ešte pred začiatkom expedície do Kilíkie uzavrel Manuel mierovú zmluvu s novým seldžuckým sultánom Kilič Arslanom II. (vládol 1155 – 1192). Bol to z jeho strany pochopiteľný ťah, cisár potreboval sústrediť všetky dostupné sily na boj proti Torosovi a Rainaldovi, a chcel prejsť Malou Áziou bez zbytočných šarvátok so Seldžukmi. Cestou do Kilíkie sa nič vážne nestalo, ale počas návratu do Konštantínopola došlo k niekoľkým zrážkam so seldžuckým vojskom. Manuel na to zareagoval v roku 1160 odvetnou výpravou, na ktorú povolal aj pomocné oddiely z Antiochie a Jeruzalema. Sultán Kilič Arslan II. sa cítil ohrozený zo západu Byzantíncami a z východu spojeným vojskom Antiochijského kniežactva a Jeruzalemského kráľovstva, a nakoniec požiadal cisára o mier.⁴⁹ Manuel súhlasil a mierová zmluva z roku 1161 bola spečatená o rok neskôr počas oficiálnej návštevy Kilič Arslana II. v Konštantínopole.⁵⁰ Sultán bol cisárovým osobným hosťom celých 80 dní, ktoré boli vyplnené nielen rokovaniami, ale aj oslavami, ceremoniálmi a grandióznymi hrami v mestskom hipodróme. Návšteva Kilič Arslana II. v Konštantínopole bola neskutočne

⁴⁶ HARRIS, Jonathan. *Byzantium and the Crusades*. London : Hambledon Continuum, 2007, s. 105-106.

⁴⁷ LILIE, *Byzantium and the Crusader States 1096 – 1204*, ref. 24, s. 176-177.

⁴⁸ KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 142-143.

⁴⁹ LILIE, *Byzantium and the Crusader States 1096 – 1204*, ref. 3, s. 183.

⁵⁰ Túto udalosť veľkého významu podrobne popisuje historik Niketas Choniates. Pozri CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 67-69. Pozri aj CAHEN, *Pre-Ottoman Turkey*, ref. 25, s. 101.

nákladnou záležitosťou aj na byzantské pomery. Manuel obdaroval sultána klenotmi z cisárskej pokladnice, Choniates spomína luxusné náramky, náhrdelníky, drahokamy, vzácne látky a ďalšie cennosti.⁵¹ Za to sultán sľúbil mať rovnakých priateľov i nepriateľov ako cisár, vrátiť cisárovi niektoré významné mestá a pevnosti v Anatólii obsadené Seldžukmi, pomôcť v prípade potreby cisárovi so svojou armádou a konečne rázne zasiahnuť proti nomádov, ktorí pustošili byzantské územie na západe Malej Ázie.⁵² Pozície Byzancie v Malej Ázii po tejto dohode opäť vzrástli, sultanát nepredstavoval žiadne nebezpečenstvo, Arméni v Kilíkii po poslednej trestnej výprave ostávali v defenzíve a emirát Danišmendovcov sa už nachádzal v úpadku, a pre Byzanciu nebol súperom. Východná hranica Byzancie tak bola v 60. rokoch 12. storočia stabilná, len občas ju narušili vpády nomádskych bánd, ktoré však boli rýchlo odrazené.

Mierová zmluva medzi Manuelom a Kilič Arslanom II. bola výhodná pre obe strany. Cisár si uvoľnil ruky v Ázii a mohol sa venovať posilňovaniu pozícií Byzancie v Európe, čo v tomto období znamenalo bojovať so Srbskom, Uhorskom a na diplomatickom poli najmä s Fridrichom Barbarossom. Kilič Arslan II. zase upevňoval moc svojho štátu v Malej Ázii na úkor rozpadávajúceho sa Danišmendovského emirátu. Danišmendovci už neboli ani pre sultána vážnejšou hrozbou a obávať sa nemusel ani cisára Manuela, s ktorým mal podpísanú dlhoročnú mierovú zmluvu. Potenciálne nebezpečenstvo hrozilo iba od Núr ad-Dína, moslimského vládcu severnej Sýrie, ktorý bol spojencom Danišmendovcov a v prípade potreby mohol vojensky zasiahnuť na obranu ich emirátu.⁵³ Situácia v Malej Ázii i na Blízkom východe sa radikálne zmenila v roku 1174, keď zomrel obávaný Núr ad-Dín i jeruzalemský kráľ Amalrich I. Kilič Arslan II. sa už nemusel báť mocného súpera a okamžite zaútočil na svojho severného suseda. Sultán obsadil mestá Sebasteiu a Neokaisareiu (na území dnešného severovýchodného Turecka) a donútil posledných Danišmendovcov opustiť emirát a ujsť do Konštantínopola.⁵⁴

Moc Rumského sultanátu v Malej Ázii tak obrovsky vzrástla, priamo úmerne s tým, ako sa zväčšilo jeho územie. Danišmendovský emirát bol zničený a Saláh ad-Dín (známejší ako Saladin), Núr ad-Dínov nástupca, sa najprv musel vysporiadať s opozíciou vo vlastnom štáte, takže pre sultána Kilič Arslana II. nepredstavoval akútne nebezpečenstvo.⁵⁵ Zdalo sa, že pozície sultanátu v Malej Ázii nemôže nikto výraznejšie ohroziť. Opak však bol pravdou. Danišmendovcov prijal cisár v Konštantínopole ako utečencov so všetkými poctami a okamžite vyslal posolstvo k sultánovi, aby stiahol svoje posádky z nedávno obsadených miest. Sultán odmietol Manuelovi vyhovieť, a ten to považoval za porušenie mierovej zmluvy medzi Byzanciou a Rumským sultanátom z roku 1161.⁵⁶ Manuel videl, že si autoritu a sultánovu poslušnosť bude musieť vymôcť násilím a začal reálne zvažovať vojenskú výpravu proti Rumskému sultanátu. Schyľovalo sa k jednej z tragických bitiek byzantských dejín.

⁵¹ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 68.

⁵² MAGDALINO, *The Empire of Manuel I. Komnenos, 1143 – 1180*, ref. 21, s. 77.

⁵³ LILIE, *Twelfth-Century Byzantine and Turkish States*, ref. 18, s. 40-41.

⁵⁴ BRAND, Charles M. *Byzantium Confronts the West 1180 – 1204*. Cambridge : Harvard University Press, 1968, s. 16.

⁵⁵ HINDLEY, Geoffrey. *Saladin a počátky džihádu*. Praha : Baronet, 2009. Pozri celú kapitolu 7, s. 105-123. K sultánovi Saladinovi pozri aj *The Encyclopaedia of Islam*, ref. 7, s. 910-914.

⁵⁶ MAGDALINO, *The Empire of Manuel I. Komnenos, 1143 – 1180*, ref. 21, s. 95.

PREDPOKLADY VOJENSKÉHO ŤAŽENIA

Dôvodov, prečo sa Manuel odhodlal k vojenskej výprave proti Rumskému sultanátu, bolo hneď niekoľko a vonkoncom za tým nemôžeme vidieť len snahu o pomoc Danišmendovcom. Predovšetkým po roku 1174 sa narušil dlhoročný status quo v Malej Ázii, kde bola moc primerane rozložená medzi Byzanciu, Rumský sultanát a Danišmendovský emirát. Smrťou Núr ad-Dína sa tento stav zmenil a moc sultanátu rapidne vzrástla najmä na úkor Danišmendovcov. V tomto období navyše Kilič Arslan II. získal vplyvného spojenca, zarytého Manuelovho nepriateľa, nemeckého cisára Fridricha Barbarossu.⁵⁷ Takáto podpora sultanátu zo strany mocného západoeurópskeho panovníka bola pre Manuela jednoducho neprijateľná. Ďalším problémom bola skutočnosť, že na Západe sa Manuel dostal v podstate do úplnej izolácie a stratil takmer všetkých spojencov. Jeho najväčším súperom bol Fridrich Barbarossa, veľkou hrozbou pre Byzanciu boli už desaťročia sicílski Normani, konflikt vypukol aj s Benátkami a ani Lombardská liga a pápež Alexander III. (pontifikát v rokoch 1159 – 1181) už s Manuelom nespolupracovali tak ako v 60. rokoch 12. storočia.

Nesmieme zabudnúť ani na ďalší faktor, a to problém prestíže. Za vlády Manuela prerástla rivalita medzi západným (Svätá ríša rímska nemeckého národa) a východným (Byzancia) cisárstvom do otvoreného nepriateľstva. Byzantskí cisári sa už stáročia považovali za hegemonov celého kresťanského sveta (aj v tých najťažších časoch aspoň formálne) a ostatných kresťanských vládarov nepovažovali za seberovných. Titul rímskeho cisára (po grécky *basileus ton Romaion*) patril podľa nich jedine panovníkovi v Konštantínopole, a preto s obnovením cisárstva na Západe nikdy Byzantínci nesúhlasili. Výprava proti Seldžukom by tak mohla východnému cisárstvu dodať na väčšej vážnosti a sláve i v očiach západných vládcov. Byzantský cisár by sa postavil proti úhlavným nepriateľom kríža, zatiaľ čo západný cisár v tom období bojoval proti pápežovi Alexandrovi III.⁵⁸ Fridrich Barbarossa si vojnou proti pápežovi v očiach kresťanov určite nepolepšil, ale na Manuela by sa mohlo pozerat' ako na cisára odvážne bojujúceho proti Seldžukom, dlhoročným nepriateľom kresťanov na Blízkom východe.

Zničením sultanátu by sa navyše zlepšilo spojenie medzi Konštantínopolom a krížiackymi štátmi v Sýrii a Palestíne, nová suchozemská cesta cez Malú Áziu by tak mohla ísť bez problémov územím dovtedy ovládaným Seldžukmi.⁵⁹ Prechod cez oblasti patriace sultanátu by okrem toho cestu do Sýrie výrazne skrátil, čo bol takisto nezanedbateľný faktor. Dobytím Rumského sultanátu by sa zároveň naplnil dlhodobý cieľ Byzantíncov o opätovnom ovládnutí Anatólie, ktorú stratili v priebehu rokov 1071 – 1081.⁶⁰ Sám Manuel napísal v liste pápežovi Alexandrovi III., že už onedlho otvorí novú suchozemskú cestu cez Malú Áziu do Svätej zeme a pápež tak bude môcť vyhlásiť krížiacku výpravu, ktorej trasa môže viesť práve týmto územím.⁶¹

⁵⁷ BRAND, *Byzantium Confronts the West 1180 – 1204*, ref. 54, s. 18.

⁵⁸ LILIE, *Byzantium and the Crusader States 1096 – 1204*, ref. 3, s. 213.

⁵⁹ Tamže, s. 213-214.

⁶⁰ LILIE, *Twelfth-Century Byzantine and Turkish States*, ref. 18, s. 44.

⁶¹ Manuelov list sa síce nezachoval, ale jeho obsah vieme vyrozumiť z listu, ktorý obratom napísal pápež francúzskemu kráľovi Ľudovítovi VII. V ňom ho okrem iného vyzýval k účasti na chystanej krížiackej výprave.

V roku 1175 už boli prípravy na ťaženie proti sultanátu v plnom prúde. Manuel prikázal opätovne postaviť pevnosť Dorylaion, ktorá bola v tom čase v troskách a v jej okolí táborilo podľa Jána Kinnama okolo 2 000 nomádov.⁶² Budovanie opevnenia neprebiehala bez problémov, robotníci i stráža boli neustále napádaní útočiacimi Turkami.⁶³ Nakoniec sa však rozkaz podarilo splniť a novovybudovanú pevnosť Dorylaion obsadila silná byzantská posádka. Ešte v tom istom roku dal Manuel príkaz zrekonštruovať ďalší oporný bod chystaného ťaženia – pevnosť Soublaion (Byzantíncami nazývaná aj Choma, dnes mestečko Homa v Turecku). Kým Dorylaion mal skôr význam pre obranu byzantských hraníc, Soublaion mal slúžiť ako „odrazový mostík“ na útok na územie Rumského sultanátu.⁶⁴ Počas roka 1175 sa Manuel zdržiaval v Malej Ázii a dohliadal na práce pri výstavbe pevností, podľa Choniata sa vrátil do Konštantínopola až v januári 1176.⁶⁵ Sultán Kilič Arslan II., samozrejme, protestoval proti výstavbe nových byzantských pevností, ale neodvážil sa cisára napadnúť so svojou pravidelnou armádou a rozpútať tak vojnu. Vedel však, že vybudovanie týchto oporných bodov je len predzvesťou veľkej byzantskej ofenzívy, ktorá bude onedlho nasledovať.

PRIEBEH BITKY PRI MYRIOKEFALONE

Na jar roku 1176 vykonával cisár nevyhnutné prípravy súvisiace s chystaným vojenským ťažením.⁶⁶ Podarilo sa mu zhromaždiť obrovskú armádu, ktorej presnú veľkosť síce nevieme, ale podľa odhadov moderných historikov mala vyše 25 000 mužov.⁶⁷ Vojsko bolo zložené z byzantských jednotiek, žoldnierskych oddielov i spojeneckých oddielov. Ťaženia proti sultanátu sa zúčastnili kumánski jazdní lukostrelci i oddiely ťažkých jazdcov Balduina z Antiochie, Manuelovho švagra. Kinnamos uvádza, že Manuel povolal aj spojenecké srbské a uhorské vojsko, tieto oddiely sa však k cisárskej armáde nestihli včas pripojiť a priamo do bojov pri Myriokefalone nezasiahli.⁶⁸ Manuelova osobná stráž pozostávala najmä z elitných zborov varjažskej gardy (*tagma ton Varangon*), ktorej bojovníci boli ozbrojení typickými ťažkými obojručnými sekerami.⁶⁹ Výpravy sa zúčastnili byzantské jednotky povolane z európskej i ázijskej časti ríše, zložené z lukostrelcov, ťažkých a ľahkých pešiakov i jazdcov. Súčasťou vojenskej kolóny boli aj obliehacie mechanizmy skonštruované na prelomenie hradieb Konye a okolo 3 000 nákladných vozov, na ktorých vojsko transportovalo zásoby potravín, vody, krmiva pre kone i ťažné zvieratá, zbrane a vojenskú techniku.⁷⁰

Keďže dobové turecké pramene, ktoré by sa zmieňovali o bitke pri Myriokefalone sa nezachovali, nedokážeme určiť veľkosť ani presné zloženie seldžuckého vojska. Predpokladáme však, že v ňom dominovala ľahká jazda, doplnená o oddiely ťažkých jazdcov

⁶² KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 220.

⁶³ Tamže, s. 221. Pozri tiež VRYONIS, *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, ref. 19, s. 52-53.

⁶⁴ BIRKENMEIER, *The Development of the Komnenian Army 1081 – 1180*, ref. 23, s. 127.

⁶⁵ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 100.

⁶⁶ KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 224.

⁶⁷ HALDON, *The Byzantine Wars*, ref. 22, s. 198.

⁶⁸ KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 224.

⁶⁹ K histórii varjažskej gardy pozri BLÖNDAL, Sigfús – BENEDIKZ, Benedict. *The Varangians of Byzantium*. New York : Cambridge University Press, 2007; KONEČNÝ, Martin. Varjažská garda byzantských cisárov. In *Historická revue*, 20, 2009, č. 6, s. 80-83.

⁷⁰ KINNAMOS, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, ref. 3, s. 224.

ghulámov,⁷¹ ktoré stále patrili k elite moslimských armád i v tomto období.

Obrovské vojsko (na čele ktorého bol sám cisár Manuel Komnénos) opustilo Konštantínopol uprostred leta roku 1176 a postupovalo byzantským územím na západe Malej Ázie, kde neočakávalo neprijemnosti v podobe seldžuckých prepádov. Niketas Choniates následne spomína prechod Frýgiou a dve zastávky vojenskej kolóny v mestách Laodikeia (dnes Denizli v Turecku) a Chonai (rodisko Niketu Choniata, na juhozápade dnešného Turecka).⁷² Odtiaľ smerovala armáda na severovýchod pozdĺž toku rieky Maiandros až k novovybudovanej pevnosti Soublaion.⁷³ Čím viac sa byzantské vojsko blížilo k seldžuckej hranici, tým častejšie začali byť nečakané prepady nomádov. Útoky niekoľkých stoviek ľahkých jazdcov samozrejme nemohli vážne ohroziť cisárovu armádu, ale jednoznačne spomaľovali jej postup a nútili Byzantíncov byť neustále v strehu a v bojovej pohotovosti.

Po príchode do pohraničných oblastí museli Byzantínci čeliť veľmi neprijemnej skutočnosti – Seldžuci zničili všetku úrodu a vypálili aj obyčajnú trávu, aby kone a ťažné zvieratá nemali čo žrať. Ako sa ukázalo, otrávil aj všetky dostupné pramene a potoky v kraji, takže Byzantínci boli odkázaní len na zásoby, ktoré si niesli so sebou.⁷⁴ Tie sa však začali rýchlo mŕňať a nedostatok čistej pitnej vody spôsobil nielen dezercie, ale čo bolo horšie, aj vypuknutie úplavice v byzantskom vojsku, následkom čoho bojaschopnosť armády, samozrejme, poklesla.

Kilič Arslan II. mal stále rešpekt pred byzantským cisárom i pred silou jeho armády a vyslal k nemu poslov s návrhom na mierové ukončenie konfliktu. Skúsení generáli Manuelovi radili, aby ponuku prijal a neriskoval ťažký boj, keď naňho armáda v dôsledku vypuknutia choroby nie je dostatočne pripravená a tromfy sú na strane Seldžukov.⁷⁵ Manuel sa však nechcel vrátiť z ťaženia s prázdnyimi rukami a poslov povýšene odmietol. Jeho cieľom bolo dobytie Konye za každých okolností, a preto nariadil pokračovať v pochode ďalej na východ. Vojsko na svojej ceste prešlo popri ruinách starobylej pevnosti Myriokefalon (ležiacej na severozápad od Konye, jej pozostatky sú viditeľné ešte aj dnes) a zamierilo k horskému priesmyku Tzivritze (dnes Turrije Boghaz v Turecku).⁷⁶ Na ceste ku Konyi museli prejsť Byzantínci práve týmto priesmykom, ktorý je dlhý asi 24 kilometrov. Okolo priesmyku rástol skoro po celej dĺžke lesný porast, no na niekoľkých miestach sa nachádzali skalnaté bralá a útesy. Kilič Arslan II. správne predpokladal, že Byzantínci budú chcieť prejsť týmto priesmykom, aby si skrátili cestu (obchádzka by pochod výrazne predĺžila) a rozmiestnil tam svojich mužov. John Haldon tvrdí, že Manuel možno predpokladal, že ho Turci nenapadnú priamo v priesmyku, ale až keď z neho bude na druhej strane vychádzať.⁷⁷ Tak by sa dalo vysvetliť, že nezmenil pochodovú formáciu ani počas prechodu úzkou cestou v priesmyku a neurobil základné bezpečnostné opatrenia, ktoré by jeho armádu pred porážkou mohli uchrániť.

Byzantská kolóna (bola dlhá približne 16 kilometrov) vstúpila do priesmyku v nasledovnom rozostavení: 1. predný voj (velitelia Ján Angelos a Andronikos Angelos), 2. východné

⁷¹ NICOLLE, David. *The Armies of Islam 7th – 11th Centuries*. London : Osprey Publishing, 1982, s. 24. K problematike ghulámov pozri aj *The Encyclopaedia of Islam, Vol. II*, ref. 31, s. 1079-1091.

⁷² CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 100.

⁷³ Tamže, s. 101.

⁷⁴ Tamže, s. 101.

⁷⁵ Tamže, s. 101.

⁷⁶ Tamže, s. 101, HALDON, *The Byzantine Wars*, ref. 22, s. 197.

⁷⁷ Tamže, s. 198.

tagmata (velitelia Konštantín Makrodukas a Andronikos Leopardas), 3. pravé krídlo armády (tvorené oddielmi z Antiochie pod velením Balduina), 4. ľavé krídlo armády (veliteľ Theodoros Maurozomes), 5. obliehacie mechanizmy a kolóna nákladných vozov s obsluhou, 6. cisár Manuel Komnénos a jeho osobná stráž (najmä varjažská garda), 7. zadný voj (veliteľ Andronikos Kontostefanos).⁷⁸ Turci ukrytí v priesmyku trpezlivo vyčkali, až kým celá kolóna vpochodovala do zalesnených končín. Predný voj sa stretol len s menšími skupinkami Seldžukov a podarilo sa mu opustiť priesmyk bez vážnejších strát. Jednotky, ktoré boli v tejto časti byzantského vojska, si potom postavili provizórny tábor na neďalekej vyvýšenine, kde sa úspešne bránili útočníkom.⁷⁹

Hlavný nápor Seldžukov sa koncentroval na stred kolóny, čiže na rytierov z Antiochie pod velením Balduina a zrejme aj na ľavé krídlo pod velením Theodora Maurozoma. Títo vojaci boli zasypávaní tureckými šípami v takom množstve, že im neostávalo iné, len porušiť formáciu a pokúsiť sa prebiť z priesmyku na vlastnú päsť. Balduin sa vo svojich oddieloch snažil obnoviť poriadok, ale v hluku a panike na bojisku sa to ukázalo ako nemožné. Choniates píše, že veľa mužov pri pokuse zachrániť sa bolo ťažko zranených, sám Balduin padol v boji s tureckou presilou.⁸⁰ Seldžuci medzitým zamerali svoje úsilie na zničenie byzantských obliehacích mechanizmov a kolóny vozov, ktoré v pochodovej formácii Byzantíncov nasledovali za oddielmi Theodora Maurozoma. Útočníkom sa podarilo postrieľať obsluhu vozov i ťažné zvieratá, a obliehacie mechanizmy sa po prívale zápalných šípov rýchlo ocitli v plameňoch. Nanešťastie pre Byzantíncov sa z nich stala akási horiaca barikáda, ktorá úplne znemožnila postup ďalším oddielom. Vojaci boli na úzkej ceste natlačení doslova ako stádo v ohrade a len s vypätím všetkých síl dokázali odrázať turecké útoky.⁸¹

Kilič Arslan II. prikázal svojim mužom obsadiť aj miesto, ktorým Byzantínci vstúpili do priesmyku, aby z tohto pekla nemohol nikto uniknúť. Nepretržité útoky tureckých lukostrelcov si vyberali krutú daň a doslova decimovali byzantskú armádu. Generáli naliehali na Manuela, aby urýchlene vydal rozkazy, ako čo najlepšie zreorganizovať obranu a postupovať ďalej, no ten nebol schopný na tieto žiadosti reagovať. Choniates píše, že „*ho zaliali slzy, nariekal a len pasívne čakal, čo sa bude diať*“.⁸² Jeho dôstojníkom sa ho však napokon predsa len podarilo z tejto agónie dostať a presvedčiť, aby sa ujal velenia a obnovil disciplínu vojska. Byzantínci sa skutočne zmobilizovali a pokračovali v nesmierne pomalom a ťažkom postupe priesmykom, neustále napádaní Turkami. Cisár utrpel v tomto boji niekoľko zranení, rana palčátom mu úplne zdeformovala prilbu a jeho štít sa už ani nedal uniesť, pretože v ňom bolo podľa Choniata zaseknutých až 30 šípov!⁸³ Pozrime sa teraz bližšie na to, ktoré oddiely dokázali uniknúť záhube a objavili sa na druhej strane priesmyku. Už sme si povedali, že predný voj mal len minimálne straty. Rovnaké šťastie mali aj vojaci, ktorým velil Andronikos Kontostefanos, takisto vyviazli bez väčších ťažkostí.⁸⁴ Naopak úplne zničené bolo pravé krídlo Balduina z Antiochie a pravdepodobne ťažké straty malo ľavé krídlo Theodora Maurozoma. Zničené boli obliehacie mechanizmy i kolóna nákladných vozov, ich obsluhu Seldžuci postrieľali. Keďže zranený bol aj samotný cisár Manuel, logicky z toho vyplýva, že ťažké straty musela mať aj varjažská garda, ktorej bojovníci boli vždy

⁷⁸ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 102.

⁷⁹ Tamže, s. 102.

⁸⁰ Tamže, s. 102.

⁸¹ Tamže, s. 102.

⁸² Tamže, s. 103.

⁸³ Tamže, s. 103.

⁸⁴ BIRKENMEIER, *The Development of the Komnenian Army 1081 – 1180*, ref. 23, s. 131.

v cisárovej blízkosti a chránili ho s nasadením vlastného života.

Hoci Byzantínci utrpeli neporovnateľne väčšie straty ako Seldžuci, aj turecká armáda mala zrejme značný počet ranených a padlých, pretože Kilič Arslan II. vyslal na druhý deň k Manuelovi opätovné posolstvo s mierovým návrhom (Choniates zdôrazňuje, že o mier žiadal sultán).⁸⁵ Viedol ho Hasan ibn Gabras, člen rozsiahleho klanu Gabrasovcov (ovládali najmä bohaté mesto Trapezunt a jeho okolie, dnes Trabzon na severovýchode Turecka), ktorý prestúpil na islam a dostal sa na dvor rumskeho sultána.⁸⁶ Tentoraz už Manuel návrh rokovať o mieri s radosťou prijal a podmienky, ktoré Gabras predniesol, boli veľmi korektné. Zneli: Byzantínci budú môcť odtiahnuť s celou armádou naspäť na územie, ktoré je pod ich kontrolou, bez toho, aby boli obťažovaní seldžuckým vojskom. Po príchode do vlasti však dá Manuel príkaz na okamžité zničenie oboch novovybudovaných pevností Dorylaion i Soublaion.⁸⁷ Cisárovi bolo jasné, že nemá na výber. Keďže v priesmyku stratil obliehacie mechanizmy i nákladné vozy, vedel, že ďalší postup na východ je úplne zbytočný, pretože cieľ ťaženia (teda dobytie Konye) sa už nepodarí dosiahnuť.⁸⁸ Manuel so sultánovým návrhom súhlasil a medzi oboma stranami bol podpísaný mier.

Byzantológovia sa väčšinou zhodujú v odpovedi na otázku, prečo bola Manuelova armáda pri Myriokefalone porazená. John Haldon jednoznačne argumentuje, že cisár podcenil silu nepriateľa a úplne zanedbal prieskum oblasti, cez ktorú armáda musela prejsť.⁸⁹ Vojenské príručky Byzantíncov radia vyhýbať sa pri pochodoch takýmto priesmykom a odporúčajú radšej ich obísť, aj keď to predĺži čas pochodu. Ak sa priesmyku nedá vyhnúť, je nutné urobiť najprv jeho podrobný prieskum a zistiť pozície nepriateľa, prípadne iné nebezpečenstvo. A to cisár neurobil. Manuel navyše vôbec nezmenil pochodovú formáciu svojej armády počas postupu priesmykom, čo sa ukázalo ako obrovská chyba, pretože obliehacie mechanizmy a nákladné vozy situované v strede úplne zahatali prechod zvyšnej časti vojska.⁹⁰ Výsledkom týchto taktických chýb bola porážka veľkej Manuelovej armády.

DÔSLEDKY BITKY PRI MYRIOKEFALONE

Už v úvode tejto štúdie sme si povedali, že Manuel sám prirovnával svoju porážku pri Myriokefalone k porážke Romana IV. Diogéna pri Mantzikerte, ku ktorej došlo o storočie skôr.⁹¹ Na prvý pohľad sa tak Manuelovi skutočne mohlo zdať, jeho armáda bola Seldžukmi porazená, obliehacie mechanizmy zničené, plán ťaženia stroskotal a Turci navyše získali ako vojnovú korisť aj zlato z cisárovej pokladnice. Keď sa však pozrieme na celú situáciu s odstupom času, bitka pri Myriokefalone určite nemala taký negatívny dopad ani na byzantskú armádu, ani na samotnú ríšu. Pokúsme sa najskôr o akúsi krátku rekapituláciu porážky Byzantíncov pri Mantzikerte: 1. byzantský cisár Romanos IV. Diogénes bol zajatý Seldžukmi, spolu s ním sa vo väzení ocitla aj časť jeho dôstojníkov a vojakov, 2. v boji

⁸⁵ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 106-107; CAHEN, *Pre-Ottoman Turkey*, ref. 25, s. 104.

⁸⁶ BRAND, Charles M. *The Turkish Element in Byzantium, Eleventh-Twelfth Centuries*. In *Dumbarton Oaks Papers*, 43, 1989, s. 21.

⁸⁷ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 107.

⁸⁸ LILIE, *Die Schlacht von Myriokephalon (1176)*, ref. 17, s. 268.

⁸⁹ HALDON, *The Byzantine Wars*, ref. 22, s. 200-201.

⁹⁰ BIRKENMEIER, *The Development of the Komnenian Army 1081 – 1180*, ref. 23, s. 132-133.

⁹¹ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 108.

zomrelo okolo 10 – 15 % z celkového počtu byzantských vojakov. Armáda tak bola Seldžukmi skôr rozohnaná ako totálne zničená, 3. onedlho po prehratej bitke sa v krajine rozpútala dlhotrvajúca občianska vojna, ktorá v podstate trvala až do roku 1081. Počas tohto zlomového obdobia sa Seldžuci natrvalo usadili v Malej Ázii a obsadili celú Anatóliu, ktorú sa Byzantíncom už nikdy nepodarilo získať späť.⁹²

Teraz sa vráťme k situácii v Byzancii po bitke pri Myriokefalone. Predovšetkým ani Manuel, ani žiadny z jeho dôstojníkov sa nedostal do seldžuckého zajatia. Byzantská armáda síce bola porazená, ale určite nemôžeme hovoriť o vojenskej katastrofe. Jej silu si zrejme uvedomoval aj sultán Kilič Arslan II., a preto opätovne ponúkol návrh na mierové ukončenie konfliktu. Že byzantská armáda nestratila po porážke bojaskopnosť, je evidentné aj z udalostí, ktoré nasledovali bezprostredne po bitke. Manuel totiž splnil len časť dohody s Kilič Arslanom II., zbúrať dal iba Soublaion, Dorylaion si ponechal a jeho posádku ešte zosilnil.⁹³ Manuel si musel byť vedomý sily svojej armády, keď si trúfol nesplniť sultánovu požiadavku, čo logicky viedlo k pokračovaniu vojny so Seldžukmi. Sultán okamžite zahájil novú vlnu útokov na byzantské územie na západe Malej Ázie, no Byzantíncom sa podarilo Turkov poraziť a na čas tieto nájazdy zastavili. Ak by bol Myriokefalon katastrofálnou porážkou pre byzantskú armádu, určite by nebola schopná niekoľko mesiacov nato odraziť seldžucké vojsko o sile 24 000 mužov!⁹⁴ Takisto nedošlo k žiadnym významným územným stratám ríše bezprostredne po bitke. Západná Malá Ázia ostala naďalej v moci Byzantíncov a hranica s Rumským sultanátom bola dobre strážená. Seldžuci síce naďalej podnikali občasné vpády na byzantské územie, ale to robili aj predtým, a byzantské posádky boli stále dostatočne silné na to, aby útočníkov odrazili.

Myriokefalon však znamenal koniec ofenzívy Byzantíncov v Malej Ázii. Manuel sa musel definitívne vzdať myšlienky o dobytí Rumského sultanátu a obsadení Anatólie. Nepriamym dôsledkom byzantskej porážky bola aj postupná strata Kilíkie, kde byzantské pevnosti v priebehu niekoľkých rokov po Manuelovej smrti obsadili Seldžuci a Arméni.⁹⁵ Tým sa nadobro prerušila suchozemská cesta spájajúca Byzanciu s križiackymi štátmi na Blízkom východe a Antiochia sa postupne vymanila aj spod formálnej byzantskej zvrchovanosti.

Azda najbolestivejšou bola pre Manuela strata prestíže jeho majestátu i Byzancie ako ríše v očiach západných panovníkov, ktorá nasledovala po bitke pri Myriokefalone. Asi najlepším dôkazom toho je list, ktorý v roku 1179 napísal Fridrich Barbarossa cisárovi Manuelovi a oslovuje ho v ňom len ako „kráľa Grékov“, čo bolo pre byzantského cisára veľmi ponižujúce.⁹⁶

Hrôzy, ktoré Manuel v priesmyku Tzivritze osobne zažil, i udalosti nasledujúceho obdobia sa jednoznačne podpísali na fyzickom i psychickom stave starnúceho panovníka. Manuel I. Komnénos, jeden z najslávnejších cisárov v histórii Byzancie, zomrel presne štyri roky a jeden týždeň po bitke pri Myriokefalone, 24. septembra 1180.⁹⁷

⁹² KONEČNÝ, *Mantzikert 1071*, ref. 2, s. 71-72.

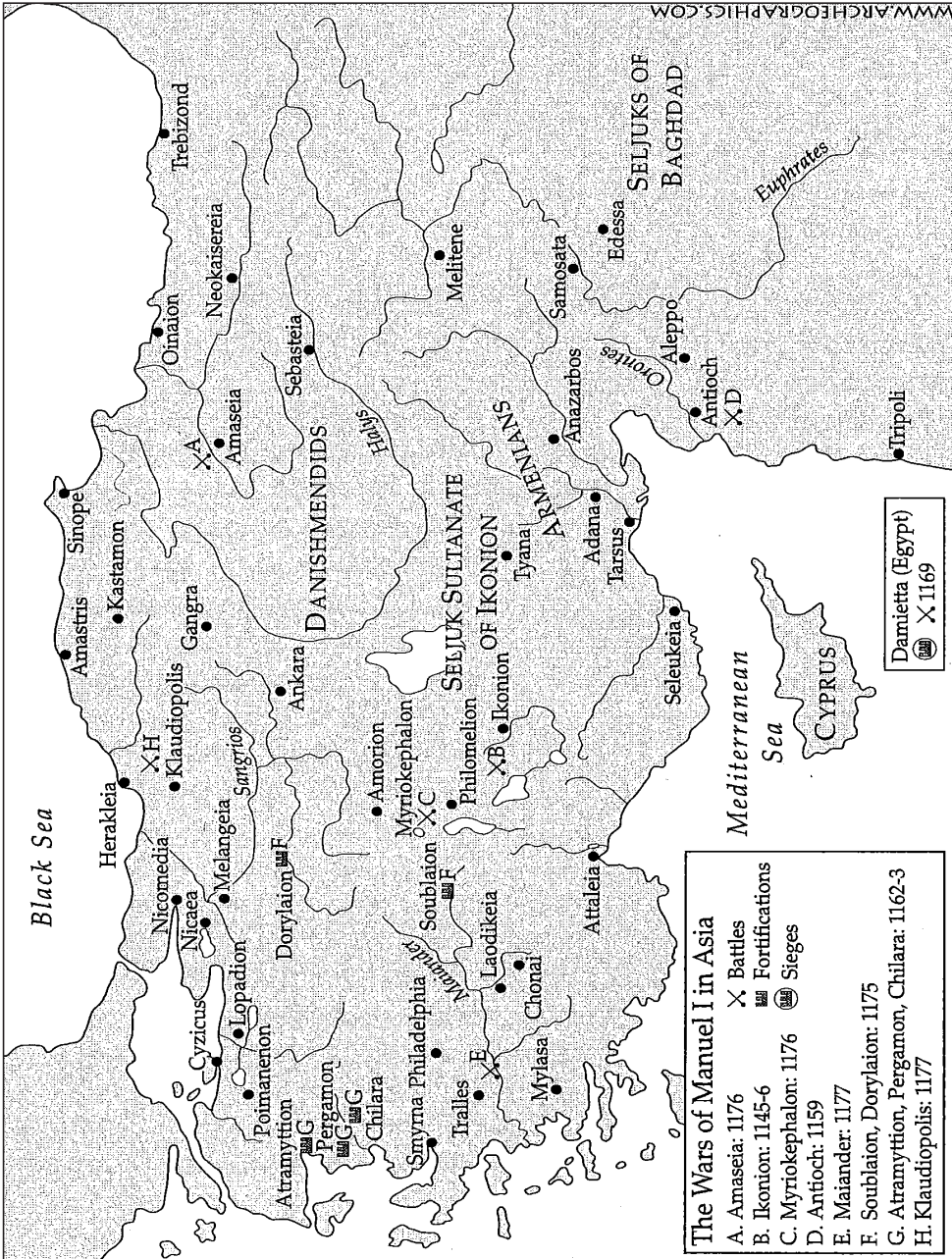
⁹³ LILIE, *Die Schlacht von Myriokephalon (1176)*, ref. 17, s. 269.

⁹⁴ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 108.

⁹⁵ LILIE, *Die Schlacht von Myriokephalon (1176)*, ref. 17, s. 269-270.

⁹⁶ ANGOLD, *The Byzantine Empire 1025 – 1204. A political history*, ref. 41, s. 194.

⁹⁷ CHONIATES, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, ref. 1, s. 125.

Mapa znázorňujúca ťaženia Manuela Komnénu v Malej Ázii popisované v štúdií.

Zdroj: BIRKENMEIER, John. *The Development of the Komnenian Army 1081 – 1180*, ref. 23 s. xxi.

M. KONEČNÝ: SCHLACHT VON MYRIOKEPHALON IM JAHRE 1176:
DIE LETZTE OFFENSIVE VON MANUEL KOMNENOS

Die Schlacht von Myriokephalon, die im Mittelpunkt des vorliegenden Beitrags steht, wird von den Byzanthologen als eine der bedeutendsten Schlachten in der tausendjährigen Geschichte des Byzantinischen Reiches angesehen. In der Einführung des Artikels werden zum einen die bis dato vorhandenen Quellen sowohl byzantinischer, als auch nichtbyzantinischer Provenienz, und zum anderen sekundäre Quellen, hauptsächlich Literatur, die einen direkten Bezug auf das präsentierte Thema hat, aufgelistet. Die folgenden Seiten des Beitrags stellen eine eingehende Analyse der außenpolitischen Lage des Byzantinischen Reiches im Osten während der Herrschaft von Kaiser Manuel Komnenos (1143 – 1176). Der Autor befasst sich mit den Beziehungen zwischen Byzanz und dem Sultanat Rum, dem Danischmadinen Emirats, als auch zu den Kreuzrittern und dem Fürstentum Antiocheia. Er schildert die äußerst komplizierte politische Lage in Kleinasien in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts in den Interessensbereich des Byzantinischen Reiches in diesem Gebiet, weist auf die Hauptgründe hin, die Manuel Komnenos zu diesem Militärfeldzug bewegt haben und beschreibt seine politischen und militärischen Ziele. Im zweiten Teil des Beitrags wird das Augenmerk auf die Schilderung des eigentlichen Feldzugs der Byzantiner durch Kleinasien bis hin zur Festung Myriokephalon gerichtet, wo es am 17. September 1176 zur Schlacht zwischen den Byzantinern und den Seldschuken kam. Die Stärke der ungefähr 25 000 Mann zählenden byzantinischen Armee, zusammengesetzt aus byzantinischen Verbänden, Truppen des Fürstentums Antiocheia, sogar Engländern und Dänen, war beeindruckend. Das kaiserliche Heer war zwar zahlenmäßig stark, gut bewaffnet und ausgerüstet, sah sich jedoch unterlegen in der Schlacht, zu der es im Engpass von Tzybritzi, unweit des erwähnten Myriokephalon, kam. Die Gründe der Niederlage lagen vor allem in der unausreichenden Geländeerkundung der schlechten Einschätzung der Zahl der gegnerischen Kräfte. In dieser Schlacht wurden einige Verbände der byzantinischen Armee gänzlich zerschlagen, und Manuels Schwager, Balduin von Antiocheia, kam ums Leben. Der Kaiser sah sich gezwungen, seine Hoffnungen auf die Eroberung der Hauptstadt des Sultanats, Konya (Ikonion), aufgeben zu müssen, und unterschrieb mit Sultan von Rum, Kilidsch Arslan II., einen Friedensvertrag. Die Bedeutung dieser Schlacht lag darin, dass die Seldschuken ihre Machtstellung in Kleinasien bestätigen konnten und durch ihren Sieg den Plan der Byzantiner auf eine Reconquista Anatoliens definitiv zunichte machten. Die Gefechte zwischen den beiden Seiten setzten sich bis 1176 fort, mit wechselnden Erfolgen auf beiden Seiten, ohne das eine von ihnen eine Übermachtstellung dadurch erzwingen konnte. Die Byzantiner sahen sich in dieser Phase hauptsächlich auf Abwehrkämpfe bedacht und waren nicht mehr im Stande, einen Feldzug, der mit der Offensive gegen das Sultanat Rum zu vergleichen wäre, zu unternehmen. Myriokephalon wurde somit zur Grabstelle für die Hoffnungen der Byzantiner auf eine Wiederherstellung der alten Grenzen des Reiches aus dem 11. Jahrhundert, noch vor der tragischen Schlacht von Mantzikert.

GRÓF MÓRIC PÁLFI. VOJENSKO-POLITICKÝ PROFIL ARISTOKRATA

DANIEL HUPKO

HUPKO, D.: Earl Maurice Pálffy. A military-political profile of an aristocrat. *Vojenská história*, 2, 15, 2011, pp. 20-32, Bratislava.

The author deals with the most important member of a more senior branch of Pálffy family in the whole Hungary in the 19th century the representative of the line from Cervený Kamen – Earl Maurice Pálffy ab Erdőd. As one of the last members of the family line he intervened into the high politics at a post of Hungarian vice regent and benefited from his own abilities in the military field. His long life gains the importance in two levels: the political level, due to the fact he used to belong to the most powerful in the time of temporariness in Hungary. Additionally, there was the military level since his successful military career had preceded the political one. His successors and relatives dealt exclusively with the control of the heritage, military service or their engagement in the county social and community life.

Maurice's life, the author claims, has not been properly covered from neither of the aspects, although his engagement as a county vice-regent deserves a closer attention. The perception of Maurice Pálffy as a soldier and politician is cross. He is one of the few historical personalities rejected both by Slovaks and Hungarians. The Hungarian historiography considers him a traitor of the Hungarian nation due to his coming back to the active military service in 1848 in order to fight against Hungarian fight for independence. The Slovak historians consider him the main aspect of their unsuccessful battle for national emancipation.

Military History. Hungary. 19th century Earl Maurice Pálffy. Military-political personalities.

Najvýznamnejším členom červenokamenskej línie staršej vetvy pálfiovského rodu v 19. storočí v celouhorskom meradle bol gróf Móric Pálfi (Pálffy) z Erdödu. Ako jeden z posledných členov rodu zasiahol do vysokej politiky na pozícii uhorského miestodržiteľa a svoje schopnosti zúročil i na poli vojenskom. Jeho dlhý život je zaujímavý z dvoch hľadísk: z hľadiska politického, lebo gróf Pálfi patril v období provizória k najmocnejším mužom Uhorska, i z hľadiska vojenského, keďže jeho politickej kariére predchádzala úspešná kariéra v armáde. Jeho potomkovia a príbuzní sa venovali už len správe zdedených majetkov, vojenskej službe či sa angažovali v stoličnom spoločenskom a spolkovom živote.

Móricov život nie je dodnes uspokojivo spracovaný ani z jedného z týchto hľadísk, hoci

jeho pôsobenie ako krajinského hodnostára si zasluhuje významnú pozornosť. Vnímanie Mórica Pálfiho ako vojaka a politika je rozporuplné. Je jednou z mála historických osobností, ktorá je odmietaná Slováckmi i Maďarmi. Maďarská historiografia považuje Mórica Pálfiho za človeka, ktorý zradil maďarský národ a do činne vojenskej služby sa v roku 1848 vrátil len preto, aby *mohol bojovať proti uhorskému boju za nezávislosť*.¹ Slovenskí historici ho zase považujú za jedného z hlavných vinníkov neúspechu slovenského národnoemancipačného boja.²

Takéto izolované chápanie Móricových činov v úrade miestodržiteľa je nesprávne. Pálfi bol determinovaný prostredím, v ktorom bol vychovaný a mentalitou spoločenskej vrstvy, ktorej bol reprezentantom. V zmysle svojej aristokratickej výchovy a na základe historického práva uhorskej šľachty ako jedinej reprezentantky Uhorského kráľovstva, o ktorom bol hlboko presvedčený, sa snažil zachovať práva svojej sociálnej skupiny a maďarského národa, ku ktorému sa hlásil.

Gróf Móric Pálfi z Erdódu sa narodil 12. júla 1812 na hrade Červený Kameň ako najmladšie dieťa a druhorodený syn cisárskeho komorníka grófa Františka Pálfiho a jeho manželky Jozefíny, rod. Erdődyovej. Móric mal dvoch starších súrodencov – sestru Hermínu a brata Jozefa.³ František a Jozefína Pálfiho by mali isto viac detí, ale Jozefína veľmi mladá po necelých piatich rokoch manželstva za bližšie neurčených okolností ako dvadsaťštyriročná zomrela. Najmladší syn Móric mal v tom čase osem mesiacov, brat Jozef takmer jeden a pol roka a najstaršia Hermína štyri roky. František Pálfi sa už nikdy neoženil, výchova detí zostala v jeho rukách a istotne ležala na pleciach domácich učiteľov a guvernantiok.⁴ Detstvo Mórica Pálfi so svojimi súrodencami prežil na hrade Červený Kameň a v Bratislave.⁵ Bližšie informácie o Móricovom detstve nemáme. Súrodenci nemali veľa spoločného, čo možno skonštatovať na základe ich vzťahov v dospelosti, najmä vzájomného vzťahu oboch bratov.

¹ BAJI, Etelka – CSORBA, László. *Kastélyok és mágnások*. Budapest : HG & Társa kiadó, 1994, s. 90.

² RAPANT, Daniel. *Viedenské memorandum slovenské z roku 1861*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1943, s. 49-58.

³ NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. P – R. Pest: b. v., 1862, s. 73.

⁴ Františkovi Pálfiu chýbali v čase smrti jeho manželky celé dva mesiace do 28. narodenín. Bol teda stále vo veku, kedy by bol druhý sobáš viac ako očakávaný. Vdovský stav bol bežnejší u žien, čo súviselo s ich nižším vekom pri vstupe do manželstva a vyššou priemernou dĺžkou života. Navyše, vdovci do nového manželstva vstupovali častejšie ako vdovy: zväčša sa oženili s mladšou slobodnou ženou, čo súviselo nielen s fyzickou stránkou manželstva, ale i s úlohou panej domu, ktorú po zosnulej manželke nová žena prevzala. Bližšie k tejto problematike napr. v: ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789 – 1918*. Brno : CDK, 2005, s. 96-99. Nie je jasné, či Františka Pálfiho viedla k zámeru druhýkrát sa neoženit', láska k jeho manželke alebo dôležitú úlohu zohral zámer uplatňovať si nárok na Smolenické panstvo, na ktoré mala jeho zosnulá žena Jozefína legitímny nárok. Františkovo doživotné vdovectvo nebolo v radoch aristokracie ničím výnimočným. Podobne si počínal o šesťdesiattri rokov neskôr i potomok francúzskych emigrantov gróf Alfonz Mensdorff-Pouilly, ktorý v roku 1876 po tom, čo mu zomrela i druhá manželka, rezignoval na ďalší manželský život a zvyšných osemnásť rokov života prežil ako vdovec. Pozri: SLABÁKOVÁ, Radmila. Šlechtic. Příklad Alfonse hraběte Mensdorff-Pouilly. In FASORA, Lukáš (ed.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno : CDK, 2004, s. 336.

⁵ JEDLICKA, Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401 – 1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatái*. Budapest : Stephaneum nyomda R. T., 1910, s. 623.

O najstaršej sestre Hermíne (1809 – ?) takmer nič nevieme. Jej listy sa neobjavujú ani v písomnej pozostalosti Mórica Pálfiho uloženej v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Hermínino meno sa spomína iba v súvislosti so Smolenickým panstvom, ktorého časť spolu s bratmi zdedila a následne predala mladšiemu bratovi Móricovi.⁶

Rozdielnosť bratov Pálfiovcov sa prejavila najmä v rozdielnych názoroch na politickú situáciu v Európe. Jozef Pálfi bol veľmi slobodomyselne orientovaný – počas revolučných rokov 1848/1849 bol jedným z mála uhorských aristokratov, ktorí podporovali liberálne hnutie strednej šľachty. Novokonštituovaná uhorská vláda ho v roku 1848 vymenovala za správcu Bratislavskej stolice, ale po vyostrení vzťahov s panovníkom bol nútený tento úrad opustiť. Znovu bol správcom úradu Bratislavskej stolice v roku 1861 po páde Bachovho režimu a po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. Venoval sa hospodáreniu na svojich majetkoch, nikdy sa neoženil a zomrel bezdetný.⁷

Móric Pálfi zastával úplne protikladné postoje voči revolučným udalostiam, ktoré sa odohrali v čase, keď sa revolučné udalosti prehnali Pešťou i Viedňou. Móricova lojalita voči monarchii a cisárovi bola daná jeho naturelom – bol priamočiarym človekom uprednostňujúcim účelné riešenie v záujme kráľa a Uhorska. Protichodnosť Móricovej a Jozefovej povahy sa prejavila i tým, že zatiaľ čo Jozef využíval svoje schopnosti na župnej úrovni a hospodárení na rodovom majetku, Móric Pálfi sa už v mladosti rozhodol vstúpiť do cisárskej armády: slúžil vo 4. a neskôr v 7. kyrysníckom pluku.⁸ V 7. kyrysníckom pluku sa stal kapitánom jazdy a v tejto hodnosti v štyridsiatych rokoch armádu opustil.⁹ 28. júna 1841 neočakávane zomrel na Červenom Kameni Móricov otec František Pálfi vo veku päťdesiatich šiestich rokov. Príčinou jeho predčasnej smrti bola mozgová porážka. V čase úmrtia Františka Pálfiho už bola naplánovaná svadba jeho dcéry Hermíny, ktorá si o necelé štyri mesiace za manžela vzala grófa Máriusa Tolomeia (? – 1879).¹⁰

Zlom v Móricovej kariére nastal v roku 1847, keď bol menovaný za župana Bratislavskej stolice. Vo funkcii pôsobil do roku 1848.¹¹ Z funkcie odišiel v marci 1848 a vstúpil opäť do činnej služby vo vojsku. Na poste župana ho nahradil jeho starší brat Jozef Pálfi.

Za krátky čas bol Móric povýšený do hodnosti majora. Následne bol odvelený k vojsku poľného maršala Alfréda Windisch-Grätza.¹² Znovuvstúpenie do vojska pod dojmom revolučných udalostí nebolo v radoch konzervatívnej šľachty ničím neobvyklým. Podobne si počínal i gróf Vladimír Mitrovský z Nemyše, ktorý v roku 1848 ako čerstvý vdovec vstúpil opätovne do armády, aby obraňoval revolúciou ohrozenú monarchiu.¹³

Uhorský snem, ktorý začal v Pešti rokovať v júli 1848, začal stupňovať svoje nacionalis-

⁶ Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej ako SNA), fond (f.) Rod Pálfi – panstvá Smolenice a Dobrá Voda, inv. č. 221 a, šk. č. 81.

⁷ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok M – Q* (ďalej iba SBS IV). Martin : Matica slovenská 1990, s. 377.

⁸ JEDLIČSKA, ref. 5, s. 623.

⁹ WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. XXI. Theil. O'Donnell – Perényi*. Wien : K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 222.

¹⁰ NAGY, ref. 3, s. 73-74.

¹¹ JEDLIČSKA, ref. 5, s. 624 a PONGRÁČZ, Denis et al. *Šľachta Bratislavskej stolice*. Bratislava : Agentúra LUIGI, 2004, s. 8.

¹² WURZBACH, ref. 9, s. 222.

¹³ Vladimír Mitrovský čoskoro získal hodnosť majora a v roku 1850 z armády potom, čo získal istotu, že konzervatívne sily v podunajskej monarchii zvíťazili, odišiel a stal sa jednou z najvýznamnejších osobností moravskej šľachty. Viac pozri: UHLÍŘ, Dušan. Voják. Příklad Karla Petra Dediche, Karla Kopala a Viléma hraběte Mitrovského z Nemyše. In FASORA, Lukáš (ed.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno : CDK, 2004, s. 353.

tické požiadavky, žiadal rozšíriť právomoci uhorských orgánov a prijal zákony legalizujúce budovanie uhorského vojska. To všetko viedlo k zintenzívňovaniu napätia medzi Pešťou a Viedňou. Napätie vyvrcholilo 28. septembra 1848 potom, čo dav na budínskome moste obesil novovymenovaného kráľovského komisára a cisárskeho vojenského veliteľa v Uhorskom kráľovstve, grófa Františka Lamberga. Reakciou panovníka bolo na začiatku októbra rozpustenie uhorského snemu a vyhlásenie vojnového stavu. Za hlavného vojenského veliteľa v Uhorsku bol vymenovaný chorvátsky bán Jozef Jelačić. Zasadajúci uhorský snem považoval túto skutočnosť za nezákonný zásah do uhorských záležitostí a panovníkov manifest vyhlásil za nezákonný. 6. októbra vypuklo vo Viedni povstanie, ktoré bolo vyvrcholením sociálneho a politického napätia. Cisársky dvor sa uchýlil do Olomouca a snem do Kroměříža. Viedenské povstanie sa podarilo potlačiť vojskám pod Windisch-Grätzovým a Jelačičovým velením až koncom októbra.

Major gróf Móric Pálfi sa v období týchto nepokojov zdržiaval v Schönbrunne, kde 6. novembra 1848 vydal tlačou prehlásenie, v ktorom odsúdil *úbohú a špinavú Košutovu politiku, ktorý sa spojil s viedenskými anarchistami proti vlastnému kráľovi*, a všetkých Košutových (Kossuth) stúpcov. Vyjadril naliehavú potrebu bojovať za svoju vlasť a kráľa, zabrániť víťazstvu revolúcie a apeloval na všetkých krajanov, aby priložili ruky k dielu. V závere svojho prehlásenia podáva svedectvo o svojom názore na revolučné udalosti: *„Neviem si predstaviť ani Uhorsko a ani uhorskú ústavu bez osobnosti kráľa. Kto bojuje za kráľa, bojuje aj za ústavu. Služím svojej vlasti tým, že môj kord je pripravený bojovať proti takým kráľovým služobníkom, ktorí na neho i Uhorsko už dávno chystajú zradu... Boli ma srdce, že mnohí moji krajanovia, ktorí by vďaka svojej autorite a duševným schopnostiam boli povolaní niečo urobiť, trúsia prázdne slová rozhorčenia a svoj talent od Boha využívajú na bláznovstvá.... nestrácam však nádej, že spravodlivý Boh nedovolí, aby zločinci unikli jeho trestu a moja vlasť bude zachránená jeho spravodlivým rozhodnutím.“*¹⁴ Takto Móric Pálfi verejne proklamoval vernosť dynastii a osobe panovníka, ktorú vo svojom prehlásení označil za nedotknuteľnú. Vernosť Móric zachoval po abdikácii Ferdinanda V. Dobrotivého aj novému cisárovi Františkovi Jozefovi I., ktorý na trón nastúpil 2. decembra 1848.

Po krvavom potlačení revolúcie vo Viedni v druhej polovici decembra 1848 prešiel hlavný veliteľ cisárskych vojsk knieža Windisch-Grätz do protiofenzívy. Na prelome januára a februára 1849 operovali jeho jednotky v oblasti Braniska. Bojov sa zúčastnil i gróf Móric Pálfi, ktorý potom, čo bol cisársky generál František Deym 5. februára 1849 v bitke pri Branisku zranený, prevzal velenie. Nedokázal však už výsledok bitky zvrátiť a musel s vojskom ustúpiť.¹⁵ Svoju autoritu využil na apel na prívržencov revolúcie opäť v roku 1849, keď po obsadení Budínskeho hradu vyzval s ďalšími vplyvnými šľachticmi a obyvateľmi Bratislavy povstalcov na zloženie zbraní.¹⁶

Po definitívnej porážke revolúcie v Uhorsku a upevnení pozícií konzervatívnych síl vo verejnej správe slúžil Móric Pálfi naďalej v cisárskej armáde. Pôsobil ako pobočník Júliusa Haynaua, čoskoro bol povýšený na podplukovníka a plukovníka a stal sa veliteľom 1. hu-

¹⁴ SNA, fond Rod Pálfi – červenkamenská línia (1745 – 1945; ďalej ako Pálfi – ČK), inv. č. 1220, šk. č. 140.

¹⁵ DANGL, Vojtech. *Bitky a bojiská v našich dejinách 2. Od vzniku stálej armády po prvú svetovú vojnu*. Bratislava : Perfekt, 2007, s. 170.

¹⁶ JEDLICKA, ref. 5, s. 624.

sárskeho pluku. Hodnosť generálmajora získal 17. mája 1854 a 8. júna 1859 bol menovaný za podmaršala (generálporučíka).¹⁷

Akoby symbolickým ukončením Móricovej aktívnej vojenskej dráhy bola jeho účasť v rakúsko-talianskej vojne v roku 1859. Porážka v tejto vojne bola dôsledkom sardínsko-francúzskej dohody z Plombières o spoločnom vytlačení Rakúska zo severotalianskej oblasti. 4. júna sa odohrala bitka pri Magente a 24. júna 1859 bitka pri Solferine, v ktorých boli rakúske jednotky porazené, čo bolo spúšťacím mechanizmom poslednej etapy zjednocovania Talianska. V oboch týchto pre Rakúsko osudných bitkách sa osobne so zbraňou v ruke zúčastnil i Móric Pálfi, a pri Solferine bol 24. júna 1859 dokonca ťažko zranený.¹⁸ Pri Solferine neunikli zraneniu ani iní rakúski velitelia: aj podmaršali gróf František Folliot z Crenneville či barón Friedrich Blomberg. Plukovník Karol Windisch-Grätz dokonca na následky zranení na bojisku skončil. Móric Pálfi spolu s podmaršalom Filipom Stadionom a svojím priateľom podmaršalom Leopoldom Sternbergom s vojakmi, ktorým velili, bránili dedinu Solferino v okamihu, keď do nej prenikli nepriateľské vojská.¹⁹

Solferino bolo najväčšou bitkou rakúsko-talianskej vojny. Velil v nej cisár František Jozef I., ktorý dovtedy nemal žiadne praktické skúsenosti z bojového poľa. Výsledkom bola demoralizácia vojsk a protichodnosť vydaných rozkazov.²⁰ Rakúska armáda bola úplne zdecimovaná. Na druhý deň po bitke, 25. júna 1859, sa na bojisku vyskytol okoloidúcemu hrôzostrašný pohľad. „*Bojisko je na všetkých stranách pokryté mŕtvolami vojakov a koňmi. Na uliciach, v priekopách, v potokoch, v kroví, na lúkach, všade ležia mŕtvi. Okolie Solferina je v pravom zmysle slova posiate mŕtvolami. ... všade sú kaluže krvi. Dediny sú opustené. Všade sa prejavujú stopy spustošenia, ktoré bolo spôsobené strelami, črepinami, granátmi a zásahmi húfnic,*“ takto v roku 1862 vylíčil svoje spomienky na bitku pri Solferine jej očitý svedok, Švajčiar Henry Dunant.²¹

Po bitke pri Solferine vydal František Jozef I. manifest k svojim národom, v ktorom sľúbil návrat k ústavnosti a reformu monarchie. Zürišským mierom z novembra 1859 stratila ríša územie Lombardska v severnom Taliansku, v dôsledku čoho cisár ešte v auguste uvoľnil ministra Alexandra Bacha a prezidenta polície baróna Jána Kempena z funkcie. Dňa 5. marca 1860 zvolal panovník zasadanie rozšírenej ríšskej rady a 20. októbra vydal tzv. októbrový diplom, v ktorom sa vzdal absolutistickej moci a definoval zásady budúcej ústavy. Ďalším krokom cisára bolo v roku 1861 vydanie februárovej ústavy, ktorá posilňovala jednotu ríše a centralizmus, pričom všetky korunné krajiny mali mať adekvátne zastúpenie v rozšírenej ríšskej rade. Popri nej v úlohe celoríšskeho parlamentu a krajinských snemoch pôsobila i užšia ríšska rada, ktorej právomoci sa netýkali Uhorska a Benátska. Jej existencia bola sama osebe priznaním, že neuhorské krajiny sú jednotným celkom a Uhorsku tak bola priznaná väčšia suverenita, než napr. Českému kráľovstvu. Takto februárová ústava vymedzila priestor na neskorší vznik dualizmu, pretože pre Uhorské kráľovstvo z tejto ústavy vyplývala v porovnaní s ostatnými korunnými krajinami pomerne rozsiahla autonómia.²²

¹⁷ Porovnaj: WURZBACH, ref. 9, s. 222 a SCHMIDT-BRETANO, Antonio. *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918*. [online]. [Citované 21. september 2010]. Dostupné na: <<http://www.historie.hranet.cz/heraldika/pdf/schmidt-brentano2007.pdf>>.

¹⁸ JEDLICKA, ref. 5, s. 624 a SBS IV, ref. 7, s. 379.

¹⁹ DUNANT, Henry. *Vzpomínka na Solferino*. Tišnov : Sursum, 2007, s. 15.

²⁰ DANGL, ref. 15, s. 193.

²¹ DUNANT, ref. 19, s. 23.

²² TAYLOR, Alan. *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809 – 1918*. Brno: Barrister & Principal, 1998, s. 138.

Uhorská reprezentácia však s jej znením nesúhlasila, žiadala vymenovanie vlastnej vlády zodpovednej priamo uhorskému snemu.

Na konci apríla zasadla rozšírená ríšska rada a uhorskí poslanci na protest odmietli účasť na jej rokovaní. Reakciou cisára bolo 22. augusta 1861 rozpustenie uhorského snemu a pozastavenie obnovy ústavnosti v Uhorsku zavedením provizória. Župné zastupiteľské zbory boli zrušené, menovaní boli noví administrátori a kráľovskí komisári, 5. novembra 1861 bol vyhlásený výnimočný stav a provizorium.²³ Panovník týmito zmenami sledoval predovšetkým potlačenie nacionalistických nálad na stoličnej i celouhorskej úrovni. Novovymenovaní úradníci jednoducho pokračovali tam, kde riadne zvolení zástupcovia skončili. František Jozef I. pri zavádzaní provizória uprednostnil konzervatívne zmýšľajúcich aristokratov, ktorí spĺňali základné kritérium: boli verní dynastii a vienskému dvoru.²⁴

Túto základnú podmienku splnil i Móric Pálfi, ktorý svoje konzervatívne zmýšľanie a vernosť habsburskému domu dokázal už pri potláčaní revolúcie v rokoch 1848/1849. Panovník ho 5. novembra 1861 vymenoval do funkcie uhorského miestodržiteľa a Móric Pálfi sa stal i predsedom miestodržiteľskej rady. Októbrovým diplomom bola znovuustanovená i Uhorská dvorská kancelária, do čela ktorej bol postavený bratislavský rodák gróf Anton Forgáč (Forgách, 1819 – 1885).²⁵ Móric Pálfi mal pri nástupe do úradu panovníkovu absolútnu dôveru. Maďarskí historici uvádzajú, že pri menovaní do funkcie dostal od Františka Jozefa I. dôverný príkaz zlomiť odpor Uhorského kráľovstva a absolútne splnomocnenie na použitie policajno-vojenského násillia v prípade odporu voči postupu panovníka a vienského dvora.²⁶ Verejné pôsobenie v období druhej polovice 19. storočia šľachta chápala ako službu trvalým hodnotám, ktorými pre ňu bol panovník, Boh a vlasť. Ak toto tvrdenie neplatí celoplošne, tak aspoň pre určitú časť šľachty bolo takéto chápanie služby panovníkovi typickým znakom.²⁷ Skutočne iba časť šľachty bola ochotná v zmenených spoločenských podmienkach vstupovať do štátnej služby. Konzervatívne rody zostávali dobrovoľne mimo vrcholnej politiky a vedome ju ignorovali, príkladom môžu byť rody Erdődyovcov, Esterháziocov či Pálfiocov.²⁸ Oblasťou realizácie týchto rodov sa stala diplomacia a vojenská služba, ktoré vyhovovali šľachtickej mentalite: služba v nich mala tradíciu a stále si udržiavala vysokú prestíž.

V slovenskej historiografii je Móric Pálfi spájaný s Viedenským memorandom slovenským. Rok menovania Pálfiho do funkcie miestodržiteľa bol prelomovým rokom z hľadiska aktivizácie slovenskej kultúrno-politickej reprezentácie. Novovymenovaní kráľovskí komisári v slovenských stolicích zavádzali maďarské úradovanie, a miestodržiteľstvo pod vedením grófa Pálfiho nariadilo zaviesť maďarský jazyk ako vyučovacý jazyk na všetkých

²³ MRVA, Ivan. *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*. Bratislava : Perfekt, 2010, s. 105.

²⁴ RAPANT, Daniel. *Viedenské memorandum slovenské z roku 1861*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1943, s. 5.

²⁵ Tamže, s. 36.

²⁶ BAJI, CSORBA, ref. 1, s. 90.

²⁷ BEZECNÝ, Zdeněk. *Príliš uzavřená společnost. Orliční Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice : Historický ústav JU, 2005, s. 31.

²⁸ HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 29. Móric Pálfi bol posledným členom pálfiovského rodu, ktorý sa aktívne zapojil do vysokej politiky. Možno práve jeho skúsenosť s úradom miestodržiteľa bola dôvodom tejto skutočnosti.

uhorských katolíckych gymnáziách.²⁹ Skupina Slovákov pod vedením biskupa Štefana Moyzesa dúfala, že sa jej podarí pre Slovákov získať autonómiu. Podľa rumunského a srbského vzoru sa zrodil plán usporiadať verejné zhromaždenie, ktoré by schválilo slovenský politický program a dalo mu charakter celonárodného manifestu. Zvolané bolo na 6. a 7. júna 1861 do Martina. Po jedenapoldňovom rokovaní bol prijatý politický program Slovákov s názvom *Memorandum národa slovenského*, v ktorom v prvom bode účastníci martinského zhromaždenia žiadali uznanie slovenského národa a určitú mieru samosprávy v rámci stolíc obývaných Slovákami pod názvom *Hornouhorské slovenské Okolie*. Ďalej vyhlásili, že sa nechcú oddeľovať od Uhorského kráľovstva a nastolili požiadavku používania slovenčiny v školstve, na súdoch a v úradoch a priznanie práva slobodného zakladania spolkov. Žiadali taktiež založenie právnickej akadémie na území Slovenska a katedry slovenského jazyka a literatúry na univerzite v Pešti. Súčasťou požiadaviek bolo i zastúpenie Slovákov na uhorskom sneme. Na rozdiel od Žiadostí slovenského národa z mája 1848 v memorande absentoval sociálny rozmer.³⁰

Takto prijatý dokument odovzdala slovenská delegácia v Pešti 27. júna 1861 podpredsedovi uhorského snemu Kolomanovi Tisovi (Tisza). Gróf Tisa memorandové poslanstvo prevzal a prisľúbil jeho predloženie na rokovanie snemu. Prerokovanie memoranda bolo ale odsunuté na neurčito a kvôli rozpusteniu snemu panovníkom v auguste 1861 sa na snemové rokovanie nedostalo vôbec. Preto sa pod chorvátskym a českým vplyvom rozhodli Slováci vyslať deputáciu priamo k cisárovi. Dokument memoranda bol upravený a panovníkovi predstretý pod názvom Viedenské memorandum slovenské, pričom zlučovalo požiadavku mikulášskych Žiadostí slovenského národa z roku 1848 a neúspešného Memoranda slovenského národa z júna 1861. František Jozef I. národovcov prijal 12. decembra 1861 o desiatej hodine. O štyri dni neskôr ministerský predseda arcivojvoda Rainer rozhodol o postúpení memoranda uhorskej dvorskej kancelárii.³¹ Panovník odoslal 18. decembra 1861 spisy slovenského memoranda uhorskému kancelárovi grófovi Antonovi Forgáčovi s príkazom, aby ich predložil na posúdenie miestodržiteľstvu, a viedenskému dvoru oznámil vlastné stanovisko k predloženému dokumentu. Forgáč odovzdal dokument o dva dni neskôr na posúdenie Móricovi Pálfiu.³²

Posúdenie viedenského memoranda bolo jednou z prvých Pálfiho povinností v novom úrade. Pálfi poveril svojho zástupcu Štefana Privitzera zostavením osobitnej komisie, ktorá vznikala veľmi dlho a vyjadřila sa len vo všeobecnej rovine a zásadne zamietavo.³³ Móric Pálfi svoje vyjadrenie odoslal dvorskej kancelárii až 7. augusta 1862. V sprievodnom liste síce uznal oprávnenosť niektorých slovenských požiadaviek, ale zároveň protestoval proti tomu, aby panovník bral ohľad na rozličných pochybných predkladateľov, za akých slovenských národovcov považoval. Stanovisko uhorskej dvorskej kancelárie a miestodržiteľstva odoslal gróf Anton Forgáč panovníkovi 3. septembra 1862 a v sprievodnom liste sa ostro postavil proti slovenským požiadavkám. Odvolával sa pritom na neexistujúce národné

²⁹ MRVA, ref. 23, s. 105-106.

³⁰ HRUŠOVSKÝ, František. Memorandum slovenského národa z r. 1861 a jeho osud. In CINCÍK, Jozef (ed.). *Osudy memoranda (1861 – 1941)*. Turčiansky Sv. Martin : Matica, 1941, s. 35-47.

³¹ ELIÁŠ, Michal. Štefan Moyzes a Viedenské memorandum slovenské. In ELIÁŠ, Michal (ed.). *Z prameňov národa. Na pamiatku 125. výročia vzniku Memoranda slovenského národa z roku 1861*. Martin : Matica slovenská, 1988, s. 56.

³² RAPANT, ref. 24, s. 36.

³³ MRVA, ref. 24, s. 107.

povedomie Slovákov a na absenciu poverenia zo strany slovenského národa pre členov delegácie, na čele ktorej stál biskup Štefan Moyzes.³⁴

Františkovi Jozefovi I. sa na stôl dostal dokument, ktorý Viedenské memorandum slovenské označil za bezpredmetné. Rezolúciou zo 17. februára 1863 rozhodol panovník po viac ako ročnom expertíznom konaní nasledovne: akceptoval druhý návrh ministerskej rady, aby sa požiadavky Slovákov zohľadnili pri vypracovávaní nového národnostného zákona.³⁵ Pôvodný návrh ministrov o zabezpečení priameho zastúpenia Slovákov v úradoch František Jozef I. odmietol. Jediným konkrétnym, i keď skromným výsledkom memorandových snáh slovenského národnooslobodzovacieho hnutia bolo, že nariadenie o jazykových právach Rumunov v Uhorsku bolo rozšírené i na Slovákov. Z memorandových požiadaviek boli splnené len tie, ktoré mali kultúrny charakter. Najvýznamnejším krokom smerujúcim k formovaniu moderného slovenského národa bol vznik Matice slovenskej. Vyčkávaciu taktiku, ktorú kancelár Forgáč i miestodržiteľ Pálfi zvolili, možno považovať za zastierací manéver skutočnej situácie národnostných menšín v Uhorsku. Jej zámerom bolo získať čas na čo najrýchlejšie odstránenie najkriľavejších nedostatkov, aby následne mohli o to vehementnejšie vystúpiť proti slovenským požiadavkám a u cisára vytvoriť zdieľané neopodstatnenosti memoranda. Proti memorandovým požiadavkám Slovákov aktívne vystupovala i radikálna maďarská tlač.

Situácia v Európe sa však v tom čase komplikovala. Maďarská reprezentácia na vznik Matice slovenskej, poslovenčenie banskobystrického katolíckeho gymnázia i vznik evanjelického gymnázia v Revúcej nereagovala. Rozloženie politických síl v Európe sa však menilo v jej prospech. Po zjednotení Talianska sa Turín stal odbojovou základňou košutovskej emigrácie. Taliani sa snažili otvorene pripojiť k Taliansku rakúske Benátsko a diskretné maďarskú emigráciu podporovalo i Prusko, ktoré bola hlavným rivalom Rakúska v nemeckom priestore. Navyše mali Maďari významného patróna i v osobe cisárovnej Alžbety, ktorej sympatie voči všetkému maďarskému pramenili v jej osobnom konflikte s cisárovnou-matkou Žofiou, ktorá Maďarov nemala v láske.³⁶

V zložitej situácii Anton Forgáč stratil dôveru Františka Jozefa I. – z funkcie bol odvolaný v apríli 1864 po odhalení tajných protihabsburských organizácií v Uhorsku a nahradený grófom Hermanom Zičim (Zichy, 1814 – 1880), ktorý mal k národnostnej otázke tolerantnejší prístup. Proti takémuto kurzu uhorského kancelára Zičiho sa postavil miestodržiteľ Móric Pálfi podporovaný ministrom ústrednej vlády grófom Móricom Esterházim (Esterházy, 1807 – 1890). Herman Ziči bol odvolaný 26. júna 1865 a o deň neskôr nahradila Schmerlingov kabinet vláda grófa Richarda Belcrediho.³⁷ František Jozef I. už od konca roka 1864 hľadal cestu zblíženia s Maďarmi, a preto sa priklonil na stranu grófa Esterháziho, ktorý podporoval grófa Pálfiho. Móric Esterházi i sám cisár boli zástancami zachovania veľkej jednotnej ríše, hoci si museli obaja uvedomovať nereálnosť tohto presvedčenia.³⁸ Rovnaké postoje zastával i Móric Pálfi. Cisár však nakoniec pragmaticky uprednostnil normalizáciu vzťahov s maďarskou opozíciou. Preto bol gróf Pálfi krátko po grófovi Zičim, 18. júla 1865, z funkcie miestodržiteľa uvoľnený.³⁹ Už 20. septembra panov-

³⁴ ELIÁŠ, ref. 31, s. 57.

³⁵ RAPANT, ref. 24, s. 53-58.

³⁶ MRVA, ref. 23, s. 112-113.

³⁷ RAPANT, ref. 24, s. 94.

³⁸ TAYLOR, ref. 22, s. 158.

³⁹ JEDLICKA, ref. 5, s. 624-625 a tiež: RAPANT, ref. 24, s. 94.

ník zrušil provizórium, obnovil ústavnosť v Uhorsku a v polovici decembra otvoril uhorský snem. Spoločnosť spela k zavedeniu dualizmu.

Po odchode z funkcie miestodržiteľa sa Móric vrátil opäť, už po druhýkrát, do činnej vojenskej služby a zakotvil na Morave. Pridelený bol na moravsko-sliezske najvyššie vojenské veliteľstvo v Brne.⁴⁰ Penzionovaný bol 8. septembra 1866.⁴¹

Armáda bola oblasťou, v ktorej si František Jozef I. stále zachovával výrazný vplyv, a to bolo zárukou vysokej úrovne a spoločenského rešpektu, ktorých sa jej aj v habsburskom súštatí dostávalo. Tento trend sa naplno prejavil po vyrovnaní v roku 1867.⁴² V tomto svetle treba vidieť i pôsobenie Mórica Pálfiho ako krajinského voliteľa. Hoci Móric pochádzal z Uhorska, už mnohokrát panovníkovi dokázal svoje prohabsburské presvedčenie, a vedenie krajinského veliteľstva bolo dôstojným zakončením jeho kariéry. Bol predsa podmaršalom a v období pred rakúsko-uhorským vyrovnaním bolo v tejto funkcii v podunajskej monarchii v činnej službe len štyridsaťpäť mužov.⁴³ Po odchode z funkcie krajinského veliteľa sa Móric Pálfi definitívne stiahol z verejného života a začal sa venovať rodine a hospodáreniu na Smolenickom panstve, ktoré definitívne získal do vlastníctva v roku 1865.

Príchod Mórica Pálfiho na Smolenické panstvo bol pozitívnym javom. Druhá polovica 19. storočia priala rozvoju a modernizácii výroby. Gróf Pálfi bol síce svojim presvedčením konzervatívec a stúpenec Habsburgovcov, ale v oblasti hospodárenia prijímal najnovšie metódy a poznatky uvedomujúc si ich dôležitosť a nezastupiteľnosť v novej spoločenskej situácii. Bez akýchkoľvek problémov opustil extenzívne hospodárenie a zaviedol intenzívne formy obrábania pôdy, ktoré prinášali oveľa väčší zisk. Významnou aktivitou bola i majetková spoluúčasť v chemickej továrni, ktorú v Smoleniciach na spracovávanie dreva suchou destiláciou založil jeho najstarší syn Jozef Pálfi.⁴⁴

Usadením sa v Smoleniciach získal Móric majetkovú základňu a Smolenický kaštieľ v centre obce sa stal jeho hlavným sídlom. Ako nasvedčujú miesta narodenia jeho prvých dvoch detí, počas aktívnej vojenskej služby sa spolu s Móricom sťahovala i jeho manželka. Svojmu postaveniu primeraný sobáš uzatvoril gróf Móric Pálfi vo Viedni 6. mája 1850:⁴⁵ ako tridsaťosemročný sa oženil s o sedemnáť rokov mladšou grófkou Paulínou Wilczekovou (Viedeň 19. 8. 1829 – Payerbach 18. 9. 1894), dcérou ríšskeho grófa Stanislava Wilczeka a Gabriely, rod. Reischachovej. Ich manželstvo bolo požehnané siedmimi deťmi.⁴⁶

⁴⁰ Wurzbach a z neho vychádzajúci biografický slovník uvádzajú, že Móric Pálfi zastával v Brne do roku 1866 pozíciu krajinského vojenského veliteľa. Tento údaj sa nám ale v iných zdrojoch zatiaľ nepodarilo verifikovať. Pozri: WURZBACH, ref. 9, s. 223 a SBS IV, ref. 7, s. 379.

⁴¹ SCHMIDT-BRETANO, ref. 18.

⁴² DANGL, Vojtech. Uhorský snem a asimilačné tendencie v armáde (1889 – 1914). In *Vojenská história*, 2000, roč. 4, č. 3-4, s. 4-5.

⁴³ ROTHENBERG, Gunther. Nobility and Military Careers: The Habsburg Officer Corps, 1740-1914. In *Military Affairs*, 1976, roč. 40, č. 4, s. 183. Z tohto počtu bolo jedenásť arcivojvodov, tri kniežatá, šesťnásť grófov, trinásť príslušníkov nižšej šľachty a dvaja nešľachtici.

⁴⁴ Viac pozri: JASTRABÍK, Štefan. *Smolenice*. Bratislava : Veda, 1975, s. 120-123 a BAKOŠOVÁ, Zora. *Panstvá Smolenice a Dobrá Voda 1777 – 1945. Inventár*. Bratislava : ŠÚA SSR, 1987, s. 14.

⁴⁵ JEDLICKSKA, ref. 5, s. 624.

⁴⁶ Ako prvá sa manželom narodila dcéra Irma (Ľančut 17. 3. 1852 – Viedeň 23. 5. 1930), o rok a pol ju nasledoval najstarší syn a budúci hlavný dedič majetku Jozef (Ľančut 8. 9. 1853 – Davos 22. 1. 1920). Tretím dieťaťom bola dcéra Gizela (Červený Kameň 22. 9. 1854 – Krumperk 7. 1. 1947), štvrtým dcéra Terézia (Viedeň 25. 1. 1856 – Viedeň 11. 2. 1936). Nasledoval syn Ján (Viedeň 19. 3. 1857 – Bratislava 26. 3. 1934), dcéra Paulína (Viedeň 1. 8. 1866 – Kyšperk 7. 2. 1938) a nakoniec v roku

Miesta narodenia prvých dvoch z nich potvrdzujú sťahovanie Paulíny s Móricom pri zmene jeho pôsobiska.⁴⁷

Smolenice boli miestom, kam sa Móric Pálfi rád vracal až do svojej smrti. Stali sa i miestom jeho posledného odpočinku. Móric Pálfi zomrel 14. septembra 1897 v Kaltenleutgebene v Dolnom Rakúsku, neďaleko Viedne.⁴⁸ Jeho telo bolo prevezené do Smoleníc, a tam pochované v rodinnej hrobke po boku manželky, ktorá skonala o tri roky skôr.

Vo vojsku strávil Móric Pálfi veľkú časť života. V armáde svoju kariéru začal a vo vojsku na moravsko-sliezskom veliteľstve v Brne i skončil. Počas vojenskej kariéry vlastnil postupne dva husárske pluky: v roku 1861 získal 14. husársky pluk,⁴⁹ ktorý vznikol o dva roky skôr a v roku 1873 sa stal prvým majiteľom 15. husárskeho pluku.⁵⁰

Móricovo pôsobenie v službách panovníka bolo viackrát odmenené udelením významných radov a vyznamenaní. V osobnej pozostalosti Mórica Pálfiho sa však žiadna listina viažuca sa k udeleniu radu či vyznamenanania nenachádza.⁵¹ Preto je možné zrekonštruovať množstvo prepožičaných radov a vyznamenaní len na základe zmienok v odbornej literatúre a zachovaných portrétov Mórica Pálfiho, na ktorých ho s radmi maliar zachytil. V roku 1852 bol Móric vyznamenaný malým krížom Kráľovského uhorského radu sv. Štefana.⁵² Získal tak veľmi prestížny rad, ktorý bol spomedzi záslužných radov habsburskej monarchie udeľovaný najzriedkavejšie – v roku 1852 bol malý kríž tohto radu udelený len siedmim osobám.⁵³

Móricove služby panovník odmenil opäť v roku 1859. Vyznamenaný bol za udatnosť v bojoch na talianskom fronte Radom Železnej koruny II. triedy,⁵⁴ ktorý bol civilným a vojenským záslužným radom, spomedzi vojakov bol však určený iba dôstojníkom.⁵⁵ Móric Pálfi získal túto triedu s vojnovou dekoráciou. V roku 1859 bol gróf Pálfi dekorovaný

1869 najmladší syn Móric (Smolenice 11. 2. 1869 – Moosham bei Mauterndorf 18. 7. 1948). Detailne o potomstve a rodinnom živote Mórica Pálfiho pozri: HUPKO, Daniel. *Smolenické panstvo počas vlastníctva červenokamenskej línie Pálfiovcov. Gróf Móric I. Pálfi a jeho rodina* [Diplomová práca]. Trnava : FF UCM, 2008, s. 51-92.

⁴⁷ Dve najstaršie deti Irma a Jozefa sa narodili v Łańcucie pri Rzeszówe na dnešnom území juhovýchodného Poľska, kde ich otec ako vojenský dôstojník pôsobil. Pozri: ORSÁG, Jozef. Peter Pálffy (10. septembra 1899 – 27. októbra 1987). In PARTLOVÁ, Jana (ed.). *Peter Pálffy* [Kat.]. Bratislava : VŠVU, 1991, nepaginované.

⁴⁸ JEDLICKSA, ref. 5, s. 626.

⁴⁹ WURZBACH, ref. 9, s. 223.

⁵⁰ SKALA, Harald. *Husárske osudy*. Prešov : Universum, 2002, s. 30. Iný zdroj však uvádza, že 15. husársky pluk Móric Pálfi vlastnil už od roku 1861. Pozri: STURM, Albert (ed.). *Országgyűlési almanach 1887-1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól*. Budapest: b. v., 1888, s. 95. V habsburskej armáde zostal i po revolučných udalostiach v rokoch 1848/1849 zachovaný systém majiteľov plukov, ktorými boli vybraní členovia panovníckej dynastie, členovia zahraničných vládnuccich rodov či členovia významných šľachtických rodín. Títo stáli formálne na čele pluku, ale veliteľskú právomoc vykonával veliteľ pluku so svojim dôstojníckym zborom. Bližšie k organizácii habsburskej armády pred rakúsko-maďarským vyrovnaním pozri: DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. (1711 – 1914)*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, s. 120-128.

⁵¹ SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 1220, šk. č. 140.

⁵² JEDLICKSA, ref. 5, s. 624.

⁵³ ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006, s. 137-138.

⁵⁴ SBS IV, ref. 7, s. 379.

⁵⁵ ŽUPANIČ, ref. 53, s. 132.

i krížom Leopoldovho radu.⁵⁶ Toto vyznamenanie získal pravdepodobne za zranenie, ktoré utŕžil v bitke pri Solferine.⁵⁷ Tento rad bol Móricovi udelený ešte raz, a to po odchode z funkcie miestodržiteľa: v roku 1865 ocenil panovník Pálfiho služby v prospech ríše udelením veľkokríža s vojnovou dekoráciou rytierskeho kríža.⁵⁸ Leopoldov rad bol určený na odmenenie vynikajúcich civilných i vojenských zásluh, pričom sa dôraz kládol na vernosť trónu a na činnosť v prospech štátu smerujúcu k všeobecnému prospechu ríše.⁵⁹ Nositeľ prvej triedy smel pri významných príležitostiach ozdobiť svoj odev veľkostuhou, hviezdou a reťazou.⁶⁰ Prvá trieda tohto radu bola určená predovšetkým veľvyslancom a významným politikom a s jej udelením bol spojený zisk hodnosti tajného radcu. Veľkokríž v roku 1865 udelil panovník v celej podunajskej monarchii iba štyrom osobám.⁶¹

Prejavom najvyššieho uznania celoživotných zásluh grófa Pálfiho zo strany cisára Františka Jozefa I. však bolo udelenie Radu zlatého rúna v roku 1889.⁶² Tento rad zostal dodnes jedným z najprestížnejších katolíckych radov. Udeľovaný bol len suverénnym vládcom, príslušníkom starých európskych rodov a najvyššej aristokracii, ktorá sa zaslúžila o habsburskú dynastiu. Samozrejmom podmienkou udelenia bol nespochybniteľný šľachtický pôvod a príslušnosť ku katolíckej cirkvi.⁶³

Mórica Pálfiho možno na základe jeho vojenského a politického pôsobenia považovať za najvýznamnejšieho člena červenokamenskej línie staršej vetvy pálfiovského rodu v 19. storočí. Ako mladší z dvoch bratov bol predurčený na vojenskú kariéru, keďže dedičom otcovského majetku sa mal stať jeho starší brat Jozef. Už v mladosti vstúpil do vojska a bol pripravený so zbraňou v ruke bojovať za česť svojho panovníka. Móric sa už od mladosti prejavoval ako konzervatívne zmýšľajúci aristokrat a neoblomný stúpenec panovníckeho domu Habsburgovcov. Svoje konzervatívne presvedčenie potvrdil počas revolučných udalostí v rokoch 1848/1849, keď vstúpil opätovne do armády a 6. novembra 1848 vydal tlačou svoje prehlásenie, v ktorom odsudzuje prívržencov košutovskej politiky a vyzýva povstať so zbraňou v ruke za panovníka a vlasť. Mladý dôstojník Móric Pálfi týmto nastúpil líniu, ktorú zastával až do konca života. Ako člen konzervatívneho tábora uhorskej aristokracie mal v armáde, v ktorej si i v druhej polovici 19. storočia zachovával cisár František Jozef I. výsadný vplyv, zaistený kariérny postup. Skutočne, gróf Pálfi postupne dosiahol až hodnosť podmaršala a stal sa vlastníkom dvoch husárskych plukov.

V roku 1859 sa osobne zúčastnil bitky pri Solferine, v ktorej bol zranený. Účasť v rakúsko-talianskej vojne bola posledným aktívnym vojenským vystúpením Mórica Pálfiho so zbraňou v ruke. I napriek tomu, že sa počas svojej vojenskej kariéry nezúčastnil desiatok víťazných bitiek a neprispel tak k zisku žiadnych území či veľkých víťazstiev vo vojnách,

⁵⁶ JEDLICKA, ref. 5, s. 624. Pravdepodobne išlo o rytiersky kríž, ktorý je jeho najnižšou triedou.

⁵⁷ Na Mórica Pálfiho sa ešte nevzťahovalo udelenie tzv. vojnovej dekorácie radu, ktorá bola zriadená v roku 1860 a udeľovala sa dôstojníkom za zásluhy preukázané v boji s nepriateľom, čím mali byť tieto osoby odlišené od tých, ktorí Leopoldov rad získali v mierovom období. Bližšie pozri: LOBKOWICZ, František. *Encyklopedie řádů a vyznamenání*. Praha : Libri, 1999, s. 136-137 a ŽUPANIČ, ref. 53, s. 130.

⁵⁸ WURZBACH, ref. 9, s. 223.

⁵⁹ KOLÁČNÝ, Ivan. *Rády a vyznamenání Habsburské monarchie*. Praha : Nakladatelství Elka Press, 2006, s. 101.

⁶⁰ LOBKOWICZ, ref. 57, s. 136.

⁶¹ ŽUPANIČ, ref. 51, s. 130-133 a 137.

⁶² JEDLICKA, ref. 5, s. 624.

⁶³ ŽUPANIČ, ref. 51, s. 244.

vybudoval si v armáde pevnú pozíciu. Práve to, že stál po celý čas na strane Františka Jozefa I., sa v roku 1861 ukázalo ako najlepšia kvalifikácia na úrad uhorského miestodržiteľa. Cisár ho do funkcie vymenoval ako svojho najvyššieho zástupcu v Uhorskom kráľovstve počas provizória a poctil ho svojou absolútnou dôverou. Zdá sa, že Móric Pálfi ako vojak, ktorý bol po celý život zvyknutý na vojenskú disciplínu, bol v očiach panovníka najvhodnejším kandidátom na zabezpečenie poriadku v Uhorsku. Sám gróf Pálfi sa funkcie ujal na základe poverenia a výberu cisára a svoje pôsobenie v úrade chápal ako službu krajine a vládnucemu domu, ktorá sa neodmieta. V roku 1865 v atmosfére blížiaceho sa rakúsko-maďarského vyrovnania František Jozef I. v záujme ustálenia vzťahov s maďarskou opozíciou Mórica Pálfiho z funkcie uhorského miestodržiteľa prepustil a prideliť ho na moravsko-sliezske vojenské veliteľstvo. Z tejto pozície odišiel podmaršal Pálfi do penzie a venoval sa hospodáreniu a správe Smolenického panstva, kde sa i natrvalo usadil. Po uvoľnení z funkcie miestodržiteľa ocenil panovník Pálfiho služby udelením veľkokríža Leopoldovho radu a najvyšším prejavom spokojnosti s jeho službami panovníckemu domu bolo udelenie Radu zlatého rúna v roku 1889.

V prípade Mórica Pálfiho sme konfrontovaní s nepochybne zaujímavým typom vojensko-politickej kariéry, ktorú možno v dejinách celého pálfiovského rodu prirovnať ku kariére dvoch bratov – palatínov: staršieho Mikuláša (1657 – 1732), zakladateľa staršej vetvy a mladšieho Jána (1663 – 1751), ktorý založil mladšiu vetvu rodu. Paralely ich osudov možno nájsť nielen v skutočnosti, že kariéra všetkých troch začínala v armáde. Vo vojsku dosiahli vysoké posty. Mikuláš a Ján svoju kariéru zavŕšili v palatínskej funkcii – Mikuláš počas vlády Karola VI. a Ján za vlády jeho dcéry Márie Terézie. Móric bol v šesťdesiatych rokoch 19. storočia ako miestodržiteľ taktiež najvyšším zástupcom panovníka v Uhorsku. Preto možno Mórica Pálfiho oprávnené zaradiť k najvýznamnejším členom pálfiovského rodu: k už spomínaným palatínom Mikulášovi a Jánovi a k Pavlovi Pálfimu (1592 – 1653), ktorý bol uhorským palatínom počas vlády Ferdinanda III.

D. HUPKO: GRAF MORITZ PÁLFFY. MILITÄRISCH-POLITISCHES PROFIL EINES ARISTOKRATEN

Der vorliegende Beitrag stellt Graf Moritz Pálffy (1812 – 1897), den letzten Angehörigen des Pálffy-Adelsgeschlechts und einen politisch engagierten Menschen, am Hintergrund der gesellschafts-politischen Ereignisse seiner Zeit, dar. Als zweitgeborener Sohn war Moritz Pálffy für eine Karriere beim Militär vorbestimmt, und es gelang ihm auch, eine bedeutende Stellung innerhalb der k. u. k. Armee einzunehmen. Zum Militär eingetreten ist er in seiner Jugend, aus dem aktiven Dienst ist er in den 1840er Jahre ausgeschieden. Kurz darauf ist er erneut der Armee beigetreten. Entscheidende Rolle bei dieser Entscheidung spielten die Revolutionsereignisse im Jahre 1848. In diesen Schicksalstagen nahm er Partei für den ungarischen König Ferdinand V. und erhielt seine Treue auch dem neuen Herrscher Franz Josef I. Moritz Pálffy hat sogar per Druck eine Verlautbarung veröffentlicht, in der er der Politik von Lajos Kosuth eine klare Absage erteilte und für einen Kampf im Namen des Königs und des Vaterlandes plädierte. Pálffy nahm aktiv teil an der Niederschlagung der Revolution. Seine Treue zu den Habsburgern ermöglichte ihm einen schnellen Sprung nach oben in der Hierarchie – 1859 wurde er in den Rang des Untermarschalls befördert. Als Befehlshaber nahm er im österreichisch-italienischen Krieg teil und in der Schlacht von Solferino am 24. Juni 1859 wurde er schwer verwundet. Diese Schlacht war zugleich der letzte bekannte Kampfauftritt von Pálffy mit der Waffe in der Hand. Die von ihm mehrmals erwiesene Treue zur Herrscherdynastie und seine konservative Einstellung machte Pálffy in den Augen Franz Josefs zum idealen Kandidaten auf den Posten des ungarischen Statthalters. Seine Ernennung in dieses Amt erfolgte im Jahre 1861. Graf Pálffy genoss das absolute Vertrauen des Kaisers. Seine Aufgabe als Statthalter lag in der Unterstützung der konservativen Kräfte in Ungarn zu Zeiten des Provisoriums und Verstärkung der Bindungen Budapests an Wien. Nach dem Wechsel der politischen Lage Mitte der 1860er Jahre entschied sich Franz Josef I. pragmatischer Weise für eine Normalisierung in den Beziehungen zur ungarischen politischen Elite. Diese Entscheidung zog die Enthebung Pálffys vom Amt des Statthalters nach sich. Anschließend wurde Graf Moritz Pálffy zum obersten Landbefehlshaber in Mähren-Schlesien ernannt. Dieses Amt hatte er bis in Jahr 1866 inne, in dem er vom aktiven Dienst zurückgetreten ist. Danach widmete er sich nur der Verwaltung und Wirtschaftsführung im Gut Smolenice (Smolenitz). Zusammen mit den Gespanen Paul, Nikolaus und Hans Pálffy gehörte Moritz zu den bedeutendsten Vertretern des Geschlechts Pálffy in der Geschichte Königreich Ungarns.

POĽSKO A IMPROVIZOVANÉ VÝCHODISKÁ VOJENSKO-POLITICKEJ STRATÉGIE SLOVENSKA V ROKU 1939*

MATEUSZ GNIAZDOWSKI

GNIAZDOWSKI, M.: „Poland’s place in the provisional thinking of Slovakia’s military-political strategy in 1939”. *Vojenská história*, 2, 15, 2011, pp. 33-54, Bratislava.

The analyses of the Slovak-Polish relations from October 1938 to the beginnings of WWII are the basis of this attempt to reconstruct of the place of Poland in Slovakia’s military-political thought. The author fits this issue into the wider context of the unfolding foreign political position of Slovak State in 1939. He perceives the ideas of the governmental group on their possibilities and the limits of their own foreign and defence policy when Slovakia was taken over by the Third Reich. In spite of the fact that the topic has already been covered by several authors, this is considered a valuable contribution because it is from the perspective of a Polish author. He proves to have a highly detailed overview of the written sources on the topic, including those by Slovak authors, which he has a detailed command of. However, he brings his own views, notes and hypotheses due to his own research from both the Slovak archives (mainly the fund of the Ministry of Foreign Affairs in the Slovak National Archive) and above all the study of Polish sources. He thoroughly studied the materials of the Polish Ministry of Foreign Affairs in the Central Archives of Modern Records (Archiwum Akt Nowych).
Military History. Slovak- Polish relations. 1939.

Slovenský štát vznikol 14. marca 1939 v dôsledku nemeckej agresívnej politiky a ako vedľajší produkt likvidácie Česko-Slovenska. Nemecká hegemonia nad Slovenskom viedla k tomu, že najdôležitejším vzťahným bodom pri vytváraní vojensko-politickej stratégie nového štátu bola práve stratégia Nemecka, ktorá mala svojím spôsobom globálny charakter. Jej zásady muselo zohľadňovať aj Slovensko.

Vládna garnitúra na Slovensku musela pozorne vnímať a reflektovať strategické predpoklady „tretej ríše“ pri koncipovaní prvkov svojej štátnej stratégie. Táto mala byť priamo prispôbená okruhu problémov, na ktorých riešenie mala politika Slovenska určitý dosah

---

*Štúdia vychádza z referátu predneseného na medzinárodnej vedeckej konferencii *Kampania polska 1939* Polityka – Społeczństwo – Kultura (Varšava, 16.-17.10.2009) v rámci sekcie venovanej úlohe Poľska vo vojensko-politických stratégiách jednotlivých krajín. Zborník materiálov (ed. Marek P. Deszczyński, T. Pawłowski) je v tlači.

a vplyv. Ústredným bodom takto chápanej stratégie, ktorá bola pre tvorcov slovenskej politiky akýmsi nekodifikovaným ukazovateľom, bola úloha udržať si čo najvyššiu mieru suverenity. Vo vtedajších podmienkach sa táto úloha dala uplatniť na dosiahnutie nadradeného cieľa, ktorým bolo zachovanie štátnej samostatnosti a územnej integrity štátu, a v ďalšej perspektíve taktiež opätovné získanie územia južného Slovenska, ktoré Slovensko nútene odstúpilo Maďarsku v dôsledku rozhodnutia Viedenskej arbitráže.¹ V obmedzenej miere možno tiež hovoriť o vytváraní prvkov slovenskej štátnej stratégie v roku 1939, týkajúcej sa cieľov využitia slovenských ozbrojených síl.

Slováci síce nedisponovali plnou suverenitou, avšak aj v rámci svojho obmedzeného priestoru na manévrowanie sa zamýšľali nad možnosťou prípadného ozbrojeného konfliktu a tiež nad zásadami obranného systému. Napriek tomu, že zásady tejto stratégie nenašli uplatnenie v koncepcných dokumentoch, slovenská politika z roku 1939 – aj keď do značnej miery reaktívna a závislá od vonkajších činiteľov – sa riadila niektorými všeobecnými zásadami, ktoré by sa s istým zjednodušením dali charakterizovať ako vojensko-politická stratégia in statu nascendi, čiže v stave zrodu. Pomocou analýzy politiky Slovenska chápanej aj ako konanie slovenskej vládnej garnitúry, ktoré vyplývalo z potreby uskutočňovať vlastné záujmy, možno odpovedať na množstvo otázok týkajúcich sa napr. efektivity poľskej politiky v priestore na juh od Karpát. Okrem toho tiež umožňuje lepšie pochopiť dilemu, prečo politici Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS), ako držiteľia moci na Slovensku po dvoch desaťročiach viac či menej výraznej polonofilskej orientácie, napokon akceptovali nemeckú hegemoniu.²

Závislosť Slovenska od Nemecka často viedla historikov k tomu, aby počínanie slovenských vládnych kruhov voči Poľsku, a zvlášť účasť Slovenska v protipoľskej agresii v septembri 1939, analyzovali a hodnotili výhradne ako konanie, ktoré bolo rozhodujúcou mierou determinované existujúcimi vonkajšími vojensko-politickými faktormi. V minulom období to neraz viedlo k zjednodušeniam, ktorých hlavným výsledkom bolo rozšírenie tézy o „násilnom vtiahnutí“ Slovenska do vojny. Taktiež v poľskej historiografii sa často bez hlbšej reflexie obchádzala otázka kolaborácie ľudákov, pričom hlavná pozornosť sa sústredila na prejavy spoločenského odporu.³ Aj po prelomovom roku 1989 autori väčšinou neprekračovali rámec starších interpretačných schém. Až na začiatku 21. storočia sa objavili nové interpretačné prístupy k tejto problematike. Ich najviac reprezentatívnym a zatiaľ aj najdôležitejším príkladom je monografia Igora Baku.⁴ K dispozícii sú aj novšie edície dokumentov⁵ a takisto vedecké práce aj štúdie, ktoré venujú pozornosť poľsko-slovenským

¹ Slovensko stratilo územie s rozlohou 10 390 km² s viac ako 850-tisíc obyvateľmi. Pozri DEÁK, L. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : Veda, 1991, s. 176.

² Na potrebu objasniť túto dilemu upozornil Ladislav Suško v recenzii na monografiu Ewy Orlof (OFLOF, E. *Dyplomacja polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938 – 1939*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1980), uverejnenej In *Historický časopis*, 1981, č. 3, s. 422.

³ Poľskú historiografiu a výsledky bádania pred rokom 1989 reprezentuje práca: KUPLIŇSKI, J. *Udział armii słowackiej w agresji niemieckiej przeciwko Polsce we wrześniu 1939 roku*. In *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1989, č. 4, s. 62-78.

⁴ BAKA, I. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : VHÚ, 2006. Doplnená monografia bola vydaná aj v poľskom jazyku. BAKA, I. *Udział Słowacji w agresji na Polskę w 1939 roku*. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2011.

⁵ *Proti Poľsku. Odrasť ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Editor M. Lacko. Bratislava : ÚPN, 2008; NIŽŇANSKÝ, E. *Slovenská účasť vo vojne proti Poľsku. Občan Slovenska v zajatí propagandy vtedajších vládnych predstaviteľov. Úvahy a dokumenty*. In *Studia Historica Nitriensia*, 1997, č. 6, s. 169-216.

politickým vzťahom pred vypuknutím vojny a rôznym aspektom účasti Slovenska v agresii proti Poľsku.⁶ V posledných rokoch historici kriticky prehodnotili staršie tvrdenia o tom, že rozkaz na vkročenje slovenských vojsk na územie Poľska si mali Nemci vynútiť plnou brutalitou, či tézy o údajne masovom odpore slovenskej spoločnosti proti tejto udalosti. Vo svetle nových zistení sa aktívna účasť Slovenska v protipolskej agresii, neobmedzujúca sa len na poskytnutie územia Nemcom, javí ako vypočítavý krok. Motívy, ktoré stáli pri zrode tohto osudného rozhodnutia, boli viacvrstvové a súviseli aj so strategickým myslením, kalkulujuúcim s uskutočnením ďalekosiahlejších cieľov.

PORÁŽKA PROPOESKEJ ORIENTÁCIE

V radoch vládnej elity Slovenského štátu boli markantné veľké rozdiely v názoroch na rozvoj vzťahov Slovenska a Poľska. Na jeseň 1938 mali v HSLS, vtedy najsilnejšej politickej strane na Slovensku a hlavnej politickej sile autonomistického tábora, mocnú pozíciu Karol Sidor a jeho súputníci, ktorí sa vyslovovali za úzku spoluprácu s Poľskom.⁷ Avšak medzi vyhlásením o autonómii zo 6. októbra 1938 a proklamáciou Slovenského štátu 14. marca 1939 sa vo vedení strany odohrali závažné zmeny. Poprední politici polonofilskej orientácie stratili svoj vplyv, a niektorí z nich zaujali pozície, ktoré boli voči Poľsku nepriateľské. Následne ich nezmierlivý postoj k Poľsku využil Jozef Tiso na to, aby eliminoval

⁶ BAKA, I. Poľsko-slovenské vzťahy od marca do septembra 1939. In *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov (venované 100. výročiu narodenia prof. Henryka Batowského)*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 109-110; idem, Slovensko ako nástupný priestor vo vojne proti Poľsku. In *Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí*. Bratislava : VHÚ, 2003, s. 127-143; SEGEŠ, D. Vojensko-politické aktivity Karola Sidora od 14. marca do 1. septembra 1939 na pozadí slovensko-poľských vzťahov. In *Vojenská história*, 2002, č. 1, s. 3-21; HOLÁK, M. Slovensko-poľské vzťahy od marca do septembra 1939. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. Zborník IV*. Editori M. Šmigel, P. Mičko. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005, s. 320-321; NĚMEČEK, J. Slovensko-polské vzťahy v predvečer druhej svetovej války. In *Historický časopis*, 1997, č. 3; KOWALSKI, R. Stosunki polsko-słowackie na tle działań dyplomacji niemieckiej w 1939 roku. In *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989. Część I*. Warszawa : IPN, 2007, s. 41-52; MIČIANIK, P. Armia słowacka podczas kampanii przeciwko Polsce. In *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989. Część I*. Warszawa : IPN, 2007, s. 53-63; ŠTEFÁNIKOVÁ, A. Poľská otázka v slovenskej spoločnosti v rokoch 1938 – 1939. In *Historické štúdie*, 1997, č. 38, s. 73-74.

⁷ Pozri napr. KATUNINEC, M. Karol Sidor a jeho zahraničnopolitická orientácia na Poľsko. In *Slovenské štúdie*, 1997, č. 1, s. 35-47; ORLOF, E. Karol Sidor i jego polonofilstwo. In *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*. Editorka E. Orlof. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999, s. 101-108. V období mnichovskej krízy Sidor bral do úvahy aj scenár rozpadu Československa. V prípade jeho naplnenia postuloval spojenie Slovenska s Poľskom. Takýto návrh písomne formuloval a 29. 9. 1938 predložil (spoločne s J. Tisom) poľskému vyslancovi v Prahe K. Papéemu. Pozri *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*. Editor M. Kornat. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2007, dokument č. 345; pozri tiež BYSTRICKÝ, V. Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848–1938*. Prešov : Univerzum, 2005, s. 245-246; porovnaj: SIDOR, K. *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa 2010, s. 384-385.

vplyv Sidora a jeho priaznivcov v HSLS aj v paramilitárnej Hlinkovej garde (HG).⁸ Politický pád Sidora sprevádzala postupná strata pozícií jeho súputníkov v HSLS, HG a štátnej správe.⁹ Porážka Sidora a jeho priaznivcov súčasne znamenala prehru niekoľkoročnej poľskej politickej práce orientovanej na Slovensko. Podpora pre program slovenskej autonómie a pokusy pretvoriť ho na hnutie za štátnu samostatnosť boli v 30. rokoch 20. storočia jedným z najviac komplexne uskutočňovaných programov poľskej politickej pôsobnosti v zahraničí. Poľská „ponuka“ však nebola pre ľudácke politické elity natoľko presvedčivá, aby sa pre ňu a na jej základe v jeseni 1938 rozhodli pre radikálny krok a vyhlásili samostatný slovenský štát. Neúspech na Slovensku mala z pohľadu Poľska kompenzovať spoločná poľsko-maďarská hranica na Podkarpatskej Rusi. Avšak Maďari sa príliš neponáhľali s tým, aby na Rusi podnikli rozhodné kroky, a svojimi revizionistickými požiadavkami adresovanými Slovákom im jedine komplikovali ich rozhod s Čechmi.¹⁰ Skutočnosť, že rozhodujúce mocnosti opomenuli Poľsko pri Viedenskej arbitráži, s najvyššou pravdepodobnosťou ovplyvnila rozhodnutie poľskej vlády formulovať územné požiadavky, ktoré vo Varšave eufemisticky nazývali korektúrou hranice. Poľsko, podobne ako v prípade Mníchovskej dohody, opätovne zdôraznilo svoju regionálnu pozíciu tým, že postupovalo „súbežne“ s mocnosťami a dožadovalo sa území na Kysuciach, na Orave a Spiši.

„Revindikácia“ niekoľkých goralských dedín (226 km², 4 300 obyvateľov), ktorá si na obidvoch stranách vyžiadala mŕtvych i ranených, celkom zmarila dovtedajšiu prácu tzv. zblížovacieho hnutia.¹¹ V hlásení viedenskej pobočky nemeckej Bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst) z prvej dekády decembra 1938 sa uvádzalo, že zatiaľ čo „Medzi radikálnymi autonomistami, vlastným Hlinkovým hnutím, prevládala doteraz absolútne poľská orientácia“, tak „spoločný postoj Poľska a Maďarska voči Slovensku však priateľstvo Slovákov k Poľsku značne utlmil, ak až neukončil. Roztrpčenie proti Poľsku [tak v origináli – M.G.] dosiahlo svoj vrchol požiadavkou Poľska odstúpiť oblasti na severnej hranici Slovenska.“¹² Presvedčenie Varšavy, že Slováci budú túto „korektúru“ hranice považovať za prejav obmedzenia väčších možných požiadaviek Poľska, bolo naivné. „Korektúra“ hranice oslabila postavenie slovenských polonofilov a obmedzila možnosti poľského pôsobenia na Slovensku, a zároveň nahrála do karát protipoljskej kampani vedenej Nemcami.¹³

⁸ Pozri napr. MICHELA, M. Miesto a úloha Karola Murgaša v radikálnom prúde slovenskej politiky v období rokov 1939 – 1941. In *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov. Zborník I.* Editor M. Lacko. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2002, s. 86-89.

⁹ SEGEŠ, ref. 6, s. 6-7.

¹⁰ Pozri napr. KORNAT, M. Realny projekt czy wizja „ex post“? Koncepcja „Trzeciej Europy“ Józefa Becka (1937 – 1938). In *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU*, 2007, č. 15, s. 46.

¹¹ Zbližovacie hnutie (akcja zbliżeniowa) predstavovalo protiklad tzv. buditeľského (iredentistického) hnutia. Na rozdiel od povzbudenia poľského národného vedomia Goralov žijúcich na slovenskej strane poľsko-slovenského pohraničia akcentovalo utesnenie kultúrnych a politických väzieb medzi Poľskom a Slovenskom. Od roku 1936 malo inštitucionálnu základňu v Spolku priateľov Slovákov Ľudovíta Štúra (Towarzystwo Przyjaciół Słowaków im. Ľudovíta Štúra). Dominantnou postavou tohto hnutia bol Feliks Gwizdz.

¹² SCHVARC, M. – HOLÁK, M. – SCHRIFFL, D. „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I. – Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I.* Bratislava : ÚPN 2008, dok. č. 146, s. 493.

¹³ Bližšie pozri: ORLOF, E. Penetracja niemiecka w Słowacji (marzec – wrzesień 1939). In *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919 – 1939. Tom IV: Na przelomie pokoju i wojny: 1939 – 1941.* Editor S. Sierpowski. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM 1992, s. 365.

Poľské územné požiadavky však neboli príčinou toho, že Slovensko sa stalo vazalom „tretej ríše“. Po Mníchovskej dohode totiž bolo Slovákom jasné, že sú to Nemci, ktorí takpovediac rozdávali karty v tomto regióne, a Francúzsko ani Veľká Británia nie sú schopné proti tomu niečo podniknúť.¹⁴ Aj Poľsko sa dostávalo čoraz viac pod tlak. Nedokázalo Slovensku ponúknuť hodnoverné garancie ani zmysluplnú alternatívu nemeckej „ponuky“ – a to ani vtedy, ak berieme do úvahy istú naivitu slovenských politických elít.¹⁵ Abstrahujúc od hodnotenia rozdielneho potenciálu, aký vtedy mali Nemecko a Poľsko, slovenské vládne kruhy boli skeptické voči poľským koncepciám, ktorých cieľom bolo posilniť bezpečnosť v strednej Európe. Poľské pokusy zostaviť geopolitický blok siahajúci od Baltského mora k Taliansku, ktorý by mal za úlohu obmedziť nemecký prienik do tejto časti Európy, boli spojené o. i. hrozbou v podobe akceptovania maďarských revizionistických cieľov. Úsilie o spoločnú hranicu s Maďarskom pritom naďalej bolo poľskou prioritou, ba až istým fetišom poľskej politiky.

Krátko pred marcovou krízou sa poľská diplomacia nádejala, že rozpad Česko-Slovenska bude predstavovať len začiatok „*poľsko-nemeckého súperenia o Slovensko s priľahlými oblasťami*“.¹⁶ Poľsko uznalo Slovenský štát už deň po vyhlásení samostatnosti. Spoločne s Maďarskom chcelo ponúknuť Slovensku garanciu bezpečnosti, aby kompenzovalo nemecké vplyvy. Avšak tieto pokusy prichádzali neskoro a iba vyvolali dojem, že susedné štáty sa zmierili s „vnútorným rozpadom“ Česko-Slovenska. Dňa 15. marca nemecká branná moc okupovala nielen územie českých krajín, ale aj západné Slovensko až po Váh, pričom nebolo jasné, aký postoj v danej situácii zaujme Maďarsko. Večer toho istého dňa predseda slovenskej vlády J. Tiso poslal A. Hitlerovi telegram s prosbou, aby Nemecko prevzalo „ochranu“ nad Slovenským štátom.

Vládna garnitúra nového štátu chcela navonok demonštrovať svoju vôľu rozvíjať dobré vzťahy s Poľskom, no súčasne prebiehali rokovania, ktoré mali Slovensko pripútať k Nemecku. Karol Klinovský, ktorý mal povest' polonofila, bol vymenovaný za chargé d'affaires Slovenskej republiky v Poľsku, avšak do Varšavy odcestoval až potom, ako Slováci oficiálne prijali nemeckú hegemoniu.¹⁷ Keď minister zahraničných vecí J. Beck 23. marca 1939 ubezpečoval K. Klinovského, že „*poľská vláda a poľský národ budú vždy rešpektovať vôľu slobodného slovenského národa*“, Joachim von Ribbentrop práve podpisoval zmluvu o ochrannom pomere medzi Nemeckom a Slovenskom. Nemci sa v nej zaviazali, že budú ochraňovať politickú nezávislosť a územnú integritu Slovenska, prevzali bezprostrednú kontrolu nad západnou časťou krajiny (tzv. ochranné pásmo), uložili slovenskej vláde povinnosť koncipovať a viesť zahraničnú politiku v úzkej dohode a v spolupráci s nemeckou vládou a prevzali dozor nad organizáciu slovenskej armády. Na základe ustanovení tajného

¹⁴ Zdôrazňuje to napr. PETRUF, P. Zahraničná politika Slovenskej republiky. In *Historické štúdie*, 1997, č. 38, s. 9.

¹⁵ DESZCZYŃSKI, M. P. *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938 – 1939*. Warszawa : Neriton, 2003, s. 347-348; porovnaj VALENTA, J. „Polská karta“ – k otázke slovenské alternatívni zahraničnopolitické orientace. In *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Editori V. Bystrický a Š. Fano. Bratislava : SAP, 1992, s. 138.

¹⁶ Archiwum Akt Nowych (ďalej len AAN), Varšava, f. Ministerstwo Spraw Zagranicznych (ďalej len MSZ), sign. 6474, s. 5, správa K. Papéeho pre MSZ, 6. 3. 1939.

¹⁷ Slovenský národný archív, Bratislava (SNA), f. Ministerstvo zahraničných vecí 1939 – 1945 (MZV), šk. 112, č. 7843/39, Poverenec slov. vlády odcestoval do Varšavy; porovnaj NĚMEČEK, ref. 6, s. 440.

protokolu k zmluve o hospodárskej a finančnej spolupráci medzi obidvoma krajinami sa slovenská ekonomika dostala pod kontrolu „tretej ríše“.¹⁸

Poliaci vtedy oslavovali vznik spoločnej hranice s Maďarskom, čo veľmi neprialo pred-savzatiu posilniť poľský vplyv na Slovensku. Podpora Varšavy v prípade anexie Podkarpat-skej Rusi Budapešťou, sa dala interpretovať aj ako predzvesť poľského súhlasu s pohlcovaním ďalšieho slovenského územia Maďarskom. V obmedzenom rozsahu sa tento scenár potvrdil a aj uskutočnil počas slovensko-maďarského konfliktu, tzv. malej vojny. Niekoľko hodín predtým, ako Nemecko podpísalo slovensko-nemeckú zmluvu o ochrannom pomere, vstúpili maďarské vojská – s vedomím Berlína – na územie východného Slovenska. Maďarská agresia sa skončila anexiou územia s rozlohou takmer 1 700 km², obývaného cca 40-tisíc obyvateľmi.¹⁹ Poľsko vnímalo ozbrojené a diplomatické počínanie Maďarska so sympatiami, pretože s ním spájalo nádej na predĺženie poľsko-maďarskej hranice.²⁰ Súčasne sa však obrana Slovenska v marci 1939, opradená legendami a predstavovaná ako heroický boj Slovákov, stala základom slovenskej vojenskej tradície, ktorú kreoval režim Slovenského štátu.²¹

Na jar 1939 protipolské nálady a postoje v slovenskej spoločnosti postupne chladli a oslabovali sa. Slováci vnímali svojho severného suseda čoraz viac ako protivníka expanzívneho Nemecka. Anton Rašla, ktorý vtedy pôsobil ako vojenský prokurátor, neskôr spomínal: „Pošepkávalo sa, že plukovník Gusto Malár je pripravený prejsť s celou divíziou k československým légiám v Poľsku. Do Poliakov sa vkladali celkom neopodstatnené nádeje.“²² Popularita Poľska rástla najmä v tábore ľudí nespokojných s rozbitím Československa, v ľavicových kruhoch, ale v radoch tých ľudákov, ktorí nesúhlasili s tým, aby sa krajina úplne podriaďovala Nemcom. Poľské politické i vojenské orgány mohli aj naďalej počítat' so spoluprácou a pochopením priaznivcov Karola Sidora. V prostredí „sidorovcov“ sa rodili utopické plány, podľa ktorých v prípade poľsko-nemeckého vojenského konfliktu mali slovenská a poľská armáda spojiť svoje sily.²³ Konšpiračná skupina pôsobiaca na Liptove a Orave pripravovala prechod slovenských vojenských jednotiek na poľskú stranu, avšak sprisahanie predčasne (4. júna 1939) ukončila nekontrolovaná a rýchlo potlačená vzbura vojenskej jednotky v Ružomberku, vyvolaná konfliktom s HG.²⁴

¹⁸ *Documents on German Foreign Policy, Series D, Vol. VI.* London : Her Majesty's Stationery Office, 1953, s. 43-45.

¹⁹ Bližšie pozri CSÉFALVAY, F. Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. In *Vojenská história*, 2004, č. 2, s. 39-58; BAKA, I. Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939. In *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*, zodp. red. D. Šmihula. Bratislava : Úrad vlády SR, 2008, s. 62-76; DEÁK, L. Medzinárodnopolitické súvislosti Viedenskej arbitráže a dôsledky pre južné Slovensko. In *Viedenská arbitráž*, ref. 19, s. 9-23.

²⁰ AAN, f. MSZ, sign. 5463, s. 232, záznam z 28 marca 1939.

²¹ LACKO, M. Podivní spojenci: slovensko-maďarské konflikty v dokumentoch slovenskej armády. In *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania – Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.* Zodp. red. P. Sokolovič. Bratislava : ÚPN, 2009, s. 199.

²² RAŠLA, A. *Spomienky spoza mreží*. Banská Bystrica : Vidas, 1998, s. 47.

²³ SEGEŠ, ref. 6, s. 5, 15-21.

²⁴ VANĚK, O. Účasť Slovákov v začiatkoch protifašistického odboja v Poľsku (marec – september 1939). In *Vojenská história*, 1997, č. 2, s. 21; ŠIMUNIČ, P. Slovenská armáda a začiatky vojenského odboja (marec – august 1939). In *Ružomerská vzbura. Zborník vystúpení zo seminára 11. júna 1999*. Zostavil Stanislav V. Chytka. Ružomberok : Mesto Ružomberok, 2000, s. 26.

V lete 1939 bola slovenská spoločnosť v postojoch k Poľsku rozdelená. Slovenská vláda pristupovala k bilaterálnym vzťahom s Poľskom účelne a chcela ich využiť jednak vnútropoliticky na posilnenie svojej pozície v krajine a jednak zahraničnopoliticky na upevnenie miesta Slovenska v tvoriacom sa „novom poriadku“ nacistického Nemecka. Akýmsi hlavným tribúnom protipolských názorov bol Alexander Mach, hlavný veliteľ HG a vedúci Úradu propagandy, a taktiež jeho priaznivci. Z propagandistického hľadiska využívali predovšetkým poľské územné požiadavky z roku 1938. Poľská diplomacia nervózne reagovala na tieto verejné vystúpenia, nakoľko zo svojho pohľadu považovala „hraničnú korektúru“ za prejav „veľkorysosti“ Poľska, ktoré od Slovákov nežiadalo celý Spiš a celú Oravu, aj keď tieto – ako argumentovala – „*tolko storočí patrili k Poľsku*“.²⁵ Zároveň z obcí, ktoré boli pripojené k Poľsku, prenikali na Slovensko informácie o útlaku slovenského obyvateľstva.²⁶ Prichádzali aj správy o prenasledovaní rusínskeho obyvateľstva v slovensko-poľskom pohraničí.²⁷ Protipolské kruhy na Slovensku mohli takýmito informáciami podporovať dôveryhodnosť tiež hlásaných nemeckou propagandou, ktorá vykresľovala Poľsko ako štát prenasledujúci národnostné menšiny.

POĽSKO V PLÁNOCH ČLENOV ŠTÁBU HLAVNÉHO VOJENSKÉHO VELITEĽSTVA

Prvý deň po proklamovaní nezávislosti vydal minister národnej obrany gen. Fedinand Čatloš rozkaz vypracovať plány zabezpečenia hraníc novovzniknutého štátu. Z juhu ho ohrozovalo Maďarsko, ktoré ani len neskrývalo svoje úmysly inkorporovať územie Slovenska, zatiaľ čo severný sused bol pre slovenské veliteľstvo nevypočítateľný. Veliteľ VII. zboru v Banskej Bystrici mjr. Ján Imro dostal za úlohu vypracovať plán zabezpečenia štátnych hraníc s Maďarskom, a veliteľ VI. zboru v Trenčíne mjr. gšt. Štefana Jurecha poverili tou istou úlohou v prípade slovensko-poľskej hranice. Prvé plány operačno-taktického využitia slovenskej armády vznikli už krátko po ukončení malej vojny s Maďarskom v dňoch 23. – 25. marca 1939. Známy je však jedine projekt plk. gšt. Augustína Malára, veliteľa východoslovenskej skupiny a súčasne VI. armádneho zboru. Tento projekt mal defenzívny charakter a predpokladal predovšetkým vojenskú agresiu zo strany Maďarska, avšak obsahoval tiež systém ochrany hranice Slovenska s Poľskom, pričom činnosť Stráže obrany štátu (SOŠ) na tomto úseku mala v súlade s návrhom prevziať HG.²⁸

Nemecká vojenská komisia vedená genpor. Franzom Barckhausenom, ktorá do Bratislavy pricestovala v máji 1939, zastupovala nemecké vojenské miesta pri rokovaníach so slovenskou stranou o veľkosti a charaktere slovenskej armády (ako aj o charaktere

²⁵ AAN, f. MSZ, sign. 6474, s. 60-61, záznam Jana Szembeka z rozhovoru s Ladislavom Szathmárym uskutočneného dňa 8. 7. 1939.

²⁶ SNA, f. Krajinský úrad v Bratislave, I, Prezídium (KÚ), šk. 311, č. 30483/prez. 1939, list Prezídia KÚ pre MZV, 25. 5. 1939.

²⁷ SNA, f. KÚ, šk. 311, P IV, spravodajské oddelenie finančnej stráže Vyšný Tvarožec, hlásenie z 24. 4. 1939.

²⁸ BAKA, I. Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940). In *Slovensko medzi 14. marcom a Salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Editori M. Pekár a R. Pavlovič. Prešov : Univerzum, 2007, s. 208, 221; BAKA, I. K problematike zaistenia hraníc Slovenska v rokoch 1939-1944. In *Vojenská história*, 2003, č. 3, s. 121-130.

ochranného pásma, o odvoze zariadení pre výrobu chemických látok a iných vojenských záležitostiach).²⁹ Gen. Čatloš, s ktorým Sidor spájal veľké nádeje, sa pustil do „hry“ s nemeckou stranou. Jej hlavným cieľom bolo udržať a posilniť slovenské ozbrojené sily a na jeho uskutočnenie sa gen. Čatloš pokúšal využiť protipol'ské plány Nemecka. Sidor odkazoval Poliakov, že Čatloš odmietol vypracovať operačný plán útoku na Poľsko (pričom vyjadril pripravenosť vypracovať takýto vojenský plán proti Maďarsku).³⁰ Je však málo pravdepodobné, že Čatloš konal z principiálnych dôvodov. V tomto čase sa uvažovalo len o plánoch zaistenia hraníc, a prioritou formujúcej sa armády bolo Maďarsko, teda obrana územia pred predpokladaným útokom z juhu³¹. Nemci spočiatku nepočítali ani s tým, že by Slováci mali vyvíjať vlastnú spravodajskú činnosť, a zakázali im špionáž orientovanú na Maďarsko. Počas stretnutia s vedúcim nemeckej vojenskej spravodajskej služby (Abwehr) viceadmiralom Wilhelmom Canarisom dňa 23. mája gen. Čatloš získal súhlas, aby si Slovensko zachovalo špeciálne služby, ktoré by sa zaoberali bojom proti poľskej špionáži, pričom súčasne mali byť k dispozícii „*nemeckým splnomocneným orgánom*“.³² Tieto požadovali, aby slovenská strana bezpodmienečne splnila svoj záväzok. V júli 1939 Nemci žiadali posilniť kontrolu slovensko-poľských hraníc, pretože tadiaľto do Poľska masovo prechádzali utečenci, z ktorých mnohí sa dobrovoľne prihlásili do formujúcej sa česko-slovenskej vojenskej jednotky.³³

Slovenskí štátni dôstojníci vychádzali z predpokladu, že hlavným protivníkom Slovenska bude Maďarsko. Bolo vcelku jasné, že akýkoľvek konflikt medzi Slovenskom a Maďarskom a takisto aj prípadná, s ním súvisiaca revízia hraníc medzi obidvoma štátmi, sa bude môcť uskutočniť len so súhlasom Nemecka. Anulovanie výsledkov Viedenskej arbitráže sa stalo dlhodobým politickým cieľom vlády vedenej predsedom vlády Jozefom Tisom a všetkých slovenských politických kruhov. Avšak najviac naliehavou výzvou pre nich bolo zabezpečiť krajinu pred ďalšou maďarskou expanziou. Skúsenosť tzv. malej vojny z marca 1939 ukázala, že v určitých podmienkach a za istých okolností Nemci môžu dopustiť, aby sa odohral lokálny, rozsahom obmedzený ozbrojený konflikt. Hlavné vojenské veliteľstvo preto bralo do úvahy scenár maďarského útoku na Slovensko. Svedčia o tom aj neskoršie plány zaistenia hraníc z januára 1940, ktoré však neboli oficiálne prijaté (pravdepodobne pre odpor Nemecka, ktoré si neželalo vojnový konflikt medzi SR a Maďarskom). Mali defenzívny charakter a v porovnaní s prechádzajúcimi obrannými koncepciami z dielne generálneho štábu československej armády venovali väčšiu pozornosť obrane východného Slovenska.

Vzhľadom na veľkú rozlohu krajiny sa nebrala do úvahy stratégia ústupových bojov majúca za cieľ vyčerpať protivníka, a tiež sa nevypracovali plány preventívneho útoku.

²⁹ Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J. Pôsobenie Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku v roku 1939. In *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 36-60.

³⁰ Pozri AAN, f. MSZ, sign. 6471, správa M. Chałupczyńskiego pre MSZ, 9. 6. 1939, s. 35-40; *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935–1945). Diariusz i dokumentacja za rok 1938, diariusz i dokumentacja za rok 1939* (ďalej len DTJS). Opracował J. Zarański. London: Instytut Polski i Muzeum im. Generała Sikorskiego [1972], s. 635.

³¹ Pozri BAKA, K problematike, ref. 28.

³² Pozri BAKA, Poľsko-slovenské, ref. 6, s. 109-110; BAKA, ref. 4, s. 17-18; ŠIMUNIČ, ref. 24, s. 26.

³³ SNA, f. MZV, šk. 133, č. 09685; tamže, 6032/39, nóta nemeckého vyslanectva z 5. júla 1939; tamže, 07126/39 nóta nemeckého vyslanectva z 14. júla 1939.

Hlavná pozornosť sa sústredila na obranu hraníc, ktorá mohla byť základom obrannej stratégie v prípade, ak by agresorom bola krajina ako Maďarsko. Urobili sa prípravy na odrazenie ozbrojenej agresie formou protiútokov v obmedzenom rozsahu, pričom táto operácia počítala s alternatívou, že ciele maďarského útoku budú lokalizované len na určité územie Slovenského štátu – s najvyššou pravdepodobnosťou na východné Slovensko (Prešov a okolie).

Obrana hraníc sa mala kombinovať s prvkami všeobecnej obrany, ktorá by mala základ vo využití všetkých ľudských zdrojov a materiálnych aj morálnych zdrojov štátu. Taktiež so zreteľom na obranu pred prípadným maďarským útokom sa prijímali opatrenia vedúce k militarizácii spoločnosti, rozbudovaniu HG a jej mládežníckej organizácie (Hlinkova mládež), či tiež zavedeniu všeobecnej brannej výchovy.³⁴ Uskutočňovanie stratégie všeobecného zapojenia spoločnosti do príprav na eventuality vojnový konflikt musí zahŕňať starostlivosť o morálku a propagáciu vôle bojovať v prípade vojny. Z tohto hľadiska by spoluúčasť na vojnovom ťažení po boku silného hegemonu, korunovaná úspechom a „návratom utláčaných bratov“, mohla zohrať užitočnú úlohu nielen pri konsolidácii politického režimu, ale aj pri posilňovaní obranných schopností obyvateľstva.

NEÚSPECH KONCEPCIE NEUTRALITY

Po podpise zmluvy o ochrannom pomere, ktorá mala platiť 25 rokov, si Slováci nemohli byť istí tým, že ich štát zaujal stále a trvalé miesto v nemeckom „novom poriadku“ v strednej Európe. Pre Nemcov bola slovenská otázka predovšetkým vhodnou zámenkou na to, aby obsadili české územie a tiež dôkaz toho, že Československá republika sa rozpadla zvnútra. Slovenský štát sa stal akýmsi experimentom – improvizovaným a dočasným riešením, ktoré sa až postupom času pevne zapísalo na mapu nemeckého „nového poriadku“. Berlín zvažoval rôzne možnosti. Najdôležitejšou z nich bolo použiť Slovensko ako výmenný tovar v diplomatickej hre s Poľskom.

Slováci sa obávali, že sa stanú predmetom politicko-diplomatického „obchodu“, a najväčšími mali strach z maďarského revizionizmu. Maďari skutočne nerezignovali na pokus získať ďalšie územné časti Slovenska. Koncom apríla 1939 sa diplomatickou cestou dostala do Varšavy informácia, že Taliansko sa údajne vyslovilo za pričlenenie celého Slovenska k Maďarsku.³⁵ Slováci si túto skutočnosť uvedomovali a mali obavy, že tlak Talianska, ktoré podporovalo Maďarsko v jeho revizionistickom úsilí, môže napokon prevážiť a prispieť k zmene postoja Nemecka.³⁶ Nemci zasa vsugerovali Poliakom, že slovenskú otázku nepovažujú za definitívne vyriešenú, a keď od Poľska požadovali ústupky v otázke Gdanska a „koridoru“, vábili ho hmlistými perspektívami akejsi kompenzácie územím južne od Karpát.³⁷ Hitler túto skutočnosť vytýkal vo svojom vystúpení v Ríšskom sneme (Reichstag) 28. apríla, keď hovoril o nemeckej ponuke „trojčlenného kondomína“ na Slovensku. Obratom

³⁴ BAKA, K problematike, ref. 28, s. 123.

³⁵ AAN, f. MSZ, sign. 6471, telegram vyslanca L. Orłowského pre MSZ, 26. 4. 1939.

³⁶ Takéto obavy sa objavili v Politickom spravodajstve č. 1 slovenského MZV z dňa 27. 4. 1939. PETRUF, P. ref. 14, s. 14.

³⁷ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939* (ďalej PDD 1939). Editor S. Żerko, Warszawa : PISM, 2006, dok. č. 115, s. 182; HOENSCH, J. K. *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938-1939*. Bratislava : VEDA, 2001, s. 194-195; BAKA, ref. 4, s. 14. HOLÁK, ref. 6, s. 320-321.

Józef Beck, poľský minister zahraničných vecí, v prejave na pôde Sejmu 5. mája konštatoval, že o projekte, ktorý spomenul Hitler, nikdy predtým nepočul, a na zmienky týkajúce sa otázky Slovenska nereagoval, pretože – ako povedal – „nemáme vo zvyku obchodovať s cudzími záujmami“.³⁸

Slováci sa pravdepodobne nádejali, že model kondomínia, ktorý spomenul Hitler, by mohol byť krokom vedúcim k nimu vysnívanej neutralite Slovenska. Poľská strana odmietla viesť s Nemcami rozhovor o tejto otázke, keďže zmienka o kondomíniu bola akurát návnadou, aby Poľsko prijalo „globálne riešenie“ podľa nemeckých podmienok, a to by v konečnom dôsledku nevyhnutne viedlo k vazalizácii Poľska. Karol Klinovský, chargé d'affaires Slovenského štátu vo Varšave, sa pokúšal získať bližšie informácie k uvedenej záležitosti, ale získal iba odpoveď, že v rozhovoroch medzi Ribbentropom a poľským veľvyslancom v Berlíne Józefom Lipským sa nevyskytla zmienka o tom, že „po vyriešení nemecko-poľských otázok bude potrebné vyriešiť aj otázku Slovenska“.³⁹ Keď slovenský vyslanec v Berlíne Matúš Černák 19. mája 1939 navštívil veľvyslancu Lipského, v rozhovore vedenom „v priateľskom tóne“ sa ho spýtal na projekt neutrality Slovenska, ktorý by garantovali susedné štáty. Súčasne ho žiadal o podporu úsilia slovenskej diplomacie, ktorého cieľom bolo dosiahnuť uznanie Slovenska Francúzskom a Spojenými štátmi americkými, aby sa tak „posilnil jeho nezávislý vývoj“.⁴⁰ Slováci si teda chceli zachovať dobré vzťahy s Poľskom aj preto, aby tým na medzinárodnej scéne posilnili dojem, že ich vlastná štátnosť je trvalým javom. Priaznivý postoj Poľska mohol byť dôležitý aj v procese udeľovania diplomatického uznania Slovenského štátu inými krajinami. Francúzsko uznalo Slovensko de facto 14. júla 1939, i keď ešte v auguste toho istého roku evidovali v slovenskom MZV signály svedčiace o tom, že v Paríži považujú Slovensko ako samostatný štát za istý druh provizória.⁴¹

Slováci prejavovali živý záujem o poľský postoj ku koncepcii „kondomínia“, chápanej ako prostriedok na dosiahnutie neutrality Slovenska. Poľský vyslanec v Budapešti Leon Orłowski 2. júna 1939 ubezpečoval slovenského vyslanca Jána Spišiaka, že Poľsko by s takýmto riešením mohlo súhlasiť len vtedy, ak by malo na Slovensku rovnocennú pozíciu s Nemeckom. Orłowski pri tom zdôrazňoval, že Poľsko v poslednom období podniklo úsilie v tom smere, „aby Maďari zanechali útoky na Slovákov a nechali Slovákov na pokoji“.⁴²

Myšlienka neutrality a zachovania istej miery nezávislosti bola mimoriadne živá v hospodárskych kruhoch. Prejavom nesmelého vzdoru voči Nemecku bol podpis obchodnej dohody s Poľskom.⁴³ Slovenskej strane záležalo hlavne na tom, aby si zabezpečila odbyť pre ďalšie dodávky slovenskej železnej rudy do huty v Třinci, import polotovarov hutníckeho priemyslu a taktiež dovoz uhlia z časti tššínskeho Sliezka, ktorá bola roku 1938 pripojená k Poľsku.⁴⁴ Počas rokovaní, ktoré predchádzali uzavretiu dohody, slovenská strana signalizovala vôľu zachovať si nezávislosť od Nemecka. Po parafovaní obchodnej dohody

³⁸ *Gazeta Polska*, č. 125, 6. 5. 1939; porovnaj: PDD 1939, dok. č. 250.

³⁹ SNA, f. MZV, šk. 208, č. 1880/39, depeša K. Klinovského zo 7. 5. 1939.

⁴⁰ SNA, MZV, šk. 112, č. 2796/39, list vyslanectva SR v Berlíne, tajné, 23. 5. 1939.

⁴¹ PETRUF, ref. 14, s. 21.

⁴² SPIŠIAK, J. *Spomienky z Budapešti 1939 – 1944*. Editor M. Michela. Bratislava : Slovak Academic Press, 2010, s. 26.

⁴³ Pozri ŠTEFÁNIKOVÁ, ref. 6, s. 73-74.

⁴⁴ SNA, MZV, šk. 263, spis 1074/1939, slovenská delegácia pre jednanie s Poľskom – zahájenie jednaní; tamže, č. 1077/39, Jednanie s Poľskom – zahájenie. Slováci mali záujem o. i. o dodávky zinku v rámci clearingovej pre zbrojárske podniky v Považskej Bystrici a na plnení dodávok uhlia z bani Václav (Poruba pri Orlovej) a Evžen (Petržvald/Pietwald) do železiarní v Podbrezovej.

dňa 2. mája a zmluvy stanovujúcej kontingenty Nemci vyjadrili nesúhlas s postupom Slovákov a nastolili požiadavku, aby Nemecko malo monopol na odber celej výroby praženej (železnej) rudy zo Slovenska. Podľa poľských archívnych dokumentov minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský oznámil Nemcom, že poľsko-slovenská zmluva už bola podpísaná (čo však nezodpovedalo skutočnosti), a preto dal pokyn, aby bola antedatovaná na 26. mája.⁴⁵ Podozrievavosť bola tiež hlavným dôvodom, prečo Nemci prejavili záujem o poľsko-slovenské bilaterálne rozhovory týkajúce sa malého pohraničného ruchu. Slovenské MZV totiž neinformovalo nemeckú stranu o ich priebehu, pretože – ako argumentovalo – „*netýkajú sa otázok, ktoré by boli dôležité z politického alebo hospodárskeho hľadiska*“.⁴⁶ Aj keď teda Nemecko razantne reagovalo na pokusy slovenskej strany rozvíjať nezávislé kontakty s Poľskom, minister F. Ďurčanský sa usiloval zachovať si určité pole manévru a slobodu v politických krokoch.

Úradník poľského MSZ Waclaw Knoll, ktorý bol špecialistom na slovenské záležitosti, konštatoval v prvej, pôvodnej verzii svojho záznamu z 19. mája 1939, že „*Slováci nemajú možnosť prijať samostatné rozhodnutie v akýchkoľvek, neraz i málo podstatných otázkach a vo všetkých oblastiach spoločenského života na Slovensku sú porozmiestňovaní tzv. nemeckí poradcovia, ktorí v skutočnosti rozhodujú o tom, že veci prebiehajú tak, a nie inak.*“⁴⁷ Avšak Knoll na začiatku júna doplnil svoj záznam o poznámku, že „*v celkom výnimočných prípadoch*“ sa slovenská vláda pokúša brániť najdôležitejšie záujmy krajiny, no činí tak „*v najprísnejšej tajnosti pred Nemcami*“, ktorým zasa v iných oblastiach života robí okamžité ústupky.⁴⁸

Poľské vládne kruhy začiatkom júna postrehli, že na Slovensku rastú propoľské sympatie. Sidor, ktorý len na niekoľko týždňov formálne spravoval ministerstvo vnútra, bol nominovaný na miesto vyslanca Slovenskej republiky pri Svätej stolici.⁴⁹ Boli to Nemci, ktorí pri rôznych príležitostiach naliehali na odstránenie Sidora z vrcholovej politiky a videli v ňom polonofila, respektíve „vojaka Prahy“. Je pozoruhodné, že Sidor, ktorý sa v tomto období stále tešil veľkej spoločenskej podpore, požiadaval Poliakov začiatkom júna o diplomatickú intervenciu pri Svätej stolici, a tým dosiahli, aby mu prijímacia strana neudelila agrément.⁵⁰ Po niekoľkých dňoch, keď mu o. i. hrozili Tiso a Ďurčanský, však napokon súhlasil s tým, že prijme diplomatický post. Ešte aj vo chvíli, keď cestoval do Ríma, ubezpečoval poľských diplomatov, že je pripravený pricestovať do Poľska „na každú výzvu“ a tiež zaručoval lojalitu svojich najbližších spolupracovníkov. Súčasne ich upokojoval tvrdením, že ani pronecke radikáli nie sú priaznivcami myšlienky trvalého spojenia s Nemeckom.

Vo Varšave však aj napriek tomu pochybovali o tom, že slovenská vláda má objektívne možnosti uskutočňovať samostatnú politiku a príliš neverili v trvalosť slovenskej štátnosti.⁵¹ Slovenské vládne kruhy sa snažili presvedčiť Poliakov, že ich úsilie smeruje k obmedzeniu nemeckých vplyvov a k zachovaniu istej miery nezávislosti. Prejavom ich pokusu demonštrovať vôľu po posilnení vzťahov s Poľskom bolo zvýšenie rangu slovenského dip-

⁴⁵ AAN, MSZ, sign. 6471, s. 32, telegram M. Chałupczyńskiego pre MSZ z 2. 6. 1939.

⁴⁶ SNA, MZV, šk. 133, č. 03508, predsedníctvo vlády (Dr. Novák) pre MZV 1. 6. 1939, odpoveď z 7. 6. 1939

⁴⁷ AAN, MSZ, sign. 426, s. 34, záznam z 19. 5. 1939.

⁴⁸ Tamže, s. 36, záznam z 27. 6. 1939.

⁴⁹ SEGEŠ, D. Wspólna droga Kazimierza Papée z Karolem Sidorem – z historii stosunków polsko-słowackich w okresie II wojny światowej. In *Niepodległość*, 2005, zv. 55, s. 284-316.

⁵⁰ AAN, MSZ, sign. 6471, s. 35-40, správa M. Chałupczyńskiego pre MSZ, 9. 6. 1939.

⁵¹ *DTJS*, s. 619.

lomatickeho zastupitelstva vo Varšave. Nový vyslanec SR Ladislav Szathmáry, niekdajší zamestnanec pražského MZV a československý diplomat pôsobiaci o. i. v Berlíne, sa 27. júna v rozhovore s J. Szembekom snažil presvedčiť poľského zástupcu ministra zahraničných vecí o tom, že Nemci postavili slovenských politikov pred hotovú vec a dali im na výber: buď samostatnosť, s tým, že vojenské a zahraničné záležitosti odovzdajú pod kontrolu Nemecka, alebo územie Slovenska bude rozdelené medzi susedné štáty. Szathmáry presviedčal Szembeka, že Slovensko muselo súhlasiť s „*cudzím vojenským zabezpečením*“ západného Slovenska, no na druhej strane slovenské orgány úspešne protestujú „*proti všetkým nadbytkom*“ v počte prítomných nemeckých síl. Podobne ako už predtým vyslanec Černák v rozhovore s veľvyslancom Lipským v Berlíne, aj Szathmáry sa u Szembeka uchádzal o pomoc v úsilí získať diplomatické uznanie Slovenskej republiky Francúzskom. Slovenský vyslanec pritom vyjadril názor, že takéto uznanie „*by Slovákov povznieslo na duchu*“ a posilnilo by postavenie Slovenska voči Nemecku.⁵² Rozhodujúcim politickým činiteľom vo Varšave však bolo jasné, že slovensko-nemecké vzťahy „*silne zaťažuje skutočnosť v podobe vysokej miery závislosti Slovenska od rozhodnutí a pokynov z Berlína*“.⁵³ Poľskí politici aj napriek tomuto zisteniu celkom nezanechali pokusy vyslať na Slovensko signály svedčiace o ich dobrej vôli, ubezpečovali slovenskú stranu o veľkých sympatiách a priazni, pripravenosti pomôcť jej v ťažkostiach, záujme o kultúrnu spoluprácu medzi obidvoma krajinami atď.

Príchod vyslanca Szathmáryho do Varšavy časovo korešpondoval s prechodným „*oteplením*“ v poľsko-slovenských vzťahoch, no tieto sa značne zhoršili už v polovici júla 1939. V poľskej tlači sa vtedy vyskytovali zmienky o odzbrojovaní slovenskej armády a konci slovenskej nezávislosti.⁵⁴ Na druhej strane slovenská propaganda, riadená A. Machom, čoraz viac vyostrovala protipoľskú kampaň. Napríklad na stránkach denníka *Slovák* z 15. júla 1939 uverejnili článok o agresívnych plánoch Poľska proti Nemecku. Pre ilustráciu spolu s článkom publikovali pretlač mapy znázorňujúcej slovanské osídlenie a Poľsko v stredoveku, vypracovanej prof. Władysławom Semkowiczom, ktorú v súlade s nemeckou nacistickou propagandou interpretovali ako aktuálne poľské územné nároky.⁵⁵ Pikantériou v tejto súvislosti bol fakt, že Semkowicz bol na Slovensku známy ako nestor poľskej irendenty na Spiši a Orave.

O dva dni neskôr, 17. júla 1939, sa v Bratislave uskutočnilo stretnutie členov slovenskej vlády s predstaviteľmi nemeckej brannej moci (Wehrmachtu). Výroky genpor. F. Barckhausena v jeho priebehu evokovali dojem, že sa blíži vypuknutie vojnového konfliktu a že Nemecko má záujem o slovenskú podporu. Slovenská vláda v odpovedi dala prísľub, že „*spraví všetko, aby obmedzila svoje zmluvné záväzky voči Poľsku, ktoré sú v rozpore so záujmami Nemecka*“. Slovenská strana avizovala, že posilní kontrolu na štátnej hranici s Poľskom a sprísni opatrenia proti poľským pokusom o prienik Poľska na Slovensko politickými prostriedkami alebo spravodajskou službou.⁵⁶ Avšak slovenská vláda nebola

⁵² AAN, MSZ, sign. 6471, s. 42-43, zápis z rozhovoru J. Szembeka s vyslancom L. Szathmárym dňa 27. 6. 1939; *DTJS*, s. 642-643, 662.

⁵³ AAN, MSZ, sign. 426, s. 36, záznam z 27. 6. 1939.

⁵⁴ SNA, MZV, šk. 112, č. 7321/39, list vyslanectva SR z 13. 6. 1939, odpoveď z 28. 6. 1939.

⁵⁵ Čo všetko si Poliaci od Nemcov nárokujú. In *Slovák*, 15. 7. 1939; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, D LXIII, jedn. 2: J. Semkowiczowa, Zestawienie bio-bibliograficzne poświęcone życiu i twórczości Władysława Semkowicza, profesora UJ, s. 48.

⁵⁶ HOLÁK, ref. 6, s. 323.

jednotná. Podľa správy nemeckého vyslanca v Bratislave Hansa Bernarda aktívnu podporu nemeckým opatreniam proti Poľsku vyslovili predseda vlády Tiso, minister národnej obrany Čatloš, hlavný veliteľ HG Mach, Vojtech Tuka a generálny tajomník HŠLS Jozef Kirschbaum. Údajne vyjadrili názor, že pokus Slovenska zachovať si neutralitu by nevyhnutne mal bolestné politické následky.

Proti akejkolvek forme účasti Slovenska vo vojne proti Poľsku sa jednoznačne vyslovila skupina Karola Sidora, ktorý už vtedy po odsune z domácej politickej scény síce pôsobil ako vyslanec vo Vatikáne, avšak v poslednej chvíli, pár dní pred vypuknutím vojny, pricestoval do Bratislavy a presviedčal politické kruhy o potrebe zachovať neutralitu.⁵⁷ Aj Ferdinand Ďurčanský, minister zahraničných vecí a minister vnútra, chcel, aby Slovensko bolo neutrálne. Dôverne odkazoval Poliakom, že pre to spraví všetko, aj keď vyslanec Szathmáry dostal z centrály slovenskej diplomacie vyjasnenie, že oficiálnou formou o návrhu vyhlásenia neutrality Slovenska „*nemožno dnes ešte ani uvažovať*“.⁵⁸ Napriek tejto inštrukcii Szathmáry v mene slovenskej vlády 3. augusta ubezpečil britského veľvyslanca vo Varšave, že v prípade nemecko-poľského konfliktu chce Slovensko zaujať striktné neutrálne stanovisko.⁵⁹

Jozef Tiso údajne najprv vyčkával, a napokon sa vyslovil za účasť vo vojne. Podľa informácie z nemeckého prameňa mala slovenská vláda prijať uznesenie trojštvrтинovou väčšinou hlasov, že Slovensko musí bezpodmienečne zachovať neutralitu voči Poľsku a až na Tisov tuhý odpor sa podarilo toto uznesenie anulovať.⁶⁰ Túto informáciu však nepotvrďuje nijaký iný prameň a nie je celkom jasné, či v tomto prípade išlo o poskytnutie územia Slovenska Nemcom pre bojové operácie, alebo o priamu účasť slovenského vojska v útoku na Poľsko.

PRÍPRAVY NA ÚČASŤ VO VOJNE

Začiatkom mája už Nemci prestali považovať Slovensko za „výmenný tovar“ a čoraz jasnejšie ho vnímali predovšetkým ako dôležitú východiskovú pozíciu pre útok z boku na Poľsko. Nemecké vojnové plány vylučovali možnosť, aby Slovensko zostalo neutrálne.⁶¹ Geopolitické predpoklady však nedávali presnú odpoveď na otázku, v akom rozsahu sa slovenské ozbrojené sily zapoja do prípadného konfliktu po boku Nemecka. Existovala obava, že nesúhlas či odpor proti takémuto rozhodnutiu zhorší postavenie Slovenska. Pri najmenšom od konca júna 1939 Nemci jednoznačne zdôrazňovali, že nemecká podpora pre slovenský štát priamo závisí od plnenia požiadaviek, a povinnosťou slovenskej vlády je vyvarovať sa akýmkoľvek kontaktom s Poliakmi, ktoré by neboli v súlade, resp. boli v rozpore so záujmami Nemecka.⁶² Slovenská vláda sa však aj naďalej mohla rozhodovať medzi viac alebo menej aktívnym spôsobom plnenia týchto záväzkov.

⁵⁷ BAKA, Slovensko ako nástupný, ref. 6 s. 130; HOLÁK, ref. 6, s. 326-327.

⁵⁸ BAKA, Poľsko-slovenské, ref. 6, s. 113, 115; *Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia.* (Ladislav Szathmáry: statočný a svedomitý diplomat). Editori S. Michálek, N. Krajčovičová a kol. Bratislava : Veda, 2003, s. 549 .

⁵⁹ Vo Foreign Office však pochybovali o reálnosti takéhoto scenára, keďže si dobre pamätali slovensko-nemeckú zmluvu o „ochrannom pomere“. HOLÁK, ref. 6, s. 321.

⁶⁰ BAKA, Slovensko ako nástupný, ref. 6, s. 112, 130; HOLÁK, ref. 6, s. 326-327.

⁶¹ Zdôrazňuje to napr. PETRUF, ref. 14, s. 20.

⁶² BAKA, Slovensko ako nástupný, ref. 6, s. 127.

V konečnom dôsledku prevážilo rozhodnutie, že ak má byť Slovensko aj tak vtiahnuté do tohto vojenského konfliktu, je výhodnejšie prezentovať sa ako vzorný spojenec Nemecka a posilniť svoju pozíciu v očiach nemeckého hegemóna. Nemci pritom s plnou bezohľadnosťou ťažili zo vzájomnej rivality medzi Slovenskom a Maďarskom (takisto ako v prípade rivality Maďarsko – Rumunsko), pričom úspešne uplatňovali mechanizmus spočívajúci vo využívaní vzájomných animozít medzi inými štátmi pre svoje ciele, konkrétne na podmanenie celého dunajského priestoru.⁶³ Nemožno vylúčiť, že slovenské vládny kruhy počítali s tým, že Maďari vzhľadom na srdečné poľsko-maďarské vzťahy neposkytnú príliš aktívnu podporu nemeckej strane. Koncom júla už bolo jasné, že Nemci chystajú vojenský úder proti Poľsku aj z územia Slovenska. Poľsko dostalo dôvernú informáciu, že slovenská vláda proti tomu nedokáže a nemôže nič podniknúť a obmedzuje sa jedine na pokusy „*menšieho vydierania*“ tým, že cielene oneskoruje realizáciu ambiciózných nemeckých plánov spočívajúcich vo vybudovaní siete strategických cestných komunikácií a prispôsobeniu slovenskej priemyselnej výroby potrebám vojnovnej mašinérie „*tretej ríše*“.⁶⁴ Predstavitelia slovenských diplomatických zastupiteľských úradov, ktorí dostali inštrukcie v tejto otázke od ministra Ďurčanského, navonok demonštrovali vôľu zachovať neutralitu Slovenska. Naliehal na to najmä vyslanec Szathmáry. Keď pricestoval do Bratislavy na konzultácie a po pokyny, na mimoriadnom zasadnutí vlády 29. júla 1939 dostal jedine ubezpečenie, že Slovensko sa bude usilovať o dobré vzťahy s Poľskom. Späť do Poľska si so sebou priviezol aj návrh zmluvy o kultúrnej spolupráci medzi obidvoma krajinami.

Po návrate do Varšavy Szathmáry 1. augusta poslal do MZV správu, v ktorej vyjadril domnienku, že Poľsko navrhne Maďarsku tajnú dohodu o rozdelení Slovenska, aby si tak zabezpečilo neutralitu Maďarska v prípade poľsko-nemeckého konfliktu.⁶⁵ Ďalej informoval ministra Ďurčanského, že ak sa Slovensko stane základňou nemeckého útoku na Poľsko, Poliaci proti nemu vojensky zasiahnu. Naďalej neznámym zostáva prameň Szathmáryho informácie. V súlade s názorom Martina Holáka možno pripustiť, že poľskí informátori slovenského vyslanca chceli jedine nastrašiť Slovákov a dať im výstrahu pred spoluprácou s Nemeckom.⁶⁶ Szathmáryho správa získala na dôveryhodnosti v súvislosti s informáciou, ktorá začiatkom augusta 1939 obehla médiá na celom svete, a síce, že Nemci už začali zákulisné rozhovory o pričlenení Slovenska k Maďarsku. V súlade s touto informáciou mali Maďari sľúbiť Nemcom, že im umožnia budovať vojenské základne na hranici Maďarska s Poľskom a Rumunskom a udelia im súhlas na prechod nemeckých vojsk cez svoje územie.⁶⁷ O čosi neskôr Szathmáry informoval bratislavskú centrálu, že Poľsko v tichosti pristúpilo k mobilizácii a poľská generalita sa podľa jeho názoru vyslovila za „*okamžitú vojnu*“.⁶⁸ Tiež ubezpečoval, že okamžite po vypuknutí vojny vznikne československá légia.⁶⁹

⁶³ Pozri ŠKORVÁNEK, S. Nacionálnosocialistická politika a Slovensko 1939 – 1945 (Základné tendencie mocenského vplyvu). In *Stredná a juhovýchodná Európa – sondy do vývoja v štyridsiatych rokoch*. Zost. P. Petruf. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, s. 122.

⁶⁴ AAN, MSZ, 6471, s. 44-46, súhrn obsahu rozhovorov Piotra Kurnického s vyšším úradníkom v slovenskom MZV v dňoch 21-25. júla 1939.

⁶⁵ SNA, MZV, šk. 208, č. 10418/39.

⁶⁶ HOLÁK, ref. 6, s. 324.

⁶⁷ SNA, MZV, 10273/39, informácie vojenského spravodajstva získané odpočúvaním rádiového vysielania, 2. 8. 1939.

⁶⁸ SNA, MZV, šk. šifry, ZÚ Varšava z 4. augusta 1939, č. 8945.

⁶⁹ Tamže, 208, č. 9978/39 z 19 VIII 1939, Bratislava; dodatok: 10.405/39 z 23. 8. 1939.

Szathmáry už neskôr, v exile, vysvetľoval, že svojím konaním chcel od slovenskej vlády vynútiť zachovanie neutrality krajiny.⁷⁰ V skutočnosti však svojimi alarmujúcimi správami mohol dodatočne prispieť k posilneniu „tvrdého“ krídla, ktoré bolo naklonené aktívnej účasti Slovenska v útoku na Poľsko.⁷¹ Tým viac, že do Bratislavy prichádzali informácie o pohybe poľského vojska v pohraničí. Ťažko povedať, či štáb Hlavného vojenského veliteľstva bral vážne možnosť preventívneho útoku zo strany Poľska. Niet však sporu o tom, že slovenská propaganda rozširovala v spoločnosti pocit ohrozenia s poukazom na poľské vojnové prípravy v pohraničí, ktoré dávala do kontextu s informáciami o poľsko-maďarskom priateľstve a v Poľsku stále živými iredentistickými požiadavkami týkajúcimi sa územia Spiša, Oravy a Čadčianska.

Najpravdepodobnejšie v súvislosti s plánovaným útokom na Poľsko Hitler v auguste prijal konečné rozhodnutie ponechať zbrane pre 125-tisíc slovenských vojakov (namiesto Nemcami pôvodne navrhovaných 25-tisíc mierového stavu a iba 50-tisíc vojnového stavu) a pre ďalších 25-tisíc vojakov ako náhradu úbytku. Tieto rozhodnutia boli prijaté 18. augusta (aj keď protokol – s malými zmenami – bol podpísaný až 23. augusta). Ešte skôr – dňa 12. augusta podpísali nemecko-slovenskú zmluvu o ochrannom pásme, ktorá posunula hranicu tejto nemeckým vojskom obsadenej oblasti k západnému brehu Váhu a na sever až k hranici s Poľskom. Z pohľadu slovenského armádneho veliteľstva tak bolo jasné, že práve protipoľská línia umožnila udržať vysoký početný stav slovenskej armády a jej operačné schopnosti. Nie bezvýznamné boli aj osobné či služobné záujmy dôstojníckeho zboru, ktorého príslušníci mali záujem rozvíjať svoju kariéru v ozbrojených silách. Po rokoch dominácie Čechov v dôstojníckom zbore sa Slovákom otvorili možnosti rýchleho kariérneho postupu. Gen. Čatloš odôvodňoval spojenectvo s Nemeckom aj teóriou „menšieho zla“, keď 22. júna na porade dôstojníckeho zboru slovenskej armády povedal: „*Teraz musíme pracovať pre seba a plniť vôľu Nemecka, ktoré nás ochraňuje... Len podporou dnešného režimu môžeme zachrániť Slovensko pred úpadkom alebo katastrofou.*“⁷²

V poslednej dekáde augusta napätie v slovensko-poľských vzťahoch rýchlo narastalo. 22. augusta sa v Bratislave uskutočnila manifestácia, ktorej sa jej organizátori snažili dať prvorodo protipoľský charakter. Tento cieľ sa nepodarilo celkom naplniť, pretože dav demonštrantov prejavoval predovšetkým protimaďarské nálady.⁷³ V úsilí posilniť dojem z protipoľských nálad nemecké paramilitárne oddiely spoločne s časťou slovenských radikálov v noci z 22. na 23. augusta zdemolovali byt poľského chargé d'affaires v Bratislave Mieczysława Chałupczyńskiego. Súčasne rástla nervozita na oboch stranách a pribúdali incidenty v slovensko-poľskom pohraničí. Nemci 24. augusta v súvislosti s „hrozbou z poľskej strany“ nastolili požiadavku, aby slovenské ozbrojené sily boli podriadené nemeckému veliteľstvu „v záujme ochrany Slovenska“. Výmenou za lojálnu spoluprácu mali Slováci získať garanciu existujúcej hranice s Maďarskom, a v prípade vojnového konfliktu s Poľskom Nemci prisľúbili, že priaznivo zväžia možnosť vrátiť Slovensku územie, ktoré predtým odstúpilo Poľsku. Nemci zároveň ubezpečovali slovenskú stranu, že slovenská armáda nebude nasadená do bojov mimo územia Slovenskej republiky. Slovenská vláda

⁷⁰ Pozri: *Vznik Slovenského štátu 2. 14. marec 1939*. Editori V. Bystrický, R. Letz, O. Podolec. Bratislava : AEP, 2008, s. 179-247.

⁷¹ NĚMEČEK, ref. 6, s. 446.

⁷² Citované podľa: BAKA, I. *Vznik a formovanie slovenskej armády*. In *Vojenské dejiny Slovenska, zv. V. (1939-1945)*. Zost. F. Cséfalvay. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 22.

⁷³ AAN, MSZ, sign. 6474, s. 113, záznam vicekonzula W. Krzyżanowského o priebehu manifestácie.

tieto požiadavky prijala a slovenský vyslanec Černák začal v Berlíne intervenovať, aby Nemecko potvrdilo svoj sľub prinavrátiť Slovensku teritórium odstúpené Poľsku. Požiadavky slovenskej strany rozšíril v tom zmysle, že revindikácia územia mala zahŕňať aj spišské a oravské obce, ktoré Poľsko získalo roku 1920.

V noci z 25. na 26. augusta sabotážny oddiel nemeckého Abwehru zaútočil zo slovenského územia na tunel a železničnú stanicu v priestore Jablunkova. Až neskôr sa preukázalo, že tomuto oddielu včas nedoručili rozkaz pozastaviť diverznú akciu tvoriacu súčasť nemeckého generálneho útoku na Poľsko, ktorý bol na poslednú chvíľu odvolaný. Nemecká armáda bola vtedy na Slovensku v ochrannom pásme, ale tiež niektorých priľahlých miestach (a v Spišskej Novej Vsi). V tú istú noc oddiely HG v pohraničných obciach v Čadčiansku so zbraňou ruke už očakávali nemecký signál na útok, aby vstúpili na územie pričlenené k Poľsku roku 1938.⁷⁴ Vtedy sa ešte pravdepodobne nepredpokladalo, že v prvý deň útoku budú do vojenských operácií nasadené regulárne jednotky slovenskej armády. 26. augusta 1939 bola však na nemeckú žiadosť na Slovensku vyhlásená mobilizácia. V rozhlasovom prejave J. Tiso povedal, že „v súlade s nemecko-slovenskou dohodou prišli na Slovensko nemecké vojská v záujme jeho ochrany pred poľským nebezpečenstvom. Vyzývame slovenské obyvateľstvo, aby sa k nemeckým vojskám správalo ako k dobrým priateľom, spolupracovalo s nimi a spoločne bojovalo proti spoločnému nepriateľovi.“⁷⁵ Nasledujúceho dňa J. Tiso ako hlavný veliteľ ozbrojených síl podriadil slovenské vojsko nemeckým rozkazom. Na poľský protest reagovala slovenská vláda chladným prehlásením, že iba podniká kroky nevyhnutné na zabezpečenie integrity krajiny a okrem toho požadovala od Poľska „gesto“ v podobe prinavrátania štátnej hranice z obdobia pred teritoriálnymi zmenami roku 1938.⁷⁶

AGRESIA PROTI POĽSKU A STRATEGICKÉ ILÚZIE

Pre útok na Poľsko bola vytvorená poľná armáda „Bernolák“ tvorená tromi divíziami pechoty a pohyblivou motorizovanou jednotkou. V druhej polovici septembra početné stavy celého zoskupenia dosiahli 51-tisíc. Gen. Čatloš dal 1. septembra 1939 rozkaz začať bojovú činnosť, v ktorom o. i. konštatoval: „naše záujmy nás spojili s nemeckou armádou a postavili nás na stranu nepriateľov Poľska“. Podľa pôvodného zámeru mala byť slovenská armáda nasadená len na ochranu hraníc a mala viazať čo najpočetnejšie poľské sily, ale už 1. septembra ráno slovenské jednotky prekročili slovensko-poľskú štátnu hranicu. Na základe nemeckých vojenských dokumentov však nemožno prijať záver, že rozkaz na pochod na Poľsko bol dôsledkom priameho tlaku z nemeckej strany. Napriek tomu, čo gen. Čatloš tvrdil neskôr, o účasti slovenských jednotiek v útoku sa nedozvedel až ex post.

Historici veľmi podrobne spracovali vojenské aspekty účasti slovenských vojsk v agresii proti Poľsku v septembri 1939.⁷⁷ Na tomto mieste môžeme len zdôrazniť, že z analýzy účas-

⁷⁴ SNA, MZV, šk. 208, č. 10805/ tajné 39; úradný záznam, Prezídium Ministerstva vnútra, 27. 8. 1939.

⁷⁵ Text prejavu citovaný podľa: AAN, MSZ, 6471, správa M. Chałupczyńskiego pre MSZ z 28. 8. 1939; porovnaj *Slovák*, 29. 8. 1939.

⁷⁶ *PDD 1939*, dok. č. 504.

⁷⁷ Pozri napr.: BAKA, I. Slovensko ako nástupný, ref. 6, s. 71-131; ŠIMUNIČ, P. Účasť slovenskej armády na nemeckej agresii proti Poľsku. In *Dzieje Podkarpacia, zv. IV*. Krosno 2000, s. 63-71; MIČIANIK, P. Armia słowacka podczas kampanii przeciwko Polsce. In *Między przymusową przyjaźnią*, ref. 6, s. 53-63; KAZIMIERSKI, Z. Wkroczenie wojsk słowackich do Polski we wrześniu 1939 r. In *Polski wrzesień 1939 r. – wojna na dwa fronty*. Editor H. Stańczyk. Piórków Trybunałski 2000, s. 175-183; KUPLIŃSKI, ref. 3.

ti slovenskej armády v agresii sú zrejme aj prvky vlastnej iniciatívy, ktoré Nemci s uspokojením privítali. Vo chvíli, keď poľské jednotky ustupovali, Slováci postupovali do hĺbky poľského územia. Na východe chceli obsadiť Sanok, a nemecký rozkaz zastaviť postup vyvolal ich nespokojnosť. Neznamená to však, že sa nádejali získať väčšie územia, ktoré by presahovali rámec oblastí pripojených pred vojnou k Poľsku. V tejto otázke na slovenskej strane prevažoval názor, že Slovensko by si nemalo robiť nároky na nijaké iné územia okrem tých, ktoré chcelo získať späť. Síce chýbajú presvedčivé dôkazy, že by nemecká strana dávala Slovákom takéto návrhy, isté však je, že sa napr. nebrala do úvahy možnosť pripojiť Zakopane k Slovensku – okrem scenára predpokladajúceho krátkodobú okupáciu obsadeného územia.⁷⁸

To, že Slováci nemali také územné nároky, ktoré by prekračovali oblasť zahrnutú do revindikácií, využila slovenská strana ako argument v jedinom viac známom a významnom prípade odporu pred účasťou v agresii proti Poľsku v septembri 1939. Dvaja opoziční úradníci ministerstva dopravy a verejných prác voči režimu v Slovenskom štáte vtedy presvedčili ministra Júliusa Stana, aby zakázal slovenským železničiarom vstupovať na poľské trasy, pretože „slovenská vláda nepožaduje nič z poľského územia okrem toho, čo nám patrilo v roku 1918 a 1938“. Podľa názoru prokuratúry, ktorá tento prípad vyšetřovala, sa týmto opatrením sledoval cieľ „spôsobiť škodu slovenskej aj nemeckej armáde [...] a sťažiť tak postup oboch armád do hĺbky poľského územia“, pretože na obsadzovaných úsekoch trate (v Zwardoni a na trase Suchá Hora – Zakopane – Nowy Targ) museli slovenskí vojaci čakať na nemeckých železničiarov.⁷⁹

Vyslanectvo Poľska v Bratislave bolo prvým poľským zastupiteľským úradom v zahraničí, ktoré bolo zlikvidované. Aj keď slovenská strana informovala poľských diplomatov o „vojnovom stave medzi Slovenskom a Poľskom“,⁸⁰ v skutočnosti vojna vypovedaná nebola. V súlade s ústavou z 21. júla 1939 mohol takéto rozhodnutie prijať jedine prezident so súhlasom snemu. Slovensko vtedy nemalo prezidenta republiky (Jozef Tiso sa ním stal až 26. októbra 1939) a Snem Slovenskej republiky sa k tejto otázke nevyjadril. Slovenský parlament akceptoval zmenu hraníc ex post prijatím ústavného zákona o inkorporácii územia, ktoré po 1. svetovej vojne bolo pripojené k Poľsku.⁸¹

„Prinavrátene“ územia predtým odtrhnutého Poľskom malo v zmysle propagandy predstavovať príklad efektivity režimu a zároveň malo živiť perspektívu hraničnej revízie na juhu. Propagandistický úspech, ktorý s tým súvisel, posilňovali správy o srdečnom prijatí, ktoré slovenským vojakom pripravili jednak slovenskí Goralí na Spiši a jednak ukrajinské

⁷⁸ Hitler navrhoval takúto možnosť, avšak zástupcovia Zahraničného úradu (Auswärtiges Amt) ho odhovorili od tejto myšlienky, pretože očakávali, že slovenská strana neprejaví záujem o takéto riešenie. Pozri BAKA, Poľsko-slovenské, ref. 6, s. 119-120; BAKA, Slovensko ako nástupný, ref. 6, s. 141.

⁷⁹ Štátne zastupiteľstvo začalo trestné konanie proti Jozefovi Išvančinovi (politickému priaznivcovi Karola Sídora, tajomníkovi Zväzu slovenských železničiarov) a Ivanovi Viestovi (vedúcemu prezídia ministerstva dopravy a verejných prác, bratovi gen. Rudolfa Viesta, ktorý koncom augusta 1939 emigroval do Francúzska). Išvančina zatkli 2. októbra 1939. V decembri 1939 zastupiteľstvo stiahlo ich obžalobu. Úradnú dokumentáciu pozri: Štátny archív, Bratislava, Štátne zastupiteľstvo v Bratislave, č. 5013/39/4.

⁸⁰ KRZYŻANOWSKI, W. Lata bukareszteńskie (1). In *Zeszyty Historyczne*, 1976, č. 38, s. 196.

⁸¹ Ústavný zákon zo dňa 22. decembra 1939 o inkorporácii územia, ktoré po roku 1918 bolo pripojené k bývalej republike Poľskej, *Slovenský zákonník 1939*, čiastka 71, 30. 12. 1939, č. 325.

obyvateľstvo na východnom úseku hranice.⁸² Nemci odovzdali Slovensku nielen poľské územné zisky z jesene 1938, ale aj teritórium, ktoré získalo Poľsko v 20. rokoch 20. storočia.⁸³ Obecné rady v obciach na Spiši a Orave, ktoré mali byť pričlenené k Slovenskej republike, prijímali v dňoch 4. a 5. septembra 1939 na pripravených formulároch a „*na návrh starostu a jednohlasne*“ deklaráciu o vôli pristúpiť k Slovensku.⁸⁴ Opozičné a protivojnové nálady tlmil svojou autoritou aj slovenský predseda vlády – kňaz, a predstavitelia katolíckej hierarchie, ktorá vítala „*návrat odtrhnutých bratov*“.⁸⁵

V súvislosti s účasťou Slovenska vo vojne proti Poľsku sa Hitler zrejme definitívne rozhodol zachovať slovenský samostatný štát ako stelesnenie určitej propagandistickej „vitríny“, ktorá mala byť názorným príkladom dobrodušnosti a existencie malých národov žijúcich pod „ochranou“ nacistického Nemecka. Hitler poslal J. Tisovi telegram, v ktorom vyjadril svoju vďaku za „bratstvo zbraní“, a 21. októbra 1939 osobne povedal vyslancovi M. Černákovi, že slovenský štát svojím postojom vo vojne proti Poľsku výdatne posilnil svoje postavenie.⁸⁶ Porážka Poľska zmenšila riziko využitia Slovenska ako objektu „obchodu“ v nemeckých politických kalkuláciách. V nemeckej politike vo vzťahu k Slovensku sa začala udomáčňovať koncepcia vzorového ochranného štátu (Schutzstaat), teda oficiálnej „vizitky“ nastickej politiky, ktorú „tretia ríša“ ukazovala malým národom a súčasne relatívne trvalým prvkom vo „*veľkom hospodárskom priestore*“, ktoré Nemecko vytváralo.⁸⁷

Po víťaznom vojenskom ťažení na Slovensku oslabili opozičné prejavy a nálady. Propagandistické využitie účasti vo vojne bolo pre slovenskú vládu tým jednoduchšie, že úspech nebolo potrebné vykúpiť väčšími ľudskými stratami. Počet obetí na slovenskej strane predstavoval podľa oficiálnych údajov 18 vojakov (v skutočnosti zahynuli asi 24).⁸⁸ Pre vládnú garnitúru bolo dôležité to, že po porážke Poľska síce zminorizovaná, no naďalej pomerne početná opozícia stratila svojho tradičného spojenca.

Účasť Slovenskej republiky vo vojne proti Poľsku mala za následok prerušenie diplomatických vzťahov zo strany Veľkej Británie a Francúzska. V zahraničnej politike týchto štátov začala postupne prevažovať tendencia smerujúca k obnove Československa. Z tohto pohľadu bolo vypovedanie poslušnosti zo strany L. Szathmáryho istou „fackou“ pre politický režim na Slovensku a jeho reprezentantov. Prvého septembra 1939 totiž slovenský vyslanec vo Varšave, počas audiencie v MSZ, odovzdal J. Szembekovi list, v ktorom odsúdil počínanie bratislavskej vlády a žiadal o poľskú podporu pre tých Slovákov, ktorí konali v mene „*skutočnej nezávislosti*“.⁸⁹ Poľský prezident Ignacy Mościcki 1. septembra

⁸² Proti Poľsku, ref. 5, s. 69, 89, 125; BAKA, Slovenská republika, ref. 4, s. 103, 116.

⁸³ SNA, MZV, šk. 113; č. 12152/39, Slovensko-nemecká zmluva o nových severných a severovýchodných hraniciach SR, 21. 11. 1939.

⁸⁴ Originály sú uložené v: MZV, šk.133, č. 20 717/39 Prezídium MV do MZV, 10. 11. 1939.

⁸⁵ Najdôležitejšiu úlohu zohral biskup spišskej diecézy Ján Vojtášák, ktorý mal rodinné korene na Hornej Orave. LACKO, M. *Udział wojsk słowackich w inwazji na Polskę w 1939 r. Współczesny stan badań i interpretacje*. In *Militarne i polityczne aspekty kampanii polskiej 1939 roku z perspektywy 70. lecia*, Wrocław, 24–25 IX 2009 (zborník v tlači).

⁸⁶ BAKA, Slovenská republika, ref. 4, s. 160-161.

⁸⁷ ŠKORVÁNEK, ref. 61, s. 123.

⁸⁸ BAKA, Udział Słowacji, ref. 4, s. 167. Počet obetí na 24 vyčíslil M. Lacko. Proti Poľsku, ref. 5, s. 229-231.

⁸⁹ AAN, MSZ, sign. 6474, s. 120-121. Na rovnaký krok ako Szathmáry sa o niekoľko dní neskôr odhodlal aj konzul SR v Londýne Milan Harminec, ktorý sa podobne ako Szathmáry zapojil do česko-slovenského odbojového hnutia v zahraničí.

1939 podpísal dekrét, ktorým oficiálne vznikla légia Čechov a Slovákov v Poľsku (o vydaní dekrétu informoval poľský rozhlas 3. septembra 1939). Už samotný názov vojenskej jednotky svedčil o tom, že poľská vláda neodstúpila od svojej línie, v zmysle ktorej považovala Slovákov za národ aspirujúci na samostatnú politickú existenciu. Potvrďuje to aj neskoršia politika poľskej exilovej vlády (i keď jej väčšinu tvorila nová, a nie „predseptembrová“ politická garnitúra).⁹⁰ Na poľskej strane prevažoval pohľad, že slovenská agresia bola dôsledkom brutálneho nátlaku Nemcov.

Poľská otázka sa v septembri 1939 stala predmetom politicko-vojenskej hry medzi Slovenskom a Maďarskom. Slovenské vládne kruhy sa usilovali využiť skutočnosť, že Maďari neudelili súhlas na transport nemeckých jednotiek cez úsek železničnej trate v okolí Košíc, ktorý po Viedenskej arbitráži pripadol Maďarsku. Takýto súhlas by uľahčil a urýchlil nemecký útok z juhovýchodného smeru. Dňa 11. septembra 1939, čiže dva dni potom, ako Nemci nastolili túto požiadavku, vystúpila s podobnou žiadosťou slovenská strana – na návrh Nemecka. To vyvolalo veľké napätie v slovensko-maďarských vzťahoch, ktoré stlmilo až napomenutie obidvoch strán Nemeckom.⁹¹ Uznanie zo strany Nemcov za spoluúčasť v agresii proti Poľsku prispelo k nárastu sebedomia u Slovákov v ich vzťahoch s Maďarskom. Nemalou mierou k tomuto pocitu prispela aj skutočnosť, že Slovenský štát 16. septembra 1939 dosiahol diplomatické uznanie Sovietskeho zväzu.⁹² Fakt, že sovietska armáda svojím postupom a následnou okupáciou východného územia Poľska dosiahla priamy kontakt s maďarskou hranicou, vzbudil na Slovensku nádej, že Sovieti sa nezastavia na Karpatoch a obsadia Podkarpatskú Rus (paradoxne, také isté želanie vtedy vyslovil aj Edvard Beneš v exile). Na Slovensku sa očakávalo, že takúto situáciu by bolo možné využiť na zosilnenie úsilia o návrat slovenského územia, ktoré po Viedenskej arbitráži obsadilo Maďarsko.⁹³

Začiatkom októbra na Slovensku zaznamenali hlásenia o pohybe maďarských vojsk v blízkosti maďarsko-slovenských štátnych hraníc, ktorého príčina sa pripisovala nervozite Maďarov v dôsledku činnosti sovietskej armády.⁹⁴ Prijatie tisícov poľských utečencov v Maďarsku tiež neuniklo pozornosti slovenskej spravodajskej služby. Už koncom septembra 1939 sa objavili fámy, že Maďari zamýšľajú z internovaných poľských vojakov vytvoriť „teroristické“ oddiely, ktoré mali byť určené na uskutočňovanie nepriateľskej činnosti proti Slovensku.⁹⁵ V súlade so skutočnosťou sa v hláseniach uvádzalo, že Maďari umiestnili značnú časť poľských utečencov do bývalých kasární ležiacich v pohraničnej oblasti, na území odstúpenom Maďarsku.⁹⁶ Prítomnosť Poliakov v blízkosti hraníc Slovenska bola

⁹⁰ K problematike poľsko-česko-slovenských vzťahov v exile za 2. svetovej vojny bližšie pozri: SEGEŠ, D. *Dvojkríž v siločiarach Bieleho orla. Slovenská otázka v politike poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny*. Bratislava : VEDA, 2009.

⁹¹ BAKA, Slovensko ako nástupný priestor, ref. 6, s. 141.

⁹² ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Pohľady na východ (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Bratislava : VEDA, 2002, s. 90.

⁹³ LIPTÁK, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku*. Bratislava 1969, s. 201-202; ČIERNA-LANTAYOVÁ, ref. 90, s. 93 a nasl.

⁹⁴ Vojenský historický archív Bratislava (VHA), f. 53, 1939, Bernolák, II odd., telegram č. 13 z 6. 10. 1939, list č. 913.

⁹⁵ VHA, f. 53, 1939, č. j. 152302, č. j. 152520.

⁹⁶ Tamže, č. j. 152357 z 18. 10. 1939; tamže, f. 53, Bernolák, II odd., telegram č. 13 z 6. 10. 1939; tamže, f. 53, 1939, č. j. 152302, 1939; tamže, f. 53, 1939, č. j. 152520.

potenciálnym zdrojom problémov, no na druhej strane informácie získané z Maďarska boli pre slovenskú stranu príležitosťou získať si dodatočné uznanie v Berlíne tým, že Nemecku odovzdala dôverné informácie o maďarsko-poľských kontaktoch. Slováci od poľských utečencov, ktorí sa pokúšali nelegálne dostať cez Slovensko do okupovanej vlasti, získali podrobné informácie o tom, že s vedomím maďarských úradov v Maďarsku prebieha diskretná evakuácia internovaných poľských vojakov do poľskej armády vo Francúzsku. Tieto zistenia Slováci využívali v protimaďarskej propagande a na denunčiaciu Maďarov v Berlíne.⁹⁷ Po vojne proti Poľsku sa uskutočnila reorganizácia slovenskej armády a prebehla zmena v systéme zabezpečenia a ochrany hraníc. Pre príslušníkov generálneho štábu slovenskej armády tak Maďari zostali jediným potenciálnym nepriateľom.⁹⁸

V slovenských vládnych elitách sa na istý čas udomácnila ilúzia o trvalosti nového geopolitického usporiadania, ktoré bolo vytvorené na ruinách Poľska, a dokonca aj predstava o možnosti budovať priaznivé vzťahy so Sovietskym zväzom s cieľom posilniť vlastnú pozíciu v reláciách s nemeckým hegemonom a Maďarskom. Časť slovenskej spoločnosti žila v očakávaní, že po víťaznom ťažení v Poľsku Slovensko získa akési územné kompenzácie na juhu. Ďurčanský dokonca uvažoval o možnosti vyvážiť nemecký vplyv na Slovensku pomocou utesňovania kontaktov so ZSSR. Očakávania Slovákov neskôr výstižne charakterizoval vyslanec Sovietskeho zväzu v Bratislave Georgij M. Puškin: „*Od nás Slováci čakajú viac, než im môžeme dať.*“⁹⁹

ZÁVER

Politicko-vojenské kroky proti Poľsku, ktoré podnikla slovenská vláda, neboli len mechanickým uskutočňovaním cieľov nanútených Nemeckom. Slovensko ako malý štát, ktorý bol do veľkej miery závislý od Nemecka, malo obmedzené možnosti vytvárať a realizovať svoju stratégiu. V aktivitách a krokoch Slovenského štátu možno však identifikovať všeobecné ciele. Z jeho pohľadu bola základným nebezpečenstvom hrozba zo strany Maďarska. Politiku vo vzťahu k Poľsku vnímali slovenské vládne kruhy ako možnosť uskutočňovať kroky v záujme zachovania štátnosti a teritoriálnej integrity. Agresívne úmysly Nemecka voči Poľsku sa usilovali využiť na to, aby si uchránili autonómiu svojho vojensko-politického inštrumentária, nevyhnutného pre obranu južnej i východnej hranice. Pritom mali neustále na zreteli strategický cieľ, síce znovuzískanie území, ktorých sa na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže a po vojenskej agresii v marci 1939 zmocnilo Maďarsko. Tým, že slovenská vláda prejavovala vôľu lojálne spolupracovať proti Poľsku, pokúšala sa vyvinúť vplyv na Nemecko, aby považovalo Slovensko za trvalú súčasť novovznikajúceho poriadku v strednej Európe.

Slovensko si účasťou v agresii proti Poľsku dočasne posilnilo pozíciu v nemeckej sfére vplyvov, avšak súčasne tým vytvorilo silnú závislosť medzi pretrvaním ako samostatného štátu a vojenským úspechom „tretej ríše“. Nemenej dôležité bolo, že v kruhoch Spojencov sa tým posilnila tendencia podporovať opätovný vznik československého štátu po vojne a urýchlil sa proces diplomatického uznania československej exilovej vlády.

⁹⁷ VHA, f. 53, 1939, č. j. 152509, list č. 895 (reverz); SNA, MZV, šk. 133, č. 20 20 365/ 39 z 19. 10. 1939, Vyslanectvu SR v Berlíne (do rúk vyslanca alebo jeho zástupcu).

⁹⁸ BAKA, ref. 28, s. 220.

⁹⁹ Bližšie pozri: ČIERNA-LANTAYOVÁ, ref. 90, s. 81-181.

Obdobie relatívnej a veľmi obmedzenej nezávislosti Slovenského štátu v zahraničnej politike sa skončilo s pádom Francúzska. V tichej rivalite medzi priaznivcami nezávislého zahraničnopolitického kurzu a pronemeckými radikálmi z tábora predsedu vlády Vojtecha Tuku saisky váh začali prikláňať na stranu tých druhých. Nemci a ich zástancovia si pozorne viedli zoznam „previnení“ ministra F. Ďurčanského a jeho skupiny, za ktoré považovali prejavy „neutrality“ či pokusov o ňu, prílišnú srdečnosť v kontaktoch s Moskvou a pokusy nadviazať styk so západnými mocnosťami. Hitler sa rozhodol „spraviť poriadok“ a v rozhovoroch v Salzburgu 28. júla 1940 vymohol na prezidentovi J. Tisovi personálne zmeny v slovenskej vláde v prospech radikálneho krídla. Ďurčanského odvolali z postu ministra zahraničných vecí, odsunuli z užšieho vedenia HŠĽS a dali pod policajný dozor. Do čela slovenskej diplomacie sa dostal predseda vlády Tuka, ktorý bol pre Nemcov garanciou bezpodmienečnej poslušnosti. Salzburkské rokovania a ich výsledok definitívne pochovali ilúzie Slovákov o možnosti samostatne vytvárať prvky vlastnej vojensko-politickej stratégie.

(z poľštiny preložil Dušan Segeš)

M. GNIAZDOWSKI: POLEN IN DER SLOWAKISCHEN MILITÄRISCH-POLITISCHEN STRATEGIE IN STATU NASCENDI (MÄRZ – OKTOBER 1939)

Die von der slowakischen Regierung gegen Polen unternommenen Aktivitäten bedeuteten nicht nur eine mechanisch geführte Instandsetzung der vom national-sozialistischen Deutschland aufgezungenen Ziele, sondern stellten eine Komponente der langfristig bedachten militärisch-politischen Strategie. Slowakei als ein von der Fläche und Einwohnerzahl kleiner Staat, noch zusätzlich beeinträchtigt durch die Abhängigkeit von Deutschland, verfügte über ein äußerst enges Manöverfeld in puncto Eigeninitiative. Die Möglichkeiten des Slowakischen Staates zur Gestaltung und Verwirklichung der eigenen Strategie waren sehr begrenzt. Die ändert jedoch nicht an der Tatsache, dass in den Aktivitäten und politischen Schritten der Slowakei die Zeichen von allgemeinen, langfristig verfolgten Zielen durchaus zu erkennen sind. Aus seiner Perspektive bedeutete die Bedrohung von Seiten Ungarns die allergrößte Gefahr. Die Beziehungen zum nördlichen Nachbarn, Polen, nahmen die Entscheidungsträger in Bratislava als eine Möglichkeit zur Verwirklichung einer Politik wahr, die auf die Beibehaltung der eigenen Staatlichkeit und territorialer Integrität bedacht war. Aggressive Absichten NS-Deutschlands gegenüber Polen versuchte man auszunützen zur Bewahrung der Autonomie des eigenen militärisch-politischen Instrumentariums, das eine wichtige Voraussetzung bildete für die Verteidigung der Staatsgrenzen der Slowakei im Süden und im Osten. Das Hauptaugenmerk der politischen Elite des Slowakischen Staates war stets auf das strategische Hauptziel gerichtet, und zwar die Wiedererlangung der Gebiete, die infolge des Wiener Schiedsspruchs im November 1938 und nach der militärischen Aggression Ungarns im März 1939 an Ungarn abgetreten werden mussten. Durch die nach Außen hin gezeigte Bereitschaft zur loyalen Zusammenarbeit gegen Polen versuchte Bratislava Druck auf Deutschland auszuüben; auf diese Weise wollte man erzwingen, dass sich die Machthaber in Berlin die Idee zueigen machen, die Slowakei solle einen festen Bestandteil der damals entstehenden „Neuordnung“ in Mitteleuropa darstellen. Durch die Teilnahme am Polenfeldzug konnte die Slowakei ihre Stellung innerhalb der Interessensphäre NS-Deutschlands vorübergehend zwar verstärken, jedoch gerade dadurch wurde ein entscheidender Schritt zum starken und dauerhaften Abhängigkeitsverhältnis zwischen der weiteren Bestehung der Slowakei als selbstständiger Staat und dem militärischen Erfolg des „Dritten Reichs“. Nicht minder bedeutend war in diesem Zusammenhang die Tatsache, dass in den Alliiertenkreisen damit die Tendenz verstärkt wurde, die Idee einer Wiederherstellung der Tschechoslowakei nach dem Krieg zu unterstützen, was sich u. a. in der

Beschleunigung des Prozesses der diplomatischen Anerkennung der tschechoslowakischen Exilregierung demonstrierte. Die Phase einer relativen, wenn auch sehr begrenzten Unabhängigkeit des Slowakischen Staates in der Außenpolitik nahm ihr rasches Ende mit dem Niedergang von Frankreich. In der latenten, nach außen hin jedoch in aller Stille stattfindenden politischen Kraftprobe zwischen den Verfechtern einer unabhängigen außenpolitischen Linie und den deutschfreundlichen Radikalen aus dem Lager von Premierminister Vojtech Tuka gewannen die zuletzt erwähnten langsam die Oberhand. Die deutschen Nationalsozialisten und ihre Gefolgsleute führten sehr aufmerksam Notiz über die einzelnen „Vergehen“ des Außenministers Ferdinand Ďurčanský und seiner Anhänger; als solche wurden angesehen alle Anzeichen von „Neutralität“ und jegliche Versuche, diese zu erreichen, des weiteren die allzu große Vertraulichkeit in den Beziehungen zu Moskau und die Versuche, mit den Westalliierten Kontakt aufzubauen. Hitler sah sich gezwungen „Ordnung zu machen“ und während der politischen Gespräche in Salzburg am 28. Juli 1940 erwirkte er von Staatspräsident Tiso einen personellen Wechsel in der Regierung zugunsten von Radikalen. Ďurčanský wurde des Postens des Außenministers enthoben, von der engeren Führung der Hlinka-Slowakischen Volkspartei eliminiert und unter Polizeiaufsicht gestellt. Mit der Führung der slowakischen Diplomatie wurde Tuka betraut, der bei den Deutschen als Garant für den bedingungslosen Gehorsam galt. Die Salzburger Verhandlungen und ihre Folgen setzten den Illusionen der Slowaken von der Möglichkeit einer selbstständigen Gestaltung der militärisch-politischen Strategie ein definitives Ende.

VOJENSKO-PARTIZÁNSKE JEDNOTKY UTVORENÉ Z PRÍSLUŠNÍKOV VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY

Brigáda Kriváň.

II. ČASŤ

HELENA PAŽUROVÁ

PAŽUROVÁ, H.: Military-partisan troops comprising of the members of East-Slovak Army. Kriváň-Brigade. IInd part. Vojenská história, 2, 15, 2010, pp. 55-71, Bratislava.

The study deals with the history of the military-partisan troop-Brigade Kriváň. It is the second part of study, published in magazine Vojenská história 4/2010. The work provides us with a good insight into small or larger troops located in the East of Slovakia. Moreover it is focused on the Kriváň-Brigade.

She extensively deals with various negotiations of the instigators of the uprising action in the East of Slovakia. However, she generally captures the drama character and complexity of the situation in which some of personnel did not stand well or failed to succeed. It was just in the confrontation of the indecisiveness of some of the senior officers the performance of Jozef Vogl and Jozef Tabiš and other officers gathering their troops to establish military-partisan brigade Kriváň. There is also a particular focus on the contacts and cooperation with the partisan brigade Sergej, the relations between the partisans and citizens, problems with supplies etc.

Military History. Slovakia. WWII. Partisan troops from the East Slovak Army in the time of Uprising.

ČINNOSŤ BRIGÁDY KRIVÁŇ VO VIHORLATSKÝCH VRCHOCH

Presun príslušníkov brigády Kriváň do pohoria Vihorlatu sa uskutočnil v dvoch skupinách. Prvú skupinu viedol veliteľ brigády pplk. J. Vogl, tvorilo ju iba 10 osôb – 3 dôstojníci štábu, 1 rotmajster a 6 mužov. Druhú okolo 200-člennú skupinu viedol veliteľ delostreleckého oddielu stot. Jozef Tabiš. Skupina pod velením pplk. J. Vogla sa začala presúvať už vo večerných hodinách 24. septembra. Práve v noci z 24. na 25. septembra došlo k výraznej zmene poveternostnej situácie. Ochladilo sa a spustil sa výdatný studený dážď. Skupina sa dostala v nočných hodinách do priestoru severne od obce Dlhé nad Cirochou, prečkala do rána a preskúmala možnosť pokračovať v ceste. Dňa 25. septembra až za večerného šera prebrodila rozvodnenú rieku Cirochu, prekročila železničnú trať a hradskú, dostala sa k dedine Valaškovce a nabrala smer na Kamienku. Noc strávila severne od Kamenice

nad Cirochou. Pochodujúci boli premoknutí a uzimení, ale založiť oheň nebolo možné, aby sa neprezradili. Ráno pokračovali smerom ku Kamienke, no obec bola obsadená Nemcami, preto museli odbočiť na Porúbku. Po príchode k Porúbke natrafili na hliadku partizánskej skupiny *Jastrib*, ktorá ich zaviedla k lesníkovi, kde dostali občerstvenie a trochu sa osušili. Prenocovali v Porúbke. Ráno pokračovali v ceste a 27. septembra okolo 14. h dorazili na štáb partizánskej skupiny *Jastrib* na vrchu Kyjov, kde boli očakávaní a srdečne prijatí veliteľom *Jastriba* M. Z. Sieňom. Čakal tam na nich aj npor. pech. Andrej Kolbašovský, s ktorým sa poznali ešte z pešieho pluku 6 druhej divízie VSA.¹

Druhú skupinu, ktorá pozostávala z roty *Svoboda*, roty *Jánošík* a oddielu delostrelcov, sprevádzal, ako som už uviedla, stot. J. Tabiš. Ako sprievodca mu pomáhala spojka zo skupiny *Jastrib*, ktorá zhodou okolností 25. septembra došla na stanovište tejto skupiny. Bol to partizán Michal Trochca, lesný robotník, ktorý poznal tamojšie lesy a cesty v nich. Vyše 200-členná skupina sa dosť ťažko lúčila s operačným priestorom, v ktorom sa jej darilo viac ako tri týždne úspešne plniť bojové i politicko-spoločenské úlohy, pri pomerne dobrej organizácii a materiálnom zabezpečení. Presun začala realizovať v skorých ranných hodinách 26. septembra. Pršalo, chlad prenikal pod ľahké oblečenie. Nálada bola dosť pochmúrna. Museli sa presúvať tak, aby boli čo najmenej videní a počutí – mali so sebou aj viac ako dve desiatky koní. Aj túto skupinu potrápilo prebrodenie rozvodnenej Cirochy. Tým, že sprievodca poznal cesty, presúvali sa rýchlejšie. Na trase strávili iba jednu noc. Odpočinok mali pri Valáškovciach a večer 27. septembra došli do tábora skupiny *Jastrib* na Kyjove.² Tábor sa nachádzal asi 5 km východne od vrchu Kyjov. V ďalších dňoch došlo do tábora na Kyjov ešte niekoľko malých skupín z brigády *Kriváň*, ktoré boli roztrúsené v okolí Zubného.

Veliteľ skupiny *Jastrib* Michail Z. Sieň oboznámil štáb brigády *Kriváň* s celkovou situáciou v novom operačnom priestore, potvrdil svoje predošlé rozhodnutie odovzdať brigáde vyše 50 príslušníkov svojej skupiny. Zároveň mu oznámil, že sa rozhodol premiestniť sa so svojou skupinou (asi 40 osôb) na nové miesto – 6 km severozápadne od Kyjova. Na druhý deň pozval pplk. J. Vogla na prehliadku tábora, ktorý pozostával z prístreškov, kolíb, bunkrov pre ranených a jedného rozsiahlejšieho zrubu, v ktorom bola umiestnená ošetrovňa a ubytovaná lekárka MUDr. Alexandra Hauptlorenzová, s ktorou ho zoznámil. Ďalej si spoločne pozreli provízornu kuchyňu a rozhl'adňu.

Dňa 29. septembra štáb brigády *Kriváň* schválil novú organizáciu brigády, zaoberal sa otázkami materiálneho zabezpečenia, budovania podpornej a informačnej siete v novom prostredí a prípravou na bojovú činnosť. Brigáda *Kriváň* k tomuto dňu pozostávala:

Rota *Jánošík* (vel. npor. Pavel Lovasík) – 2 dôstojníci, 68 mužov, 6 koní, 4 ťažké a 7 ľahkých guľometov, 50 pušiek, 1 automatická pištoľ, 11 pištoľí, 1 raketová pištoľ a 86 ručných granátov.

Rota *Svoboda* (vel. por. Ondrej Šinák) – 2 dôstojníci, 79 mužov, 1 ťažký a 7 ľahkých guľometov, 55 pušiek, 3 automatické pištole, 3 automatické pušky, 16 pištoľí, 121 granátov.

Rota *Žula* (delostrelci, vel. stot. Jozef Tabiš) – 3 dôstojníci, 69 mužov, 17 koní, 3 ľahké guľomety, 34 pušiek, 2 automatické pištole, 66 ručných granátov.

Štáb *Kriváň* – 3 dôstojníci, 15 mužov, 4 pušky, 1 automatická pištoľ, 4 pištole.

Rota *Boroš* – 56 civilných osôb, 6 vojakov. Výzbroj pozostávala z pušiek, niekoľkých samopalov a pištoľí.

¹ AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL-SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády *Kriváň*, s. 83-86.

² Ref. 1, s. 40.

Vyčlenením ťažkých guľometov z rôt vznikla nová jednotka vyzbrojená ťažkými guľometmi. Do funkcie veliteľa bol ustanovený rtm. jazd. Michal Novotný. Jednotka dostala názov *Vihorlat*.

Výsledky previerky materiálnej stránky boli znepokojujúce. Iba jeden z dvadsiatich mal stanový dielec, takmer polovici vojakov chýbali plášte, bol nedostatok spodnej bielizne a iba niektorí mali prikrývky. Obuv bola v katastrofálnom stave. Iba 10 % obuvi bolo v ako-tak vyhovujúcom stave, ostatná potrebovala opravu a skoro 40 % z nej bolo takmer neopraviteľnej.³

V novom prostredí bolo treba okamžite začať budovať podpornú a informačnú sieť za pomoci obyvateľstva. Situácia bola o to zložitejšia, že v obciach sa často pohybovali nemecké hliadky. Štáb ihneď vyslal hliadky do okolitých obcí s úlohou nadviazať spojenie s civilným obyvateľstvom, získať spolupracovníkov, preskúmať zdroje možného zásobovania potravinami, zaobstaráť náradie a nástroje na budovanie nových kolíb a bunkrov. Ku každej hliadke bol pridelený jeden vojak alebo civilista z pôvodnej Borošovej skupiny, ktorý situáciu v danom okolí bližšie poznal. Borošova skupina po niekoľkých dňoch prejavila nespokojnosť so začlenením do brigády Kriváň. Škoda, z tesnejšej kooperácie mohli ťažiť obidve strany. Vojaci by sa rýchlejšie etablovali a borošovci by získali vojenských odborníkov pre bojovú činnosť. Ján Boroš požiadal veliteľa pplk. J. Vogla o oddelenie a osamostatnenie jeho skupiny. Požiadavku odôvodňoval hlavne tým, že väčšina jeho mužov pochádza z okolitých obcí a musia dohliadať na rodiny. Veliteľ bol tej mienky, že daný problém by sa bol dal riešiť aj v rámci brigády, ale s požiadavkou nakoniec súhlasil. Boroš dal nastúpiť svoju skupinu a požiadal, aby vystúpili tí, ktorí súhlasia s jeho riešením. Bola ich väčšina. Pplk. J. Vogl ich pri rozlúčke požiadal o spoluprácu a za veliteľa im určil npor. pech. Andreja Kolbašovského pochádzajúceho z tohto regiónu. Ale skupina si zvolila za veliteľa Jána Boroša a náčelníka štábu Štefana Smoľaka. Npor. A. Kolbašovský ostal v skupine Kriváň. Skupina sa odsťahovala, prijala názov *Veža* a postavila si nový tábor asi tri kilometre západne od Kyjova⁴. Spočiatku boli vzťahy medzi *Kriváňom* a *Vežou* mierne napäté, ale postupne sa vyladili, spájali ich spoločný cieľ.

Brigáda *Kriváň* po príchode do nového priestoru okrem hliadkovania si na začiatku nemohla klásť náročnejšie bojové úlohy. Bolo treba zabezpečiť základné existenčné podmienky a zvýšiť bojovú morálku vojakov. Prvá októbrová dekáda sa niesla v duchu stavania kolíb, bunkrov a zaobstarávania obživy. Hliadky sa v okolitých dedinách kontaktovali najmä na miestne ilegálne národné výbory, ktoré tieto úlohy pomáhali organizačne zabezpečovať. Mimoriadnu ochotu pri organizovaní pomoci vojakom prejavil obvodný notár v obci Vinné Július Ivan. Požiadal o stretnutie s veliteľom brigády pplk. J. Voglom. Dohodli sa na formách pomoci. Okrem potravín, krmiva pre kone, bolo treba doplniť aj komponenty z výstroja, o ktorých už bola reč. Notár Ivan zaangažoval do zabezpečovania pomoci okrem miestneho ilegálneho národného výboru vo Vinnom aj členov Okresného

³ Ref. 1, s. 89-90. Od druhej polovice vojny bola obuv na Slovensku a materiál na jej zhotovenie – koža, podrážky – nedostatkovým tovarom. V hláseniach okresných náčelníkov sa deficit obuvi uvádzal spravidla na prvom mieste chýbajúcich komodít. Obuv bola poskytovaná formou prídelu na lístky. Ale po okupácii Slovenska táto forma padla.

⁴ Ref. 1, s. 91-92.

ilegálneho národného výboru v Michalovciach na čele s predsedom Bohumilom Peťurom.⁵ Pomoc začalo organizovať aj Oblastné žandárske veliteľstvo v Michalovciach (veliteľ stot. žand. Jozef Albrecht). Styčným dôstojníkom so štábom Kriváňa sa stal stot. žand. Emil Krokavec. Pomoc začala postupne prichádzať, prispeli aj odbojáři z Humenského okresu – mäsiar Václav Holub poslal väčšie množstvo mäsových konzerv, múku začal dodávať mlynár Gossanyi z Chlmca.⁶ Najdlhšie trvala oprava obuvi. Topánky opravovali obuvníci v okolitých obciach, meškanie bolo spôsobené nedostatkom materiálu. Nálada vojska sa zlepšovala. Veliteľ vypracoval program úloh na najbližšie obdobie, ktorý obsahoval:

1. Získavať správy a rušiť nemecké jednotky mimo dedín menšími akciami.
2. Pripravovať a rozširovať letáky (rozmnoženie prisľúbilo Oblastné žandárske veliteľstvo v Michalovciach).
3. Získať ďalšie spoľahlivé spojky.
4. Opätovne nadviazať spojenie s ČA prostredníctvom skupiny Jastrib.
5. Uskutočňovať väčšie diverzné a prepadové akcie.⁷

Dňa 8. októbra veliteľ brigády pplk. V. Vogl sa zúčastnil na porade Okresného ilegálneho národného výboru (ONV) v Michalovciach, ktorá sa konala v obci Vinné. Na porade bol prítomný predseda B. Peťura⁸, J. Arányi, J. Priehradný, J. Vída, notár J. Ivan a dvaja žandári. Veliteľ *Kriváňa* podal správu o stave, úlohách i problémoch brigády. 12. októbra pplk. Vogl v civilnom oblečení s falošnou legitimáciou na meno Sokolovský – učiteľ z Berehova – s ochrankou dvoch žandárov v civile – navštívil Michalovce. Večer sa zúčastnil na stretnutí v byte učiteľa Pavla Čollaka, sociálneho demokrata, na ktorom boli prítomní B. Peťura a stot. žand. Emil Krokavec. Témou bola pomoc a spolupráca s brigádou.⁹

Dňa 11. októbra došiel od plk. V. Talského rozkaz, aby sa brigáda presunula do operačného priestoru zväzku Čapajev. Pplk. J. Vogl prekonzultoval tento rozkaz na porade veliteľov,

⁵ V roku 1939 vznikla v Michalovciach odbojová skupina *Obrana národa*, ktorá vyvíjala aktívnu činnosť. Jej zakladateľom bol autodoprvca Bohumil Peťura. Občiansky odboj v Michalovciach v roku 1943 zriadil ilegálny okresný národný výbor. Jeho členmi boli štyria zástupcovia Obrany národa: B. Peťura, Karol Ficek, Ing. Jozef Bílek a František Veselý. Za ľavicový prúd: člen KSS Tomáš Repický, sociálny demokrat Jozef Vída, Ján Karas bol bez politickej príslušnosti. Vo výbore pretrvávali určité názorové nezhody. Podrobnejšie pozri: DŽUPA, Karol. *Z protifašistického odboja v Zemplíne*. Michalovce: Okresný národný výbor, 1984, s. 30-33. Z troch popredných predstaviteľov odboja na východnom Slovensku – JUDr. Cyril Daxner, Ladislav Szabó a Ing. Jozef Bílek – po začatí okupácie Slovenska UŠB prepustila na slobodu iba Ing. J. Bíleka. Pozri JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji II. Štúdie a články*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 228; SUŠKO, Ladislav (zost.). *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938-1945*. Dokumente. Band I. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944. Bratislava: Lúč, 2009, dok. č. 287 – S. Zápisnica z procesu s Dr. Pavlom Príkopom. Obsahuje o. i. podrobnejšie informácie o skupine Obrana národa.

⁶ Ref. 1, s. 93.

⁷ Tamže, s. 94.

⁸ Obrana národa v Michalovciach pomáhala českým dôstojníkom, väčšinou letcom, prechádzať z Protektorátu na Slovensko a potom cez hranice Maďarska a cez Juhosláviu na Západ. B. Peťurovi sa podarilo na požiadanie centra Obrany národa v Prahe uskutočniť osobitnú akciu. Generál Sergej Ingr, minister obrany čs. exilovej vlády v Londýne, mal svoju rodinu v Brne. Bola sledovaná gestapom a hrozilo jej smrteľné nebezpečenstvo. B. Peťura sa podujal odsťahovať ju na bezpečné miesto. Na svojom nákladnom aute v noci sa mu podarilo dostať rodinu na Slovensko do Michaloviec, odkiaľ ju neskôr po vyskúšanej ceste cez slovensko-maďarské hranice previedli spoľahliví sprievodcovia do Juhoslávie a odtiaľ odišla na Západ. Pozri DŽUPA, ref. 5, s. 30.

⁹ Ref. 1, s. 101.

na ktorej sa dospelo k zápornej odpovedi. Proti presunu boli i predstavitelia odboja okresu Michalovce.

Začiatkom druhej októbrovej dekády už boli hliadky vysielané do väčších vzdialeností a prieskum sa spájal, ak to situácia umožňovala, aj s prepadmi na menšie nepriateľské kolóny, skupiny alebo hliadky. 13. októbra bol veliteľ roty por. O. Šinák s 12 mužmi vyslaný až k doline Snina – Humenné. Vo Valaškovciach uskutočnili prepad nemeckej skupiny, ktorá prišla do dediny po ovos. Pri prepade padli do zajatia štyria nemeckí vojaci. 17. októbra absolvovala 10-členná hliadka pod velením por. Š. Konvalinku prieskum v priestore Strážske – Brekov, odkiaľ doniesla zaujímavé správy. Zlepšili sa podmienky, upevnila sa disciplína, nálada vojska začala stúpať. Iba z povstaleckého frontu prichádzali smutné zvesti. Okolo 15. októbra bol štáb Kriváňa milo prekvapený návštevou príslušníka 1. čs. armádneho zboru por. Vasila Mohorita, ktorý došiel vo funkcii veliteľa partizánskej skupiny *Borkaňuk*.¹⁰ Tá sa iba pred dvomi dňami utáborila na južnom svahu Vihorlatu v chate na Klíne. Bolo to srdečné stretnutie, ktoré položilo základy ďalšej dobrej spolupráce.¹¹

V polovici októbra sa k brigáde vrátil por. ČA Alexander Krivoručka aj s ďalším radistom, no bez rádiostanice. Počas bojov pri Zubnom sa nechtiac odtrhli od skupiny. Celý čas zostali v bývalom operačnom priestore, kým sa dozvedeli od pohraničnej stráže, že sa brigáda presunula do Vihorlatu. Veliteľ poveril A. Krivoručku vedením oddielu sovietskych utečencov z nemeckých lágrov, ktorí sa k brigáde pridali – bolo ich 27. Oddiel dostal názov Kyjev. Popri tejto úlohe bol súčasne poverený funkciou komisára brigády. Mal na starosti výchovnú a propagačnú činnosť.¹²

Dňa 21. októbra sa konala schôdza ilegálneho ONV na kóte 309 juhozápadne od obce Kaluža. Na schôdzu boli pozvaní velitelia partizánskych skupín z oblasti Vihorlatu. Hlavným bodom programu bolo zásobovanie partizánskych skupín potravinami. Z partizánskych štábov sa schôdze zúčastnili: za skupinu *Borkaňuk* veliteľ por. V. Mohorita a člen J. Arányi, za Kriváň pplk. J. Vogl. Veliteľ skupiny *Veža* Ján Boroš na schôdzu nedošiel. Na schôdzu bolo prijaté rozhodnutie, že proviant bude dodávaný Roľníckym skladištným družstvom v Michalovciach pre všetky skupiny do obce Kusín, kde bude uskladnený u občana Rybnického, odkiaľ si ho skupiny budú odoberať. Stávalo sa totiž, že zozbieraný proviant prevzala jedna skupina a ostatní ostali bez potravín. Poškodená bola niekoľkokrát aj brigáda Kriváň.

Následne poradu veliteľov partizánskych skupín na Vihorlate na 23. októbra zvolal pplk. J. Vogl. Na programe boli otázky vzájomnej kooperácie medzi skupinami. Porady sa zúčastnili všetci velitelia: por. V. Mohorita (skupina *Borkaňuk*), M. Z. Sieň (skupina *Jastrib*), Ján Boroš (skupina *Veža*), za brigádu Kriváň pplk. J. Vogl, náčelník štábu npor. del. Viliam

¹⁰ Oddiel *Borkaňuk* vznikol spojením 6-člennej vysádkovej organizátorskej skupiny 1. čs. armádneho zboru s rovnakou skupinou 1. UF na území Poľska. Na Slovensko bola organizátorská skupina vysadená v Ondavskej vrchovine severne od Humenného v noci z 26. na 27. septembra 1944. Veliteľ por. Vasil Mohorita, náčelník štábu Anton A. Pasko, komisár rotný Michal Kričfaluši. Pôsobil v priestore Turcovce – Ohradzany, v polovici októbra sa presunul do Vihorlatských vrchov. Plnil spravodajské úlohy pre 1. UF a vykonával tiež diverznú a prepádovú činnosť. V polovici októbra mal 103 príslušníkov. Spolupracoval s brigádou Kriváň a oddielmi *Jastrib* a *Veža*. Po prepadnutí tábora vo Vihorlate 7. novembra 1944 prešiel do obce Valaškovce, ale pre prenasledovanie sa presunul na západné svahy Vihorlatu. Dňa 12. novembra prešiel pri obci Strihovce cez frontovú líniu k ČA. Pozri Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 5. zv., c. d., s. 46; DŽUPA, ref. 5, s. 88,89.

¹¹ Tamže, s. 102.

¹² Tamže.

Savko v úlohe zapisovateľa a komisár por. ČA A. Krivoručka. Po analýze situácie a konštruktívnej diskusii veliteľa prijali spoločné rozhodnutie:

„1. *Všetky skupiny v lesoch Vihorlatu budú vždy spolupracovať, navzájom sa podporovať a pri väčších bojových akciách, alebo pri obrane táborov bojovať pod jednotným velením.*

2. *Všetci súhlasili s tým, aby proviant bol dodávaný Roľníckym skladištným družstvom v Michalovciach pre všetky skupiny do Kusína, uskladnený u pána Rybnického, odkiaľ si skupiny budú tento odoberať.*

3. *Skupiny nebudú prijímať členov susedných skupín bez písomného povolenia veliteľov.*

4. *Rozsudok smrti, či už vojenskej, partizánskej alebo civilnej osoby nebudú vydávať veliteľa sami, ale súd, ktorý pozostáva z veliteľov skupín Kriváň, Věža, Borkaňuk a Jastrib.*

5. *Každý týždeň raz sa zídu veliteľa skupín so svojimi pobočníkmi, komisármi, kde jednak prejednávajú bežné veci týkajúce sa jednotlivých skupín, jednak situáciu a budú súdiť osoby, ktoré sa hrubo previnili proti disciplíne, pre špionáž, vydieračstvo atď.*

Dostane: skupina Borkaňuk, skupina Jastrib, rota Žula, Jánošík, Sloboda. [Podpisani] Veliteľ skupiny Kriváň a za správnosť npor. Savko. “¹³ Pplk. J. Vogl oboznámil veliteľov aj so svojím rozhodnutím, „že dňom 23. okt. počínajúc sú všetky stanice žandárske ozbrojené, že podliehajú skupine Kriváň a preto nesmie ich nikto odzbrojovať“¹⁴.

Blízky a hĺbkový prieskum so sporadickými prepismi intenzívne pokračoval. Informácie získané prieskumom brigáda odovzdávala spravodajskej skupine *Jastrib*, ktorá ich sprostredkúvala 4. UF. 24. októbra štáb vyslal 31-člennú skupinu pod velením npor. A. Kolbašovského do priestoru Choňkovec – Podhorod' (vtedy to bolo v Maďarsku) s úlohou získať správy o pohybe nepriateľského vojska, uskutočňovať prepady na pochodujúce kolóny a rušiť telefónne spojenie. Skupina na druhý deň pri Choňkoviach prepadla nepriateľské osobné auto. Jeden pasažier bol zabitý a druhý ranený. Toho istého dňa hliadka zajala dvoch maďarských vojakov, ktorých strážne eskortovali na štáb brigády. 26. októbra uskutočnila dve ďalšie akcie. Prepadla jedno osobné a jedno nákladné autom. Dvaja vlastní vojaci boli pri akcii ľahko ranení, nepriateľ mal mŕtvych i ranených. Asi dva km severne od Choňkoviec prerušila poľné telefónne vedenie. Naspäť sa vrátila 27. októbra.

Do oddielu por. A. Krivoručka pribudlo 15 Talianov. Brigáda sa začala internacionalizovať. Vo svojom zložení už mala Rusov, Ukrajincov, Čechov, Rusínov, Maďarov, Gruzíncov, Tatárov a jedného Nemca z Viedne.

Front sa približoval, nálada vojakov sa zlepšovala, rástla bojová aktivita. Bolo už počuť dunenie kanónov Červenej armády a z rozhľadne sa voľným okom dalo vidieť v diaľke dym a záblesky ohňa. Všetci sa tešili na skorý príchod červenoarmejcov. Keď už ich tá zákerná vojna vtiahla do svojho víru, zrejme väčšina z nich by dala prednosť vojenskému spôsobu boja. Na všetkých cestách v operačnom úseku partizánov sa zvýšil pohyb. Z Užhorodu do Michaloviec i opačne sa valili kolóny vojakov, vozov a rôznych druhov zbraní vrátane tankov. Partizánske skupiny sa dostali do prifrontového virvaru. Nemecká obrana potrebovala sa ich čo najrýchlejšie zbaviť. Svojimi prepismi narúšali obojsmerný tok prúdu na cestných komunikáciách. Aj partizánske skupiny sa pripravovali na záverečnú etapu. Do boja

¹³ Ref. 1, s. 105, 106; DŽUPA, ref. 5, s. 127. Uznesenie publikované ako dokument.

¹⁴ Tamže, príloha č. 34.

na obranu obcí chceli zapojiť aj ďalšie ozbrojené zložky, s ktorými spolupracovali najmä žandárske stanice, a pohraničnú stráž. Veliteľ Kriváňa si pripravil text rozkazu „*Rozkaz veliteľstva československej armády na východnom Slovensku. Nariaďujem, aby všetky vojenské a civilné osoby, ktoré majú u seba strelné zbrane, nastúpili ihneď najrýchlejším dopravným prostriedkom na príslušné žandárske stanice, odkiaľ ich dirigujú na veliteľstvo „Kriváň“ ...*“ Rozkaz mal rozposlať na pokyn pplk. Vogla stot. žand. Emil Krokavec.¹⁵ Dňa 28. októbra pri rannom nástupe si brigáda pripomenula sviatok vzniku Československej republiky. K vojakom prehovoril veliteľ pplk. J. Vogl a jeho zástupca stot. J. Tabiš.

Veliteľ partizánskej skupiny *Jastrib* dostal príkaz od Štábu partizánskeho hnutia pri 4. UF, aby partizánske jednotky v lesoch Vihorlatu obsadili obce na južnom a čiastočne aj na severnom svahu Vihorlatu a zamedzili fašistickým vojskám využiť podhorské cesty na ústup. Veliteľ M. Z. Sieň požiadal veliteľa partizánskej brigády Kriváň pplk. J. Vogla, aby túto akciu koordinoval.¹⁶ V súvislosti s touto úlohou veliteľ *Kriváňa* vydal nasledujúci rozkaz:

„*Veliteľstvo Kriváň*

S. V. dňa 28. okt. 1944

Rozkaz č. 1.

Situácia obecná:

Ráno za svitania dňa 28. októbra 1944 ruské vojská nastúpili útok od Užhorodu smerom na Sobrance. Pohyb vojsk je slabý, to značí, že väčšie nepriateľské sily ustúpili tej noci. Naša situácia: Naše vojsko, pretože chce spolupracovať s ruským vojskom, obsadí ihneď všetky dediny medzi Jovsa a Tarnava.

Úkol: Znemožniť ústup nemeckého vojska po ceste smerom Jovsa – Tarnava. Robiť bojové výpady na hradsnú Sobrance – Michalovce. Znepokojovať ústup. Nadviazať ihneď spojenie s ruskými jednotkami v priestore Sobrance – Úbrež a informovať ruské vojsko o našej situácii. Mám v úmysle (podľa situácie) urobiť útok na Michalovce zo severu, a tam znemožniť ústup nemeckých krycích jednotiek na západ. K tomu nariaďujem:

1. *S. V. Kriváň zostane na Kyjove.*
2. *Skupina Vihorlat, ako záloha s užším štábom Kriváň, na severnom okraji obce Vinné.*
3. *Skupina Žula ako záloha vo Vinnom.*
4. *Žandári ako záloha vo Vinnom.*
5. *Skupina Jastrib zaujme obranu na južnom okraji obce Vinné. Túto obranu organizuje na mieste veliteľ skupiny Kriváň.*
6. *Skupina Borkaňuk zaujme obranu Jovsa – Poruba.*
7. *Skupina Jánošík zaujme obranu Kusín.*
8. *Skupina Sloboda zaujme obranu Kaluža.*
9. *Skupina Štefánik zaujme obranu na Medvedzi.*
10. *Skupina Boroš zaujme obranu v Tarnave [dnes Trnava pri Laborci], jedno družstvo zostane v Porúbke. S. V. skupiny Boroš je vo Vinné u štábu Kriváň.*

¹⁵ Ref. 1, s.110; príloha č. 30 a.

¹⁶ GEBHART, Jan – ŠIMOŤEK, Ján. *Partizáni v Československu 1941-1945*. Bratislava : Pravda, 1984, s. 324, 325; DŽUPA, ref. 5, s. 80. Autor odkazuje na prameň AÚML ÚV KSS, f. 8 a j. 139, č. príř. 2878/53; TAKÁČ, Ladislav. *O činnosti „Československej vojenskej partizánskej skupiny „Kriváň“*. In *Nové obzory 9*. Prešov : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Múzeum SRR v Prešove, 1967, s. 52.

Poznámka: skupina Borkaňuk vyšle jedno družstvo do Nemeckej Poruby s úkolom zaistiť bok našich jednotiek z východného frontu.

Osobitné úlohy: Skupina Borkaňuk vyšle ihneď jednu hliadku do priestoru Jasenov – Sobrance s úkolom nadviazať spojenie s postupujúcim ruským vojskom. Po príchode dirigovať ruské jednotky cez Jovsu na Vinné za účelom spojenia. Obsadenie dedín prevedte ihneď, tak isto rušenie ústupu nemeckého vojska na hradskej Michalovce – Sobrance.

Spojenie: Zrekvirujte všetky bicykle, povozy a iné dopravné prostriedky po dedinách na spojenie a presun našich jednotiek. Snažte sa zapojiť do telefónneho vedenia (z Kaluže do Vinného sa vynasnažím predĺžiť) Jovsa – Kaluža – Vinné. Dve spojky od každej jednotky sa hlásia na S. V. Kriváň vo Vinné o 11. hod. dňa 28. októbra 1944.

Odsun ranených: Skupinová ošetrovňa Vinné – Rybník [pri Vinianskom jazere]. Zberňa ranených pre obce Porúbka, Jovsa Kusín je v Kusíne. Pre ostatné Vinné – Rybník.

Osobitné nariadenie: Zmobilizujte ihneď všetkých bojaschopných ľudí, vydajte im zbrane, ktoré máte k dispozícii a zaradte ich do svojej jednotky. Podliehajú nám všetky miestne bezpečnostné strážne orgány (žandári, financi a pod.)

Stravovanie: Samostatne.

Poznámka: Nakoľko je málo munície, upozornite mužstvo, aby šporovalo s municiou na hlavný úkol, t. j. na útok na Michalovce.

Dostane: Skupiny na Vihorlate podľa rozdeľovníka.

Ukončený o 09.00 hodine.

*Veliteľ Kriváň
pplk. del. Jozef Vogl“¹⁷*

V popoludňajších hodinách vojenské a partizánske skupiny obsadili pridelené úseky. Štáb *Kriváňa* a ilegálny ONV sa etablovali v škole vo Vinnom. Vo večerných hodinách sa konalo verejné zasadanie ONV, ktorý vyšiel z ilegality. Zúčastnili sa na ňom aj velitelia partizánskych skupín – za štáb *Kriváňa* pplk. J. Vogl, za *Jastrib* veliteľ M. Z. Sieň a za skupinu *Veža* J. Boroš, Š. Smolák a M. Gosiorovský. Na rokovaní bola nastolená aj otázka paritného zastúpenia v ONV obidvoch odbojových prúdov – ľavicového a občianskeho. Začatá akcia partizánov a vojakov bola akceptovaná a podporená.¹⁸ Nastal príliv dobrovoľníkov do bojových skupín, no bolo málo zbraní. Vyzbrojených bolo iba 40 dobrovoľníkov. Zo žandárov boli vytvorené dve čaty pod velením stot. E. Krokavca. Ubytovali sa v škole a tvorili zálohu štábu. *Jastrib* odoslal správu o začatí akcie 4. UF. Pplk. Vogl prijal ďalšie opatrenia. 1. Vyhlásil stanné právo. 2. Nariadil evakuovať južný okraj obce Vinné. 3. Vydal pokyny pre letecký, požiarny a bojový poplach. 4. Pokyny pre eventuality ústup do lesa. 5. Vydal zákaz opustiť bojovými skupinami obsadené dediny. 6. Vydal pokyny pre obranné spravodajstvo.¹⁹ Všetko fungovalo, iba front ostal stáť na mieste.

Noc z 28. na 29. októbra bola pokojná. Bojové skupiny rozbehli akcie už od včasného rána. Hliadka npor. J. Bučeka zajala nákladné auto naložené municiou. Pri prepade sa vzdal jeden maďarský nadporučík a dvaja vojaci. Okolo 7. h ďalšie nákladné auto s delovým a puškovým strelivom zajala skupina npor. Š. Konvalinka. Osádku auta tvoril 1 maďarský nadporučík a 3 vojaci. Korisť zbraní – 1 automatická pištoľ a 4 pušky. O niečo neskôr slob.

¹⁷ AM SNP Banská Bystrica, f. 4, príř. č. S 157/86. Príloha č. 78.

¹⁸ DŽUPA, ref. 5, s. 81; Ref. 1, s. 118.

¹⁹ Ref. 1, s. 119.

Michal Segiňák zajal ďalších 3 nepriateľských vojakov. Okolo 10. h do zajatia padlo ďalšie nákladné auto s muníciou a 3 ozbrojenými maďarskými vojakmi. O 17.30 h vojaci skupiny *Jánošík* zajali nepriateľský (maďarský) tréň. Pri prepade boli 3 nepriateľskí vojaci zabití a 1 ranený. Z vlastných vojakov bol 1 ťažko a 2 ľahšie ranený. Zajatých bolo 21 nepriateľských vojakov – jeden z nich bol kpt. lekár. Korist': 15 koní, 4 vozy, 3 káry naložené rôznym vojenským materiálom, zo zbraní 1 ľahký guľomet, 20 pušiek a 1 pištoľ.²⁰

Rota npor. P. Lovasíka 29. októbra o 8.15 h dvoma družstvami prepadla maďarskú jednotku, ktorá kopala zákopy pre DPL na južnom okraji obce Kusín. Počet zajatých: 1 dôstojník a 33 mužov. Korist': 4 nákladné autá s vojenským výstrojom a muníciou, 2 protiletadlové kanóny, 1 samopal a 4 pištole. Zajatci a korisť boli odsunuté na SV *Kriváň*. V ten istý deň skupina pod velením šrtm. Karola Kontúra, žandára z Jovsy, odzbrojila v dedine 28 maďarských vojakov, ktorí boli eskortovaní na štáb *Kriváňa*.²¹ Skupina pod velením por. O. Šináka prepadla medzi Kalužou a Klokočovom osobné auto s dôstojníkmi. Poranení dôstojníci ušli smerom na Lúčky. Auto bolo odsunuté na štáb do Vinného.²² Okolo 17. h chybou stráže do Vinného preniklo nemecké osobné auto. Rýchlou jazdou preniklo až na okraj dediny v smere na Tarnavu. Bolo prenasledované vojakmi *Kriváňa*. Auto bolo zasiahnuté strelbou, vodič bol zabitý a 3 vojaci pri úteku chytení. Boli na štábe vypočítaní a odsúdení na smrť zastrelením. Dvaja boli ihneď zneškodnení, tretí npor. v zálohe Kurt Lehman dostal odklad výkonu trestu na neurčito. Podľa notára J. Ivana odsúdený bol protifašistického zmysľania a ako veliteľ nemeckého trénu, keď bol so svojou jednotkou ubytovaný vo Vinnom, vypomáhal občanom obce vozidlami i ľuďmi pri poľných prácach. Notár Ivan sa prihovril, aby nebol odstrelený, ale odovzdaný príslušníkom ČA. Bol ranený, ponechali ho na notárskom úrade, kde ho ošetrila manželka notára.²³

Dňa 29. októbra spoločná akcia partizánov a vojakov na Vihorlate kulminovala. No front sa nepohol z miesta. Veľká túžba vojakov, partizánov i obyvateľstva dostať sa čo najrýchlejšie na druhý breh frontu sa nenaplnila. Vojna si vybrala iný scenár, ktorý sa ukázal omnoho krutejší. Dalo sa očakávať, že nepriateľ nenechá partizánov na pokoji. A tí si boli vedomí, že nemajú takú početnú a palebnú silu, aby mohli udržať kruhovú obranu obsadeného územia. Časť obyvateľov Michaloviec, ktorá sa uchýlila do Vinného, sa chcela vrátiť naspäť. Strážiteľ svoje rodiny odchádzala aj časť dobrovoľníkov. Na večernej porade veliteľov bolo dohodnuté, že ak sa situácia do rána nezmení, bude vydaný rozkaz na ústup do táborov. Rátalo sa s časom okolo 05. h.²⁴ Noc bola pomerne pokojná, ale okolo pol štvrtej hodiny npor. J. Buček telefonoval na štáb, že sa v smere od Michaloviec blíži väčšia nepriateľská jednotka. Bola ešte tma, nedalo sa presnejšie odhadnúť jej silu.²⁵ Pplk. J. Vogl vydal okamžite rozkaz na ústup vojakov a partizánov do táborov. K ostatným bojovým skupinám vyslal s rozkazom spojky. Ústup vo Vinnom mala kryť skupina pod velením npor. Jána Bučeka a čata ťažkých guľometov vedená rtm. jazd. Michalom Novotným. Štáb sa ihneď aj so zálohou premiestnil k Rybníku. Ale obyvateľstvo Vinného z obavy, že bude nepriateľom perzekvované, sa začalo tiež presúvať na severnú stranu do lesov. Cestu zatarasili vozy, dobytok i peší chodci. Nepriateľ sa pred dedinou rozvinul do roja a začal ju obkolesovať.

²⁰ Tamže, príl. č. 48.

²¹ Tamže, príl. č. 47.

²² Tamže, príl. č. 46.

²³ Ref. 1, s. 124.

²⁴ Tamže, s. 124.

²⁵ Podľa hlásenie pplk. J. Vogla plk. V. Talskému o priebehu akcie 30. 10. 1944, išlo o skupinu s počtom okolo 300 – 400 mužov. Pozri AM SNP Banská Bystrica, f. IV, príl. č. S 157/86. Príl. č. 113.

Silný pohyb obyvateľstva v dedine bránil obrancom rozvinúť bojové akcie. Čata ťažkých guľometov dostala rozkaz presunúť sa pod les severne od dediny. Ale pre pohyb na cestách ani odtiaľ nemohla ustupujúcich intenzívnejšie brániť. Skupina npor. J. Bučeka²⁶ sa dostala do obkľúčenia a len o vlások unikla tragickému koncu, jeden z jej príslušníkov Ján Dzuriak padol.²⁷ Nemci obec Vinné popoludní obsadili, zvyšok obyvateľstva vyhnali, dedinu vyrabovali a zapálili. K Rybníku sa Nemci nedostali. Nepriateľ vyniesol nad dedinou Vinné krutý ortieľ. Úplne zhorelo 285 a čiastočne 120 domov. Fašisti brutálnym spôsobom zavraždili 32-ročnú manželku notára Júliusa Ivana a ich dve deti – štvorročnú Zorku a dvojročného Igora. Zastreli občana Stanislava Stašku, 15-ročného Jána Demčáka a starenku Stankovianskú a do koncentračného tábora odvliekli 15 občanov.²⁸

Po 30. októbri jednotlivé partizánske skupiny pôsobili opäť samostatne. Tábor skupiny *Kriváň* sa rozrástol o časť žandárov, civilných dobrovoľníkov, angažovaných príslušníkov odboja a okolo 150-člennú skupinu maďarských zajatcov. Nachádzali sa medzi nimi aj Slováci z bývalého slovenského územia. Asi 25 z nich zaradili voglovci do svojich skupín. Zajatci boli strážení, dostali úlohu postaviť si prístrešky a využiť vlastné stany. Horšia bola situácia so zásobovaním. Zásobovacia sieť sa rozpadla. Mnoho obyvateľov ostalo aj naďalej na okrajoch lesov, kde si postavilo dočasné koliby. Do štábu došiel poštový tajomník z Michaloviec Monček aj so svojou manželkou a odovzdal 323 000 Ks. Z tejto sumy prevzal 110 000 Ks stot. žand. Jozef Albrecht na výplatu žandárov, zo zvyšku pplk. Vogl dal vojakom brigády jednorazový príspevok za úhradu výdajov pri akciách. Ostatok prevzal proviantný brigády na zaobstarávanie potravín. Zásobovaciu situáciu vylepšil istý statkár z Fekišoviec, ktorý dal prihnať do tábora 30 kráv. Už predtým, v polovici októbra, poslal do tábora väčší počet vriec listového tabaku.²⁹ Pretrvával nedostatok chleba. Pri zabezpečovaní potravín bolo treba sa obracať na vzdialenejšie obce ako Porúbka, Chlmec, Kamienska a i. Lekárnik z Michaloviec PhMr. Miloš Eremiáš dal dopraviť do tábora niekoľko vriec liekov, sám ostal v tábore a vypomáhal lekárom.³⁰

Okrem organizačných záležitostí sa činnosť brigády a v tom čase sústredovala hlavne na prieskum a obranu prístupových ciest do tábora. Nepriateľské hliadky sa objavovali aj v lesoch, znepokojovali tam usadených obyvateľov a sledili za partizánmi. Ukoristený materiál, ktorý nebolo možné premiestniť do lesného tábora, strážili pri Rybníku žandári s veliteľom rtm. Köningom.³¹ Hliadka z Klokočova doniesla nájdený leták maďarskej 2. horskej brigády (ktorá v tomto priestore operovala) s výstrahou, že ak partizáni nevrátia do dvoch dní zajatých maďarských vojakov a materiál, potrestajú obce Jovsu, Kusín a Kalužu vypálením.³² Po udalostiach vo Vinnom varovanie bolo treba brať vážne. 1. novembra pplk. J. Vogl napísal list, v ktorom uviedol, že východoslovenská vojenská jednotka je súčasťou československých vojsk uznaných Spojencami (ZSSR, USA, Veľ. Británia a i.) a má právo na zajatcov. S vojenskými zajatcami zaobchádza podľa Ženevských konvencií. Pohrozil, že ak začnú trestať obce, budú maďarskí zajatci zastrelení. K tejto informácii pripojil list zajatca, najstaršieho maďarského dôstojníka npor. Ľudovíta Mogyorosiho, ktorý ho adresoval

²⁶ Guľomet zahrabali do hnoja a ukryli sa v slame nepoužívanej starej stajne.

²⁷ AM SNP Banská Bystrica, f. IV, príř. č. S 157/86. Pril. č. 106.

²⁸ DŽUPA, ref. 5, 92.

²⁹ Ref. 1, s. 93.

³⁰ Tamže, s. 129, 138.

³¹ Tamže, s. 128.

³² Tamže, s. 129.

svojmu veliteľovi. Uviedol v ňom počet zajatých maďarských vojakov a dôstojníkov (bolo zajatých 7 dôstojníkov, 4 rotmajstri a 123 mužov), potvrdil, že sú vojenskými zajatcami. Oznámil, že ak budú zastrelení, slovenská strana po vojne oznámi ich príbuzným, kto nesie zodpovednosť za ich smrť. List podpísali aj dvaja ďalší zajatí dôstojníci npor. Láng Alexander a por. Fábri Julius. Zo zajatcov bol vybraný jeden čatár, ktorému bol odovzdaný list v zalepenej obálke adresovaný 2. horskej brigáde a mal ho čo najskôr doručiť niektorému veliteľovi 2. horskej brigády. Spojka čatára eskortovala na okraj lesa severne od Kusína, tam mu sňala šatku a pustila do dediny. Medzitým v Kusíne už maďarské vojsko začalo podpaľovať obydlia. Po obdržaní listu sa pustilo do hasenia. O 19. h sa spojka z Kusína vrátila a doniesla odpoveď, v ktorom veliteľ oznámil, že Maďari zastavujú trestné akcie proti obyvateľstvu a že za škody sú ochotní poskytnúť náhradu, žiadajú však prepustenie všetkých zajatcov. Týmto sa rozbehla písomná komunikácia medzi brigádou Kriváňa a maďarskou 2. horskou brigádou, ktorá neskôr vyústila do osobného stretnutia zástupcov obidvoch strán.³³

Skupina *Jastrib* sa po 30. októbri rozčlenila na viaceré menšie jednotky, ktoré sa presunuli na rôzne miesta Vihorlatu, čím sa skomplikovalo spojenie pri odovzdávaní a prijímaní správ od ŠPH pri 4. UF. Preto veliteľ pplk. J. Vogl dňa 5. novembra poslal 8-člennú hliadku na čele s veliteľom roty *Jánošík* npor. Pavlom Lovasikom cez front k 4. UF. Hliadka okrem správ o nepriateľovi mala informovať štáb partizánskeho hnutia pri 4. ukrajinskom fronte o stave brigády, nedostatku streliva, problémoch so zásobovaním, i o tom, že v jej okolí sa skrýva mnoho obyvateľov z dedín a brigáda nie je pripravená na zimný pobyt. Hliadka mala požiadať o rámcové určenie priestoru, ktorým by sa brigáda mohla pokúsiť o prechod cez front.³⁴

Dňa 7. novembra bola prepadnutá základňa štábu skupiny *Borkaňuk*. Po bojovom strete bola chata nepriateľom zapálená. Skupina *Borkaňuk* sa presunula do Valaškoviec, no pre ďalšie prenasledovanie nepriateľom prešla na západné svahy Vihorlatu.³⁵ Tým sa vlastne oslabila ochrana tábora *Kriváň* z juhu i severu. Poveternostné podmienky sa zhoršovali, pršalo a sem-tam už padal dážď so snehom. Premoknutá zem okolo tábora sa premenila na blato, chatrná obuv nasávala vodu. Tábor bol preplnený ľuďmi, ako východisko ostával presun na druhú stranu frontu.

Medzitým sa rozbehla korešpondencia s nepriateľom. Pplk. J. Vogl v druhom liste požiadal velenie 2. maďarskej horskej brigády, aby sa prihovorilo u nemeckého veliteľstva v Michalovciach, aby „*všetci zajatci, zajatí Nemcami i Vami boli prepustení. Za prepustenie našich príslušníkov prepustíme my rovnaký počet príslušníkov Vašich v rovnakej hodnosti a z mužstva dvojnásobný počet*“.³⁶ Dňa 2. novembra doniesla spojka z Vinného list od veliteľstva 101. nemeckej horskej divízie podpísaný pplk. gšt. Vitalom, v ktorom informoval pplk. J. Vogla, že vie o výmene listov medzi maďarskou armádou a čs. armádou na východnom Slovensku. Konštatoval, že nadhodené otázky si vyžadujú rýchle riešenie, čo sa písomnou cestou nedá, preto navrhol, aby sa pplk. J. Vogl s ním stretol osobne, kde by veci prerokovali. Určil miesto stretnutia – 1 km západne od križovatky Veľké Zálužice.³⁷ Pplk. Vogl prerokoval obsah listu so štábom, dohodli sa na odpovedi v tom zmysle, že pplk.

³³ Tamže, s. 133, 134.

³⁴ Tamže, s. 141.

³⁵ DŽUPA, ref. 5, s. 88, 89.

³⁶ Ref. 1, príloha č. 50.

³⁷ Ref. 1, s. 137.

J. Vogl je ochotný prísť na rokovania až po vyjasnení, prečo bola obec Vinné 30. októbra vypálená a vyvraždená rodina notára Júliusa Ivana, „*keď z našej strany sme príčinu nedali*“.³⁸ Išlo o zámer tlmieť agresivitu Nemcov a naťahovať čas. Ďalší list od nemeckého pplk. gšt. Vitala došiel 6. novembra, v ktorom objasňoval dôvody, pre ktoré bola obec vypálená, ale tvrdil, že o vraždách obyvateľov nevedel.³⁹ Opäť trval na osobnom stretnutí. Odpoveď k tomuto bodu od pplk. J. Vogla znela, že „*Pokiaľ ide o vyjedávanie medzi mnou a Vami, som ochotný toto urobiť, ak sa behom niekoľkých najbližších dní presvedčím, že príslušníci nemeckého vojska prestali páchať na slovenskom pokojnom občianstve všetky násilnosti.*“ Posledný list od nemeckého pplk. Vitala došiel s dátumom 8. novembra 1944, v ktorom navrhol miesto stretnutia na Bielej hore, severne od Michaloviec. Dátum stretnutia ponechal na voľbu pplk. J. Vogla. Na tento list už pplk. J. Vogl nereagoval.⁴⁰

Písomná komunikácia s veliteľstvom 2. maďarskej horskej brigády vyústila do osobného stretnutia. Maďarský veliteľ navštívil farára vo Vinnom a požiadal ho o pomoc pri zorganizovaní stretnutia s veliteľom brigády *Kriváň* pplk. J. Voglom. Naznačil, že pôjde o veľmi dôležité rokovanie. Určil dátum a miesto stretnutia. Správu o tom doručil na štáb *Kriváňa* notár J. Ivan. Porada sa uskutočnila pri Rybníku dňa 7. novembra 1944 o 13. h.⁴¹ Pplk. J. Vogl pre istotu došiel na stretnutie s 10 samopalníkmi. Z maďarskej strany prišiel mjr. gšt. Pál Hadváry, ktorý sa predstavil ako náčelník štábu 2. maďarskej horskej brigády a druhý člen ako tlmočník npor. Kovacz, spravodajský dôstojník brigády.⁴² Po krátkom rozhovore maďarský major oznámil, že 2. maďarská horská brigáda sa rozhodla zložiť zbrane, ale nemajú možnosť nadviazať styk s príslušným veliteľstvom sovietskej armády. Preto požiadala o sprostredkovanie kontaktu veliteľstvo brigády *Kriváň*. Zároveň dal prísľub, že 2. maďarská horská brigáda bude podporovať skupinu *Kriváň* proviantom. Maďarský veliteľ nežiadal vrátenie zajatcov, okrem npor. V. Mogyorosiho, ktorý bol už vekovo starší a bol v nejakom príbuzenstve s majorom. Pplk. Vogl žiadal ako výmenu npor. Kovácza, s čím veliteľ súhlasil, ale až po splnení úlohy parlamentára. Hneď ráno 8. novembra na dohodnuté miesto pri Rybníku Maďari doviezli npor. Kovácza vybaveného potrebnou dokumentáciou týkajúcou sa úlohy a zároveň s väčším množstvom proviantu, cigariet a niekoľkými fľašami barackovice. Slovenská hliadka prišla podľa dohody a dovedla zajatca npor. V. Mogyorosiho.⁴³

Po odchode maďarskej delegácie 7. novembra nepriateľ prepadol strážnu službu materiálovej koristi pri Rybníku. Útočníkov zahnila až skupina samopalníkov sprevádzajúca pplk. J. Vogla. Počas prepadu bol črepinami granátu ťažko ranený žandár Ivan Hlačina, ktorý po prevoze do Vinného zraneniu podľahol.⁴⁴

Po návrate do tábora bol vypracovaný postup na splnenie prijatej úlohy, ktorý pozostával zo 6 bodov:

„1. *Previesť npor. maďarskej armády Kovácza cez front, ako parlamentára 2. maďarskej brigády k 4. ukrajinskému frontu, kde mal odovzdať písomný návrh maďarskej*

³⁸ AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. S 157/86, príloha č. 102.

³⁹ Ref. 1, s. 145.

⁴⁰ Tamže, s. 150 a tiež príloha č. 57.

⁴¹ Tamže, príloha č. 54.

⁴² *Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945*. Kol. aut. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, 2005, s. 323. Heslo Vogl, Jozef. Autor František Cséfalvay.

⁴³ Ref. 1, s. 144.

⁴⁴ Tamže, s. 143.

jednotky a podmienky ku kapitulácii.

2. *Vyhľadať vhodný priestor pre prechod celej brigády Kriváň k ČA.*
3. *Informovať veliteľa ruských vojsk o partizánskych jednotkách v tyle nepriateľa v priestore Michalovce – Humenné – Vihorlat, ako aj o ich činnosti.*
4. *Informovať veliteľa ruských vojsk o situácii nemeckých jednotiek.*
5. *Vyžiadať si súhlas k prechodu brigády cez front a k tomu náležitú vojenskú podporu.*
6. *Informovať ruské velenie o situácii a nálade civilného obyvateľstva.*⁴⁵

Bola vytvorená 24-členná hliadka pod velením npor. A. Kolbašovského, ktorá mala splniť zverenú úlohu. Bol do nej zaradený ako znalec trasy stot. žand. E. Krokavec a tiež skúsený partizán por. ČA A. Krivoručka. Hliadka vyrazila na cestu 9. novembra 07. h. S hliadkou bol vyslaný aj strž. žand. Viktor Vávra, ktorý nemal prejsť cez front, ale iba vyhliadnuť na východných svahoch hrebeňa Litovisko vhodné miesto pre založenie prechodného tábora pre brigádu Kriváň pred pokusom prebiť sa cez front.⁴⁶ Hliadke sa podarilo po náročnom lesnom putovaní nepozorovane prejsť cez frontovú líniu. Dňa 10. novembra o 2. h ráno sa dostala do obce Ruské Bystré. Po krátkom oddychu odišla na veliteľstvo sovietskej divízie do Podhorode, potom autom do Užhorodu, kde bola prijatá genplk. Levom Z. Mechlisom a ďalšími dôstojníkmi štábu 4. UF. Hliadka si úlohu splnila. Npor. Kovacs bol dňa 11. novembra odvezený na letisko do Mukačeva, odkiaľ mal byť vysadený do priestoru Michaloviec, aby informoval o rokovaní veliteľstvo 2. maďarskej horskej brigády.⁴⁷ Hliadka npor. A. Kolbašovského sa mala vrátiť do tábora a previesť celú brigádu cez front. No medzitým už došlo k prepadnutiu brigády.

Tlak nepriateľa na partizánske zoskupenia vo Vihorlatských vrchoch sa stupňoval. Voglovci urýchlňovali prípravu na prechod cez front. Napadlo snehu, pre nepriateľa sa vytvorili lepšie podmienky na sledovanie pohybu partizánov v horách. Dňa 11. novembra okolo 9. h prechádzala cez tábor *Kriváň* partizánska skupina *Veža* pod velením zástupcu veliteľa Štefana Smoláka, ktorá sa pre prenasledovanie nepriateľom vybrala na prechod cez front. Zastavila sa na krátky odpočinok a Š. Smolák sa porozprával s pplk. J. Voglom.⁴⁸ Po tomto rozhovore pplk. J. Vogl zvolal poradu štábu, ktorý rozhodol, že aj brigáda sa pokúsi o prechod cez front. Termín bol určený na 12. novembra v skorých ranných hodinách.⁴⁹ Bola vyhlásená pohotovosť a vojsko bolo oboznámené s plánom presunu. Každý si mal pripraviť stravu na dva dni (keďže bol nedostatok chleba, vojaci si opekali mäso). O 14. h boli stiahnuté stráže rozmiestnené pri vchodoch do lesa severne od obcí Jovsa, Kusín, Kaluža, Klokočov. Naplno sa rozbehli prípravy na odchod.⁵⁰ Podľa spomienky npor. O. Šináka

⁴⁵ Tamže, s. 148.

⁴⁶ Tamže.

⁴⁷ Tamže, s. 149; Po vojne sa pplk. J. Vogl stretol s bývalým npor. maďarskej 2. horskej brigády Kovaczom. Žil na Slovensku. Informoval ho, že veliteľstvo 4. UF považovalo kapitulčné podmienky 2. horskej brigády za neakceptovateľné. Bol vysadený 12. novembra padákom do priestoru Úbreže. Nemci ho chytili a odsúdili na trest smrti, ale na potrestanie si ho vyžiadalo maďarské velenie. Vojenský súd ho sice odsúdil na 8 rokov väzenia, ale vzápätí mu umožnili útek. Pozri ref. 1, s. 177.

⁴⁸ Tamže, s. 153; AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59, s. 40. Denník pplk. J. Vogla

⁴⁹ Pokiaľ ide o hodinu, údaje sa v dokumentoch rozchádzajú. V citovanom denníku pplk. Vogla AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59, s. 40, je uvedený 11. nov. o 12.00 hod. V Bojovom denníku zástupcu veliteľa stot. Jozefa Tabiša sa uvádza 12. 11. o 04.00 h. Pozri AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59. Denník J. Tabiša, s. 34; AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. 187/65. Pplk. O. Šinák: Vyjadrenie o činnosti býv. part. skup. „Kriváň“ v súvislosti s činnosťou je veliteľa býv. pplk. ČSA Sokolovského. Aj podľa O. Šináka sa mal odchod uskutočniť až nadránom.

⁵⁰ AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL-SOKOLOVSKÝ, ref. 1, s. 153.

o 16. h mala byť ešte porada veliteľov. Bližšie stráže boli stiahnuté okolo 15.30 h, aby sa pripravili na odchod. Nemci spravidla neuskutočňovali prepady v noci.⁵¹

Zvečerievalo sa, prípravy na odchod boli v plnom prúde, a práve tento čas si nepriateľ vybral na útok na tábor. Bolo to okolo 16. h. Priblížil sa na dosah niekoľkých desiatok metrov a spustil silnú paľbu z ručných zbraní. Ti, čo boli v bunkroch a kolibách vybehli vonku, ale tí, čo boli vonku, sa už do ubytovacích priestorov nedostali. Mnohí boli bez zbraní a iba v ľahšom oblečení. Nastal chaos a panika. Na väčší odpor nebolo dosť streliva. Situáciu komplikovalo aj prítomie a neskôr tma. Nebolo možné správne zameriavať strelbu. Reagovalo sa viac-menej iba na záblesky nepriateľových striel. Osadenstvo tábora sa rozpŕchlo do okolitého lesa. Zajatci boli opäť „zajatí“. Z vojakov, partizánov a civilných osôb sa postupne vytvárali menšie skupinky, časť z nich sa spojila do dvoch väčších skupín – jednej asi 60-člennej skupine velil pplk. J. Vogl a druhej s počtom okolo 70 osôb zástupca veliteľa stot. J. Tabiš. Obidve nabrali kurz k frontu, ale postupovali oddelene. Časť roztrúsených skupiniek a jednotlivcov ostala v danom priestore. Neskôr sa ukrývali v dedinách alebo v lesoch, kde vyčkali na príchod frontu. Čiže 11. novembra 1944 brigáda Kriváň ako organizovaný celok prestala existovať.⁵² K Tabišovej skupine sa neskôr pripojil aj por. O. Šinák s časťou svojej roty.⁵³ Z dôstojníkov boli v Tabišovej skupine náčelník štábu npor. V. Savko, por. O. Šinák, npor. Ján Bučko, por. K. Kacian, z civilných osôb B. Peťura a iní.

Nemci rátali s tým, že rozprášení vojaci a partizáni v pohorí Vihorlatu sa budú chcieť dostať cez front. Preto zosilnili obranu aj z tylu. Prvé pokusy o prechod boli neúspešné. Velenie Tabišovej skupiny si potom zvolilo vzdialenejší a na prechod náročnejší priestor, a tým čiastočne odpútalo pozornosť nepriateľa. Najmä skupina starších dôstojníkov dobre poznala štruktúru nemeckej obrany – rozpätia medzi predsunutými líniami a vzdialenosti medzi umiestnením jednotlivých druhov zbraní atď. Cez deň preskúmali, kde sa nachádzajú palebné postavenia ťažkých guľometov. Vybrali na prechod stred medzi dvoma hniezdami ťažkých guľometov. Samotný prechod uskutočnili v nočných hodinách z 15. na 16. novembra 1944 v priestore juhovýchodne od Remetských Hámrov. Cez frontovú líniu sa skôr preplazili ako prešli. Iba na mínovom poli jeden účastník zahynul.⁵⁴ Vyčerpanosť vojaka bola až neuveriteľná. Štyri dni a štyri noci boli bez stravy, slabo zaodetí v zasneženom priestore pod holým nebom, v strehu, že každú chvíľu môžu byť prepadnutí.

Druhá skupina mala menej šťastia. Po neúspešných pokusoch sa rozdrobila na menšie skupinky. Tie potom samostatne hľadali možnosti prechodu na druhú stranu frontu. Nie všetkým sa to podarilo. Niektorí padli do zajatia, iní sa vrátili do blízkosti dedín. K tým, čo sa vrátili patrili aj plk. J. Vogl. Nevidel reálnu možnosť za daných okolností dostať sa na druhú stranu frontu. Aj jemu obrovská vyčerpanosť podlamovala kolená. S niekoľkými vojakmi sa vrátil do priestoru tábora na Kyjov. Tábor bol zničený. Po dlhšom putovaní a skúmaní situácie sa vybrali na severovýchod k obci Oreské, v ktorej sa pplk. J. Vogl liečil a zotrval až do príchodu sovietskych vojsk.⁵⁵

Tabišova skupina po krátkom odpočinku v obci Hlivište a občerstvení, ktoré jej pripravili vojaci sovietskeho pešieho pluku, sa presunula do Podhorode, kde sídlilo veliteľstvo divízie. Pre omrzliny odovzdal veliteľ Tabiš 6 vojakov do sovietskej vojenskej nemocni-

⁵¹ Tamže, príř. č. 187/65. Pplk. O. Šinák: Vyjadrenie o činnosti býv. part. Skup. „Kriváň“ v súvislosti s činnosťou jej veliteľa býv. pplk. ČSA Sokolovského, s. 5.

⁵² Tamže, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, ref. 1, s. 154.

⁵³ Tamže, s. 161.

⁵⁴ AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 34/90. TABIŠ, ref. 54, s. 63.

⁵⁵ Ref. 1, s. 174.

ce. Odpoľudnia 16. novembra bola skupina dopravená autami do obce Ubl'a, ubytovaná u miestnych občanov, ktorí im zabezpečovali aj stravovanie. Tam sa zdržali do 22. novembra, kým sa vybavili potrebné formality. Civilné osoby boli naďalej ponechané v starostlivosti obce Ubl'a. Vojaci boli presunutí do obce Lochovoje, neďaleko od Mukačeva, kde bol štáb partizánskeho hnutia 4. UF. Stot. J. Tabiš bol prijatý plk. ČA V. J. Pogrebenkom. Dostal úlohu vypracovať správu o činnosti brigády *Kriváň* – Otčot, ktorú mu miestny učiteľ hneď preložil do ruštiny.⁵⁶ 27. novembra bola skupina dopravená do Stryja v Poľsku, kde na ňu čakal kpt. Ing. Rada od 1. čs. armádneho zboru. V jeho sprievode pricestovala vlakom do Vrublíku Krulevského, kde vtedy sídlilo veliteľstvo 1. čs. armádneho zboru a 29. novembra ich prijal gen. L. Svoboda.⁵⁷

Nevediac o prepade brigády *Kriváň* sa do priestoru Vihorlatských vrchov 22. novembra presunula skupina *Detvan* s plk. V. Talským.⁵⁸ Mala asi 60 príslušníkov, ktorým velil mjr. Juraj Bilej. 24. novembra sa všetky partizánske skupiny i jednotlivci v tomto priestore ocitli na oslobodenom území. Autor spomienok pplk. J. Vogl to vyjadril slovami: „*Konečne vy-túžený, vystrádaný, vybojovaný deň 24. novembra 1944 – všetky skupiny a jednotlivci, ktorí vyčkávali v tomto priestore, prešli k Červenej armáde. Všetci odchádzame do Michaloviec, kde sme sa prihlásili na posádkovom veliteľstve.*“⁵⁹ Prihlásení boli po dvoch dňoch pobytu v Michalovciach odsunutí do obce Lochovoje a odtiaľ k 1. čs. armádnemu zboru.⁶⁰ Z brigády *Kriváň* sa do 30. novembra 1944 prihlásilo do 1. čs. armádneho zboru 17 dôstojníkov, 10 rotmajstrov, 60 poddôstojníkov a asi 120 mužov.⁶¹ 9. decembra prišli npor. del. Štefan Jarema a por. del. Viktor Remenár, ktorí až do príchodu ČA bojovali v oblasti Beskýd.⁶² Ďalší sa prihlásili po príchode 1. čs. na Slovensko. Podľa menného zoznamu spracovaného pplk. J. Voglom brigádou prešlo vyše 500 príslušníkov.⁶³

Obidvaja čelní predstavitelia brigády *Kriváň* – veliteľ plk. Jozef Vogl a jeho zástupca stot. Jozef Tabiš – v závere svojich spomienok srdečne poďakovali obyvateľom obcí, ktoré ich viac ako dva a pol mesiaca všemožne podporovali. V predhorí Beskýd to boli: Vyšná Jablonka, Nižná Jablonka, Telepovce, Hostovice, Pčoliné, Čukalovce, Parihuzovce, Papín, Nechválova Polianka, Pichne, Zubné, Adidovce. V okolí Vihorlatu: Porúbka, Chlmeč, Tarnava, Oreské, Krivošťaňany, Kaluža, Klokočov, Kusín, Jovsa, Úbrež, Kamienka a iné, ale najmä obec Vinné.⁶⁴

Zásluhou občanov menovaných obcí i jednotlivcov z iných miest a dedín mohla vojensko-partizánska brigáda plniť svoje úlohy v náročných prifrontových úsekoch. Svojimi prepadmi najmä na frekventovaných cestných komunikáciách komplikovala nepriateľovi

⁵⁶ AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 34/90. TABIŠ, ref. 54, s. 62-66.

⁵⁷ Tamže, s. 66.

⁵⁸ Korešpondencia medzi plk. V. Talským a brigádou *Kriváň* prebiehala aj počas jej pôsobenia vo Vihorlate.

⁵⁹ Ref. 1, s. 175.

⁶⁰ Tamže.

⁶¹ Tamže, s. 180.

⁶² AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“, s. 67.

⁶³ AM SNP Banská Bystrica, f. IV, príř. č. S 2/93. Menný zoznam príslušníkov vojenskej partizánskej jednotky *Kriváň*.

⁶⁴ Tamže, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 182; f. XII, príř. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“, s. 69.

budovanie obrany. Narúšala nepriateľskú logistiku smerujúcu k frontu i opačne. Spôsobovala mu straty na životoch i technike. Jej prítomnosť blízko frontu negatívne pôsobila na psychiku nepriateľských obrancov, boli ohrozovaní aj z tylu. Straty nepriateľa spôsobené brigádou sa pohybovali v trojciferných číslach. Ani škody na dopravnej technike neboli zanedbateľné.⁶⁵ 4. ukrajinskému frontu prispela i svojou spravodajskou činnosťou. Bola vojenskou a morálnou posilou i pre povstalecký front.

Ale daň, ktorú brigáda zaplatila, tiež nebola malá: 60 príslušníkov brigády Kriváň padlo v boji – z toho 14 bolo popravených. Zo skupiny vojakov, ktorá padla do zajatia pri prechode frontu, Nemci na výstrahu 12 mladých mužov popravili. Eskortovali ich z Remetských Hámrov do Michaloviec, kde ich 15. novembra v Štefánikových kasárňach popravili zastrelením. Ich mená uviedli na letáku, ktorý rozhadzovali po okolitých dedinách. Boli to:

Alexander Cuboň, 23-ročný z Turzovky
 František Beňko, 23-ročný zo Starej Ľubovne
 Vojtech Turman, 21-ročný z Hodruše-Hámre
 Štefan Ferenc, 21-ročný z Brezova
 Peter Repický, 23-ročný zo Župkova
 Gejza Donoval, 22-ročný z Kordík,
 Imrich Kučera, 24-ročný z Mojšovej Lúčky,
 Albert Brna, 22-ročný z Liptovskej Revúce,
 Andrej Donoval, 22-ročný z Kalinova
 Roman Tichoň 28-ročný zo Sobotišt'a,
 František Cánik, 29-ročný z Veľkého Rovného.⁶⁶

Fašisti surovo mučili a popravili obesením lekárku brigády Kriváň MUDr. Alexandru Hauptlorenczovú.⁶⁷ Za podporu partizánov vo Vihorlate popravili i odvliekli do táborov tiež civilné osoby z okolitých obcí.⁶⁸

⁶⁵ Podľa dokumentov brigáda Kriváň uskutočnila do 60 akcií, pri ktorých prišlo o život okolo 450 nepriateľských vojakov, do zajatia padlo 27 Nemcov – z toho 2 dôstojníci, vyše 200 maďarských vojakov (7 dôstojníkov), značný počet nepriateľských vojakov utrpel zranenia. Zničené boli vo väčšom počte najmä nákladné autá. Zo zbraní korist' tvorili pušky, samopaly, ale aj niekoľko diel a guľometov. Podrobnejší číselný výpočet pozri: AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL-SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 181; AM SNP Banská Bystrica, f. IV, príř. č. 33/59. Bojový denník partizánskej skupiny Kriváň, s. 46-47.

⁶⁶ DŽUPA, ref. 5, s. 91; AM SNP Banská Bystrica, f. IX, príř. č. S 44/2001. Kópia originálu letáka.

⁶⁷ MUDr. Alexandra Hauptlorenczová, rodená Kopilenko, nar. 20. 6. 1986 v Kyjeve. V roku 1921 sa vydala za občana Československa zo Sudet Karola Hauptlorencza. V Prahe vyštudovala medicínu. Mala dcéru a syna, s manželom sa rozišla. Vykonávala lekársku prax v Užhorode. Po jeho obsadení Maďarmi prišla na Slovensko, kde získala štátne občianstvo a povolenie na vykonávanie lekárskej praxe v Michalovciach. Pre kontakty s ukrajinskými utečencami a neskôr partizánmi bola sledovaná bezpečnostnými orgánmi. Odišla do Vihorlatských vrchov k partizánskej skupine Pugačov, kde po zlúčení tohto oddielu s brigádou Kriváň, sa stala vedúcou lekárkou brigády Kriváň. Pozri ŠOBA Prešov, ŠZŽ 262/IV i – 1944 ŠB.

⁶⁸ DŽUPA, ref. 5, s. 91-95.

H. PAŽUROVÁ: MILITÄRISCH-PARTISANISCHE TRUPPEN GEBILDET AUS DEN ZUGEHÖRIGEN DES OSTSLOWAKISCHEN ARMEE. BRIGADE „KRIVÁŇ“. ZWEITE TEIL.

Die militärisch-partisanische Brigade „Kriváň“ bestritt die zweite Etappe ihrer kämpferischen Tätigkeit – seit Ende September bis Mitte November 1944 – im Vihorlat-Gebirge, nordöstlich von Michalovce. Durch die Verschiebung ins neue Operationsgebiet sah sich die Truppe in ihren kämpferischen Aktivitäten vor neue Aufgaben gestellt. Es handelte sich um eine Art Neubeginn, der durch die ungünstigen äußeren Bedingungen wesentlich erschwert wurde. Das Operationsgebiet der Brigade „Kriváň“ befand sich zu der Zeit unter der Kontrolle des Feindes. Auch die klimatischen Bedingungen haben sich verändert. Es häuften sich Gewitter und dazu kam die Kälte. Die Truppe verfügte über keinerlei Winterausrüstung. Große Schwierigkeiten bereitete vor allem das ungeeignete Schuhzeug vor, das im nassen Terrain zerfiel. Es war notwendig, die elementaren existentiellen Bedingungen sicherzustellen, und zwar Behausungen und Sennhütten, die Verpflegung mit Nahrungsmittel, und darüber hinaus das Unterstützungs- und Aufklärungsnetz zu schaffen. Die Kommandantur der Brigade sah sich Anfang Oktober vor diese Aufgaben gestellt. Auch die Taktik der Kampfführung musste aktualisiert werden. Die Brigade verlor schwere Waffen, womit ihre Angriffs- und Verteidigungsmöglichkeiten sehr beeinträchtigt wurden. Unter tatkräftiger Unterstützung der einheimischen Bevölkerung gelang es jedoch, alle Schwierigkeiten zu überwinden. Nach dem 10. Oktober konnte die Brigade ihre Aufklärungsaufgaben und Diversionsaktivitäten voll entfalten. Den Schwerpunkt dieser Tätigkeit bildeten Zerstörungen von Brücken, Strassen usw. und Überfälle auf feindliche Truppen. Die Brigade arbeitete eng mit drei weiteren partisanischen Gruppen, nämlich der Gruppe „Jastrib“, „Borkaňuk“ und „Veža“, zusammen, die ihre Militärstützpunkte allesamt im Vihorlat-Gebirge hatten.

Ende Oktober 1944 konnten sich alle vier partisanische Gruppen auf einer gemeinsamen militärischen Aktion unter dem Kommando der Brigade „Kriváň“ einigen. Diese Aktion stellte sich die Aufgabe, alle Rückzugswege des Feindes innerhalb des Operationsgebiets der Partisanen zu blockieren und diese Sperren bis zum Anstoß der Roten Armee zu halten. Nachdem die Aktion vorbereitet war, entschied sich das Kommando der 4. Ukrainischen Front nach der Beendigung der Karpaten-Dukla Operation, seinen kampferschöpften Einheiten eine kurze Zeit zur Erholung zu gönnen. Diese nützte der Feind voll aus zum Angriff auf die Stützpunkte der Partisanen. Die waffentechnisch unterlegenen Partisanen unternahmen den Versuch, sich auf die andere Seite der Front zu durchschlagen. Hierbei erlitten sie jedoch zahlreiche Verluste und nicht allen gelang es. Die, denen es gelang, traten dem 1. Tschechoslowakischen Armeekorps bei, und später wurden auch die Partisanen in dieser Einheit aufgenommen, die nach dem fehlgeschlagenen Versuch sich auf die andere Seite der Front durchzuschlagen in den Wäldern Unterschlupf gefunden haben. Nach dem Beitritt zum 1. Tschechoslowakischen Armeekorps setzen sie den Kampf fort. Der Feind hingegen verübte viele Racheakte an der Zivilbevölkerung für die von ihr an die Partisanen geleistete Unterstützung.

SPOLUPRÁCA VOJENSKÝCH JEDNOTIEK ČSR, POĽSKA A ZSSR V AKCIÁCH PROTI UPA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1947

JAN ŠTAIGL

ŠTAIGL, J.: Cooperation of the military units from Czechoslovakia, Poland and USSR in the actions against UPA in the Eastern Slovakia 1945 – 1947. *Vojenská história*, 2, 15, 2011, pp. 72-101, Bratislava.

The analytical study describes thoroughly the cooperation of the three countries against Ukrainian Uprising Army (UPA) in the Eastern Slovakia 1945 – 1947. The work stems from a good command of domestic and foreign literature. The author focuses on the overview of the situation shortly after the end of WWII in Slovakia, as a restored part of Czechoslovakia, when it became the area of interest for UPA, so called Banderovci. They were armed and organized units of Organization of Ukrainian Nationalists- OUN-oriented on the restoration of the Ukrainian State on the Ukraine territory occupied since the beginning of 20's by Poland and the USSR.

He concludes that within the cooperation of Czechoslovaks, Soviet and Polish army against UPA in 1945 – 1947 the Czechoslovak units contributed to their liquidation in the following forms: 1) the military outage of the Slovak –Ukraine frontier and the Slovak Polish frontier that enabled the Soviet and Polish military and security forces to set frontier siege actions ,and which was the part of the actions 2) pressing the units of UPA, who intervened in Slovakia back to the area of the operations of the actions of the neighbouring countries 3) chasing and liquidation of the rest units and their civil network members of UPA attempting to cross the territory of Slovakia in the run to the Western Europe.

Military History. Slovakia. 1945-1947. Cooperation of the military units of ČSR, Poland and USSR in the actions against UPA in Eastern Slovakia in 1945 – 1947.

Krátko po skončení 2. svetovej vojny sa Slovensko, ako opätovná súčasť ČSR, stalo záujmovým priestorom oddielov a skupín Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), tzv. banderovcov. Išlo o ozbrojenú a vojensky organizovanú zložku Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) orientovanú na obnovenie ukrajinskej štátnosti na teritóriu Ukrajiny, ktoré bolo od začiatku 20. rokov „okupované“ Poľskom a Sovietskym zväzom.

Na začiatku vojny OUN pragmaticky spolupracovala s Nemcami. Jednotky vytvorené z jej členov sa aktívne podieľali na útoku nemeckej armády na ZSSR a na bojoch o metropolu východnej Ukrajiny – Lvov. Následne zabezpečovali ochranu strategických a vojenských objektov na obsadenom území Ukrajiny a Bieloruska a zúčastňovali sa bojov proti sovietskym partizánom. Mnohé z ich akcií boli motivované reminiscenciami taktiky „spálenej krajiny“ a masových vrážd, ktoré sprevádzali evakuáciu orgánov sovietskej moci a ústup Červenej armády.

V atmosfére prehlbujúcich sa rozporov v predstavách OUN a nemeckej okupačnej správy o budúcnosti Ukrajiny väčšina ukrajinských nacionalistov politiku orientácie na Nemcov pomerne rýchlo opustila a dokonca prešla na protinemecké pozície. Veľký počet členov ukrajinských jednotiek a polície na prelome rokov 1942/1943 prešiel do vznikajúcich oddielov UPA, ktoré viedli boj tak s nemeckou administratívou, ako so spomenutými sovietskymi partizánskymi oddielmi. Objektom útokov banderovcov sa stali tiež predstavitelia a spolupracovníci bývalého sovietskeho režimu na Ukrajine a – v dôsledku predvojnovnej ukrajinfóbnej politiky vlády Poľska – aj organizácie poľského protinemeckého komunistického aj nekomunistického odboja.¹ Ozbrojené konflikty medzi týmito zložkami eskalovali v roku 1943, keď oddiely UPA začali na ukrajinskej Volyni rozsiahlu protipolskú kampaň s cieľom prinútiť obyvateľstvo poľskej národnosti opustiť územie západnej Ukrajiny. Násilie a teror, ktoré boli sprievodnými javmi kampane a ktoré viedli k masovému úteku poľského obyvateľstva za rieky Bug a San, vyvolali krvavú odvetu poľských partizánov.

Počas oslobodzovania Ukrajiny sa jednotky Červenej armády stretávali s aktívnym odporom oddielov UPA, ktorý neskôr, v tyle sovietskych vojsk, prerástol do partizánskej vojny. Banderovci narúšali dopravu a zásobovanie vojsk Červenej armády, ako aj obnovu sovietskej moci. Počet a úspešnosť ich akcií, ale tiež brutalita útokov na komunistov a členov štátnych a verejných orgánov sovietskej moci a správy, viedli k nasadeniu silných jednotiek armády, ale predovšetkým oddielov NKVD. Okrem zabezpečenia ochrany a bezpečnosti frontového tyla, obyvateľstva a mocenského aparátu mali postupne zlikvidovať hnutie ukrajinských nacionalistov. Činnosť jednotiek však zasiahla najmä civilné obyvateľstvo. Príčinením oboch strán sa na západnej Ukrajine šírila vlna krutosti, zločinov a národnostnej nenávisťi.²

Výsledky druhej svetovej vojny a zmeny na politickej mape Európy vytvorili pre hnutie OUN a činnosť UPA novú situáciu. Priestor strednej Európy sa stal súčasťou sféry mocenského vplyvu ZSSR s pozvoľnou soviemizáciou štátov oslobodených Červenou armádou a závažnými územnými zmenami – predovšetkým posunutím poľsko-sovietskej hranice na tzv. Curzonovu líniu, ktorým bola k sovietskej Ukrajine pripojená Volyň a východná Halič a „dobrovoľným“ odstúpením Podkarpatskej Rusi (následne nazvanej Zakarpatská Ukrajina) Československom a jej pričlenením k ZSSR, čím vzniklo priame čs.-sovietske hraničné prepojenie. Novým vymedzením poľsko-sovietskych hraníc sa takmer 800-tisíc Poliakov na Ukrajine a 600-700-tisíc Ukrajincov na Zakerzoni (ukrajinsko-rusínskej etnickej oblasti na západ od Curzonovej línie) dostalo do postavenia „nevítaných“ národnostných menšín.

¹ Bližšie МИРЧУК, Петро. *Українська повстанська армія 1942-1943*. Частіна I: Німецька окупація України. In <http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/>, ШИРОКОРАД, Александр *Россия и Украина. Когда заговорят пушки...* Москва : Хранитель, 2007, Глава 26. In <http://lib.rus.ec/b/96959/read> a iné práce.

² Bližšie МОТЫКА, Grzegorz. Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. In *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 2001, č. 8, s. 24-25.

Pretrvávajúce protiukrajinské nálady v Poľsku, podporované orientáciou na vytvorenie národnostne homogénneho štátu, mal vyriešiť odsun ukrajinského obyvateľstva na sovietsku Ukrajinu a „recipročné“ presídlenie „ukrajinských“ Poliakov. Presídľovanie sa na jednej aj druhej strane uskutočňovalo s použitím vojenských a bezpečnostných jednotiek a najmä násilnými metódami, ktoré mali, a to, hlavne, v Poľsku, často mimoriadne brutálny charakter.³

Na vývoj situácie a podmienky po porážke Nemecka sa OUN pripravovala od jari 1944. Jej nové vedenie, tzv. Ukrajinská hlavná oslobodzovacia rada (Ukrajinská Holovna Vyzvolna Rada – UHVR), na konferencii v Sambore spresnila strategické ciele hnutia. Za hlavných nepriateľov myšlienky štátnej samostatnosti Ukrajiny označila, okrem Nemecka, ZSSR a Poľska, aj budúce Československo, čím zrejme reagovala na informácie o podpísaní čs.-sovietskej zmluvy o priateľstve a spolupráci v decembri 1943 v Moskve. OUN sa začala orientovať na „nevyhnutnú“ povojnovú roztržku medzi ZSSR a ostatnými veľmocami protinemeckej koalície, ktorá by vyústila do vzniku tretej svetovej vojny. Vo vojnovom konflikte medzi Západom a Východom si hnutie malo vybojovať vytúžený samostatný ukrajinský štát. Ozbrojeným zložkám OUN bola stanovená úloha zotrvať na „okupovaných“ ukrajinských územiach, udržať si bojaschopnosť a podľa konkrétnych možností oslabovať „okupačné“ režimy.⁴

Bezprostredne po skončení vojny predstavitelia UHVR ciele a úlohy OUN spresnili. V deklarácii adresovanej členom hnutia zdôraznili, že oslobodenie ukrajinského národa nie je otázkou najbližšej časovej perspektívy, a preto „ozbrojený revolučný boj“ na ochranu pred jeho fyzickým i morálnym zničením treba viesť súbežne so všestrannou prípravou čo najväčšieho počtu „revolučných síl“ na vystúpenie vo „vhodnom“ okamihu. Medzi „revolučné sily“ pritom počítali nacionalisticky a protikomunisticky zamerané hnutia a skupiny v krajinách Sovietskeho zväzu a štátov v jeho záujmovej sfére, ktoré sa mali spojiť do spoločného boja s boľševizmom a do oslobodenecko-revolučnej vojny proti „stalinskému žaláru národov“ v tzv. fronte podrobených a ohrozených národov strednej a východnej Európy.⁵ V rozkaze hlavného veliteľa UPA Romana Šucevyča z mája 1945 sa pritom spomínal aj podiel „malého“ Slovenska na rozširovaní tohto frontu. Okrem aktívneho odporu viacerých národov proti povojnovej soviétizácii ich štátov, sa tu – treba dodať, že v rozpore s objektívnou situáciou na slovenskom území, a preto pravdepodobne z pragmatických politicko-propagandistických dôvodov – uvádzalo, že Slovensko „vedie partizánsku vojnu proti agresorovi“.⁶

Susedstvo Slovenska s juhovýchodným Poľskom a časťou západnej Ukrajiny, kde si oddiely UPA ešte pred koncom vojny v horskom a zalesnenom teréne vybudovali základne a medzi obyvateľstvom s početnou ukrajinskou a rusínskou menšinou aj rozsiahlu ilegálnu sieť civilných spolupracovníkov, prirodzeným spôsobom rozširovalo manévrovací priestor banderovcov. Niektoré skupiny banderovcov túto skutočnosť využili už na jar 1945, a to väčšinou ako únikovú cestu pred postupom Červenej armády.⁷ Orientácia OUN-UPA na

³ Pozri napr. МІРЧУК Петро. *Українська повстанська армія 1942-1952*. Частина 8: На Закерзонні. In <http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/r208.html>.

⁴ ГОГУН Александр Сергеевич. *Борьба УПА против советской власти в 1944 -1949 гг.* In http://lib.oun-upa.org.ua/gogun/dis_r03.html - preložil J. Š.

⁵ Tamže.

⁶ Tamže.

⁷ SYRNÝ, Marek. „Banderovci“ a slovenská spoločnosť v rokoch 1945-1947. In *Acta Historica Neosoliensia*, 8, 2005, s. 155.

antisovietsku koncepciu viacnárodnej aktívnej rezistencie, ktorej súčasťou mala byť taktika propagačných ťažení, tzv. rejdov, do susedných krajín s cieľom informovať miestne obyvateľstvo o oslobodeneckom boji ukrajinského národa, podporovať protibolševické nálady a aktivizovať protikomunistické sily⁸, však tomuto susedstvu vtláčala nové dimenzie. Od leta 1945 začalo vedenie UPA na Slovensko, podobne ako do iných krajín, vysielat' špeciálne pripravené oddiely, ktoré mali, okrem plnenia logistických úloh, organizovať predovšetkým antikomunistickú politicko-propagačnú činnosť.

Spomedzi území krajín strednej a východnej Európy vedenie OUN-UPA pripisovalo Slovensku, a to tak v rámci Československej republiky, ako jej relatívne samostatnej časti, osobitný význam. Podľa analytikov UON vývoj v Československu síce smeroval k sovielizácii spoločnosti, nie však takým tempom, takými metódami a s takou mierou závislosti od ZSSR, ako napr. v Rumunsku alebo Bulharsku. Na Slovensku, s ohľadom na osobitosti vnútropolitckej scény, predpokladali skorý mocenský zápas komunistov s Demokratickou stranou, pričom za dôležitý činiteľ považovali nespokojnosť časti obyvateľstva s likvidáciou samostatného Slovenského štátu a obnovením Československa. Slovákov radili medzi svojich potenciálnych spojencov tiež pre ich pomerne pozitívne vzťahy k Ukrajincom a Rusinom, respektíve k príslušníkom týchto národnostných menšín na Slovensku.⁹

Rejdy oddielov UPA na Slovensko, niektorými autormi označované tiež ako prieniky, z hľadiska medzinárodného práva, ako aj štátno-bezpečnostného pohľadu ČSR, predstavovali **vpády, nájazdy** alebo **násilné vtrhnutia** ozbrojených a vojensky organizovaných skupín ilegálneho hnutia susedného štátu, či jeho ilegálnej armády. Ich činnosť, aj keď orientovaná rozkazmi vyšších veliteľov na nenásilný charakter¹⁰, bola namierená proti „komunistickému nebezpečenstvu“ a jeho pôvodcom, tzn. komunistickým stranám, ktoré však boli, čo treba považovať za rozhodujúce, legálnou súčasťou existujúceho politického systému, existujúcej štátnej a politickej moci v Československu. Nacionalistické programové postuláty UON-UPA súčasne oživovali a posilňovali „tlejúce“ separatistické tendencie na Slovensku, čím v svojej podstate „nahrávali“ komunistickým tézám o možnom ohrození územnej integrity ČSR. Možno konštatovať, že začatím rejdov sa rozšíril front prenasledovateľov UPA. Okrem silových zložiek ZSSR, ktoré pôsobili tak na Ukrajine¹¹ ako v Poľsku¹², a bezpečnostných a vojenských formácií prosovietsky orientovanej „lublinskej“

⁸ ŠMIGEL, Michal. *Banderovci na Slovensku 1945-1947 (Niektoré aspekty pôsobenia jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády na území krajiny)*. Banská Bystrica : Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela a Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2007, s. 86.

⁹ В'ЯТРОВИЧ, Володимир. Чехословачина очима українських повстанців 1945-1948. In *Acta historica Neosoliensia* (<http://www.fhv.umb.sk/app/index.php?ID=1305>), č. 9, 2006, s. 167 a В'ЯТРОВИЧ, Володимир. *Рејди УПА теренами Чехословачини*. Торонто – Львів 2001. Розділ четвертий: Зміст пропаганди українських повстанців серед населення Чехословачини a Розділ п'ятий: Перший словацький рејд УПА. In http://lib.oun-upa.org.ua/rejdy/rozdil_4.html a rozdil_5.html.

¹⁰ ŠMIGEL, ref. 8, s. 90 a В'ЯТРОВИЧ, *Рејди УПА...* Розділ п'ятий, ref. 9.

¹¹ Pozri napr. НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956). Москва: Объединенная редакция МВД России 2008. In http://militera.lib.ru/docs/da/nkvd_podpol/index.html a МОСКВИН, Александр Вячеславович. *Борьба с бандподпольем УПА*. In <http://srpo.ru/forum/index.php?PHPSESSID=sv0kibe5i8mc45pk3aklbubr37&topic=134.0;wap2>.

¹² Pozri napr. *Внутренние войска НКВД против польского подполья (По документам Российского государственного военного архива)*. In www.memo.ru/history/polacy/apt10jun.htm a *Wojska NKWD w Polsce*. In: http://new-arch.rp.pl/artukul/76183_Wojska_NKWD_w_Polsce.html.

poľskej vlády, tzn. oddielov milície (Milicji Obywatelskiej – MO), vnútornej bezpečnosti (Bezpieczeństwa Wewnętrznego – BW) a jednotiek armády (Wojska Polskiego – WP), sa do akcií proti banderovcom zapájali aj bezpečnostné a vojenské sily ČSR. Zosilnením ochrany štátnej hranice mali brániť skupinám UPA v preniknutí na Slovensko, respektíve prenasledovať tie, ktoré sa po úspešnom prechode hranice pohybovali v slovenskom vnútrozemí.

Priame teritoriálne prepojenie Československa, Poľska a ZSSR, ktorého prihraničné oblasti boli priestorom hlavnej činnosti banderovcov, vytváralo primárny predpoklad pre súčinnosť bezpečnostných zložiek týchto krajín v akciách proti UPA. Ich spoluprácu a vo viacerých prípadoch spoločný postup podporovalo aj začlenenie ČSR a Poľska do sféry sovietskej mocenskej dominancie, zámer perspektívneho spojenectva oboch krajín „opretého“ o ZSSR, ale tiež prejavy začínajúcej studenej vojny medzi Východom a Západom, sprevádzané snahou Sovietskeho zväzu o dobudovanie, upevnenie a vnútorné stmelenie „cordonu sanitaire“ na jeho západných hraniciach.¹³ Cez odlišnú východiskovú základňu akcií proti UPA – v prípade ZSSR a Poľska spomenuté národnostné hľadisko umocnené banderovským antisovietizmom, z pohľadu ČSR narušanie územnej suverenity štátu a zásahy do vnútropolitického vývoja – ako aj cez pomerne vyhrotené povojnové čs.-poľské územné spory¹⁴ sa pri likvidovaní jednotlivých oddielov i celého hnutia OUN-UPA postupne vytvorili obsahovo rozvetvené a najmä po operačnej stránke veľmi úzke súčinnostné väzby.

Prvé vpády banderovcov na Slovensko po skončení vojny sa uskutočnili na konci leta 1945. Vyčlenené oddiely UPA v sile troch zosilnených sotní (rôt), sústredené doposiaľ v lesoch juhovýchodného Poľska v oblasti tzv. Lemkoviny¹⁵, prekročili v polovici augusta 1945 slabo stráženú poľsko-slovenskú hranicu¹⁶ a prenikli do okresov Stropkov, Giraltovce a Medzilaborce. Neskôr banderovci rozšírili svoju činnosť aj do ďalších okresov východného Slovenska.

O príprave oddielov UPA k vpádu na Slovensko čs. bezpečnostné orgány ako prví informovali velitelia sovietskych pohraničných jednotiek, a to ešte v čase sústredenia banderovcov v lesoch juhovýchodného Poľska.¹⁷ Cez poľsko-slovenskú hranicu však títo prešli bez akýchkoľvek problémov a aj po severovýchodnom Slovensku sa pohybovali takmer otvorene, čo svedčí o ignorovaní sovietskeho varovania a nepripravenosti čs. štátnej správy na podobnú situáciu. Pozornosť velenia 4. oblasti ako teritoriálno-organizačného vojenského celku, ktorý zahŕňal celé územie Slovenska, bola, okrem oblastí pri slovensko-maďarskej hranici, sústredená na západný úsek severovýchodného pohraničia s dôrazom na priestor

¹³ FRIEDL, Jiří – JIRÁSEK, Zdeněk. *Rozpäté spojenectví. Československo-poľské vzťahy v letech 1945-1949*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan 2008, s. 307.

¹⁴ Bližšie tamže, s. 79-180 a KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha : Panorama 1990, s. 43-84.

¹⁵ Lemkovina (Lemkowszczyzna) – región juhovýchodného Poľska pozdĺž poľsko-slovenskej hranice na úrovni severovýchodného Poľska, v dĺžke asi 130 km a šírke 20 – 30 km od hranice.

¹⁶ Na poľskej strane pozri DOMINICZAK, Henryk. *Zarys Historii Wojsk Ochrony Pogranicza*. Warszawa: Zarząd polityczny Wojsk Ochrony Pogranicza 1985, s. 48-52 a PROCHWICZ, Jerzy. *Wojsko Polskie w ochronie granic Polski. V pięćdziesiątą rocznicę objęcia ochroną granic przez jednostki 2 Armii WP*. In www.ketrzyn.ordinariat.opoka.org.pl/documents/HISTORIA/wpoc.htm. O strážení hranice na Slovensku bližšie ŠTAIGL, Jan. *Ochrana štátnej hranice Slovenska po druhej svetovej vojne (1945-1950)*. In *Vojenská história*, 4, 2000, č. 1, s. 54-58.

¹⁷ ŠMIGEL, ref. 8, s. 89.

Oravy a Spiša. Dôvodom boli obavy z možného narušenia hraníc poľskou armádou v súvislosti s odovzdávaním častí týchto regiónov do poľskej správy. Súčasne treba podčiarknuť, že nebezpečenstvo vpádu skupín UPA nezachytili ani vytvárajúce sa orgány čs. vojenského a politického spravodajstva. Ich činnosť vo vzťahu k Poľsku, ktoré čs. diplomacia v súlade so zahranično-politickou a vojensko-politickou orientáciou ČSR vyhlásenou v Košickom vládnom programe považovala, s ohľadom na stále viac sa vyhrocujúce územné, národnostné a iné spory de facto formálne, za spriatelený štát, sa zameriavala predovšetkým na získavanie informácií o vnútropolitickom vývoji, armáde a protikomunistickom ozbrojenom hnutí.¹⁸

Na vpád banderovcov najskôr reagovalo veliteľstvo 10. pešej divízie v Košiciach, do ktorého teritoriálnej pôsobnosti severovýchodné Slovensko patrilo. Na základe rozhodnutia veliteľa divízie plk. del. Emila Perku z 26. 8. 1945 bol do oblastí s najvyššou aktivitou UPA vyslaný vojenský oddiel (krycí názov „Samo“) v sile dvoch peších rôt z peších plukov 14 (veliteľstvo Prešov) a 20 (Michalovce). V nasledujúcich týždňoch potom z nariadenia MNO a veliteľa 4. oblasti brig. gen. Mikuláša Markusa prichádzali ďalšie vojenské jednotky, ktoré dostali krycie označenie „Ján“ (prápor pešieho pluku 7 s veliteľstvom v Nitre), „Ondrej“ (prápor a prieskumná rota pešieho pluku 23 s veliteľstvom v Trnave), „Bajús“ (kombinovaný prápor pešieho pluku 25 s veliteľstvom vo Zvolene) a „Vojtech“ (prieskumná rota 3. oblasti z Moravy).

Preniknutie banderovcov na Slovensko a ich aktivita našla odozvu aj v jednotkách a orgánoch sovietskych ozbrojených síl. Pohraničné jednotky NKVD, ktoré v tomto čase pôsobili v priestore na východ od obce Stakčín, sa presunuli na líniu budúcej slovensko-sovietskej hranice za obec Vyšné Nemecké, ktorú obsadili a uzavreli.¹⁹ Posádkové veliteľstvá Červenej armády na východnom Slovensku zvýšili stupeň bojovej pohotovosti miestnych strážnych a ochranných oddielov a zintenzívnili spravodajskú službu v okruhu svojej pôsobnosti. Na žiadosť veliteľstva 4. oblasti o posilnenie čs. jednotiek v akciách proti skupinám UPA sa z maďarského Szombathely do Kapušian 4. septembra presunul motorizovaný pluk Červenej armády. Útvar, ktorému velil pplk. Rudzik, disponoval 30 tankmi a obrnenými automobilmi.²⁰ Podľa niektorých autorov boli na východné Slovensko súčasne vyslané aj špeciálne (prepadové) oddiely z bývalej 9. gardovej armády a skupina funkcionárov NKVD.²¹ Preukázané je tiež rokovanie príslušníkov štábu veliteľstva 10. pešej divízie a zástupcov Prikarpatského vojenského okruhu Červenej armády o posilnenie vytváraného zoskupenia čs. jednotiek. Konkrétne išlo o dve rotý samopalníkov zo streleckej divízie s veliteľstvom v Užhorode, ktoré sa mali zúčastniť pripravovanej spoločnej akcie proti banderovcom. Žiadosť o ich „výpomoc“, prisľúbenú veliteľom divízie generálmajorom A. J. Vedeninom, však náčelník štábu 10. divízie mjr. gšt. Ján Cisárik v zastúpení plk. Perka ešte 10. septembra z dôvodu „zmenenej situácie“ odvolal.²² Veliteľstvá oboch zväzkov ale naďalej udržiavali kontakt. Prostredníctvom sovietskeho styčného dôstojníka pplk. Čere-

¹⁸ Pozri napr. VHA Bratislava, f. Operácia „Banderovci“, šk. 83, č. 3232/Taj.sprav.1946.

¹⁹ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 1, inv. č. 11, č. 80966.

²⁰ SNA Bratislava, f. PV-bezpečnostný odbor, inv. č. 2902, šk. 483, č. 974 sprav./45.

²¹ ŠMIGEL, ref. 8, s. 96 a HUML, Vladimír. *Slovensko pred rozhodnutím*. Praha : Naše vojsko 1978, s. 163.

²² VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 1, inv. č. 11, č. 80682.

Poznámka: Pod pojmom „zmenená situácia“ sa skrývala skutočnosť, že časť oddielov UPA v tomto čase už opustila územie Slovenska. ŠMIGEL, ref. 8, s. 97.

vinského si pravidelne vymieňali informácie spravodajského a operačného charakteru.²³

Aktívne spoločné akcie jednotiek československej a Červenej armády proti banderovcom sa začali 8. septembra, keď plk. Perko „bojovým skupinám“ divízie, okrem iného, nariadil „*V súčinnosti s ruskými jednotkami likvidovať Banderovské skupiny, alebo zatlačiť ich z terajších priestorov k hraniciam Zakarpatskej Ukrajiny.*“²⁴ V nasledujúcom rozkaze z 10. septembra presnejšie vymedzil ich súčinnosť so sovietskymi jednotkami. Skupiny „Bajús“ a „Vojtech“ priamo podriadil pplk. Rudzikovi a veliteľovi „Samo“ nariadil: „...*osobne nadviaže styk s pplk. ČA Rudzikom v Kapušanoch a informuje ho o zmenenej situácii...ako aj o rozdelených úlohách.*“²⁵ V hlásení veliteľstvu 4. oblasti z nasledujúceho dňa potom už uviedol, že oddiely „Bajús“ a „Vojtech“ v súčinnosti s jednotkou pplk. Rudzika likvidujú skupinu banderovcov v priestore Ruské Pekľany – Suchá Dolina – kóta Čierna Hora.²⁶ Na konci septembra sa oddiely „Vojtech“ a „Samo“ spolu s motorizovaným plukom a inými jednotkami Červenej armády presunuli bližšie k slovensko-poľskej hranici. Útvar pplk. Rudzika s oddielom „Samo“ boli sústredené v Hanušovciach. Do konca októbra spoločne vykonávali prieskumné a hliadkovacie akcie v priestore Bardejov – Zborov – Nižný Mirošov – Vyšný Orlík – Nižný Svidník – Veľké Bukovce (dnes Bukovce) – Nižná Poľana – Vydraň. Podľa hlásení orgánov Národnej bezpečnosti však k ozbrojenému stretnutiu príslušníkov československej a Červenej armády s banderovcami nedošlo.²⁷

V polovici novembra motorizovaný pluk a ďalšie jednotky Červenej armády z východného Slovenska odišli. Oddiely NKVD tu zostali a podľa niektorých autorov k nim pravdepodobne pribudli aj tzv. pseudobanderovské oddiely tejto sovietskej bezpečnostnej zložky.²⁸ Podobné už „úspešne“ pôsobili na Ukrajine, kde pod rúskom príslušnosti k UPA terorizovali obyvateľstvo.²⁹ Spomenutí autori sa domnievajú, že členovia týchto oddielov mohli byť páchatelmi viacerých násilností a vražd, predovšetkým komunistov a Židov, ku ktorým na severovýchodnom Slovensku došlo v novembri a decembri 1945.³⁰ Považujú za pravdepodobné, že cieľom týchto excesov bolo hneď na začiatku hnutie UPA na Slovensku zbaviť sympatií a zázemia medzi miestnym obyvateľstvom.³¹

Miestne orgány verejnej správy, ako aj orgány Národnej bezpečnosti, nepokojnú situáciu a tragické udalosti na severovýchodnom Slovensku spájali predovšetkým s údajnou pokračujúcou aktivitou banderovcov a žiadali o rozhodný zásah čs. armády proti nim. Veliteľstvo 4. oblasti preto už 13. decembra 1945 nariadilo vytvoriť osobitnú skupinu vojenských jednotiek na plnenie úloh v tzv. zabezpečení pohraničného územia (ZPÚ) severovýchodného Slovenska. Za veliteľa skupiny s krycím názvom „Jánošík“ vymenovalo veliteľa 4. rýchlejšej divízie pplk. Jána Staneka. Okrem vojenských jednotiek mu neskôr boli podriadené aj miestne pohotovostné oddiely bezpečnosti. V tom čase sa ale začalo hovoriť aj o tom, že na

²³ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 1, inv. č. 11, č. 80682.

²⁴ Tamže, č. 80675.

²⁵ Tamže, č. 80709.

²⁶ Ref. 23.

²⁷ SNA Bratislava, f. PV - bezpečnostný odbor, inv. č. 2902, šk. 483, č. 974 sprav. /45, č. 3802-I-Taj. sprav. 45 a č. 109/1-III/1-d/45.

²⁸ ŠMIGEL, ref. 8, s. 119.

²⁹ Pozri napr. ГОГУН, ref. 4 a ТКАЧЕНКО, Сергей. *Повстанческая армия: тактика борьбы*. Глава 5 Борьба противника с украинским движением сопротивления.

In: http://militera.lib.ru/science/tkachenko_sn/05.html

³⁰ Napr. ŠMIGEL, ref. 8, s. 107-127.

³¹ Tamže, s. 119.

definitívne upokojenie situácie a likvidáciu oddielov UPA nebudú sily čs. armády a NB na Slovensku stačiť, a to najmä z toho dôvodu, že „*banderovci sú usadení aj na území Poľska a ZU, kam naše vojsko nemôže ísť*“.³² Náčelník štábu 10. divízie mjr. J. Cisárik v tejto súvislosti už v decembri 1945 otvorene písal, že „*Na zneškodnenie Banderovcov je potrebné dohody medzi nami, Rusmi a Poliakmi a je treba previesť spoločné ciele s väčším počtom vojska.*“³³ O potrebe súčinnosti a spolupráce pri zabezpečovaní pokoja v pohraničných oblastiach však často hovorili aj príslušníci československých a poľských ozbrojených zložiek pri stretávaní sa na hraničnej čiare.³⁴

Pravdepodobne z iniciatívy čs. strany sa 18. januára 1946 uskutočnilo stretnutie pplk. Stanka s veliteľom pohraničných jednotiek NKVD Zakarpatskej oblasti pplk. P. V. Kantorovom. Jeho výsledkom bol písomný dohovor o vzájomnom prechode štátnej hranice pohraničnými jednotkami ZSSR a československej armády pri prenasledovaní a likvidovaní skupín UPA a s tým spojenej ich vzájomnej spolupráce. Základom dohovoru bol návrh pplk. Stanka, aby v priebehu akcií jednotky oboch strán v prípade potreby mohli zájsť do „malej hĺbky“ územia susedného štátu. Povinnosťou veliteľa takejto jednotky pritom bolo nadviazať „všemožným spôsobom“ spojenie s príslušným veliteľom úseku pohraničných vojsk daného štátu a oboznámiť ho so situáciou, informovať o smere postupu banderovcov a prípadne riešiť aj otázku ich spoločného prenasledovania.³⁵

Nadviazanie užších stykov s poľskou stranou urýchlil vývoj situácie v poľsko-slovenskom pohraničí, kde na prelome rokov 1945/1946 prebiehali ťažké boje jednotiek WP, WBW (Wojsko Bezpieczenstwa Wewnetrznego) a WOP (Wojsko Ochrony Pogranicza) s početnými a dobre vyzbrojenými oddielmi UPA. Aktivita a úspešnosť bojovej činnosti pritom bola jednoznačne na strane banderovcov, ktorí de facto ovládali pohraničné oblasti do vzdialenosti 10 – 30 km od hranice.³⁶ Ozbrojené zložky poľskej vládnej moci utrpeli rad porážok a jediným vážnym protivníkom UPA tu v podstate boli oddiely NKVD, ktoré v Poľsku pôsobili s cieľom podporovať prosovietskú vládu a pomáhať jej likvidovať protikomunistické ozbrojené sily.³⁷ Dochádzalo k prípadom, že rozbité poľské jednotky žiadali čs. orgány o pomoc alebo hľadali záchranu, respektíve lekárske ošetrovanie zranených vojakov, na slovenskom území.

Prvý oficiálny záznam o takejto požiadavke je z 20. marca 1946, keď na poľskej strane hranice oproti obci Zvala v okrese Snina mali príslušníci UPA rozdrviť prápor WP. Jeho veliteľ požiadaval posádkové veliteľstvo v Snine o vojenskú pomoc.³⁸ Podobná situácia sa zopakovala 26. marca. Pri obci Łupków sa banderovcom podarilo obkľúčiť niekoľko jednotiek 6. a 8. pešej divízie WP, ktoré boli nasadené v priestore na juh od Sanoku. Jednotkám zostala jediná úniková cesta na Slovensko, kam postupne prechádzali rôzne silné skupiny ich príslušníkov. V dňoch 26. – 27. marca prešlo cez hranicu dovedna 160 poľských voja-

³² SNA Bratislava, f. PV-sekr., inv. č. 100, šk. 76, č. 966/240-46.

³³ Tamže.

³⁴ SNA Bratislava, f. PV-bezpečnostný odbor, inv. č. 43, šk. 2, č. 3-2 dôv./1946.

³⁵ VHA Bratislava, f. Vo-4, šk. 2, inv. č. 20, č. j. 88/Taj. 1946.

³⁶ *Ukraińska Powstańcza Armia. IV. Walki w Bieszczadach w latach 1944 - marzec 1947r.*

In: <http://www.twojebieszczady.pl/upa/upa4.php>.

³⁷ Bližšie napr. *Внутренние войска НКВД против польского подполья*, ref. 12 a LEMIESZ, Wiktor. *Wojska NKWD w Polsce*. In: new-arch.rp.pl/artukul/76183_Wojska_NKWD_w_Polsce.html.

³⁸ SNA Bratislava, f. PV-sekr., inv. č. 99, šk. 74, č. 5538-VI-II/1-1946.

kov, z ktorých štyria zranení boli umiestnení v nemocnici v Humennom.³⁹

Československé vojenské orgány boli vývojom udalostí zaskočené. Veliteľstvo skupiny jednotiek „Otto“, ktorá vznikla reorganizáciou skupiny „Jánošík“ a od marca 1946 plnila úlohy ZPÚ v severovýchodných oblastiach Slovenska od rieky Poprad po Ublu, zostalo v podstate nečinné a veliteľstvo 4. oblasti „čakalo na rozkazy“. Nový veliteľ oblasti brig. gen. Michal Širica chcel situáciu najskôr riešiť nariadením „*Polských vojakov odzbrojiť, poskytnúť stravu a ubytovanie a zaistiť*“, ktoré zaslal na MNO na schválenie.⁴⁰ Náčelník Hlavného štábu MNO div. gen. Bohumil Boček mu však odzbrojenie poľských vojakov neodobril a celá otázka sa následne stala predmetom porád zástupcov MNO a ministerstva zahraničných vecí. Na ich základe obdržal gen. Širica pokyn, ako v prípade postupovať: „*Jestliže bude prokázáno, že polské vojsko, které ustoupilo na naše území do Medzilaborce, je skutečně vládním vojskem a že ustoupilo pod tlakem banderovců – zacházejte s nimi jako se spojencem. Vydejte jim stravu a převedte je s naším malým doprovodem přes státní hranici s jejich úplnou výzbrojí a výstrojí. S velitelem polského oddílu sepište o případu propuštění, o výdeji stravy a ponechání jejich plné výstroje a výzbroje komisionální protokol, který musí on a ještě s jedním polským důstojníkem podepsati.*“ Pokiaľ by sa zistilo, že nejde o príslušníkov WP, tak mal gen. Širica zabezpečiť ich zadržanie a odzbrojenie.⁴¹ Po splnení „administratívnych“ úloh čs. vojenská posádka zabezpečila presun poľských vojakov k štátnej hranici, a to po trase Medzilaborce – Svidník – Bardejov – Zborov – Nižná Polianka.⁴²

Po neúspechoch v „tlačení“ proti UPA poľské vládne sily zmenili taktiku. Od januára 1946 začali vytvárať samostatné pohyblivé operačné skupiny v sile práporu. Súčasne prešli od „frontálnych operácií“ k prenasledovaniu jednotlivých oddielov banderovcov, likvidácii ich logistických základní a cieľavedomému narúšaniu civilnej siete UPA. Zmena taktiky síce priniesla čiastkové výsledky, ale aktivitu banderovcov nezastavila. Z tohto dôvodu velenie WP uskutočnilo reorganizáciu vyčlenených síl s cieľom viac koordinovať činnosť jednotiek a posilniť ich akcieschopnosť.⁴³ Na začiatku apríla 1946 zriadilo operačnú skupinu (Grupa Operacyjna – GO) s názvom „Rzeszów“, ktorej veliteľom sa stal zástupca náčelníka hlavného štábu WP brig. gen. Jan Rotkiewicz.⁴⁴ Úlohu skupiny rozdelilo na dve etapy: 1) sústredenými silami napadnúť zistené a lokalizované zoskupenie oddielov UPA

³⁹ Údaje o počte poľských vojakov, ktorí prešli na Slovensko, sa v rôznych materiáloch podstatne líšia. Uvádza sa dokonca počet 700 osôb, ktorý však zahŕňa aj civilné osoby. Pozri tamže a VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 2, inv. č. 20, č. 4623-VI-II/1-1946, respektíve HUML, ref. 19, s. 166. Nami uvedený počet sa opiera o zápis spísaný zmiešanou čs.-poľskou komisiou dňa 27. marca 1946 v Medzilaborciach.

⁴⁰ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 2, inv. č. 20, č. 903 taj. 1. oper. 1946.

⁴¹ Tamže, č. 926 Taj. 1. odd. 1946.

⁴² VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 2, inv. č. 20, č. 4623-VI-II/1-1946.

⁴³ PALUCHOWSKI, Wiesław. *Ukraińska Armia Powstańcza. UPA na terenie Bieszczadów*. In <http://www.odkryjbiezczady.pl/index/historia/upa.php>.

⁴⁴ Do operačnej skupiny „Rzeszów“ boli začlenené tieto sily: 8. divízia pechoty WP (priestor Sanoka, Leska, Brzozowa i Jasła), 9. divízia pechoty WP (Przemysł, Jarosław, Lubaczów i Dębica), 14. pluk pechoty (okres Lubaczow) a 18. pluk pechoty (Sanok, Lesko, Krosno) zo 6. divízie pechoty, 8. oddiel WOP (Przemysł), veliteľstvo úseku č. 39 (Gorlice) 9. oddiel WOP, oddiely zboru vnútornej bezpečnosti (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego –KBW, Rzeszów) a jednotky polície (Milicja Obywatelska) a štátnej bezpečnosti (Urząd Bezpieczeństwa Publicznego) v Rzeszowe. Tamže a *Grupa Operacyjna Rzeszów*. In http://pl.wikipedia.org/wiki/Grupa_Operacyjna_Rzesz%C3%B3w.

a zlikvidovať, respektíve rozbiť ho a 2) určenými operačnými podskupinami prenasledovať a postupne likvidovať roztrúsené skupiny banderovcov.⁴⁵ Z časového, tak operačného hľadiska vznik a činnosť skupiny „Rzeszów“ pritom evidentne nadväzovali na v tej dobe končiacu operáciu proti banderovcom na západnej Ukrajine, ktorú uskutočňovali vojská Priekarpatského a Lvovského vojenského okruhu Červenej armády a Priekarpatského okruhu NKVD.

Ešte v čase neúčinnnej ofenzívy poľských vojenských a bezpečnostných síl proti UPA začalo jej vedenie pripravovať novú vlnu vpádov banderovských oddielov na Slovensko. Ich cieľom mal byť aktívny vstup do kampane pred parlamentnými voľbami, ktoré boli vyhlásené na máj 1945. V medzinárodnej atmosfére prudkého ochladzovania vzťahov medzi ZSSR a západnými demokraciami išlo predovšetkým o ovplyvnenie politického zápasu medzi slovenskými komunistami a Demokratickou stranou, a tým aj budúceho smerovania východnej časti ČSR.⁴⁶ Vpády sa uskutočnili na začiatku apríla 1945, pričom sily novovytvoreného zoskupenia jednotiek čs. armády na severovýchodnom Slovensku s názvom „Otto“⁴⁷ im nedokázali zabrániť. Situáciou sa 16. apríla zaoberala vláda, ktorá uložila ministrom národnej obrany a vnútra, aby ozbrojené zložky ich rezortov do konca mesiaca banderovcov zlikvidovali. Na základe rozhodnutia Hlavného štábu MNO a veliteľstva 4. VO boli na východné Slovensko odoslané ďalšie vojenské jednotky. Vytvorili osobitnú operačnú skupinu „Ocel“, ktorej súčasťou sa stala aj doterajšia skupina „Otto“. Za veliteľa skupiny „Ocel“ bol pôvodne vymenovaný veliteľ VIII. armádneho zboru (Banská Bystrica) plk. Pavol Kuna. Dňom 18. apríla však velenie prevzal, a to na priamy pokyn vlády a na rozkaz náčelníka Hlavného štábu MNO, zástupca veliteľa 4. VO plk. gšt. Jan Heřman. Plk. Kuna sa stal jeho zástupcom.

Podľa archívnych materiálov sa čs. ministerstvo zahraničných vecí už v decembri 1945 obrátilo nótou na poľskú a sovietskú vládu s návrhom na koordináciu vojenských operácií smerujúcich k likvidácii banderovských oddielov.⁴⁸ Iný pohľad ponúka svedectvo špkt. JUDr. Karla Vaša, vtedajšieho prednostu oddelenia vonkajšej ochrany (2. oddelenia) Hlavnej správy obranného spravodajstva MNO. Ten uvádza, že iniciatíva na nadviazanie spolupráce vzišla od poľských komunistov, a čs. orgánom ju odovzdal obchodný atašé poľského veľvyslanectva v Prahe Leon Roseman. Vaš a zástupca ministerstva vnútra Jindřich Veselý sa následne na začiatku roka 1946 mali vo Varšave zúčastniť stretnutia s funkcionármi poľskej armády a bezpečnosti, vrátane ministra štátnej bezpečnosti div. gen. S. Radkiewicza, na ktorej boli dohovorené zásady operatívneho riešenia otázok súčinnosti z vojenských a bezpečnostných centráľ v Prahe a Varšave.⁴⁹ S ohľadom na silné ochladenie československo-poľských vzťahov na prelome rokov 1945/1946⁵⁰ pripúšťame, že v „pozadí“ schôdzky

⁴⁵ PALUCHOWSKI, ref. 43.

⁴⁶ Bližšie napr. ŠMIGEL, ref. 8, s. 128-132 a В'ЯТРОВИЧ, Реиди УПА теренами Чехословащини, ref. 9, Розділ шостий. Другий реїд сотен УПА на Соваччину.

⁴⁷ Skupina „Otto“ vznikla v marci 1946 po zrušení skupiny „Jánošík“. Úlohou skupiny, za ktorej veliteľa bol vymenovaný veliteľ pešieho pluku 20 v Prešove pplk. Otto Wagner, bolo zabezpečiť ochranu slovensko-poľskej hranice v úseku od rieky Poprad po obec Ubľa v okrese Snina.

⁴⁸ Ref. 13, s. 201.

⁴⁹ Tamže a HANZLÍK, František-POSPÍŠIL, Jaroslav-POSPÍŠIL, Jan. *Sluha dvou pánů*. Vizovice : Nakladatelství Lípa 1999, s. 86-87.

⁵⁰ Napätá atmosféra sa prejavila aj vo vzťahoch medzi rezortmi obrany. Poľsko sa dokonca rozhodlo neposlať vojenskú delegáciu na pražské oslavy konca druhej svetovej vojny a poľský minister národnej obrany maršal M. Rola-Żymierski odmietol výmenu vojenských atašé, pokiaľ sa spory medzi krajinami nevyriešia. Ref. 13, s. 196.

mohol byť akútny záujem bezpečnostných služieb ZSSR, Poľska a ČSR na súčinnosti síl potenciálneho spojeneckého trojuholníka proti banderovcom.⁵¹

Na rozdiel od prvých „nesmelých“ kontaktov s Poľskom mali pokračujúce rokovania s predstaviteľmi ozbrojených síl ZSSR o spolupráci proti UPA otvorenejšiu podobu a viedli ku konkrétnym záverom. Dokumentuje to aj stretnutie plk. Perka, z poverenia predsedníctva vlády ČSR zástupcu velenia čs. armády a súčasne „veliaceho dôstojníka“ na východnom Slovensku, s náčelníkom pohraničných vojsk NKVD Prikarpatského okruhu genmjr. I. I. Demšinom 22. apríla v Užhorode. Najdôležitejším výsledkom schôdzky bolo spresnenie záverov o prekračovaní hranice vojenskými jednotkami dohovorených v januári toho roka, a to v tom zmysle, že „*Jednotkám ČA, ktoré by prenasledovali tlupy UPA smerom do ČSR je dovolené prekročiť štátne hranice, prenasledovať tlupy až do odovzdania úlohy naším jednotkám, potom vrátia sa do ZSSR. To platí tiež o našich jednotkách, prenasledujúcich tlupy na územie ZSSR.*“ V súvislosti s tým bol spresnený aj systém rozpoznávacích znamení. Na udržiavanie „permanentného“ spojenia medzi „veliteľskými stanovišťami“ mala byť zriadená spoločná telefónna stanica na hraničnej čiare pri ceste z Uliča do Veľkého Berezného. Jednostranne, bez recipročných opatrení, však boli schválené požiadavky sovietskej strany na odovzdávanie banderovcov zajatých čs. vojakmi na prvotné vypočutie orgánmi NKVD a o informovaní veliteľstva v Užhorode o pohybe čs. jednotiek a priebehu ich akcií v slovensko-sovietskom pohraničí.⁵²

Po užhorodskom stretnutí zástupcov československej armády a sovietskych pohraničných vojsk sa zrýchlili aj prípravy na rozvinutie súčinnosti medzi vojenskými zoskupeniami na oboch stranách východného úseku slovensko-poľskej hranice. Prispela k tomu zrejme aj činnosť oddielov UPA na východnom Slovensku a následná operácia skupiny „Ocel“ proti nim, ktorá sa začala 21. apríla s cieľom vytlačiť banderovcov späť do Poľska.⁵³ Operácia trvala do 27. apríla, keď skupina „Ocel“ prešla do obrany hranice, respektíve do plnenia úloh ZPÚ na čiare od Dukly po hranice so ZSSR.

Deň pred skončením operácie, 26. apríla, sa v obci Krajná Poľana v okr. Svidník uskutočnilo prvé oficiálne stretnutie československých a poľských dôstojníkov. Československú skupinu viedol plk. Heřman a jej členmi boli plk. Jakub Koutný z operačného oddelenia veliteľstva „Ocel“, prednosta oddelenia obranného spravodajstva VII. zboru škpt. Karol Fraňo a prednosta 2. oddelenia (spravodajského) skupiny „Ocel“ škpt. Július Morávek. Na čele poľskej skupiny bol kpt. Grzegorz Lanin z ministerstva štátnej bezpečnosti, ktorého sprevádzali mjr. Wladimir Boltrukiewicz z operačného oddelenia GO „Rzeszów“ a kpt. Boleslaw Jaroszynski z varšavského MNO. Poľskí dôstojníci hneď na úvod stretnutia vyhlásili, že „*plán operácií na prevádzanie akcií proti UPA nemajú ešte pripravený a preto prosia, aby toto prvé jednanie bolo považované len ako predbežné.*“⁵⁴ Súčasne informovali, že „generálna“ akcia poľského vojska sa začne okolo 15. mája a počas nej budú banderovci vytlačaní z vnútrozemia k hraniciam so Slovenskom a ZSSR, ktoré budú obsadené zosilnenými jednotkami. V tejto súvislosti žiadali, aby aj čs. strana tu mala pripravené „čo

⁵¹ Pozri HANZLÍK, ref. 49 a FRIEDL, Jiří. Obranné zpravodajství československé armády a Československo-poľské vzťahy v roce 1946. In *Slovanský přehled*, XCIV, 2008, č. 2, s. 273.

⁵² SNA Bratislava, f. PV-sprav., inv. č. 5, šk. 8, č. 1700-27.sprav./1946.

⁵³ Podľa M. Šmigela sa operácia jednotiek skupiny „Ocel“ začala v čase, keď sa sotne banderovcov už sami vracali na základne v Poľsku. Posledná skupina UPA mala slovensko-poľskú hranicu prekročiť 24. apríla 1946. ŠMIGEL, ref. 8, s. 145.

⁵⁴ VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 104, inv. č. 34, č. 2.

najsilnejšie“ vojenské zoskupenie, pretože cieľom tejto taktiky nie je „*vyhnať proste banderovcov k nám, ale ich zničiť s našou pomocou*“. Podobne mala byť akcia koordinovaná so sovietskymi pohraničnými jednotkami. Na návrh plk. Heřmana sa zástupcovia čs. a poľského vojska následne dohodli na rešpektovaní štátnej hranice s tým, že „*V prípade, že z dôvodu boja hranice predsa budú prekročené, musí byť príslušná voj. jednotka vrátená na svoje štát. územie aj s prípadnými zajatcami UPA, tam, kde si bude priať. Výdavky spojené s prípadnou prepravou hranicu prekročivšej jednotky hradí ten štát, ktorého jednotka hranice prekročila.*“⁵⁵ Okrem toho boli prijaté návrhy čs. strany na vzájomné vyslanie styčných dôstojníkov do operačných štábov oboch zoskupení a na zriadení priameho telefónneho spojenia medzi obcami Krajná Poľana a Barwinek. Napokon sa účastníci schôdzky dohodli na ďalšom stretnutí, a to 6. mája na štátnej hranici v Českom Těšíne, kde by mali byť otázky spolupráce spresnené.⁵⁶

Z uvedeného je zrejmé, že zástupcovia čs. armády prišli na schôdzku podstatne lepšie pripravení ako poľskí dôstojníci a pri rokovaní boli aj iniciatívnejší. Návrhy na súčinnostné opatrenia, ktoré predložili, pritom podľa nášho názoru evidentne vychádzali zo záverov stretnutia plk. Perku s veliteľmi pohraničných vojsk NKVD v Užhodrode a de facto ich, okrem výmeny styčných dôstojníkov, kopírovali. Hlásenia čs. spravodajských orgánov o čs.-poľských súčinnostných aktivitách však ďalej hovorili o iniciatíve poľskej strany. Napríklad správa prednostu 5. oddelenia Hlavného štábu MNO pplk. B. Reicina o aktuálnom stave československo-poľských vzťahov z 5. mája 1946 uvádzala: „*Vojenští činitelé polští sami se obracejí na naše vojenské velitelství na východním Slovensku a nabízejí součinnost s československými vojenskými jednotkami proti těmto bandám.*“⁵⁷

Avizovaného rokovania v Českom Těšíne sa za čs. stranu zúčastnila delegácia v zložení plk. Heřman, plk. gšt. František Janda – prednosta študijnej skupiny 2. oddelenia (spravodajského) Hlavného štábu MNO, škpt. JUDr. Karel Vaš (zastupoval vojenské obranné spravodajstvo a súčasne ministerstvo vnútra!), pplk. Pavel Marcely – prednosta oblastnej správy vojenského obranného spravodajstva 4. oblasti a pplk. Rudolf Viktorín – prednosta VI. odboru (spravodajského) Povereníctva vnútra. Poľskú delegáciu viedol plk. Grzegorz Korzyński, námestník ministra štátnej bezpečnosti a jej členmi boli opäť kpt. G. Lanin a mjr. W. Boltrukiewicz, ku ktorým pribudol plk. Ludwik Nowakowski – náčelník operačného oddelenia veliteľstva GO „Rzeszów“.

Priebeh rokovania nadviazal na predchádzajúcu schôdzku na Dukle. Poľskí dôstojníci spresnili, že operácia ich jednotiek proti banderovcom sa začne 10. mája a bude mať charakter obkľučovacích akcií proti jednotlivým skupinám UPA s ich nasledujúcou likvidáciou v tzv. kotloch. Akcie mali prebiehať na území krakovského a rzeszowského regiónu s ťažiskom v priestore mesta Nowy Targ a mali byť koordinované s činnosťou jednotiek Červenej armády v poľskom pohraničí na juhovýchod od Českého Těšína. Plk. Korczyński oficiálne požiadal čs. armádu o spoluprácu, a to predovšetkým zosilneným strážením hranice od poľskej obce Ustroń (cca 20 km na východ od Cieszyna) po Javorinu. Podčiarkol, že doterajšie zabezpečenie hranice silami jedného pešieho práporu s počtom 300 osôb na úsek dlhý 7 – 9 km považuje za nedostatočné. V priebehu ďalšieho rokovania obe strany potvrdili závery zo schôdzky na Dukle o rešpektovaní štátnej hranice s výnimkou jej nevyhnutného prekračovania v priebehu akcií, o výmene styčných dôstojníkov a zriadení priameho

⁵⁵ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 2, inv. č. 20, č. 1231/Taj. 1. odd. 1946.

⁵⁶ Tamže.

⁵⁷ Citované podľa FRIEDL, ref. 51, s. 275.

telefónneho spojenia, a to na Slovensku v Trstenej a Krajne Poľane a na území Poľska v Chyžnej a Barwinku. Riešila sa aj otázka výmeny zajatcov, ktorá sa mala uskutočňovať v obciach Chyžná a Barwinek.⁵⁸

Po skončení schôdzy s poľskými dôstojníkmi členovia čs. delegácie na internej porade zhodnotili získané informácie a prijaté závery. Svoje stanoviská vyjadrili v osobitnom „*Úradnom zázname k hlavnému zápisu o čs.- poľskom rokovaní*“. Okrem pozitívneho ocenenia výsledkov rokovania považovali za potrebné upozorniť predovšetkým na pomerne veľký počet skupín UPA v poľskom pohraničí a vážnosť nebezpečenstva ich prechodu na Slovensko, a to nielen v dôsledku akcií GO „Rzeszów“, ale aj v súvislosti so stratou logistického zázemia v nadväznosti na pokračujúce vysídľovanie miestneho obyvateľstva ukrajinskej národnosti do ZSSR. V tomto kontexte členovia čs. delegácie odporúčali posilniť ochranu hranice ďalšími vojenskými jednotkami a zosilnenými hliadkami Národnej bezpečnosti a Finančnej stráže. Podčiarkli tiež skutočnosť, že poľskí dôstojníci neboli ochotní ich bližšie informovať o koordinovaní pripravovaných akcií poľskej a Červenej armády proti banderovcom a len prisľúbili, že potrebné informácie poskytnú prostredníctvom styčných dôstojníkov.⁵⁹

Spomenutý veľký počet pracovníkov spravodajských služieb medzi československými účastníkmi rokovaní o súčinnostných otázkach mal objektívne i subjektívne dôvody. Objektívne vychádzal zo skúseností z roku 1945, najmä z poznania o dôležitosti získavania spravodajských informácií o pohybe a činnosti skupín UPA pre operatívne a účinné akcie proti nim.⁶⁰ Cez vytváranie nielen služobného, ale aj istého stranického „kanálu“ medzi orgánmi, ktoré boli v tom čase na oboch stranách už v rukách komunistov, súčasne zrejme odzrkadľoval aj úroveň a „kvalitu“ československo-poľských vzťahov. Centrály rezortov národnej obrany ČSR i Poľska, proklamované prejavy priateľstva a bratstva medzi slovanskými národmi ponímali viac-menej formálne a v podstate otvorene hovorili o svojom záujme o vojenské informácie z opačnej strany hranice.⁶¹ Veliteľom čs. jednotiek bola naopak zdôrazňovaná nutnosť „*aby i pred poľskými jednotkami, ako jednotkami spriateľnými, boli utajené opatrenia, konané vlastným vojskom. Dôvod je ten, že nemôže nám byť dobre známe, ako ďaleko je spravodajská služba voči poľskému vojsku účinná a mohlo by sa ľahko stať, že poľské vojsko bolo by mimo vôle dodávateľom správ o našich jednotkách pre bandy...*“⁶² Československá spravodajská služba išla dokonca tak ďaleko, že už v čase prebiehajúcich rozhovorov o súčinnosti sa zamýšľala nad organizáciou protipoľského výzvedného spravodajstva po skončení spoločných akcií proti banderovcom.⁶³

Na základe výsledkov rokovania v Českom Tešíne boli v nasledujúcich dňoch zriadené, aj keď s istými komplikáciami z poľskej strany, telefónne stanice a linky medzi veliteľstvami oboch operačných skupín a 12. mája sa uskutočnila výmena styčných dôstojníkov. Z československej strany bol do štábu GO „Rzeszów“ vyslaný škpt. Jan Musil, pracovník spravodajského oddelenia Hlavného štábu MNO, a poľským styčným dôstojníkom pri veliteľstve skupiny „Ocel“ v Humennom sa stal mjr. Jan Konieczny. Je pravdepodobné,

⁵⁸ SNA Bratislava, f. PV-sekr., inv. č. 99, šk. 74, č. 289/54 dôv.

⁵⁹ Tamže.

⁶⁰ Pozri napr. SNA Bratislava, f. PV-sprav., inv. č. 5, šk. 8, č. 6206/VI-II/1-1946.

⁶¹ Pozri napr. AMZV ČR Praha, f. Teritoriálne odbory – obyčajné 1945 – 1949, Poľsko, šk. 17, č. 33036/II-45; šk. 16, č. 91330/46; šk. 29, č. 31722/46 a ďalšie materiály.

⁶² VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 39, č. 676/Taj.1946.

⁶³ Tamže, šk. 104, inv. č. 34, č. 31.

že k výmene styčných dôstojníkov došlo aj na úrovni nižších organizačných celkov. Náznačuje to telegram prednostu operačného oddelenia podskupiny „Ruka“ z VS v Prešove⁶⁴ spravodajskému oddeleniu skupiny „Ocel“ zo 17. júna. Obsahoval žiadosť o informáciu, či už bol ustanovený poľský styčný dôstojník v Piwniczne, aby s ním mohol byť nadviazaný kontakt. Súčasne potvrdzoval, že styčný dôstojník podskupiny „Ruka“ je pripravený v obci Mnišek nad Popradom.⁶⁵

Na začiatku júla 1946 sa akcie poľskej armády a bezpečnostných síl proti UPA sústredili na juhovýchodnú časť pohraničia, predovšetkým na úsek od Dukly k hranici so ZSSR. S prihliadnutím na skutočnosť, že „*tieto akcie sú vedené v bezprostrednej blízkosti našich hraníc*“, plk. Heřman po dohovore s veliteľstvom GO „Rzeszów“ vydal 18. júla smernicu pre užšiu súčinnosť jednotiek skupiny „Ocel“ s jednotkami WP. Jej cieľom bolo zabezpečiť „*aby veliteľia jednotlivých podúsekov (práporov-podskupín) udržiavali s poľskými jednotkami priamy styk za účelom výmeny správ a spolupráce, aby na jednotlivé bojové situácie mohli okamžite reagovať.*“ Vychádzal zo skúseností, že „*Doterajší spôsob styku, cestou vzájomne vymenených styčných dôstojníkov, je totiž pomerne zdĺhavý pre riešenie protioopatrení na jednotlivé situácie, ktoré vyžadujú okamžitého zásahu.*“⁶⁶

Nový systém organizácie súčinnosti sa opieral o pravidelné každodenné stretnutia osobitnými potvrdeniami vybavených československých a poľských vojenských hliadok na štyroch styčných bodoch na hraničnej čiare, a to číslo 501 na ceste medzi obcami Čertižne – Čeremcha, číslo 502 na ceste medzi obcami Palota – Radoszyce, číslo 503 na poľnej ceste medzi obcami Telepovce – Balnica a číslo 504 na ceste medzi obcami Ruské – Liszna. Styk s poľskými vojakmi v presne stanovenom čase na styčných bodoch 501 a 502 mal zabezpečiť veliteľ podskupiny „Železo“, na styčnom bode 503 veliteľ jednotky „Jaroslav“ (VS Hostovice) a na styčnom bode 504 veliteľ jednotky „Otto“ (VS Kolbasov), obe z podskupiny „Zlato“. Pre odovzdanie informácií „*takého druhu, ktoré neznesú odkladu do najbližšieho určeného termínu schôdzky*“ bolo dohovorené, že vojenské hliadky jednej strany môžu po určených cestách prejsť do vytipovaných osád na druhej strane hranice, kde sa budú hlásiť u príslušného veliteľa.⁶⁷ Opätovne bolo zdôraznené, že s ohľadom na priateľstvo oboch armád je dovolené tak československým ako poľským jednotkám pri prenasledovaní banderovcov pokračovať v akciách „*na území toho-ktorého štátu až k úplnému zlikvidovaniu bánd*“.⁶⁸

Krátko po premenovaní skupiny „Ocel“ na skupinu „Teplice“ k 22. júlu 1946 oznámil plk. Heřman na 2. oddelenie Hlavného štábu MNO zámer zorganizovať v prvej polovici augusta „*za účelom tesnej spolupráce*“ pracovnú schôdzku vybraných dôstojníkov „svojho“ štábu a GO „Rzeszów“. Konkrétne malo ísť o náčelníkov štábov a prednostov 1. a 2. oddelení oboch skupín za účasti ich styčných dôstojníkov. Súčasne informoval, že na druhú polovicu augusta, kedy by väčšie akcie proti UPA v poľsko-slovenskom pohraničí už mali končiť, plánuje pripraviť „*pracovné a priateľské*“ stretnutie veliteľov československých a poľských jednotiek na Dukle. V súvislosti s tým upozornil, že veliteľstvo GO „Rzeszów“ chce pri tejto príležitosti viacerým čs. dôstojníkom prepožičať poľské vyznamenania a že

⁶⁴ Podskupina „Ruka“ plnila úlohy ZPÚ na západnom úseku skupiny „Ocel“, smerom na východ na ňu nadväzovali podskupiny „Železo“ (VS Medzilaborce), „Hliník“ (VS Výrava) a „Zlato“ (VS Snina).

⁶⁵ VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 104, inv. č. 34, č. 29.

⁶⁶ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 2, inv. č. 20, č. 2044/46.

⁶⁷ Tamže.

⁶⁸ VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 104, inv. č. 7, č. 726/Taj. 1. odd. 1946.

by bolo vhodné adekvátne reagovať vyznamenaním poľských dôstojníkov.⁶⁹

Stretnutie príslušníkov štábov oboch operačných skupín sa uskutočnilo 8. augusta v Humennom. Z poľskej strany sa ho zúčastnil náčelník štábu GO „Rzeszów“ plk. Jevčenko⁷⁰ a prednosta 1. oddelenia kpt. Potarzycki v sprievode čs. styčného dôstojníka škpt. Musila a z čs. strany plk. Heřman, plk. Kuna, náčelník štábu skupiny „Teplice“ pplk. gšt. V. Višňovský, prednosta 1. oddelenia škpt. gšt. J. Plánsky a prednosta 2. oddelenia škpt. J. Morávek. Podľa hlásenia plk. Heřmana boli na schôdzke prerokované tri hlavné okruhy otázok: 1) situácia v poľsko-slovenskom pohraničí, kde, ako uviedli poľskí dôstojníci „skončilo prvé obdobie akcií proti UPA, v ktorom boli ich veľké zoskupenia rozbité.“, pričom prisľúbili, že do konca augusta 1946 bude od skupín UPA „vyčistené“ súvislé prihraničné pásmo o šírke 10 – 15 km, 2) existujúce súčinnostné opatrenia, pri ktorých sa obe strany dohodli na ich účelnosti aj v ďalšom období a 3) recipročná návšteva pracovníkov štábu skupiny „Teplice“ na veliteľstve GO „Rzeszów“, kde by bola prerokovaná organizácia schôdzky na Dukle spojená s vyznamenaním príslušníkov oboch skupín.⁷¹

K avizovaným stretnutiam sa nám nepodarilo získať podrobnejšie informácie. Z archívnych materiálov sa dozvedáme len to, že s uskutočnením schôdzky na Dukle súhlasil aj Hlavný štáb MNO, respektíve jeho 2. oddelenie, že sa mala konať okolo 20. augusta, a to na „najvyššej úrovni“, tzn. za účasti veliteľov oboch operačných skupín a zástupcov československého a poľského MNO a že podľa pripraveného návrhu na nej brig. gen. Rotkiewicz mal odovzdať poľské vyznamenania šesťdesiatim príslušníkom skupiny „Teplice“. O „záujme“ čs. strany svedčí stanovisko veliteľa 4. vojenskej oblasti brig. gen. Širicu, aby na udelenie československých vyznamenaní bol „navrhnutý len obmedzený počet poľských dôstojníkov“.⁷² Krátko pred plánovaným termínom schôdzky 2. oddelenie Hlavného štábu MNO žiadalo, a to z dôvodu „dôležitých pracovných povinností“ v Prahe, o odvolanie škpt. Musila z funkcie styčného dôstojníka. V napätej atmosfére, ktorá následne vznikla medzi týmto orgánom, veliteľstvom 4. VO v Bratislave a veliteľstvom skupiny „Teplice“⁷³, škpt. Morávek na spis o príprave schôdzky pripísal poznámku, že táto sa pravdepodobne neuskutoční.⁷⁴

Na začiatku augusta, po vyhodnotení výsledkov akcií GO „Rzeszów“ proti UPA, plk. Heřman navrhol reorganizáciu operačnej zostavy skupiny „Teplice“ spojenú so znížením jej počtov a odoslaním niektorých jednotiek do mierových posádok.⁷⁵ Po schválení Hlavným štábom MNO sa od septembra základom zabezpečenia slovensko-poľskej hranice na východnom Slovensku stali postavenia jednotiek v rozšírených úsekoch prvého sledu do-

⁶⁹ Tamže,, šk. 104, inv. č. 7a, č. 3417/Taj. 2. odd. 1946.

⁷⁰ Plk. Jevčenko bol príslušníkom Červenej armády a na uvedené stretnutie prišiel aj v jej rovnošate. Patril medzi takmer 20-tisíc sovietskych dôstojníkov, ktorí po roku 1945 vykonávali rôzne funkcie v poľskej armáde.

⁷¹ VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 104, inv. č. 7a, č. 3466/Taj. 2. odd. 1946.

⁷² Tamže.

⁷³ Pozri zložku materiálov VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 104, inv. č. 7a, č. 3498/Taj. 2. odd. 1946.

⁷⁴ Ref. 84.

Poznámka: Na základe niektorých indícií, ako napríklad datovania záznamov o udelení poľských vyznamenaní čs. dôstojníkom v ich osobných spisoch, datovania fotografií z tohto aktu a pod., sa domnievame, že k stretnutiu došlo až po skončení akcií proti UPA na jeseň 1947.

⁷⁵ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 20, šk. 2, č. 2119 Taj. 1. odd. 1946.

plnené pohybovým manévrom silných motorizovaných záloh a rozvetvenou spravodajskou sieťou.

26. septembra prevzal funkciu veliteľa skupiny „Teplíce“ plk. Josef Tlach, zástupca veliteľa 2. divízie v Banskej Bystrici. Medzi jeho prvé opatrenia patrilo potvrdenie existujúcich zásad súčinnosti s jednotkami GO „Rzeszów“, ako aj zdôraznenie zákazu „zbytočného“ prekračovania hranice čs. vojakmi. Upozornil, že títo často „*Pri styku s vojenskými orgánmi poľskými chovajú sa nediskrétno a prezrádzajú týmto vojenské tajomstvá, ktoré musia zostať utajené každej cudzej, trebárs i priateľskej brannej moci.*“ Za „vojenské tajomstvá“ považoval správy „*a/ ...o umiestnení a pohyboch vlastných jednotiek, pokiaľ ne ide o nutnú taktickú spoluprácu, b/ ...o výsledkoch akcií vlastných jednotiek, t. j. o počtoch padlých a ranených vlastných a o počte zajatých nepriateľ. príslušníkov a pod.*“⁷⁶

Dňom 31. októbra 1946 bola GO „Rzeszów“ zrušená a z jej jednotiek vznikli tri menšie operačné skupiny. Každá dostala za úlohu prenasledovať a likvidovať konkrétnu formáciu UPA.⁷⁷ Ich spolupráca s jednotkami skupiny „Teplíce“ sa obmedzila na občasnú výmenu informácií určenými hliadkami na dohovorených styčných bodoch. Na začiatku decembra 1946 veliteľ skupiny „Teplíce“ nariadenie o vysielaní hliadok na styčné body zrušil.⁷⁸ Súčinnosť medzi československými a poľskými jednotkami nasadenými proti banderovcom sa na niekoľko mesiacov obmedzila na minimum.

Relatívne pokojnú atmosféru, ktorá vznikla na severovýchodnom Slovensku, v nasledujúcom období rušili len málopočetné skupinky UPA, ktoré prechodmi cez hranicu unikali pred poľskými bezpečnostnými silami a následne sa vracali späť do Poľska. Podobne cez hranicu prechádzali aj poľské jednotky ohrozované banderovcami. Ako príklad možno uviesť prechod 103 poľských vojakov z Łupków do Medzilaboriec 26. marca 1947.⁷⁹ Za zabezpečenie hranice v tomto čase zodpovedalo veliteľstvo 10. divízie, ktoré malo v operačnej podriadenosti aj časť jednotiek 4. divízie. Ťažisko úloh ZPÚ naďalej plnila skupina „Teplíce“ v postavení medzi Čeremchou a hranicami so ZSSR. Smerom od Duklianskeho priesmyku na západ na ňu nadväzovali postavenia skupín „Jakub“ (VS Bardejov) a „Jozef“ (VS Podolíneč). Na jar 1947, keď sa aktivita UPA v Poľsku začala opäť zvyšovať, veliteľstvo 4. oblasti posilnilo ZPÚ na východnom Slovensku ďalšími jednotkami. V tyle „prvosledových“ skupín vznikol kordón stálych posádok, ktoré mali zabrániť eventuálnemu preniknutiu oddielov UPA do vnútrozemia.

Na rok 1947 poľská vláda „naplánovala“ uskutočnenie operácie, cieľom ktorej bolo celkové vysídlenie ukrajinského obyvateľstva z juhovýchodných oblastí na teritórium západného a severného Poľska a súčasne konečná likvidácia hnutia OUN a jej ozbrojenej časti, tzn. UPA, v krajine. Plán operácie s názvom „Wisła“ (pôvodne bol navrhovaný názov „Wschód“ – „Východ“) v marci toho roka schválilo Politické byro ÚV Poľskej robotníckej strany (Poľska Partia Robotnicza – PPR) a poľská vláda. Na uskutočnenie operácie, ktorá

⁷⁶ VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 71, inv. č. 323, č. 976/46.

⁷⁷ Bližšie *Grupa Operacyjna Rzeszów*, ref. 57.

⁷⁸ VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 71, inv. č. 323, č. 8020/Taj. 1. oddel. 46.

⁷⁹ FRIEDL, ref. 15, s. 307.

Poznámka: Po reorganizácii WOP vo februári 1947 stráženie poľsko-slovenskej hranice vykonávali dva oddiely – 8. oddiel WOP „Rzeszowski“ a 9. oddiel „Kraowski“. DOMINICZAK, ref. 16.

mala byť koordinovaná so Sovietskym zväzom a ČSR⁸⁰, bola sformovaná GO „Wisła“. V priebehu mesiaca sa v nej sústredilo viac ako 20 000 príslušníkov vojska a iných ozbrojených zložiek.⁸¹ Za veliteľa skupiny bol vymenovaný zástupca náčelníka generálneho štábu WP brig. gen. Stefan Mossor. Operácia, časovo plánovaná na štyri týždne, mala prebehnúť v dvoch etapách. Pre prvú etapu boli predpokladané akcie v operačných zónach „R“ a „S“ vymedzených južnou a juhovýchodnou časťou Rzeszowského vojvodstva a niektorými okresmi juhovýchodnej časti Lublinského vojvodstva. Sídлом veliteľstva GO „Wisła“ v tejto etape mal byť Sanok. V druhej etape operácie sa počítalo s prenesením hlavných akcií proti UPA a ukrajinskému obyvateľstvu do južných oblastí Lublinského vojvodstva (zóny L“ – Lublin a „G“ – Gorlice).

Už v čase prípravy operácie „Wisła“, ale najmä po jej začatí 28. apríla 1947, došlo nielen k obnoveniu, ale aj podstatnému rozšíreniu čs.-poľskej operačnej súčinnosti v akciách proti UPA, ktorým bol v tomto čase navyše oficiálne priznaný charakter spojeneckej spolupráce ČSR, Poľska a Sovietskeho zväzu. Prispelo k tomu najmä podpísanie čs.-poľskej spojeneckej zmluvy 10. marca 1947, čím bol v podstate splnený jeden z hlavných cieľov sovietskej politiky v strednej Európe. Trojuholník „priateľských“ krajín, podopretý dvojstrannými spojeneckými väzbami, vytváral rámec spoločného postupu proti akýmkoľvek vonkajším silám ohrozujúcich ich bezpečnosť. A činnosť banderovcov predstavovala, aj keď z rôznych uhlov pohľadu a vo väčšom alebo menšom meradle, bezpečnostnú hrozbu vo všetkých troch štátoch. V tomto zmysle hodnotil význam čs.-poľskej zmluvy aj veliteľ skupiny „Teplice“ plk. Tlach v koncepte pozdravného listu veliteľovi poľskej 9. pešej divízie: „*Som presvedčený, že táto zmluva bude dobrým pojítkom medzi vojskami poľskými a československými v boji proti spoločnému nepriateľovi, prispeje hodne k vyčisteniu nášho pohraničia od ilegálnych ozbrojených bánd...*“⁸²

Prvé informácie o tom, že sa v juhovýchodnom pohraničí Poľska niečo pripravuje, veliteľstvo „Teplice“ získalo od poľského dôstojníka, ktorý 6. apríla v priestore obce Barwinek nadviazal kontakt s čs. spravodajským orgánom za účelom dohovoru o stretnutí styčných dôstojníkov oboch vojenských zoskupení. Boli zrejme veľmi strohé a chaotické, pretože po termíne spomenutého stretnutia, na ktoré z poľskej strany nikto neprišiel⁸³, sa plk. Tlach 11. apríla obrátil na veliteľstvo 4. oblasti so žiadosťou „*Nakoľko doterajšie snahy o nadviazanie styku s D GO Rzeszów* (išlo zrejme o veliteľstvo 4. brigády KBW, ktorá v Rzeszówe

⁸⁰ DROZD (Koszalin), Roman. *Deportacja Ukraińców na ziemie zachodnie i północne Polski w ramach akcji „Wisła“*. In http://www.iukraina.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=38&Itemid=27

Poznámka: V čase prípravy operácie sa uskutočnilo stretnutie zástupcov veliteľstva GO „Wisła“ s predstaviteľom pohraničných vojsk ZSSR pplk. Dudinom, na ktorom boli prerokované zásady obojstranného zosilnenia ochrany poľsko-sovietskej štátnej hranice. Dohovorené boli tiež podmienky, za ktorých mohli jednotky jednej strany prenasledovať skupiny UPA na území druhej strany. SZCZEŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław. *Droga do nikąd. Działność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów a jej likwidacja w Polsce*. Warszawa : Wojskowy Instytut Historyczny, 1973, s. 450.

⁸¹ Do organizácie GO „Wisła“ patrili štyri divízie pechoty (6., 7., 8. a 9.), divízia zboru vnútornej bezpečnosti (Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego – KBW), tri samostatné pešie pluky, ženijný pluk, automobilový pluk, letecká peruť, oddiely WOP a bezpečnosti (Milicja Obywatelska, Ochotniczą Rezerwa Milicji Obywatelskiej a Państwowy Urząd Repatriacyjny) z rzeszowského vojvodstva a iné jednotky.

⁸² VHA Bratislava, f. Banderovci, šk. 104, inv. č. 7b, c, č. 10081/2. odd. 1947.

⁸³ Tamže, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 75652.

pôsobila od 16. októbra 1946; následne, od 12. 4. 1947, tu bolo umiestnené veliteľstvo novovytvorenej divízie KBW – pozn. J. Š.) *sa nepodarilo cestou velit. „Teplice“ uskutočniť, bolo by vhodné, aby sa tak stalo cestou diplomatickou. Toto nadviazanie styku sa javí veľmi nutným v záujme spolupráce oboch armád.*⁸⁴

Istú nervozitu z nejasného vývoja situácie, ktorá je zrejma z tejto žiadosti, nasledujúci deň čiastočne zmenšilo stretnutie členov štábu veliteľstva „Teplice“ s poľskými dôstojníkmi pri lupkovskom tuneli, ktoré pokračovalo v obci Palota.⁸⁵ Zástupcovia poľskej armády informovali čs. dôstojníkov, že v priestore od Barwinku po hranicu so ZSSR, z vnútrozemia smerom k poľsko-slovenskej hranici, jednotky WP, WOP a ďalších zložiek vykonávajú „vyčisťovacie“ akcie proti ozbrojeným oddielom UPA (konkrétne boli spomenuté skupiny „Chrin“, „Stach“ a „Burlak“) a ich základňam medzi civilným obyvateľstvom. Obe strany sa potom dohodli na obnovení pravidelných schôdzok československých a poľských hliadok na styčných bodoch 501 až 504 a na zriadení priameho telefonického spojenia medzi čs. a poľskou strážnicou v priestore lupkovského tunela, kde sa 15. apríla malo uskutočniť aj ďalšie stretnutie zástupcov skupiny „Teplice“ a operačného veliteľstva v Rzeszówe.⁸⁶

K avizovanej schôdzke zrejme nedošlo. Archívne a iné materiály o nej nič nevytvorili. Pravdepodobné prerušenie „miestnych“ aktivít, respektíve foriem čs.-poľskej spolupráce, podľa nášho názoru malo súvis s riešením otázok súčinnosti v centrálnych orgánoch. Poľský minister národnej obrany maršal M. Rola-Żymierski v liste ministrovi národnej obrany ČSR arm. gen. L. Svobodovi zo 14. apríla oficiálne informoval čs. stranu o príprave a cieľoch operácie „Wisła“. Súčasne gen. Svobodu požiadal, aby čs. armáda preventívne uzavrela slovensko-poľskú hranicu od čiary Nowy Sącz – Stará Ľubovňa na východ. Po konzultácii s predsedom vlády K. Gottwaldom a sekretárom poľskej ambasády A. Krajewskim gen. Svoboda listom z 23. apríla oznámil maršalovi Rola-Żymierskemu kladné stanovisko k jeho žiadosti.⁸⁷

Na veliteľské orgány na Slovensku tieto dôležité informácie zrejme prenikali s istým oneskorením. Nasvedčuje tomu priebeh nasledujúcich dvoch stretnutí zástupcov čs. a poľskej armády. Prvé sa uskutočnilo 24. apríla pri obci Palota (išlo o „odloženú“ schôdzku plánovanú na 15. apríla?). Podľa hlásenia veliteľa „Teplice“ základnou požiadavkou Poliakov bola účasť čs. armády na likvidácii „bánd“ UPA, ktorú chce poľská armáda skončiť do dvoch mesiacov. Dôstojníci WP zastávali názor, že „pohraničie slovensko-poľské zo strany ČSR je veľmi slabo obsadené, že nie je strážené a event. náporu UPA že by sa ťažko ubránilo.“ O existujúcich formách spolupráce sa vyjadrili v tom zmysle, že „Spojenie čs.-poľských orgánov je ťažkopádne, zdĺhavé a prakticky nepoužiteľné vzhľadom k manévrovacej rýchlosti UPA jednotiek.“ Mimoriadne zaujímavá bola pritom informácia plk. Tlacha, že „Poliaci sa cítia byť poškodení tým, že oni nastúpili k ofenzívnemu boju proti UPA za účelom ich zničiť a to v čo najkratšej dobe, zatiaľ čo čs. pohraničné jednotky žijú už dlhú

⁸⁴ Tamže.

⁸⁵ Zo štábu skupiny „Teplice“ sa stretnutia zúčastnil prednosta 1. oddelenia špkt. L. Gálik, spravodajský dôstojník npor. O. Briskar a neskôr pravdepodobne aj plk. gšt. V. Ondrášek, z poľskej strany por. Hanuszewski, neznámy podporučík WOP a v obci Palota pplk. Petrowski, veliteľ ženijného vojska 9. pešej divízie v Rzeszówe a pplk. Woluzsinicz, prednosta operačného oddelenia 8. pešej divízie v Sanoku. VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 75664.

⁸⁶ Tamže.

⁸⁷ FRIEDL, ref. 13, s. 307.

dobu kludným mierovým životom. Sú toho názoru, že na zlikvidovaní UPA by ČSR mala mať tú istú účasť ako Poľsko. Aby sa zamedzilo „sťahovaniu UPA následkom poľského tlaku na územie ČSR, prípadne v dôsledku akcií čs. armády proti UPA späť na územie Poľska“, dohodli sa nakoniec obe strany, že predložia „oprávneným veliteľom“ návrhy na: a) vzájomnú výmenu styčných dôstojníkov, b) vytvorenie spoločnej rádiovkej siete, c) vzájomnú výmenu informácií získaných výsluchom zajatcov, d) uskutočnenie akcií čs. armády „rovnobežných“ s akciami poľských jednotiek a e) prípravu následnej schôdzky zástupcov čs. a poľskej armády 26. apríla, ktorej „má sa zúčastniť z čs. strany vysoký dôstojník štábu, z poľskej strany gen. armády alebo viceminister“.⁸⁸

Ako naznačuje hlásenie veliteľa „Teplice“, stretnutie zrejme neprebiehalo v príliš „priateľskej“ atmosfére. Poľská strana na to reagovala tým, že na schôdzku 26. apríla vyslala dôstojníkov s najvyššou hodnosťou major. Za čs. armádu sa stretnutia podľa nariadenia veliteľa 4. oblasti zúčastnili veliteľ 10. divízie brig. gen. E. Perko s veliteľom, náčelníkom štábu a prednostom 5. oddelenia skupiny „Teplice“. Okrem spresnenej požiadavky Poliakov, aby čs. armáda v súvislosti s pripravovanou veľkou operáciou proti UPA dostala za úlohu „uzavrieť hermeticky z našej strany hranice od Čeremchy na východ až po Lupkov v to a od Lupkova na východ mať pripravené silné zálohy“⁸⁹, závery schôdzky v podstate len potvrdili platnosť bodov spoločného návrhu z predchádzajúceho stretnutia. Generál Perko súčasne tlmočil postoj veliteľa 4. oblasti, ktorý tento uviedol aj v hlásení na MNO: „Vo veci styčného dôstojníka, zosilnenia hraníc a spolupráce s poľskou armádou som poľskú stranu poukázal na neskoršiu dobu, pretože som sám nemohol k veci zaujať stanovisko.“⁹⁰

Vyhýbavá odpoveď div. gen. Širicu naznačuje, že velenie oblasti bolo informované len o súhlase MNO so zosilneným zabezpečením hranice. Dokumentuje to aj rozkaz jej veliteľa veliteľovi 10. divízie z 29. apríla: „V priestore, kde sa práve koná akcia, uzavrite vojensky štát. hranicu. V ostatných pasívnych úsekoch štátnu hranicu len strážte.“⁹¹ O riešení s tým spojených otázok spolupráce a operačnej súčinnosti čs. a poľských jednotiek sa archívne materiály v podstate nezmieňujú. Výnimku tvorí osobitný rozkaz brig. gen. Perku z 12. mája, ktorý okrem iného podčiarkuje, že „Staré ustanovenia o prekročení hraníc v prípade stihania bánd, o výmene zajatcov a správ, o koristi, zostávajú v platnosti.“⁹² Stav, kedy čs. velitelia viac-menej len reagovali na vývoj situácie v poľskom pohraničí, trval až do konca mája 1947.

Podľa ukrajinských historikov zástupcovia Československa, Poľska a Sovietskeho zväzu podpísali 6. mája 1947 dohovor o spoločnom boji proti UPA, a to z iniciatívy ZSSR, ktorý „nemajúc možnosť samostatne zlomiť odpor Ukrajincov...bol nútený požiadať o pomoc svojich satelitov“.⁹³ Dohovor sledoval tri hlavné ciele: 1) zabezpečiť úspešné dokončenie operácie „Wisła“, 2) zabrániť opätovným propagandistickým vpádom oddielov UPA na Slovensko a súčasne aj ich prechodu na západ a 3) zničiť hnutie, ktoré nielen spôsobovalo problémy v Poľsku a ZSSR, ale malo mať aj ambície „podnecovať slovenskú opozíciu k vystúpeniu proti federálnej komunistickej vláde“.⁹⁴ Bezprostredne po podpísaní dohovoru,

⁸⁸ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 75782.

⁸⁹ Tamže, č. 75798 Taj. 1947 a č. 75799 Taj 1. odd. 1947.

⁹⁰ Ref. 88.

⁹¹ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 75799.

⁹² Tamže, č. 75994.

⁹³ КОЛЮМИЕЦ, Василь. *Как мир узнал об УПА*. In <http://rep-ua.com/ru/68650.html> – preložil J. Š.

⁹⁴ Tamže – preložil J. Š.

8. mája, sa na ceste medzi obcami Palota a Radoszyce uskutočnilo stretnutie vyšších československých a poľských veliteľov, na ktorom bol spresnený postup čs. jednotiek s ohľadom na predpokladané prechody skupín UPA na slovenské územie pod tlakom poľského vojska a v kontexte s jeho ďalšími plánovanými akciami. Za čs. stranu sa rokovania zúčastnil 2. podnáčelník Hlavného štábu MNO div. gen. Ján Imro, zástupca veliteľa 4. oblasti brig. gen. Heřman a veliteľ 10. divízie brig. gen. Perko. Toto „reprezentatívne“ zloženie čs. delegácie evokuje domnienku, či v rovnakej zostave nebola aj pri podpise uvedeného trojstranného dohovoru.

Základné východisko rokovania tvorila informácia, že poľské ozbrojené sily v dňoch 15. – 25. mája uskutočnia „vyčisťovacie“ akcie proti banderovcom v poľsko-slovenskom pohraničí v priestore od lesného masívu Chryszczata po rieku Poprad. V súvislosti s tým obe strany zdôraznili záujem na prehĺbení spolupráce, a to najmä z hľadiska zlepšenia vzájomnej informovanosti a koordinácie činnosti jednotiek. Prvým konkrétnym opatrením k tomu malo byť vytvorenie „spolahlivého“ rádiového spojenia výmenou rádiostaní aj s obsluhou – poľskej na veliteľstvo skupiny „Teplice“ v Humennom a československej na veliteľstvo vojskového zoskupenia v Sanoku. Dohovorené bolo tiež opätovné zavedenie rozpoznávacích signálov a znamení. Reakciou na informáciu o pripravovanej poľskej akcii, ako aj na správy o zistených a predpokladaných „únikoch“ skupín UPA na územie Slovenska pred tlakom poľských jednotiek, bolo rozhodnutie veliteľa 10. divízie prijaté „s výslovným súhlasom“ gen. Imra o uzavretí štátnej hranice a pohraničných oblastí v obvode teritoriálnej pôsobnosti zväzku. Priestor severovýchodného Slovenska od obce Ulič po Štrbu rozdelil na tri samostatné veliteľské, taktické a hospodárske úseky (v poradí z východu na západ): 1) úsek skupiny „Teplice“, ktorej novým veliteľom sa na začiatku mája stal plk. gšt. Vít Ondrášek, 2) úsek pešieho pluku 20 z Prešova pod velením pplk. pech. O. Wagnera a 3) úsek pešieho pluku 14 z Levoče, ktorému velil plk. pech. J. Noščák. Súčasne nariadil, aby do začatia poľských akcií bol „vyčistený“ priestor Výrava – Medzilaborce – Čertižné, odkiaľ spravodajské orgány hlásili pohyb členov UPA.⁹⁵

V nasledujúcich dňoch si obe strany opäť vymenili styčných dôstojníkov. Čs. styčným dôstojníkom pri veliteľstve GO „Wisła“ v Sanoku sa stal pplk. Josef Zavřel a poľským na veliteľstve skupiny „Teplice“ v Humennom mjr. Orlik. Zvýšila sa aj intenzita stretnutí zástupcov československých a poľských vyšších jednotiek. Už 12. mája sa v Ruskom sedle v Bukovských vrchoch stretli plk. gšt. Ondrášek a plk. gšt. Juliusz Hübner, zástupca veliteľa GO „Wisła“ pre vojská BW a veliteľ východného úseku poľského zoskupenia, v sprievode príslušníkov svojich štábov. Poľskí dôstojníci informovali čs. „kolegov“, že akcie v masíve Chryszczata sa začali už 11. mája, a preto je potrebné dohovorené súčinnostné opatrenia realizovať čo najskôr. Zvýšenie operatívnosti pri výmene informácií o vývoji situácie malo zabezpečiť okamžité umiestnenie rádiostanice malého dosahu v priestore Starina – Ruské.⁹⁶

Ďalšia schôdzka sa uskutočnila 22. mája v poľskom kúpeľnom meste Krynica. Za čs. stranu sa jej zúčastnil zástupca veliteľa 10. divízie plk. gšt. Anton Ciprich, zástupca veliteľa pešieho pluku 20 pplk. Matejka, náčelník štábu tohto útvaru škpt. Samo a príslušník štábu skupiny „Teplice“ škpt. Šelmeč. Poľské zoskupenie vojenských a bezpečnostných síl zastupovali plk. Gonda zo štábu veliteľa Krakovského vojenského okruhu, veliteľ 6. divízie pechoty plk. W. Sienecki, veliteľ 14. pluku pechoty mjr. Tarwid, funkcionári štátnej

⁹⁵ Ref. 91.

⁹⁶ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 75983.

bezpečnosti z Krakowa mjr. Š. Szymański a mjr. Olkowski, ako aj velitelia jednotiek bezpečnostných úradov (Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego) z Krakowa a Nowego Sącza kpt. Wawrinowicz, mjr. Walach a kpt. Dworzakowski. Poliaci čs. dôstojníkov oboznámili s plánom akcie v priestore Muszina – Krynica – Čertižné – sedlo Blechnárka, v ktorom sa malo nachádzať okolo 500 banderovcov. Začiatok akcie bol plánovaný na 24. mája a jej trvanie na dva až štyri dni. V tejto súvislosti žiadali, aby čs. jednotky: 1) uzavreli štátnu hranicu od cesty Bardejov – Krynica smerom na východ po čiaru Blechnárka – obec Stebník, kde je možné očakávať „záchranný“ únik banderovcov, 2) zabezpečili silné hliadkovanie na hraničnej čiare medzi obcami Malý Lipník a Krysnica a 3) vyčistili lesy pohoria Busov v okrese Bardejov, kde sa podľa ich spravodajských orgánov pravdepodobne skrývajú zvyšky niektorých bánd. Okrem toho navrhovali vytvorenie ďalšieho priameho rádiového spojenia, a to rádiostanicou s čs. obsluhou v obci Muszynka a poľskou v Gaboltove. Pplk. Ciprich na žiadosti Poliakov o ústretové akcie čs. jednotiek reagoval negatívne s poukázaním na nedostatok času na ich prípravu a snažil sa dosiahnuť niekoľkodňové odloženie poľskej operácie.⁹⁷ Veliteľ 10. divízie brig. gen. Perko jeho stanovisko podporil. Nariadil, aby uzavretie a zosilnené stráženie hranice v požadovaných úsekoch čs. jednotky vykonávali až od 26. mája, a to pod velením zástupcu veliteľa 4. divízie plk. gšt. K. Brezányho. Súčasne rozhodol o vytvorení piatich samostatných stíhacích oddielov „s osobitnou úlohou v spolupráci s NB zničiť bandy, ktoré prenikli hlbšie na Slovensko“.⁹⁸

Prehľbujúca sa čs.-poľská spolupráca nachádzala konkrétne formy aj v iných oblastiach. Predovšetkým išlo o výmenu informácií spravodajského charakteru a skúseností z bojových akcií a poznatkov o organizácii a taktike skupín UPA. Pre čs. veliteľov boli poľské materiály veľkým prínosom. Osobitný význam v tomto zmysle mala štúdia *Poznatky a skúsenosti z bojov poľských jednotiek s bandami UPA*, ktorú spracoval veliteľ divízie KBW plk. Eugeniusz Kuźmicz.⁹⁹ Podobný materiál *Skúsenosti a poznatky vo vedení boja s banderovcami* vypracoval brig. gen. Perko na základe informácií pplk. Zawřela.¹⁰⁰ Poliaci poskytli čs. orgánom aj kópie dokumentov, ktoré získali v obsadených úkrytoch banderovcov.¹⁰¹ Cenná bola tiež výmena hlásení pozemného a leteckého prieskumu o pohybe skupín UPA.¹⁰²

V dôsledku akcií poľských jednotiek proti formáciám UPA a etnických čistiek sa situácia ukrajinského nacionalistického hnutia v Poľsku stále viac zhoršovala. Jeho vedenie nakoniec rozhodlo činnosť OUN-UPA v krajine ukončiť. Zostávajúce oddiely, respektíve zvyšky rozbitých skupín, dostali na konci mája a začiatku júna pokyn prejsť sčasti na územie Ukrajiny a tu pokračovať v boji a sčasti na územie ČSR a odtiaľ do amerického okupačného pásma v Nemecku. O prechod na Slovensko sa postupne pokúšali členovia sotní (tzn. rôt) „Bir“, „Brodič“, „Smyrnyj“, „Roman“, „Hromenko“ a neskôr aj „Burlaka“.¹⁰³ O smeroch postupu banderovcov velitelia poľských jednotiek vopred informovali čs. veliteľov a spoločne pripravovali protiopatrenia. Väčšinou išlo o vytvorenie tzv. klieští či kotlov na poľskej strane štátnej hranice, pozostávajúcich z uzavretia jej časti čs. jednotkami

⁹⁷ Tamže, č. 76114.

⁹⁸ Tamže, č. 76100.

⁹⁹ Tamže, č. 76400.

¹⁰⁰ Tamže, č. j. 2885/Taj. 1. odd. 1947.

¹⁰¹ Tamže, č. 76017 a 76115.

¹⁰² Tamže, č. 76340.

¹⁰³ Bližšie ŠMIGEL, ref. 8, s. 78-79 a 174-176 a FIALA, Jan. *Zpráva o akci B*. Praha : Vyšehrad 1994, s. 119-124.

a obkľučovacích a úderných akcií poľských síl. Ako príklad možno uviesť spoločnú akciu časti jednotiek skupiny „Teplice“ a jednotiek divízie KBW proti sotni „Brodyč“, ktorá sa uskutočnila v dňoch 8. – 10. júna v priestore Ruského sedla¹⁰⁴, či následne proti sotni „Chromenko“ v priestore Palota – Čertižné.¹⁰⁵ Menej časté boli spoločné československo-poľské „vyčistiťovacie“ akcie proti banderovcom, ktorým sa prienik na Slovensko podaril. Medzi takéto patrila napríklad akcia proti členom sotní „Brodyč“, „Smyrnyj“ a „Roman“ v lesoch na sever od Starej Lubovne v druhej polovici júna. Akcie sa zúčastnil jeden prápor čs. armády (200 vojakov) a dva prápory WP (450 – 500 osôb).¹⁰⁶ Cez tieto opatrenia sa sotniam „Hromenko“ a „Burlaka“ podarilo, aj keď za cenu citeľných strát, prejsť hlbšie do slovenského vnútrozemia a sotni „Hromenko“ aj na Moravu a odtiaľ cez Rakúsko do americkej okupačnej zóny v Nemecku.

Velenie československej, ako aj poľskej armády riešilo v tom čase v podstate rovnaký problém. Týkal sa blížiaceho sa termínu prepustenia vojakov druhého ročníka do zálohy, vrátane príslušníkov jednotiek nasadených proti banderovcom. Hrozilo nebezpečenstvo vážneho početného oslabenia a zníženia bojovej hodnoty vojenských zoskupení na oboch stranách hranice, čo by nepriaznivo ovplyvnilo ďalšie akcie proti UPA.

Vzniknutá situácia sa stala hlavným bodom rokovania brig. gen. Perku s plk. Hübnerom 17. júna na veliteľstve „Teplice“ v Humennom. Ten informoval, že poľská vláda sa rozhodla: 1) „nedemobilizovať“ vojakov druhého ročníka z jednotiek operujúcich proti banderovcom a 2) pokračovať v prenasledovaní a likvidovaní skupín UPA „až do ich úplného zlikvidovania, pretože chce využiť terajší ich demoralizovaný stav, hlad a únavu...Nechce umožniť bandám odpočinok ani možnosť znovu sa organizovať a zachytiť v určitom teréne.“ V súvislosti s plánovaným prepustením čs. vojakov plk. Hübner žiadal „aby naše sily v pohraničí neboli zoslabované v tejto kritickej chvíli a aby ich (rozumej jednotky GO „Wisła“ – pozn. J. Š.) československé jednotky tak intenzívne a aspoň takou silou podporovali ako doteraz. Zdôraznil, že spolupráca ako po stránke spravodajskej, tak i bojovej a tiež po stránke spojovacej je toho času bezvadná a je v záujme oboch štátov, ale teraz už hlavne ČSR, aby kontinuita tejto spolupráca nebola prerušená.“ V kontexte s tým upozornil, že na poľskom území „v hĺbke asi 30 km od hraníc nemajú bandy UPA žiadny predpoklad pre existenciu, pretože tento kraj je vyludnený a v dôsledku toho mohli by sa zachytiť a trvale na zimu usadiť jedine na území ČSR. Tým by Československo malo pred sebou v budúcnosti ten samý problém, ako dnes Poľsko, nehľadiac na to, že by bandy prechádzali na akcie do Poľska súc zásobované z ČSR.“¹⁰⁷

Gen. Perko považoval rozhovor s plk. Hübnerom za taký závažný, že hlásenie o ňom poslal nielen služobným postupom na veliteľstvo 4. oblasti, ale aj priamo na MNO s odôvodnením, že ide o veľmi naliehavú vec „ktorú pravdepodobne voj. útvar 8937 (krycie číslo veliteľstva 4. oblasti – pozn. J. Š.) samostatne riešiť nemôže“. V hlásení upozornil, že „porušením kontinuity terajšej spolupráce s poľskými jednotkami môže sa vytvoriť taká situácia, ktorú v pozdejších dobách, trebárs i len za niekoľko týždňov, budeme môcť prezenčne slúžiacim mužstvom len ťažko riešiť a pri tom vydávame v šach hlavne východné Slovensko lúpežiacim bandám a inému znepokojovaniu obyvateľstva a tiež po stránke politickej môže

¹⁰⁴ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 76201.

¹⁰⁵ Tamže, č. 76227.

¹⁰⁶ Tamže, č. 76331 a ŠMIGEL, ref. 8, s. 79.

¹⁰⁷ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 76285.

*sa vyvolať nepriaznivé ovplyvnenie obyvateľstva a nepriaznivá kritika v zahraničí, hlavne v spojeneckom Poľsku a v ZSSR“.*¹⁰⁸

Na črtajúce sa oslabenie vojenského zoskupenia na východnom Slovensku reagovalo MNO jeho doplnením o príslušníkov niektorých škôl na dôstojníkov v zálohe, inštrukčným práporom MNO, ako aj menšími jednotkami. Vláda ČSR okrem toho rozhodla vyslať do tohto regiónu pohraničný pluk ZNB z českých krajov a nasadenie vojakov 2. ročníka proti UPA predĺžiť do 4. júla. Hlavný štáb MNO súčasne na východné Slovensko poslal plk. gšt. Bohumíra Lomského, ktorý ako predstaviteľ tohto orgánu mal prípravu akcií proti banderovcom kontrolovať a priamo na mieste pomáhať pri odstraňovaní nedostatkov.¹⁰⁹

Spolu s organizačnými opatreniami, ktoré prijímali obe strany, sa ukazovalo nevyhnutné spresniť otázky spolupráce a súčinnosti československých a poľských vojenských jednotiek. Došlo k tomu na stretnutí vyšších čs. a poľských dôstojníkov, ktoré sa uskutočnilo 28. júna 1947 na veliteľstve 10. divízie v Košiciach. Za čs. stranu sa schôdzky zúčastnili brig. gen. Perko, plk. Lomský, plk. gšt. Ondrášek, pplk. gšt. Zavřel a náčelník štábu 10. divízie mjr. del. J. Cisárik a za poľskú stranu brig. gen. Mossor, jeho zástupca pre vnútornú bezpečnosť plk. Grzegorz Korczyński, zástupca pre politické veci a výchovu plk. Bolesław Sidziński, plk. Hübner a náčelník štábu GO „Wisła“ plk. Michał Chiliński.¹¹⁰ Hlavným výsledkom ich rokovania boli „Zásady spolupráce československo-poľských jednotiek v boji proti UPA“, ktoré predstavovali významný posun v ponímaní a organizovaní súčinnosti.

Zásady vychádzali z obojstranného zámeru „Vniesť klud a poriadok v pohraničnom území po oboch stranách čs.-poľských hraníc. Za tým účelom tesnou spoluprácou jednotiek čs.-poľských zničiť úplne organizáciu a bandy UPA.“ Potvrďovali platnosť existujúcich foriem spolupráce pri akciách na vlastnom území, pričom kládli dôraz na spoločné (súhlasné) rozhraničenie úsekov československých a poľských jednotiek. Konkrétnym vyjadrením toho bol dohovor o rozčlenení „záujmového“ priestoru na oboch stranách hranice na tri úseky: 1) poľskému úseku, kde akcie proti banderovcom uskutočňujú jednotky 1. divízie KBW a 8. divízie pechoty pod velením plk. Hübnera, bude zodpovedať úsek skupiny „Teplíce“, 2) oddelenému úseku poľskej 6. divízie pechoty od Czeremchy po obec Izby bude protiláhly úsek zabezpečovaný zosilneným peším plukom 20, ktorému velí pplk. pech. Wagner (VS Prešov) a 3) oproti úseku hlavných síl 6. divízie pechoty (VS Krościenok) v západných častiach okresov Gorlica, Nowy Targ a Nowy Sącz bude čs. úsek, kde operujú jednotky pod velením plk. pech. Noščáka (VS Podolínek) s tým, že oba úseky budú ohraničené na východe obcami Frička – Izby a na západe spojnicou Štrba – Rysy. Spojenie medzi veliteľmi náprotivných úsekov mali zabezpečovať „vymenené“ rádiostanice s obsluhou: československé v Sanoku a Krościenku a poľské v Humennom a Podolínci.

Značnú pozornosť dokument venoval možným akciám jednotiek jednej strany na území druhej strany. Zdôrazňoval, že „Ak by bolo treba proti bandám sústrediť väčšie sily, predvída sa obojstranné použitie špeciálnych úderných jednotiek...po oboch stranách hranice.“ Na území susedného štátu mohli byť jednotky použité: a) pri priamych akciách do hĺbky 10 km a b) na vyžiadanie veliteľa príslušného „spojeneckého“ úseku do hĺbky 30 km. Úderné jednotky sa mali zriaďovať v sile okolo 200 osôb a pre ich použitie boli dohovoréné tieto zásady: 1) po lokalizovaní skupín UPA a na žiadosť veliteľa príslušného úseku jednej strany „úderné jednotky druhej strany... prídu čo najrýchlejšie autami na určené

¹⁰⁸ Tamže.

¹⁰⁹ FIALA, ref. 103, s. 118.

¹¹⁰ VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 34, šk. 4, č. 76395.

miesta a zahája činnosť s úlohou bezprostredného zničenia bánd“, 2) v prípade prekročenia hranice „*prídu dispozične i v podriadenosti pod veliteľa úseku, ktorý akcii velí*“ a budú im pridelení styční dôstojníci, pri nedostatku informácií od „domácej“ strany budú môcť veliteľa jednotiek rozhodovať samostatne a 3) na území susedného štátu môžu jednotky pôsobiť maximálne tri dni, a to s vlastným materiálnym zabezpečením a pri dodržaní zákazu ubytovať sa v miestnych osadách a obciach.

Spresnené boli aj zásady použitia vojenského letectva. Pozorovacie a prieskumné lety lietadiel jednej strany nad územím druhej strany vymedzovala hĺbka 30 km, pričom letecké fotografovanie sa mohlo uskutočňovať len na základe osobitného povolenia. Ostreľovanie a bombardovanie skupín UPA bolo povolené len na vlastnom území.

Mimoriadne dôležitý bol dohovor o spôsobe riadenia, respektíve smerovania akcií proti banderovcom. Československé jednotky mali skupiny UPA, ktoré prenikli na Slovensko, vytláčať k čs.-poľskej hranici a poľské jednotky ich naopak tlačiť od hranice na sever „*za účelom nevypustenia bánd na územie ČSR.*“ Akcie na Slovensku a v Poľsku pritom mali byť „*vykonávané nepretržite a dôrazne, aby bandám nebola poskytnutá možnosť oddychu a aby boli či najskôr zlikvidované*“.¹¹¹

Výsledky košického stretnutia zástupcov čs. a poľskej armády boli nepochybne orientované na spresnenie a aktualizáciu súčinnosti v nadchádzajúcej etape akcií proti banderovcom. Domnievam sa však, že istým spôsobom „legalizovali“ aj spomenuté doterajšie prípady účasti poľských jednotiek na akciách na území Slovenska. Niektorí ukrajinskí historici pritom zvyčajne zdôrazňujú skutočnosť, že k úspešnému prechodu zvyškov sotní UPA z Poľska na Slovensko z veľkej časti prispelo to, že „spojenci“ sa na zásadách spoločného postupu proti nim vedeli dohodnúť až na konci júna 1947.¹¹²

Informácie o tom, ako sa dohovoréné zásady súčinnosti, najmä o vytváraní a činnosti „úderných oddielov“ pre akcie na území susedných štátov realizovali, sú veľmi skromné a pochádzajú zatiaľ výlučne z poľských zdrojov. Podľa poľských historikov mal veliteľ GO „Wisła“ už 29. júna nariadiť veliteľom 6. a 8. divízie pechoty, ako aj veliteľovi 1. divízie KBW, aby v svojich zväzkoch do 1. júla sformovali po jednom údernom prápore v sile okolo 220 osôb. Následne, 4. júla, vymenoval mjr. Henryka Rakowskiego za veliteľa skupiny úderných práporov. Súčasne mal pôsobiť ako styčný dôstojník na štábe veliteľstva „Teplice“ a za poľskú stranu osobne zodpovedať za koordinovanie spoločných akcií. Títo autori tiež tvrdia, že podobné úderné jednotky boli vytvárané v čs. armáde.¹¹³ Archívne materiály československej proveniencie však tieto informácie nepotvrdzujú.

Iný poľský autor naopak pomerne presvedčivo preukazuje, že aj aktívna činnosť poľských jednotiek na Slovensku bola realitou. Opiera sa o archivovaný záznam „šifrogramu“ nemenovaného poľského diplomata v Prahe vládou vo Varšave z 24. júla 1947, v ktorom sa uvádza: „*Hovoril som s Gottwaldom a Svobodou. Československá vláda súhlasí s ponechaním poľských oddielov na československom území až do zlikvidovania bánd v priestore Humenné, pričom im prideli svojich styčných dôstojníkov. Operačné velenie ponecháva Poliakom a prosí len o koordinovanie spoločnej akcie.*“¹¹⁴ Pri porovnaní tohto textu s „košickými“ zásadami súčinnosti nezostáva než súhlasiť s názorom poľského autora, že pôso-

¹¹¹ VÚA – VHA Praha, f. MNO /HŠ 1. oddel.1947, inv. č. 1336, sig. 32-5/2-149.

¹¹² Pozri napr. КОЛЮМИЕЦ, ref. 93.

¹¹³ SZCZEŚNIAK, ref. 80, s. 454-455.

¹¹⁴ Citované podľa HALCZAK, Bohdan. Próby przebicia się oddziałów UPA z Polski przez terytorium Czechosłowacji do Niemiec w 1947 r. In *Acta Historica Neosoliensia*, 9, 2006, s. 160 – preložil J. Š.

benie poľských jednotiek na slovenskom teritóriu išlo za ich rámec. Z kontextu citovanej časti „šifrogramu“ vyplýva, že poľské jednotky sa tu pohybovali v podstate bez akejkoľvek kontroly čs. armády. V čase napísania „šifrogramu“ ešte nemali pridelených čs. styčných dôstojníkov, operačné riadenie ich akcií „mali v rukách“ poľskí velitelia bez povinnosti informovať československých a nebolo dodržiavané ani dohovorené časové ohraničenie trvania akcií.

Lokalizovať priestory, kde poľské úderné prápory pôsobili, je bez relevantnej výpovednej hodnoty archívnych materiálov problematické. Čiastočne nám to umožňuje charakter „protibanderovských“ opatrení a ich „miestopis“ v období, keď spomínaný „šifrogram“ vznikol. V historickej literatúre je všeobecne uznávaný názor, že preniknutím skupín UPA do tyla čs. zabezpečovacích jednotiek strácala obrana hranice na význame. Slovensko-poľské pohraničie sa stalo vedľajším priestorom akcií, ktorých ťažisko sa prenieslo do vnútrozemia. V dôsledku tohto poznania velenie 10. divízie uskutočnilo novú reorganizáciu jednotiek na východnom Slovensku. Skupinu „Teplice“, ktorej novým veliteľom sa stal veliteľ 2. divízie brig. gen. Július Nosko (VS Banská Bystrica), dňom 13. júla vyčlenilo z plnenia úloh ZPÚ, posilnilo ďalšími jednotkami a premenilo v samostatnú stíhaciu skupinu bez územného obmedzenia činnosti. Jej činnosť sa zo začiatku sústredila na prenasledovanie zvyškov sotne „Hromenko“ a neskôr „Burlaka“. Zo známeho časového sledu prenikania banderovcov cez čs. -poľskú hranicu a ich pohybu územím Slovenska, respektíve akcií čs. jednotiek proti nim¹¹⁵, je možné usudzovať, že činnosť spomenutých poľských oddielov prebiehala v lesných masívoch okresov Medzilaborce, Humenné a Snina. V prvej polovici júla sa tu pravdepodobne podieľali na stíhaní sotne „Hromenko“ a následne sotne „Burlaka“ a zvyškov iných sotní.

Dňom 31. júla 1947 sa operácia „Wisła“ skončila a tým istým dňom gen. Mossor rozpustil GO „Wisła“. Rozkazom poľského MNO zo 17. júla bol riadením „vyčisťovacích“ akcií proti zvyškom skupín UPA v poľsko-slovenskom pohraničí poverený veliteľ Krakovského vojenského okruhu div. gen. Mikołaj Prus-Więckowski. Proti banderovcom nasadil 9. divíziu pechoty (VS Rzeszów), brigádu (tri prápory dislokované v Sanoku a jeden v obci Komańcza), samostatný oddiel (Nowy Sącz) a tzv. operačný prápor (Dobczyce) KBW a dva obrnené vlaky. Veliteľstvo celého zoskupenia bolo v Rzeszówe, s čím súviselo aj označenie skupiny Graniczna Ochrona (GO) „Rzeszów“. Do operačnej podriadenosti tohto veliteľstva zaradená brigáda KBW sa označovala ako operačná podskupina „Sanok“.¹¹⁶

Veliteľstvo novovytvorenej skupiny GO „Rzeszów“ pokračovalo, aj keď zo začiatku v značne obmedzenom rozsahu, v organizovaní súčinnosti s veliteľstvom skupiny „Teplice“. Spojenie medzi skupinami z čs. strany zabezpečoval škpt. L. Zadźora z veliteľstva 10. divízie, ktorý bol vyslaný ako styčný dôstojník do Rzeszówa. Systém prenášania informácií však nebol príliš pružný. Poľská strana styčného dôstojníka neurčila a správy a požiadavky na spoluprácu s jednotkami GO „Rzeszów“ sa od skupiny „Teplice“ najskôr posielali na veliteľstvo 4. oblasti, ktoré rozhodovalo o ich telegrafickom odoslaní škpt. Zadźorovi.¹¹⁷

Je pravdepodobné, že v tomto období poľské jednotky pokračovali v aktívnej činnosti na slovenskom území. Naznačujú to, okrem iného, správy orgánov Národnej bezpečnosti z okresov Medzilaborce a Humenné. Uvádzajú prípady, keď aj do obcí vstupovali skupiny ozbrojených osôb v poľských vojenských rovnošatách. Došlo k tomu napríklad 8. augusta

¹¹⁵ Pozri ŠMIGEL, ref. 8, s. 176-187 a FIALA, ref. 103, s. 119-125 a 130-156.

¹¹⁶ SZCZEŚNIAK, ref. 80, s. 465 - 466.

¹¹⁷ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 5, inv. č. 34, č. 77075.

v obci Palota alebo 20. augusta v obci Čabalovce, kde sa mali údajní poľskí vojaci dokonca dopustiť lúpeží. Okresné veliteľstvo NB v Humennom na margo tohto prípadu upozorňovalo, že „*Ide o dôvodné podozrenie, že znova ide o riadnu Poľskú armádu, ktorá na úkor členov UPA sama v československom pohraničí začína lúpiť.*“ Navrhovalo „*aby sa poľským vojskám zakázal vstup na územie ČSR, lebo oni tohoto práva zneužívajú, najmä keď zistia, že v okolí nie je členov NB alebo vojska.*“¹¹⁸

Otázkami spolupráce československých a poľských jednotiek, ako aj pôsobenia poľských vojakov na východnom Slovensku, sa zaoberali stretnutia zástupcov skupiny GO „Rzeszów“, skupiny „Teplice“ a čs. vojenských a bezpečnostných formácií v Zwardoni, ktoré sa uskutočnili 22. augusta v Zwardoni a Medzilaborciach. Schôdzky v Zwardoni sa za čs. stranu zúčastnil nový náčelník štábu skupiny „Teplice“ mjr. Jan Konečný s prednostom 2. oddelenia štábu škpt. Karolom Schwarzom a škpt. Zadžorom a za poľskú stranu príslušníci veliteľstva skupiny GO „Rzeszów“ plk. Hyliński, mjr. Szimański, mjr. Horowitz a kpt. Kuris. V Medzilaborciach boli na stretnutí prítomní: z čs. jednotiek v ZPÚ veliteľ, náčelník štábu a prednosta 5. oddelenia úseku „Jakub“ (VS Prešov), veliteľ úseku „Pavol“ (VS Humenné), zástupca Národnej bezpečnosti škpt. Braun a za veliteľstvo 10. divízie mjr. gšt. Boublik, mjr. del. Mandát a por. pech. Martinák, z poľskej strany veliteľ podskupiny „Sanok“ pplk. Koniski s príslušníkmi svojho štábu a veliteľmi práporov.

Stretnutia mali v podstate rovnaký priebeh. Obe strany si vymenili aktuálne informácie o činnosti banderovcov v operačných priestoroch československého a poľského zoskupenia, ako aj pripravovaných akciách proti nim. Poľskí dôstojníci vyslovili presvedčenie, že v „ich“ oblastiach už žiadne organizované skupiny UPA neexistujú a že na Slovensko môžu prenikať už len zvyšky. Súčasne odmietli podozrenie, že na čs. území pôsobia poľské jednotky. Pripustili ale, že môže ísť o skupiny dezertérov z WP. V tejto súvislosti sa obe strany dohodli na spoločnej akcii proti nim, ktorá sa mala uskutočniť v dňoch 25. – 28. augusta v priestore Medzilaborce – Palota – Világy (dnes obec Svetlice). Do akcie mali byť zapojené čs. jednotky z úseku „Pavol“ a jednotky podskupiny „Sanok“. Podľa inštrukcií veliteľstva 4. oblasti zástupcovia čs. armády ďalej kládli dôraz na vybudovanie priameho spojenia, a to z dôvodu „*aby bolo možné urýchlene riešiť častejšie neoprávnené prechody poľských jednotiek v poslednej dobe krátkou cestou a identifikovať v zápatí tie skupiny, pravdepodobne tiež poľské neregulárne jednotky dezertérov...ako aj riešiť vzájomné akcie vojenské, prevádzané podľa obojstrannej predchádzajúcej dohody.*“ Bolo dohovoréné zriadiť priamu telefónnu linku a zabezpečiť rádiové spojenie medzi veliteľstvami v Medzilaborciach a Komanczi. V súvislosti s pripravovaným presunom veliteľstva skupiny GO „Rzeszów“ do Krakova, ku ktorému malo dôjsť na konci augusta, bol prijatý návrh, aby sa s týmto veliteľstvom premiestnil aj škpt. Zadžora s čs. rádiostanicou z Rzeszówa. Následne ho vo funkcii styčného dôstojníka mal vystriedať pplk. gšt. Zavřel.¹¹⁹

Dňa 27. augusta vláda ČSR prijala uznesenie, že skupiny UPA, ktoré sa nachádzajú na území štátu, musia byť do 15. novembra 1947 zlikvidované. Zodpovednosťou za splnenie tejto úlohy na Slovensku bol poverený osobne veliteľ 4. oblasti div. gen. Širica. Na základe jeho pokynov sa na začiatku októbra uskutočnila reorganizácia zostavy vojskového zabezpečenia celej dĺžky slovensko-poľskej hranice. Jej „uzatvorením“ v úseku od moravsko-slovenskej zemskej hranice po čiaru Rysy – Štrba bola poverená 4. divízia a v úseku ďalej na východ až k štátnej hranici ZSSR 10. divízia. Velitelia zväzkov súčasne dostali

¹¹⁸ SNA Bratislava, f. PV-bezpečnostný odbor, šk. 3, inv. č. 44, č. 537 dôv. sprav./1947.

¹¹⁹ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 5, inv. č. 34, č. 77270.

za úlohu zabezpečiť, na základe spresnenia výsledkov uvedených stretnutí s Poliakmi 22. augusta a v spolupráci s plk. Zavřelom v Krakowe, vybudovanie telefónnych liniek medzi veliteľstvami čs. a poľských hraničných úsekov na smeroch Trstená – Chyžné, Mníšek nad Popradom a Palota – Komancza.¹²⁰

Spolupráca medzi čs. a poľskými jednotkami v ZPÚ sa opäť stále viac obmedzovala na výmenu spravodajských informácií, aj to nepravidelnú. Spoločné akcie proti zvyškom UPA sa organizovali len výnimočne, zväčša v súvislosti s očakávaným prechodom viacčlennej skupiny banderovcov na Slovensko. Ako príklad možno uviesť akciu jednotiek 10. divízie s poľskými oddielmi 9. divízie pechoty proti zvyškom sotne „Roman“, ktorá sa uskutočnila na začiatku septembra v priestore Stará Ľubovňa – Zborov.¹²¹ V októbri 1947, ako vyplýva z archívnych materiálov, aj takého akcie definitívne skončili. O prechod na Slovensko sa pokúšali už len malé skupiny alebo jednotlivci. Úlohy zosilnenej ochrany hranice pritom dňom 2. októbra od jednotiek 4. a 10. divízie prevzal v plnom rozsahu pluk ZNB „Slovensko“. Do jeho pôsobnosti prešli aj otázky spojenia a súčinnosti s poľskými pohraničnými silami.

Ťažisko operačnej činnosti jednotiek stíhacej skupiny „Teplíce“ bolo v tom čase sústredené na prenasledovanie členov sotne „Burlaka“, ktorým sa podarilo preniknúť cez Nízke Tatry do údolia Váhu a odtiaľ do lesov severnej časti Malej Fatry. Tu sa početne značne oslabená skupina banderovcov rozpadla. Veliteľ „Burlaka“, vlastným menom Volodymyr Ščyhelskyj (Szcygielski), sa spolu s ďalšími štyrmi príslušníkmi svojej skupiny 3. septembra 1947 na samote Jánošíkovo vzdal čs. vojakom.

Vojenské akcie proti banderovcom sa blížili ku koncu. Na základe správy o situácii a dosiahnutých výsledkoch pri likvidovaní skupín UPA vláda ČSR 12. októbra 1947 schválila návrh ministra národnej obrany, aby riadenie ďalších akcií proti banderovcom prevzalo ministerstvo vnútra. Armáda dostala za úlohu „vypomáhať“ asistenčnými oddielmi. Následne, dňom 20. októbra, bola zrušená skupina „Teplíce“ a z veliteľstiev troch vyšších vojenských celkov 4. oblasti, tzn. veliteľstva V. zboru v Trenčíne, veliteľstva 2. brigády v Banskej Bystrici a veliteľstva 10. divízie v Košiciach, vznikli tri samostatné veliteľstvá skupín, ktorých jednotky sa podieľali na „vyčisťovaní“ Slovenska až do polovice novembra 1947.

* * *

V rámci spolupráce československej, sovietskej a poľskej armády proti UPA v rokoch 1945 – 1947 sa čs. jednotky podieľali na likvidovaní jej oddielov predovšetkým týmito formami: 1) vojskovou uzáverou slovensko-ukrajinskej a slovensko-poľskej hranice, ktorá sovietskym a poľským vojenským a bezpečnostným silám umožnila uskutočňovať prihraničné obkľúčovacie akcie, respektíve bola ich súčasťou, 2) vytlačaním skupín UPA, ktoré prenikli na Slovensko, späť do priestorov operačnej činnosti vojsk susedných štátov a 3) prenasledovaním a likvidáciou zvyškov oddielov alebo príslušníkov civilnej siete UPA pokúšajúcich sa prejsť cez slovenské územie do štátov západnej Európy.

Z tohto hľadiska je, podľa nášho názoru, potrebné pozeráť na skutočnosť, čs. jednotky žiadnu väčšiu organickú skupinu UPA priamo „nerozbili“. Nebolo to ich cieľom (aj keď rozkazy vyšších veliteľov často používajú pojmy ako „rozbit“, „zničiť“ alebo „zlikvidovať“), na územia Slovenska sa dostali len zvyšky oddielov UPA zdecimovaných v bojoch so sovietskymi a poľskými vojskami, neumožňovala to taktika „banderovcov“ (vyhýbali

¹²⁰ Tamže, č. 77646.

¹²¹ Tamže, č. 77813.

sa, na rozdiel od ich činnosti na Ukrajine a v Poľsku, priamemu stretnutiu) a priznajme, že s ohľadom na úroveň výcviku a materiálneho zabezpečenia, by to zrejme ani nebolo v ich silách. Navyše, motivácia príslušníkov čs. jednotiek proti banderovcom bola oveľa nižšia ako sovietskych a poľských vojakov, ktorí s nimi často mali osobné „účty“. Informácie o počte banderovcov „zneškodnených“ jednotkami čs. armády a bezpečnosti sa v literatúre uvádzajú len za rok 1947, pričom sa mierne rozchádzajú. Podľa poľských zdrojov v roku 1947 preniklo do Československa, respektíve na Slovensko, okolo 460 príslušníkov UPA. Z tohto počtu malo byť 61 banderovcov zabitých, 41 ranených a 248 zajatých.¹²² Cez slovenské územie údajne prešlo do Maďarska 50 osôb a na Západ 80 osôb (20 do americkej zóny v Nemecku a 40 do Rakúska).¹²³ Podľa iných autorov však skutočný počet členov UPA a civilnej siete OUN, ktorý sa podarilo prejsť cez Slovensko do západných krajín, mal byť podstatne vyšší. Napríklad podľa Šmigela len z troch sotní, tzn. „Hromenko“, „Burlaka“ a „Brodyč“ prešlo do Bavorska asi 120 osôb.¹²⁴

V súvislosti so zajatými banderovcami považujeme za potrebné uviesť niekoľko poznámok. Uviedli sme, že v rámci čs.-sovietskej „spolupráce“ v tejto oblasti platila od začiatku jednoznačná zásada: všetkých banderovcov zajatých čs. jednotkami treba odovzdať orgánom NKVD. Čs.-poľský prístup k danému problému prechádzal istým vývojom. Zhruba do jari 1947 na čs. strane prevažovala otázka počtu zajatých banderovcov, ktorá bola považovaná za vojenské tajomstvo a hovorilo sa väčšinou len o vzájomnej výmene informácií získaných ich výsluchom. V ďalšom období sa už začína riešiť aj výmena zajatcov. V praxi išlo predovšetkým o ich odovzdávanie poľským orgánom.

V danom kontexte je však zaujímavé nariadenie 1. podnáčelníka Hlavného štábu MNO brig. gen. Šimona Drgáča zo 4. júla 1947, ktoré v podstate spochybňuje výsledky čs.-poľských dohôrovorov o výmene zajatých banderovcov. Uvádza sa v ňom, že členov skupín UPA, ktorí sa dobrovoľne prihlásili čs. úradom, ako aj zajatých pri akciách čs. vojenskými jednotkami a oddielmi bezpečnosti, je potrebné „*bezpečne internovat, vyslychat a prozatim nevydavat Polakům ani soudim*“. O ich osude sa malo rozhodnúť až po skončení celej „operácie“.¹²⁵ Je známe, že pre týchto banderovcov bol 7. júla 1947 zriadený zajatecký tábor, a to v Štefánikových kasárňach v Košiciach. Existujúca literatúra uvádza, že zajatých členov UPA napokon čs. orgány „podľa dohody“ v rokoch 1947 – 1948 vydali do Poľska¹²⁶, respektíve konkretizuje, že v prípade Volodymyra Ščyhelského (Burlaka) k tomu došlo 28. júla 1948.¹²⁷ Spresňujúce informácie o tom, aké boli osudy Burlaka a ďalších banderovcov v čs. zajatí, prinášajú ukrajinské zdroje.

Podľa jedného z nich Burlaka po zajatí odviezli do Žiliny, kde sa v prítomnosti gen. Noska stretol s čs. ministrom vnútra (v tom čase to bol Václav Nosek – pozn. J. Š.). Ten mal okrem iného Burlaka požiadať, aby napísal prehlásenie k zostávajúcim členom UPA na území ČSR, v ktorom by ich vyzval k dobrovoľnému prihláseniu sa čs. orgánom. Po ubezpečení ministrom, že členovia UPA budú považovaní za vojnových zajatcov a bude

¹²² Ref. 114, s. 164. Oproti tomu Fiala (ref. 123, s. 218) uvádza, že v druhom polroku 1947 bolo „zneškodnených“ až 350 banderovcov, z toho 61 mŕtvych, 260 zajatcov a 29 sa prihlásilo dobrovoľne. Ref. 123, s. 218.

¹²³ Ref. 114, s. 164.

¹²⁴ ŠMIGEL, ref. 8, s. 192.

¹²⁵ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 4, inv. č. 34, č. 76464.

¹²⁶ Napr. ŠMIGEL, ref. 8, s. 192 a FIALA, ref. 123, s. 218.

¹²⁷ CHŇOUPEK, Bohuš. *Banderovci*. Bratislava : Smena 1989, s. 546.

sa s nimi zaobchádzať podľa medzinárodných dohovorov, ale najmä aj o tom, že zajatci nebudú vydaní do Poľska, Ščyhelskyj takého prehlásenie napísal.¹²⁸ Nasledovalo prechodné uväznenie v Brezne nad Hronom a potom presun do tábora v Košiciach.

V tábore, nad ktorým dohľad vykonávalo 5. oddelenie veliteľstva 10. divízie, boli zajatí banderovci zamestnávaní „bežnou prácou“.¹²⁹ Z uvedeného ukrajinského zdroja vyplýva, že väčšinu z nich tu držali až do leta 1948.¹³⁰ Dôstojníci a vojaci, väčšinou slovenskej národnosti, ktorí banderovcov strážili, sa k nim zo začiatku údajne mali správať pomerne priateľsky a mnohí s nimi aj sympatizovať. Obrat nastal po vzniku monopolu komunistickej moci v ČSR vo februári 1948. Burlaka spolu s niektorými ďalšími členmi UPA previezli do väznice vojenského súdu v Košiciach. Tu sa proti nim začala pripravovať žaloba. V prípade Burlaka mala mať až 50 bodov konkrétnych obvinení, z ktorých najvážnejšie znelo: „*Dobrovoľne vstúpil do vojenskej organizácie UPA, aj keď vedel, že jej cieľom je vytvorenie nezávislého Ukrajinského štátu, ku ktorému by bola pripojená aj východná časť Československa po rieke Poprad.*“¹³¹ Už polovici marca sa však začala spomínať možnosť ich vydania do Poľska alebo ZSSR. Definitívne sa o tom rozhodlo v apríli 1948, keď bolo vyšetrovanie banderovcov, ktorí prenikli do ČSR, zastavené s odôvodnením, že budú vydaní poľským bezpečnostným orgánom. Na sľub, daný Burlakovi, komunistické mocenské orgány zabudli.

J. ŠTAIGL: ZUSAMMENARBEIT ZWISCHEN DEN STREITKRÄFTEN DER ČSR, POLENS UND DER SOWJETUNION IN DER DURCHFÜHRUNG DER SICHERHEITSMASSNAHMEN GEGEN DIE UKRAINISCHE AUFSTÄNDISCHE ARMEE (UPA) IN DER OSTSLOWAKEI 1945 – 1947

Nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs drängten aus Polen und der Ukraine in die Slowakei bewaffnete Truppen der Ukrainischen Aufständischen Armee (UPA), nach ihrem Anführer Stepan Bandera kurz Bandera-Leute genannt, ein. Das Eindringen der Bandera-Leute auf da Gebiet der Slowakei in den Jahren 1945—1946 war vor allem charakteristisch durch die anti-kommunistische Aufklärung und Propaganda. Das Ziel dieser Tätigkeit, die mit der Orientierung der UPA auf das antisowjetische Konzept des aktiven Widerstandes mehrerer Nationen und Völker übereinstimmte, war es, die hiesigen Einwohner mit dem Kampf der ukrainischen Nation gegen die polnische und sowjetische „Okkupation“ und für die Wiederherstellung der staatliche Unabhängigkeit vertraut zu machen. Des Weiteren verfolgte die UPA das Ziel, antibolschewistische Stimmung in den Reihen der Einheimischen zu fördern und antikommunistische Kräfte zu aktivisieren. Die Einfälle der UPA in die Slowakei im Jahre 1947 hingen zusammen mit den gegen die Bandera-Leute gerichteten militärischen Aktionen der polnischen und sowjetischen Streitkräfte und dem anvisierten Ziel der UPA, sich durch das Gebiet der Slowakei nach Westen in die amerikanische Besatzungszone in Deutschland durchzuschlagen. Die Eingriffe der tschechoslowakischen Armee und Sicherheitskräfte gegen die UPA waren motiviert durch den Gesichtspunkt der Staatssicherheit der Tschechoslowakischen Republik, nach und nach kamen zu den Beweggründen dieser Aktionen auch die aus den Bündnisver-

¹²⁸ В'ЯТРОВИЧ, Володимир. *Сотенний „Бурлака“*. Частина третя.

In: http://lib.oun-upa.org.ua/burlaka/part_3.html.

¹²⁹ VHA Bratislava, f. VO-4, šk. 4, inv. Č. 34, č. 76538.

¹³⁰ Túto skutočnosť nepriamym spôsobom potvrdzujú aj materiály čs. proveniencie. Podľa jedného z nich bolo napríklad do 12. februára 1948 poľskej strane odovzdaných len 12 z celkového počtu 53 zajatých členov soťne „Burlaka“. ŠMIGEL, ref. 2, s. 188.

¹³¹ Ref. 114, preložil J. Š.

trägen der ČSR mit der Sowjetunion und Polen resultierenden Verpflichtungen und Aspekte. Bei der Verfolgung und Zerschlagung der Bandera-Verbände und der UPA-Bewegung entstanden somit enge, verzweigte Bindungen, die vor allem in der Koordinierung der Operationen zum Vorschein kamen. In die Sicherheitsmassnahmen der tschechoslowakischen Verbände gegen die UPA auf dem Gebiet der Slowakei waren seit 1945 auch Verbände der Roten Armee direkt eingebunden. Die militärische Zusammenarbeit der Tschechoslowakei mit Polen nahm vor allem seit 1946 zu, was einen direkten Zusammenhang mit der Tätigkeit der Operationsgruppe „Rzeszów“ und der tschechoslowakischen Gruppierung „Ocel“, bzw. „Teplice“, hatte. Zu einer beträchtlichen Erweiterung des operativen Zusammenwirkens der tschechoslowakischen und polnischen Verbände kam es im Jahre 1947, während der Operation unter dem Decknamen „Wisła“. Dazu beigetragen hat auch die Unterzeichnung des Abkommens über den gemeinsamen Kampf gegen die UPA zwischen der Tschechoslowakei, Sowjetunion und Polen am 6. Mai 1947. Außer dem Austausch von Nachrichtendienstinformationen und der Koordinierung gemeinsamer Operationen, vor allem durch die Verbindungsoffiziere bzw. Fernmelde- und Radioverbindung, waren die tschechoslowakischen und polnischen Einheiten dazu berechtigt, selbständige Militäraktionen gegen die UPA auf dem Gebiet des Nachbarstaates durchzuführen. Die von den tschechoslowakischen Organen verhafteten Bandera-Leute wurden nach dem Verhör an die Sowjetunion und an Polen übergeben.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SPRAVODAJSKÁ ČINNOSŤ RUŽOMBERSKEJ SIETE ABWEHRU V SEVERNOM POHRANIČÍ SLOVENSKA PRED NAPADNUTÍM POĽSKA¹

STANISLAV V. CHYTKA

CHYTKA, S. V.: Abwehr in the northern frontier area of Slovakia before the invasion of Poland. *Vojenská história*, 2, 15, 2011, pp. 102-122, Bratislava.

The author set himself a daunting task to disclose a spy network of Abwehr (German military intelligence) established in Slovakia in 1939 during the time of preparation German Wehrmacht. He does not only focus on the analyses of the network structure, its operational methods and performance, but also a genuinely good deal is focused on its personalities of the members.. The author stems mainly from the materials of Security service archives. There are the materials created after wars by an extensive investigation of the contemporary security intelligence. The author realizes all the risks linked to the interpretation of the documents after such a long period. His critical approach to the analyses of the each single source reflects this fact. Anyway he managed to create an interesting and up to now not overly covered material of the topic.

Military History. Slovakia. Spy network of German military intelligence (Abwehr) in Slovakia, 1939.

Pôsobenie Abwehru, tajnej služby tretej ríše, na území Slovenského štátu, respektíve Slovenskej republiky, nebolo – pokiaľ viem – z regionálneho hľadiska spracovávané, i keď bližší pohľad môže ponúknuť zaujímavé skutočnosti. Je samozrejmé, že komplexné spracovanie prakticky nie je možné predpokladať či už s ohľadom na neúplnosť archívov, ktoré zostali v oslobodenom Československu, alebo na ich nedostupnosť v zahraničí a pod., ale aj s ohľadom na autorove obmedzené možnosti archívneho štúdia. Rovnako by sa mohlo zdať ako problematické bezvýhradne spoliehanie sa na rôzne povojnové

---

¹ Stručnou formou bol materiál uvedený in: *Ružomberok*. Monografia mesta. Banská Bystrica : Harmony, 2009, s. 117.

materiály, ako sú napr. spomienky alebo v tomto prípade výpovede zadržaných agentov a spolupracovníkov týchto služieb. (Materiály, z ktorých som čerpal, vznikali prevažne v 50. rokoch uplynulého storočia, teda v čase, ktorý je dnes paušálne a niekedy až prehnane kriticky spochybňovaný.) Napriek tomu však na základe výskumu pomerne bohatých svedectiev a dokumentov dochovaných v štátobezpečnostných archívoch predsa len vzniká istý – aj keď nie úplný alebo dokonca dokonalý – obraz, ktorý snáď aspoň čiastočne dokresľujú portréty niektorých aktérov – pokiaľ sú o nich dostupné informácie – spravodajskej činnosti Nemecka v prípravách vojnového aktu na území spriateleneho (alebo skôr vazalského) štátu. Samozrejme, bol by oveľa bohatší, ak by obsahoval o. i. aj hlásenia, správy, nemecké osobné spisy a pod. z archívov Abwehru, pokiaľ sa vôbec dochovali. Rovnako zaujímavé by mohlo byť porovnať študovanú dokumentáciu s materiálmi slovenského vojenského spravodajstva, prípadne neskoršími materiálmi ÚŠB, ak sa touto problematikou zaoberala.

Súčasťou spravodajského zabezpečenia pripravovanej nemeckej kampane proti Poľsku bolo pokrytie príľahlého pohraničného územia špiónážnou sieťou², vybudovanou na južnom krídle plánovaného ťaženia v celom severnom pohraničí Slovenského štátu. Vyplýva to z vyšetrovacích protokolov a iných materiálov Krajských správ Ministerstva vnútra ČSR v Žiline, Banskej Bystrici, Košiciach, Ostrave, vojenskej kontrarozviedky, Študijného ústavu MV ČSR, Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti, Ústredne Štátnej bezpečnosti po roku 1945, výpovedí zamestnancov Gestapa atď.³, vzniknutých zväčša po oslobodení a v prvej polovici 50. rokov minulého storočia, v menšej miere potom v roku 1960. Na základe materiálov získaných vypočúvaním tak bola rekonštruovaná agentúra nemeckého Abwehru, vojenskej spravodajskej služby riadenej viceadmirálom Canarisom. Jej poslaním bola všestranná ofenzívna spravodajská činnosť – všeobecné správy o situácii v prihraničných oblastiach, postoje obyvateľstva, vojenské prípravy poľskej armády na eventuálny útok z juhu – ale aj prieskum trás pre presuny útočiacich nemeckých vojsk na slovenskom území v smeroch na Poľsko a zaistenie miestnych sprievodcov jednotiek pohraničným terénom k východiskám útoku. Podľa tvrdenia jedného z agentov, Ing. Kolára, agenti dokonca sprostredkúvali príkazy firmám patriacim Nemcom na opravy a spevňovanie určených vedľajších ciest v oblasti Vysokých Tatier a krátko pred útokom – teda v situácii, keď ich činnosť bola legalizovaná aj zapojením Slovenskej republiky do vojnových akcií proti Poľsku – sprevádzali k hranici nemeckých dôstojníkov a podľa máp ich oboznamovali s terénom. V študovaných materiáloch však nie je ani zmienka o tom, že by táto sieť bola akokoľvek zapojená do iných ako tu uvedených aktivít, ako bola príprava diverznej činnosti, a to ani v najzápadnejšej časti, zasahujúcej do ochrannej zóny. Ak boli jej agenti po útoku na Poľsko zapojení do takýchto činností, bolo to po rozpustení tejto siete bezprostredne po 1. septembri 1939.

Napriek skutočnosti, že Abwehr samotný nemal veľkú tradíciu (vznikol v roku 1935, bezprostredne však nadväzoval na kvalitnú tradíciu nemeckej výzvednej služby), darilo sa mu úspešne – predovšetkým s využitím silnej nemeckej menšiny – infiltrovať Česko-

² Pre ujednotenie kategorizácie, ktorá sa v jednotlivých spisoch odlišuje, bude pojem *riadiaci agent* znamenať kmeňového príslušníka a súčasne člena ružomberskej skupiny Abwehru, *rezident* kmeňového príslušníka Abwehru alebo agenta dlhodobu spravodajsky pôsobiaceho na Slovensku podľa inštrukcií Abwehru, *agent* získaného spolupracovníka priamo napojeného na skupinu riadiacich agentov, *spolupracovník* osobu získanú agentom a spolupracujúcu iba s ním, *informátor* osobu spravidla neúmyselne spolupracujúcu na získavaní informácií Abwehrom.

³ Archiv bezpečnostných složek Ministerstva vnitra ČR Praha (ďalej ABS).

Slovenskú republiku, možno aj s úlohami proti Poľsku. Pomerne krátko po rozbití Česko-Slovenska v súlade s pripravovaným útokom aktivoval svojich rezidentov na Slovensku, pričom na zabezpečenie tejto úlohy vysielal aj ďalších riadiacich agentov – je možné, že aj s istou benevolenciou slovenskej vlády ako reakciou na predchádzajúci poľský spravodajský záujem o slovenské územie⁴ a následné zabratie niektorých pohraničných obcí, ale aj na základe existencie, respektíve podpísania Ochranej zmluvy, i keď spravodajská činnosť sa v nej nespomínala. (V priamej nadväznosti na túto úlohu sa orientoval aj na výrazné rozširovanie radov agentov, spolupracovníkov a informátorov.) Ak však na začiatku činnosti siete takáto benevolencia existovala, nebola asi taká obsiahla, aby Abwehr mohol operovať zo slovenského územia s plným vedomím slovenskej vlády – aspoň nie do 23. mája 1939, keď viceadmirál Canaris prerokoval so slovenským ministrom národnej obrany gen. Čatlošom spravodajské pôsobenie proti Poľsku a pred májovým príchodom Nemeckej vojenskej komisie na Slovensko.⁵ Ostatne – aj polooficiálne pôsobenie nemeckej spravodajskej organizácie na južnom poľskom krídle v čase, keď sa poľská vláda intenzívne usilovala o normalizáciu vzťahov s Nemeckom, by mohlo byť signálom, ktorý si Nemecko nemohlo dovoliť vyslať (a jej oficiálne pôsobenie v rámci Nemeckej vojenskej misie pri slovenskom MNO ešte nebolo na poradí dňa). Na druhej strane však treba zvažovať aj skutočnosť, že najmenej v jednom prípade sa v organizovaní spravodajskej činnosti (alebo špionáže...) vyskytujú aj slovenskí dôstojníci – možno spravodajcovia – nielen ako priami aktéri, ale (možno ešte iba polooficiálne pred schôdzkou Čatloš – Canaris, keďže nepoznáme termín vstupu týchto dôstojníkov na scénu) ako sprostredkovatelia kontaktu Nemcov s príslušníkom ozbrojenej zločky. Nemusi to, samozrejme, byť až také prekvapujúce, ak vychádzame zo skutočnosti, že spravodajské služby často dodržiavali vlastnú politickú líniu, ktorá sa nemusela dokonale zhodovať s oficiálnou politikou, prípadne mali aj v tomto prípade neoficiálne požehnanie výkonnej moci.

Na jar roku 1939 – pravdepodobne v priebehu apríla – sa začala aktivovať na severnom Slovensku skupina rezidentov a agentov Abwehru, ktorá sa dostala pod bezprostredné velenie riadiacich agentov vyslaných generálnym komandom⁶ VIII Abwehrstelle Breslau (dnes Wrocław) s úlohou vybudovať špionážnu sieť. Úroveň jednotlivých osôb, zapojených do tejto siete, bola veľmi nerovná, čo však nebránilo dosahovaniu aspoň dostatočných výsledkov, i keď na skutočné zhodnotenie by sme potrebovali poznať materiály Abwehru (a, samozrejme, aj poľské jednak kontrašpionážne, jednak mobilizačné a nástupné). Bez možnosti či už súhrnného alebo aspoň čiastkového pohľadu na výsledky niekoľkomesačnej intenzívnej činnosti tejto siete, a, predovšetkým, bez možnosti zhodnotiť ich na základe názorov alebo posudkov veliteľov útočiacich jednotiek Wehrmachtu, sa asi nedá toto pôsobenie opísať iným spôsobom, než ako mozaika získavania a poverovania úlohami jednotlivých agentov či skupín spolupracovníkov a viac alebo menej informácií o ich konkrétnom nasadení. Ale aj z toho sa dá usúdiť, ako Abwehr pracoval, s akými predpokladmi rátať a ako zamieroval svoju činnosť, zvlášť, keď je pravdou, že sa pri budovaní siete evidentne prihliadalo na získavanie príslušníkov ozbrojených síl. Istý význam, samozrejme, má aj

⁴ DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko*, Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV. 1991, s. 211

⁵ BAKA, Igor. Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006, s. 17 a n. Cséfalvay, František et al.: *Vojenské dejiny Slovenska*, V. zväzok, 1939 – 1945, b. m., Bratislava : Magnetpress Slovakia 2008, s. 21.

⁶ Tu ponechávam názov pobočiek vojenských okruhov Abwehru v znení, v akom je uvádzaný v protokoloch z vypočúvaní.

interné (aj keď iba sprostredkované niektorými protokolmi o vypočúvaní) hodnotenie výkonnosti niektorých agentov samotným Abwehrom, prípadne armádou. Za centrum ofenzívneho spravodajského pôsobenia proti južnému krídlu poľskej armády si Abwehr zvolil Ružomberok. Domnievam sa, že voľbu miesta mohol ovplyvniť významný nacistu Dr. Ludvík Niedoba (neskôr, počas vojny proti ZSSR, si nechal zmeniť meno na Niedauer) zo Žiliny. Ako vedúci krajský funkcionár Deutsche Partei, oblastný veliteľ Freiwillige Schutzstaffel a niekoľkoročný významný rezident nemeckej špionážnej služby⁷, ktorý mal navyše v Ružomberku dôležité osobné, politické a určite aj spravodajské kontakty na – O. Lietzowa, Ing. Hochbergera a Ing. E. Trautenbergu – nesporne vedel, kde sa s požiadavkou Abwehru obrátiť. Nepovažujem za vylúčené, že sa voľbe miesta a kontaktov venoval (vzhľadom na termín jeho príchodu do Žiliny) už pred vznikom Slovenského štátu, prípadne bezprostredne po vyhlásení samostatnosti.

Dr. Ludvík Niedoba, narodený v roku 1902, pochádzal z Návsi pri Jablunkove z rodiny pekára. V Českom Těšíne absolvoval reálne gymnázium, Vysokú školu ekonomickú (alebo právnickú fakultu – údaje sa líšia) vyštudoval vo Viedni. Ako vypovedal jeho sused z Jablunkova, v Jablunkove po skončení štúdia založil odbočku nemeckej obchodnej a živnostníckej sporiteľne (Handels- und Gewerbekasse), ktorú riadil až do roku 1936 a obohacoval sa podvodmi na jej činnosti. V tom čase často dochádzal do Breslau. Po nástupe Hitlera k moci sa stal jeho zapáleným obdivovateľom a propagátorom, založil v Jablunkove organizáciu *Sudetendeutsche Partei* a neúspešne sa pokúšal zjednotiť všetky miestne nemecké spolky do nacistického *Bund der deutschen Osten*. Do roku 1938 potom pôsobil na Těšínsku. Tam mal vybudovanú spravodajskú sieť, ale po jej odhalení odišiel v novembri do Žiliny, kde sa stal krajským vedúcim *Deutsche Partei*. Oficiálne obchodoval s drevom (predovšetkým s Nemeckom, respektíve s Luftwaffe) a bol predsedom Slovensko-nemeckej spoločnosti, ale v skutočnosti bol vedúcou postavou miestnej ústrednej Abwehru. To by mohlo svedčiť o tom, že činnosť Abwehru sa na severnom Slovensku rozbiehala skôr, ako mohla mať oporu v nemeckej posádke v Žiline alebo v záveroch slovensko-nemeckých rokovaní. Na začiatku nacistickej okupácie Těšínska prešiel zároveň s nemeckou armádou cez Jablunkov a priviedol so sebou zo Žiliny niekoľko desiatok príslušníkov Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel, ktorí v prvých dňoch okupácie vykonávali strážnu službu v Trineckých železnižniciach a na dôležitých komunikáciách. Potvrďuje to aj návrh na udelenie Záslužného kríža II. st. bez mečov z roku 1941, v ktorom sú ale zdôraznené tiež jeho zásluhy na doručovaní dôležitých správ a na prípravách obsadenia Poľska.⁸ Po osamostatnení Slovenska sa angažoval v protižidovskej problematike, určoval osoby na deportáciu a významne sa na tom obohacoval. Ako predstaviteľ DP vstupoval do činnosti policajného riaditeľstva v Žiline a snažil sa ju usmerňovať. Bol v kontakte s Dr. Schusterom. Celkom jednoznačne ho možno považovať ho za rezidenta s rozsiahlymi možnosťami a právomocami. Po príchode Gestapa a Sicherheitsdienstu do Žiliny po vytlačení povstaleckých

⁷ ABS, f. Výpovedi zamestnanců Gestapa a SD, 52 – 75 – 1, záznam z 29. 3. 1954 podľa výpovede rezidenta Abwehru Sniegoňa.

⁸ „Er machte mit einer Grups von FS- und Hlinka-Garde den Vormarsch über Jablunkapas bis Trzynietz mit und sicherte wichtige Bahn- und Industrieanlagen.“... „Auch durch Übermittlung von wichtigen Nachrichten hat sich Dr. Niedoba gross Verdiens erworben... Seine wirklich grossen Verdienste an den Vorbereitungen zur Besetzung Polens und durch seine persönlichen Einsatz beim Vormarsch... Gez. Forster“ (Gramatické chyby sú v odpise) ABS, f. Operatívni svazky – Historický fond, H – 492, „Akce SELB“, Dr. Niedoba (Niedauer) Ludvík, a OB 1285 MV.

jednotiek v roku 1944 s nimi úzko spolupracoval a údajne bol aj vedúcim protižidovského oddelenia a agentom pražského Gestapa. (Veliteľ Aussenstelle, nemeckej spravodajskej ústredne v Žiline SS-Hauptsturmführer Schönemann poznal Dr. Niedobu v septembri 1944 pri plnení úlohy likvidovať britsko-poľskú ofenzívnu spravodajskú sieť na severozápadnom Slovensku. Charakterizoval ho ako osobu „nečistého charakteru a jednania z egoistických dôvodov“. Niedoba sa podľa neho uchádzal o spoluprácu s SD z vlastnej iniciatívy.⁹) Charakterové chyby Niedobu ale nevidel iba on. Už napr. v roku 1943 sa v pravidelných správach odchádzajúcich z Bratislavy na služobňu Sicherheitsdienstu vo Viedni opakujú upozornenia, že neposudzuje informácie objektívne, na základe nepravdivého obvinenia je schopný prívrženca Nemecka označiť za nepriateľa, nie je schopný udržiavať pracovné spojenie s krajským vedením HG, takže jeho riadenie Deutsche Partei vyvoláva negatívne hodnotenia nielen jeho osoby, ale aj celej DP v Žiline („wirft der Verkehr Niedobas mit diesem Kreis ein schlechtes Licht nicht nur seine Person, sondern auch auf die DP in Sillein“). Úrad krajského vedúceho DP vedie povrchno a uprednostňuje osobné výhody, úradný čas chápe veľmi osobitým spôsobom („dass er manchmal nicht einmal zum Mittagessen komm“), necháva si stavať lovecký kaštieľ a vyvoláva tak zlú krv medzi žilinským nemeckým obyvateľstvom. Niekedy medzi marcom a augustom toho roku začal používať ponemenú formu mena, čo vidno z hlásení „Niedoba, teraz Niedauer“.¹⁰

Podľa operatívnych zistení bol po oslobodení zaistený v Ružomberku, ale z neznámych dôvodov nebol súdený a utiekol do Bavorska, kde sa angažoval v *Karpatendeutsche Landsmanschaft*. Podľa tvrdenia navrátilca (agent?) z Nemecka z roku 1955 pracoval pre CIC¹¹. Iný zdroj uviedol, že získal americké občianstvo. Vyhodnotením všetkých údajov o Niedobovi však bolo potvrdené, že síce pracoval ako významný agent Abwehru, ale po vojne sa špiónážnej činnosti nevenoval a nepokúsil sa obnoviť kontakty s agentmi z vojnových čias.¹²

Ružomberok poskytoval takmer ideálne možnosti nenápadného pohybu cudzincov: veľkovýroba textilu a papiera, zlievareň a strojárň a rozsiahle obchodné spojenia privykli obyvateľov mesta a zjavne aj bezpečnostné orgány na ich sústavný pohyb a pobyt v meste, navyše k tomu prispieval i fakt, že mesto bolo križovatkou ciest sever – juh a východ – západ aj významnou železničnou stanicou. To súčasne uľahčovalo aj dostupnosť agentov a spolupracovníkov rozmiestnených postupne po celej dĺžke severnej hranice. Nápadné nebolo ani dlhodobé ubytovanie riadiacich agentov v ružomerských hoteloch Kultúrny dom a Sršeň. O niečo neskôr začalo velenie skupiny využívať aj jeho západné predmestie Rybárpole, kde pre ňu vytvoril potrebné materiálne podmienky pre rádiové spojenie s Nemeckom riaditeľ zlievarne Ing. Eduard Trautenberg. Ten vo svojej riaditeľskej vile na najzápadnejšom okraji textilnej továrne, prakticky úplne mimo obývaný priestor a tiež dostatočne vzdialenej od komunikácií aj prevádzok, ukrýval v podkrovnej miestnosti nemeckého radistu s vysielaczkou a doručoval mu správy.

Ing. Trautenberg bol synom rozvážača chleba (aj keď niekedy uvádzal, že pekárského robotníka). Narodil sa 6. apríla 1902 v Duchcove. Pochádzal zo siedmich detí. Jeden brat mu padol v prvej svetovej vojne, druhý v roku 1945 v Taliansku, tretí zostal nezvestný na bojis-

⁹ ABS, ref. 7, 52 – 78 – 4.

¹⁰ ABS, f. Alexandrijský archív, 144 – 8 - 130.

¹¹ ABS, ref. 8. Zväzok „Akce Selb“ bol uzavretý koncom roka 1958. (Counter Intelligence Corps, vojenská kontrarozviedka USA).

¹² ABS, ref 8, „Akce Selb“, výpoveď Vojtecha Bieringera.

ku druhej svetovej vojny. Štvrtý brat a dve sestry boli v roku 1945 odsunutí do Nemecka. Jeho otec zomrel v roku 1935, matka počas odsunu. Po štyroch triedach gymnázia sa vyučil za zlievača a striedavo pracoval ako zlievač a sklársky zvárač do roku 1921, keď nastúpil na priemyselnú školu, ktorú ukončil v roku 1925. Počas štúdia sa oženil a narodila sa mu dcéra. Uvádzal, že bol až do nástupu členom demokratickej strany (tzn. sociálnej demokracie). Pracoval ako prevádzkový asistent v Žandovských železiarňach a dva roky diaľkovo študoval techniku v Nemecku v Klausthali – pravdepodobne išlo o Clausthal – Zellerfeld v Dolnom Sasku. Neskôr striedal zamestnania v Ústí nad Labem a v Moste. Údajne stratil prácu v českej firme, ktorá nemohla zamestnávať Nemca. Pokúsil sa o vlastné podnikanie, ale rýchlo skrachoval. V roku 1932 si našiel nové miesto vo firme Coburg Trnava, kde pracoval až do roku 1937, keď mu jeho bývalý zamestnávateľ zo Žandovských železiarní ponúkol vedenie pobočného závodu v Ružomberku – Rybárpoli. Tu začal vo februári ako vedúci závodu, v auguste 1937 sa stal prokuristom a vo februári 1939 riaditeľom. Po obsadení českého pohraničia Nemeckom sa železiarne stali súčasťou textilnej továrne. V roku 1942 previedol strojársku výrobu na zbrojnú (delostreleckú) ako samostatný podnik.

Až do zákazu sociálnodemokratickej strany bol podľa jeho tvrdenia jej členom, v apríli 1939 sa stal členom Deutsche Partei a onedlho ho Franz Karmasin menoval za vedúceho miestnej skupiny DP. (Podľa iných – aj vlastných – údajov však bol už v Sudetoch členom spolkov Deutscher Turnverein – telovýchovnej organizácie – v Duchcove, a Nemeckého kultúrneho spolku. V roku 1919 bol odsúdený na 14 dní väzenia za poburovanie – šírenie proklamácie „nemeckých Čechů“. Politicky sa hlásil k nacizmu. Do sociálnej demokracie vstúpil z alibistických dôvodov, keď bol v roku 1937 vojenskými úradmi označený za nemeckého špióna a hrozilo mu zatknutie.) V decembri roku 1943 bol za zásluhy o vybudovanie vojnovnej výroby a ružomerskej organizácie Deutsche Partei navrhnutý na udelenie nemeckého vojnového kríža.¹³ Po obsadení Ružomberka nemeckým vojskom počas SNP bol krátko aj riaditeľom textilky. Nariadenie ríšskeho ministra Speera na presun delostreleckej výroby do Sudet¹⁴ a na jej obnovu už splniť nedokázal. V lete roku 1945 sa ako predseda Deutsche Partei a spolupracovník vyšších nemeckých veliteľov objavil na základe návrhu ONV v Ružomberku na zozname hľadaných kolaborantov a politických zločincov, ktorých stopy smerovali do Čiech a na Moravu.¹⁵ Po dopadnutí bol Okresným ľudovým súdom v Ružomberku odsúdený na 20 rokov väzenia, ktoré odpykával na Jáchymovsku a v Příbrame – aspoň časť trestu vykonával v tábore Vojna, ale v roku 1955 bol prepustený a odsunutý do Nemecka.¹⁶ Nie je vylúčené, že na jeho amnestovanie mala vplyv aj spolupráca so Štátnou bezpečnosťou,¹⁷ pričom nevyklúčujem ani možnosť, že sa celé rozkrytie skupiny mohlo odvíjať práve od Trautenbergovej snahy docieľiť zmiernenie trestu.

Skupinu, vyslanú z Breslau, riadil pražský Nemecký kapitán Ing. Tomschek (krycím me-

¹³ ABS, M - 7 - 15, Trautenberg Eduard – výpis z archivních materiálů (116 - 4 - 5/90).

¹⁴ SLÁDEK, O. Hitlerovské plány na ničení průmyslu v Československu. In Zpravodaj komise pro dějiny závodů v ČSSR, 8, X/1980.

¹⁵ ABS, f. Různé bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945, 215 - 4 - 1.

¹⁶ ABS, ref. 7, 52 - 78 - 3, Vlastný životopis E. Trautenbergga, odpis. Podnikový archiv bývalého Texicomu, a. s., Ružomberok, tzv. Maršálov archiv a f. RTZ 1909 - 1945, 238, 28-4933/1 - Vlastný životopis a Situačná správa (Osud archívu po zániku podniku v rámci tzv. privatizácie nepoznám, veľmi pravdepodobne bol prinajmenšom z veľkej časti zlikvidovaný.)

¹⁷ <http://odboj.jicinso.cz/ar-stb/dok/seznamy/agsit.htm>. Trautenbergov zväzok je vedený pod č. 88-04163 v kategórii TS, krycie meno Eduard. Predčíslenie 88 znamená, že bol vedený priamo v centrále, nie krajskou správou. Podľa informácie badateľne ABS však bol zväzok v roku 1985 skartovaný.

nom JUDr. Schuster), veliteľ skupiny Abwehrdienst – oddelenie C-1, asi 45 – 50-ročný. Tomschek – Schuster, samotný sa veľmi pravdepodobne v Ružomberku dlhodobo nezdržiaval, skôr prichádzal ako šéf oddelenia na časté kontroly. K jeho priamym podriadeným patrili riadiaci agenti, prípadne rezidenti Buby Noglinský (neskôr si údajne zmenil meno na Nogel, Nogl), pochádzajúci z poľských Katovic, asi 32-ročný; Ing. Fritz Böckel z Klagenfurtu v Rakúsku, asi 40-ročný, na Slovensku zamestnaný od roku 1934 ako zástupca berlínskej turistickej kancelárie v Ždiari vo Vysokých Tatrách, kde bol aj lyžiarskym inštruktorom; veľkoobchodník so sklom Knittel z Breslau, ktorý prišiel na Slovensko v júni 1938 s osobným vozidlom aj ako šofér; poddôstojník – rádiotelegrafista, pridelený z Breslau skupine začiatkom mája 1939, ktorý prišiel aj s vysielaczkou a zabezpečoval pravidelné spojenie s GK VIII (v prehľade o zložení skupiny je uvedené meno Schröder, ale je možné, že šlo o chybu v zápise vzhľadom na totožnosť mena s inde uvádzaným riadiacim a kontrolným orgánom z Breslau); sudetský Nemeц Hugo Sedlmayer (alias Seefeld), asi 45-ročný, do príchodu Schusterovej skupiny zamestnaný v Snine (po skončení poľského ťaženia sa údajne stal agentom Sicherheitsdienstu v Prahe); ríšski Nemci manželia Klugovci (asi vo veku 24 a 28 rokov), ktorí prišli s vysielaczkou začiatkom mája 1939 z Breslau pre zabezpečenie náhradného rádiotelegrafického spojenia len pre prípad, ak by rybárpolský rádiotelegrafista nemohol vysielat'. Obidvaja sa onedlho presunuli do Prešova; agent Ing. Gustáv Kolár, 39-ročný, získaný pre spravodajskú skupinu v apríli 1939. (Údajne mal od GK VIII prepožičanú hodnotu nadporučíka a mal aj vystavenú služobnú legitimáciu, i keď na inom mieste výpovede uviedol, že služobná legitimácia mu bola vystavená až 2 – 3 týždne pred začiatkom poľskej kampane a skôr to bolo iba oprávnenie požadovať pomoc od nemeckých vojenských orgánov a bezplatne čerpať pohonné hmoty u všetkých vojenských čerpadiel.) Riadiacim agentom okrem spravodajskej činnosti poskytoval svoj osobný automobil a aj jazdil ako ich šofér. Za priamo riadeného agenta možno reálne považovať aj Ing. Trautenbergu. Okrem fixnej vysielacky mala byť zrejme k dispozícii jedna vysielacka ako „túlavá“, inštalovaná v osobnom automobile, čiže nefixovaná na jedno miesto a pravdepodobne ani na pravidelný čas vysielania.¹⁸ Do času získania a inštalácie vysielacky odovzdával hotové a preložené správy Dr. Schuster do Žiliny Dr. Ludvíkovi Niedobovi, ktorý zabezpečoval ich kuriérnu prepravu do Breslau.¹⁹ Podľa vyjadrenia E. Trautenbergu sa všetci príslušníci skupiny – vrátane Kolára – pohybovali ozbrojení pištoľami.²⁰

Samostatnou spravodajskou jednotkou boli bratia Jegerovci (Jägerovci?), sudetskí Nemci vo veku asi 20 a 25 rokov. Ich hlavným sídlom bol Bardejov. S GK VIII mali vlastné rádiové spojenie, samostatne boli poverovaní úlohami a asi ako výnimka nespádali v žiadnom ohľade pod Schusterovu skupinu. Podľa rekonštrukcie spojenia s ňou pravdepodobne ani pravidelne nespolupracovali, i keď jej podľa nejasných údajov odstupovali niektoré informácie. Ich voľné napojenie na ružomerské centrum zorganizoval samotný Schuster, ktorý sa pravdepodobne istil po viacerých linkách. O takejto možnosti by svedčilo aj osamostatnenie agenta Jána Vrбу, pôvodne napojeného na Jurkuláka, a jeho vybavenie vysielaczkou, podobne ako relatívne samostatná činnosť Jána Kršáka.

Jadro Schusterovej skupiny – riadiaci agenti – pracovalo s rezidentmi, s agentmi často z radov Deutsche Partei a Freiwillige Schutzstaffel, so spolupracovníkmi – pašerákmi na

¹⁸ ABS, ref. 7, 52 – 78 – 3, súhrnné hlásenie KS MV Žilina zo dňa 4.2.1954 – Rekonštrukcia nemeckej vojenskej spravodajskej služby ABWEHRSTELLE - ABWEHRDIENST.

¹⁹ ABS, f. V/MV, V – 4347 MV, Štefánia Mihoková, Výpoved' G. Kolára, nedatovaná.

²⁰ ABS, ref. 7, 52 – 78 – 3, Trautenbergova výpoved' 3. 3. 1953.

poľskej hranici a pod., ale asi najdôležitejšími boli agenti, spolupracovníci a informátori z radov ozbrojených zložiek (armády, žandárstva a finančnej stráže), ktorí okrem znalosti problematiky mali prístup k potrebným informáciám a prípadne aj organizačné možnosti a skúsenosti.

Prvou úlohou skupiny bolo obnoviť spojenie s jednotlivými opornými bodmi, v niektorých prípadoch zmeniť spôsob práce a spojenia, z jednotlivých bodov vybudovať sieť a napojiť ju na nové úlohy, vyplývajúce z príprav vojenského útoku.

V priebehu krátkeho času sa Ružomberok stal centrom siete, pokrývajúcej celé severné pohraničie Slovenska. Najzápadnejší oporný bod, respektíve agentúrne centrum, bol v Čadci, odkiaľ cez Žilinu a Ružomberok siahala sieť oporných bodov do Dolného Kubína, Slanice a Bobrova v námestovskom okrese, do Vitanovej (okres Trstená), Liptovského Mikuláša, Tatranskej Lomnice, Ždiaru a Červeného Kláštora v okrese Vysoké Tatry, Kežmarku, Trebišova, Michaloviec a Sniny. Nie všetci agenti, spolupracovníci a ich spojenia boli počas povojnového vyšetřovania a rekonštruovania celej siete bezo zvyšku vypátraní, no napriek tomu je možné zostaviť celkový pohľad na niekoľkomesačné pôsobenie Abwehru na tomto území, na spôsob získavania agentov a spolupracovníkov, na ich pohnútky a charakteristiky.

K agentom (alebo pravdepodobnejšie k rezidentom) Abwehru z radov ozbrojených síl patrili napríklad škpt. Bedřich Werner (v protokoloch uvádzaný ako Fridrich). Bol to Nemeec pôvodom z Brna vo veku 45 rokov, absolvent gymnázií v Brne, Badene a Štajerskom Hradci s vyučovacím jazykom nemeckým a neskôr s kvalifikačnou skúškou z českého jazyka na reálnom gymnáziu v Levoči. V auguste 1914 bol prezentovaný ako jednoročný dobrovoľník pri p. pl. 4, od konca októbra 1914 mal uvedené „v poli“ bez špecifikácie, potom od 1. apríla 1915 (?) až do zajatia 20. augusta 1917 prevažne v poli na talianskom bojisku ako veliteľ čaty, roty a stíhacieho oddielu, po zranení od 1. januára 1916 ako veliteľ roty a pobočník veliteľa samostatného práporu. V auguste 1919 sa vo Viedni prihlásil do československej armády, aktivovaný bol v polovici decembra 1920. Od apríla 1929 kapitán, od apríla 1936 štábný kapitán. Až do roku 1936, keď bol menovaný za veliteľa roty, bol zaradený ako veliteľ čiat a spojovací dôstojník. Od septembra 1937 bol veliteľom roty horského pešieho pluku 1 v Dolnom Kubíne až do prerušenia služby po Mníchove. Po opätovnom aktivovaní v septembri 1939 posádkový veliteľ v Dolnom Kubíne, od 1. januára 1940 v hodnosti majora. V rokoch 1940 a 1941 veliteľ náhradného práporu a práporu v Ružomberku (v niektorých protokoloch nesprávne uvádzaný ako veliteľ ružomerskej posádky). V júni až auguste 1941 sa zúčastnil východného ťaženia ako veliteľ práporu, po návrate velil výcvikovému práporu v Dolnom Kubíne a od marca 1942 do augusta 1943 bol odvelený k Zaisťovacej divízii ako prednosta osobného oddelenia veliteľstva ZD. K 1. januáru 1943 bol povýšený na podplukovníka. Po návrate zo ZSSR bol daný k dispozícii Vojenskému pracovnému zboru, k 1. januáru 1944 bol preložený do výslužby a súčasne povolán do činnnej služby počas brannej pohotovosti štátu. Definitívne bol prepustený mimo činnú službu 1. septembra 1944. Dostal vyznamenanie Karl Truppen Kreuz v roku 1916, Vojenský záslužný kríž s mečmi 3. tr. a Signum laudis v roku 1917, medailu Za obranu Slovenska v marci 1939 a Za hrdinstvo II. st. v roku 1943²¹. Podľa kvalifikačnej listiny sa teda nestal príslušníkom SS ani SA, ako uviedol dobre informovaný vypočúvaný Kolár do protokolu. Jeho tvrdenie sa ale zhoduje s výpoveďou vdovy po generálovi Pilfouskovi,

²¹ Kvalifikačná listina. Pôvodne bola uložená v Archíve vojenskej evidencie osôb v Trnave, dnešné uloženie nepoznáam.

ktorá po zadržaní v Stříbre v západných Čechách v júli 1945 o. i. vypovedala, že spolu s Pilfouskom vstúpili do SS pplk. Schneider, mjr. Domes a štábni kapitáni Wildner, Kuchta a Werner, ktorí mali absolvovať „SS pancierovú školu v Berlíne“. To viedlo k vyhľadávaniu príslušnej dokumentácie – podľa nej sa skutočne dobrovoľne prihlásil do SS²², takže aj hlásenie stanice NB v Bratislave v septembri 1945 na základe vyhláseného pátrania, že Fridrich Werner sa pohyboval v januári 1945 počas dovolenky v Bratislave v uniforme SS-Oberstleutnanta, bolo podložené.²³

Pre Abwehr mal pracovať už ako československý dôstojník (čo by ho zaraďovalo skôr medzi rezidentov), získaný rezidentom (neskorším ružomerským predstaviteľom DP) Ottom Lietzowom. Pred postupujúcim frontom odišiel s manželkou do Západného Nemecka.

Werner podľa Kolára využíval osobné kontakty z dolnokubínskej posádky, ktoré prirodzene prerušením služby nezankli. Spočiatku zrejme nebol využívaný na iné činnosti ako bezprostredne spravodajské. Až po osvedčení sa bol poverený – už ako samostatný orgán, tzn. rezident – činnosťou v prihraničných okresoch Dolný Kubín, Trstená a Námestovo a budovaním vlastnej skupiny. Werner mal pre spoluprácu získať akéhosi príslušníka finančnej stráže z oblasti Čimhová – Vitanová. Jeho prostredníctvom bolo do získavania informácií z poľskej strany hranice zapojených okolo 20 mužov – s veľkou pravdepodobnosťou pašerákov – ktorí bezprostredne pred útokom na Poľsko prešli pod komando Wehrmacht ako sprievodcovia nemeckých jednotiek terénom Oravy. Prevziať ich mal kapitán Wehrmacht Uhl. (Na ich ochote na spoluprácu sa mohlo podpísať poľské odtrhnutie slovenského územia a jeho emocionálne aj iné dôsledky, ale, prirodzene, aj peniaze.) Je prinajmenšom pravdepodobné, že ich prechody hranice boli aspoň čiastočne kryté spolupracujúcimi príslušníkmi finančnej stráže.

K príslušníkom ozbrojených zložiek získaným na jar 1939 patril aj Jozef Lahuta, narodený v roku 1909. Pochádzal zo Slovenského (vtedy Nemeckého) Pravna. Po skončení vojenskej služby sa z nedostatku iného zamestnania stal v roku 1931 žandárom. Do roku 1938 slúžil na východnom Slovensku, v Čechách, v Bratislave a Piešťanoch. 1. októbra 1938 bol menovaný za veliteľa stanice v Bobrove. Do kontaktu s Abwehrom sa dostal asi v máji 1939, keď ho navštívili G. Kolár, E. Trautenberg a dvaja neznámi – z dostupných údajov plynie reálny predpoklad, že to boli Dr. Schuster a Noglinský. Keďže ich sprevádzali dvaja slovenskí dôstojníci, ktorých považoval za spravodajcov, vychádzal im v ústrety. Zaujímali sa o pomery v pohraničnej oblasti, o pohyby Poliakov, o ich opevňovacie práce, fotografovali, vypytovali sa príslušníkov finančnej stráže, ale nadväzovali kontakt i s poľskými strážnymi. Od Lahutu si vyžiadali register trestov a orientovali sa v ňom na osoby v minulosti skompromitované. „*Keďže ja som tam bol ako veliteľ stanice z titulu mojej funkcie som mal nariadené podávať zprávy rázu zpravodajského...*“, zhromažďoval informácie aj od podriadených aj od občanov, pričom malý pohraničný styk a práce slovenských vlastníkov pôdy na ich pozemkoch na poľskej strane mu situáciu určite uľahčovali. Paralelne s hláseniami nadriadeným odovzdával poznatky aj Nemcom. „*Za uvedenú činnosť som žiadnu úplatu nedostával a vychádzal som z toho, že je to moja povinnosť v smysle rozkazov a nariadení.*“ Počas styku s R. Jurkulákom navyše získal „*pocit, že ten podáva i vymyslené zprávy, ak sa mu nepodarilo splniť vytýčenú úlohu*“.²⁴ Ak akceptujeme jeho stanovisko,

²² ABS, f. Veliteľ SS oddílů v Protektorátě, 107–46–5, Dobrovolníci, oznámenie SS-Ersatzkommanda Slowakei slovenskému MNO zo 16. 11. 1944, že pplk. v. v. Werner vstúpil dňa 15. 11. 1944 do SS.

²³ ABS, ref. 7, f. 52–75–1 a f. Různé bezpečnostní spisy ze Slovenska, S/2–290.

²⁴ ABS, ref. 8, H–488, agenturně pátrací svazek č. 1, Rudolf Jurkulák - „Akce SUK“. Zápis o výpovedi Jozefa Lahutu 24. 2. 1956.

potom je pravdepodobne najsprávnejšie zaradiť ho medzi informátorov bez úmyselného napojenia na Abwehr.

Iným získaným bol príslušník Finančnej stráže Jozef Lauko, ktorý sa vedome stal agentom Abwehru niekedy po 27. novembri 1938, keď došlo k poľskému zabratiu v oblasti Javoriny a jeho služobné miesto sa presunulo do Ždiaru. Možno bol jeho prípad charakteristický pre zapojenie niektorých osôb do špionáže. Uvádzal, že mal veľmi pozitívny vzťah k Slovenskému štátu, ale žiadne iné vážne dôvody na spoluprácu s Nemeckom neuviedol – možno teda predpokladať, že bol pod vplyvom poľskej agresie ako krivdy spáchanej na Slovensku. V Ždiari sa zoznámil so Štefanom Bachledom, od ktorého sa dozvedel o jeho zapojení do Abwehru a o Wolfovi a Schusterovi. Osobne sa zoznámil s Fritzom Böckelom a Kolárom, ktorí ho úkolovali, udržiavali s ním kontakt a preberali od neho poznatky, získané od ľudí prechádzajúcich hranice. Lauko tiež vypovedal, že s nemeckými agentmi bolo v styku viacej príslušníkov, ktorí s ním slúžili (menovite uviedol troch), ale s charakteristikou nimi odovzdávaných informácií nebol bližšie oboznámený. On sám o. i. zabezpečoval Bachledov prechod do Poľska, vraj na základe priepustky (bol aj pri prechode gen. Prchalu do Poľska, pričom videl jeho nemeckú (?) priepustku). Svojej v podstate protištátnej činnosti vtedy neprikladal evidentne takú dôležitosť ako neskôr, keď sa ju po oslobodení usiloval zatajiť a exkulpáciu videl v sľube, že „... *budem triedneho nepriateľa odhalovať na každom kroku a to tak, že každý poznatok o škodlivej činnosti voči nášmu ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu budem ihneď hlásiť bezpečnostným orgánom*“.²⁵

Títo agenti neboli ojedinelí. V spisoch je uvádzaný aj akýsi poručík žandárstva Amer z Ružomberka, policajný úradník z Kežmarku a veliteľ žandárskej stanice v Čadci. V Ždiari s Nemcami spolupracovalo niekoľko Laukových kolegov. Na Orave bol tiež zapojený najmenej jeden príslušník Finančnej stráže, na východnom Slovensku vyšší armádny dôstojník. Možno teda brať ako preukázané, že získávané informácie mali dostatočnú úroveň a možno boli aj odborne filtrované skôr, ako sa dostali do správ pre Breslau.

Dosah na príslušníkov Finančnej stráže mal zaistiť aj nestotožnený pracovník finančného úradu v Liptovskom Mikuláši – údajne prednosta, do kompetencie ktorého patrili. Ten spolupracoval priamo so Schusterom, ktorý ho často navštevoval na pracovisku. Celkom jednoznačne ho možno zaradiť medzi agentov. Identifikovať ho sa vyšetrovateľom nepodarilo. Okrem neho tu bol i ďalší agent, a navyše prepojenie Ružomberka s Liptovským Mikulášom zjednodušoval i fakt, že tam žil Dezider Lietzow (zomrel v roku 1943), brat Ružomberčana Otto Lietzowa, veľkoobchodník s mliekom a majiteľ bryndziarskej fabriky, ktorý zrejme tiež nestál úplne mimo špionáže: v osobnom registri je vedený ako konfident (z hľadiska tejto práce agent) Abwehru. Vzhľadom na priame styky so Schusterom bol najpravdepodobnejšie na úrovni agenta. Spolu s ním je vedená aj jeho manželka.

Otto Lietzow, údajne skrachovaný výrobca motocyklov v Nemecku, bol majiteľom veľkoobchodu s mliekom a mliečnymi výrobkami v Ružomberku. Narodil sa v roku 1901 v Orsenfurte v Nemecku. Bol jedným z najaktívnejších členov Deutsche Partei v ružomberskom okrese, stal sa predsedom jej okresnej organizácie a z toho titulu aj akýmsi patrónom agentov Abwehru. Podľa výpovedí G. Kolára aj E. Trautenbergu patrilo spolu s jeho manželkou Nellou k starým agentom Abwehru – šlo teda o rezidentov – a obidvaja fungovali pri tipovaní a získavaní spoľahlivých spolupracovníkov. Poskytoval svoj byt aj kancelárie na ilegálne schôdzky a pod., spolu s manželkou zabezpečoval osobné kontakty s niektorými spolupracovníkmi skupiny. V jeho priestoroch sa konali aj operatívne porady za účasti kpt.

²⁵ ABS, ref. 7, 52 – 79 - 1, Protokol o výsluchu Jozefa Lauka 19. 3. 1954.

Schrödera z Breslau a predstaviteľa GK II. v Berlíne Karla Wolfa. Počas celého trvania Slovenského štátu až do SNP svoje pronacistické postoje skôr stupňoval. Asi sa príliš neodlišoval od svojich „kolegov“: podľa policajného hlásenia Okresnému úradu v Ružomberku bol v roku 1942 stíhaný pre krádeže a „bezprávnne privlastnenie“. Trestaný nebol, ale boli proti nemu rôzne sťažnosti pre počínanie si v obchodných vzťahoch.²⁶ Po obsadení Ružomberka povstalcami bol – pravdepodobne 1. septembra 1944 – popravený. Manželka Nelli – Kornélia – sa ukrývala v Čechách a zomrela asi v roku 1952.²⁷

Hugo Sedlmayer, ktorému sa taktiež podarilo zmiznúť do Nemecka,²⁸ používal krycie meno Seefeld. Narodil sa v roku 1894 v obci Liptaň – Dívčí Hrad v okrese Bruntál. Ukončil jednoročnú lesnícku školu. Počas prvej svetovej vojny bol prevažne zaradený na opevňovacie práce. Po vojne úradničil na veľkostatku, ale po rade afér so ženami sa v roku 1925 odsťahoval do Stakčína, okres Snina. Tu do roku 1930 prakticoval na veľkostatku, potom nastúpil v poľesi Snina. Začiatkom roku 1935 si v Albrechticiach pri Krnove otvoril obchod s drevom a poľovnícku technickú kanceláriu. Obchod viedol neseriózne, takže v rokoch 1936 – 1937 bol opakovane trestaný pre podvody. V roku 1937 sa rozviedol. Mal dve dcéry a syna, ktorý padol ako nemecký vojak na východnom fronte. Bol od mladosti kovaným Nemcom, a svoje presvedčenie si upevňoval v rôznych nemeckých organizáciách. Až do jej rozpustenia bol členom DNSAP (Deutsche nationalsozialistische arbeiter Partei), po jej rozpustení sa stal členom Henleinovej Sudetendeutsche Partei, z nej bol k 1. decembru 1938 prevedený do NSDAP už ako príslušník 102. standarty SS, do ktorej vstúpil mesiac predtým.

Pred rokom 1939 bol získaný Abwehrom, ale presnejšie údaje nie sú známe. „Z dochovaných materiálov je zjavné, že jeho spolupráca bola pro Abwehr cenným prínosom.“ V skupine JUDr. Schustera v Ružomberku, poverenej ofenzívnym spravodajstvom proti Poľsku, mal dôležité postavenie ako riadiaci agent pre východné Slovensko. Vrátil sa preto do Sniny a pod obchodným krytím rozvinul spravodajskú činnosť. Úlohy, ktoré pre Abwehr riešil, boli v zásade tieto: zistiť stav pozemných komunikácií zo Slovenska do Poľska, získavať všetky dostupné poznatky o rozmiestnení a stave poľských opevnení na slovensko-poľskej hranici, zisťovať rozmiestnenie, stav a výzbroj poľských posádok, zabezpečiť ilegálnu dopravu zbraní pre ukrajinských nacionalistov v Poľsku (splnenie obdobného posolania bolo obsiahnuté aj v návrhu na Niedobovo dekorovanie, čo svedčí o komplexnejšom zapojení časti slovenskej siete Abwehru do širších expanzívnych plánov). Sedlmayer celý komplex úloh rozdeľoval do štruktúry spolupracovníkov, ktorú si na východnom Slovensku zorganizoval. V Snine, Medzilaborciach, Michalovciach (tu získal na spoluprácu príslušníka miestneho vojenského veliteľstva v hodnosti majora, ktorý sa – podľa výpovedi vtedajšieho prednostu spravodajského oddelenia MNO Jána Staneka – onedlho stal veliteľom posádky a neskôr spolupracovníkom majora Krohu z Abwehru v Bratislave), v Humennom, Bardejove, Osadnom a Stropkove sa podarilo identifikovať okolo 15 spolupracovníkov (prítom však bolo u jedného z nich zistené, že iba on samotný mal 16 spolupracovníkov), okrem nich Štefaniu Mihálikovú a bratov Jegerovcov (Jegerovcov, Jägerovcov?). V každom prípade šlo teda o bohato rozvetvenú sieť.

Na získanie spolupracovníkov či agentov sa Sedlmayerovi hodilo aj vydieranie – najme-

²⁶ Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš, f. Okresný úrad Ružomberok, 1943, šk. 87, k č. j. 411 dôv./43.

²⁷ ABS, f. V/MV, V – 4347 MV, Štefania Miháliková.

²⁸ ABS, ref. 7, 52 – 78 – 4, a 10 – 479 A, Hugo Sedlmayer.

nej v jednom známom prípade donútil ženu na spoluprácu hrozbou prezradenia jej nevier manželovi. Spolupracoval tiež s rôznymi funkcionármi – notármi, okresným náčelníkom, obchodníkmi s drevom, ale nie je jasné, nakoľko a či vôbec sa všetci podieľali na špionáži. Niektorých zo spolupracovníkov poskytol počas vpádu do Poľska nemeckému veleniu ako „miestnych znalcov“. (Vzhľadom na rovnaký postup na Orave a Javorine je zjavné, že aj toto bola jedna z proponovaných úloh Schusterovej siete.) Je zaujímavé, že veľa stykov udržiaval so Židmi (mal aj židovskú milenkú) a neskôr niektorým z nich vybavoval prezidentské výnimky. Po skončení poľskej kampane neodíšiel so Schusterovou skupinou do Poľska, ale do Prahy. Tu arizoval židovskú firmu, ale určite sa naďalej venoval spravodajstvu. Vypovedal o tom G. Kolár, podľa ktorého sa ho Sedlmayer pokúšal v lete roku 1942 znova zapojiť do spravodajskej práce. Bol považovaný za osvedčeného pracovníka, podľa hodnotenia Wehrmachtu charakterovo neškodný, skutočný národný socialista, aktivista najlepšieho druhu. Podľa preštudovaných podkladov bolo konštatované jeho dlhodobé úzke napojenie na Gestapo, SD a iné. Pravdepodobne s ich vedomím dodržiaval líniu, ktorá mu umožňovala dokonca pomáhať niektorým prenasledovaným jedincom v protektoráte, takže bol po vojne odsúdený iba na dva roky.²⁹

Ing. Gustáv Kolár sa narodil 27. júla 1910 v Bratislave ako syn neskoršieho plukovníka Československej armády.³⁰ Vyštudoval strojárinu. Pre spoluprácu s Abwehrom bol získaný veľmi banálnym spôsobom krátko pred príchodom špionážnej skupiny do Ružomberka. Vzhľadom na jeho časté striedanie milieniek sa dá predpokladať, že hlavnou pohnútkou mohla byť finančná nákladnosť tejto záľuby, zvlášť keď sa s ňou spájal aj neusporiadaný pracovný život, s čím zjavne súvisel aj neskorší zvyk predstavovať sa ako barón von Kolár. (Podľa materiálu patriaceho k Sedlmayerovi bol ženatý až štyri razy, z toho jedenkrát ako bigamista, čo ale nie je dostatočne podložené.)³¹ K jeho povinnostiam, respektíve „pracovnej náplni“, patrila obsluha agentov a spolupracovníkov – navštevoval ich, zhromažďoval písomné správy, prekladal do nemčiny a odovzdával ich Schusterovi, ktorý ich odstupoval prostredníctvom Trautenbergu na odvysielanie. Odovzdával im aj rozkazy Schustera, ale podľa vlastných údajov nepoznal ich totožnosť, iba krycie mená a adresy. Finančné odmeny im odovzdával Schuster osobne – alebo za nimi chodil s Kolárom, alebo si ich prichádzali preberať od Schustera k Lietzowovi do Ružomberka, ak šlo o agentov či rezidentov získaných ešte počas existencie ČSR – takže Kolár nebol informovaný o ich výške vo vzťahu ku všetkým konkrétnym osobám. Odmeny sa pohybovali od 200,- do 1100,- Sk, ale Schuster sa vraj usiloval, aby Kolár o financovaní vedel čo najmenej. To však nekorešponduje s iným miestom výpovede, kde hovorí o tom, že spracúval aj finančné vyúčtovanie spravodajských výdavkov, aj keď opätovne iba podľa krycích mien. Okrem toho ho Schuster využíval pri cestách k jednotlivým agentom nielen ako vodiča, ale aj ako tlmočníka. Schuster pritom údajne vedel veľmi dobre po česky, ale neželal si, aby o tom agenti vedeli. Podľa Kolárovho tvrdenia došlo v jeho prítomnosti aj k prerokovaniu spolupráce a spojenia Schusterovej a Wolfovej skupiny pod Schusterovým velením. O jeho aktívnom prístupe svedčí aj to, že do špionážnej činnosti zapojil svoju vtedajšiu milenkú (neskoršiu krátkodobú manželku) a záväzok na spoluprácu ako agentky zrejme podpísal aj spolu s ňou.³² E. Trautenberg sa

²⁹ ABS, ref. 28.

³⁰ ABS, ref. 7, 52 - 78 - 3, Osobní rejstřík.

³¹ ABS, ref. 30.

³² ABS, ref. 30, výpoveď Gustáva Kolára 8. 1. 1953 v Ružomberku. Z vyšetrovania nevyplývalo, či bolo podpísanie bežné u všetkých získaných náborom.

o ňom vyjadril jednoznačne: v spravodajskej práci proti Poľsku sa osvedčil, ale „*Jeho osobný charakter je dobrodružstvo, nič nerobiť, bezpracne získať peniaze, ľahko žiť, pričom má rád ženy, ktoré často mení.*“³³ O tom, že sa skutočne dostával nielen do dobrodružných, ale aj do skutočne nebezpečných situácií, vypovedal Š. Bachleda: tvrdil, že na vlastné oči videl Kolárov automobil, poškodený poľskou strelbou počas jeho „vpádu“ z Oravy do Poľska so Schusterom.³⁴

Rezident Rudolf Jurkulák pochádzal z Novoti na Orave. V čase zapojenia sa do činnosti Abwehru mal 29 rokov. Vo veku jedného roka ho otec, baník, zobral do USA. Tu niekoľko rokov navštevoval základnú školu, ktorú potom dokončil na Slovensku. V Dolnom Kubíne sa vyučil za mäsiara. Vojenskú službu absolvoval pri delostreleckom pluku v Lučenci, v rokoch 1930 – 1937 pracoval ako robotník na rôznych miestach Oravy a v rokoch 1937 – 1938 ako kuchár v Eisenerzi v Rakúsku. V roku 1939 sa vrátil na Slovensko do dediny Slanica na Orave a pracoval na stavbe ciest smerujúcich do Poľska. V roku 1940 si z Eisenerzu priviedol snúbenicu, oženil sa a až do roku 1943 striedavo pobýval v Slanici a v Eisenerzu. Od roku 1943 mal lahôdkársky obchod v Hlohovci, odkiaľ odišiel pred príchodom frontu do Eisenerza. Odtiaľ údajne emigroval do USA, kde mal v čase vyšetrovania pracovať ako maliar, čo sa ale v rámci vyšetrovania považovalo za možný manéver na odpútanie pozornosti československých bezpečnostných orgánov. Vzhľadom na skutočnosť, že sa jeho styky s Nemcami neskončili ani po poľskej kampani, existoval predpoklad, že naďalej spolupracoval s nemeckou spravodajskou službou – čo teoreticky mohlo pokračovať aj po vojne. Istou indíciou pritom bola aj skutočnosť, že jeho mladší brat Emil ako pilot – elév Masarykovej leteckej ligy uletel v roku 1934 s odcudzeným lietadlom z Prahy do Nemecka a vrátil sa ako zahraničný gardista až po vzniku Slovenského štátu. V presnejšie neurčenom čase – pravdepodobne už v roku 1936 – získal brata pre spoluprácu s protičeskoslovenským nemeckým spravodajstvom. (Ten sa potom schádzal s nemeckými orgánmi a zrejme aj s bratom pri ilegálnych prechodoch v oblasti Krnova na Morave na nemeckom území. Tu bol v kontakte aj s Dr. Schusterom.) Neskôr mal Emil pôsobiť ako osobný vodič na slovenskom veľvyslanectve vo Viedni, odkiaľ utiekol tesne pred oslobodením do Brazílie.

O špiónážnych aktivitách Rudolfa Jurkuláka proti ČSR nevieme takmer nič, okrem toho, že naverboval niekoľko spolupracovníkov. Jedným z nich bol dvadsaťtriročný Ján Kršák (krycie meno IZIDOR) zo Slanice, získaný v roku 1937. Bol poverovaný úlohami typu správ o letiskách v ČSR a o čs. armáde. Výsledky chodil osobne odovzdávať do Nemecka ilegálne via Krnov. Pritom sa v roku 1938 zoznámil aj so Schusterom. Neskôr ho však Jurkulák napojil i na poľské spravodajstvo, aby pre Poliakov získaval vojenské informácie v rajóne od Žiliny po Košice so zvýšeným záujmom o nemecké presuny. Ďalším bol roľník Ján Vrba zo Slanice, získaný v roku 1938. Absolvoval v Nemecku šifrantský a spojársky výcvik, pracoval a vysielal pod heslom PIOTER, ale údajne (podľa jeho tvrdenia) udržiaval spojenie výlučne s Breslau, pričom – aspoň podľa výsledkov vypočúvania – zjavne nepatrili medzi zvlášť produktívnych agentov. Jurkulák samotný spolupracoval so Schusterom, ktorému odovzdával informácie rovnakou cestou ako Kršák, ktorý postupne začal pracovať viac samostatne ako agent.

Ako spravodajca si – pod krycím menom SUK – R. Jurkulák počínal pomerne kvalifikovane, aspoň podľa toho, čo vieme o špiónáži proti Poľsku. Podľa G. Kolára si Jurkulák vybudoval proti Poľsku vlastnú sieť, prijaté správy osobne preveroval, mimoriadne dôležité

³³ ABS, ref. 7, f. 52 – 78 - 3, Trautenbergova výpoveď 3. 3. 1953.

³⁴ Tamže, Protokol s obvineným Bachledom, 31. 3. 1953.

údaje zisťoval osobne. Za tým účelom nielen posielal svojich ľudí cez hranicu, ale prechádzal do Poľska aj sám. Mal vybudovanú spoľahlivú pašerácku trasu v oblasti Bobrova, ktorá bola vhodná aj pre tento účel. Nesústredoval sa na okrajové informácie, ale zisťoval miesta muničných skladov, prípravu poľných letísk, počty a typy lietadiel, presuny a opevnenia poľských jednotiek v oblasti hraníc. Tam, kde sa nemohol dostať osobne, získaval pomoc miestnych obyvateľov – možno typickým bolo využitie maloletého pasáčka kôz, ktorého „vyškolil“ a nechal zisťovať poľské postavenia v bezprostrednej blízkosti hranice v teréne Babia Gora, do ktorého nemohol sám preniknúť. (Podľa Kolára kládol Berlín mimoriadny dôraz na presné a úplné informácie z tohto priestoru a Jurkulák sa zhostil tejto úlohy dobre.) Získané informácie odovzdával zväčša G. Kolárovi na preklad a odstúpenie. V záujme nemeckých spravodajcov sa venoval aj pašeráctvu. Pokiaľ bol nevyhnutný osobný kontakt s Dr. Schusterom, bola s vedomím jej prednostu využívaná budova pošty v Slanici, ktorá sa asi stala centrom jeho siete spolupracovníkov. Sem niekedy za Jurkulákom prichádzal aj F. Werner. Na druhej strane však Jurkulák nadviazal spoluprácu s poľskou spravodajskou službou pod krycím menom JANČO, za čo bol i s Kršiakom po porážke Poľska aj vyšetrovaný slovenskými orgánmi, ale vďaka amnestii bez postihu.³⁵ Nesporne však – napriek amnestii – v styku s Poliakmi bol, je iba otázne, či nešlo o fingovanú spoluprácu či už podľa požiadaviek Abwehru alebo z úplne pragmatického dôvodu, totiž aby nebolo ohrozené pašovanie sacharínu, fotoaparátov a pod., ktorému sa venoval asi rovnako intenzívne ako spravodajstvu. Nie je však vylúčená ani úplná bezcharakternosť jeho konania, keďže poľským záujmom predhodil prinajmenšom aj jedného zo svojich bývalých spolupracovníkov, agenta Kršáka – ten sa o ňom vyjadril jednoznačne: „*Chcem ešte uviesť, že Jurkulak pracoval pre toho, kto mu viacej zaplatil.*“ Evidentne teda nemal žiaden morálny problém zradiť kohoľvek.

Pritom sa však v spisoch opakovane objavujú vyjadrenia o hodnoteniach Jurkuláka ako najlepšieho agenta Schusterovej skupiny. Zaujímavé je, že bol v Abwehri vedený ako SUK, ale jeden z jeho spolupracovníkov (ibaže evidentne omylom alebo na základe zle pochopených súvislostí) tvrdil, že trvale používal krycie meno ADLER (OROL). To sa však nezlučuje s Kolárovými údajmi, ktorý Jurkuláka poznal, ale o ORLOVI sa menom nezmieňoval, iba ho uvádzal ako Schusterovho spolupracovníka z okolia Ružomberka, ktorý disponoval vlastnou spravodajskou sieťou,³⁶ respektíve pri vypočúvaní po zatknutí Štefánia Mihókovej priamo odlíšil agentov (v skutočnosti rezidentov) SUKA a ORLA, s ktorými bol v osobnom styku pri preberaní správ.³⁷ Do úvahy preto nepripadá možnosť, že po aktivácii rezidenta na činnosť proti Poľsku sa Jurkulákovi zmenilo krycie meno. Rezident OROL podľa všetkého nebol identifikovaný. O jeho činnosti sa vie iba toľko, že bol Nemcami vysoko hodnotený.

Štefánia Mihaliková (v spisoch je uvádzaná alebo pod dievčenským priezviskom Miháliková alebo ako Mihóková, priezviskom jej posledného manžela) sa stala spolupracovníčkou a onedlho agentkou Abwehru vo veku 28 rokov pod vplyvom neskoršieho manžela G. Kolára, ktorý ju so súhlasom Nemcov zasvätil do aktivity. Skupina ju využívala predovšetkým ako „múr“ – počas schôdzok a ciest mala za úlohu pozorovať, či neprebíha sledovanie, prípadne zisťovať, či sa na skupinu alebo jej členov niekto nevypytuje a pod. Poznala nielen riadiacich agentov skupiny vrátane kpt. Schrôdera a Dr. Niedobu, ale aj rad agentov v

³⁵ ABS, OB 321/4, príloha k objektovému zväzku č. 139, Zpráva o činnosti býv. poľské zprav. služby proti ČSR.

³⁶ ABS, ref. 24, H – 488. Pátranie bolo ukončené až v roku 1958.

³⁷ ABS, ref. 19, f. V/MV, V – 4347 MV, Výpoveď G. Kolára 27. 7. 1960.

teréne. Popierala, že bola samostatne poverovaná úlohami Noglinským; Kolárova výpoveď ju síce dostatočne usvedčovala, ale na druhej strane ani on nevedel špecifikovať Noglinského pokyny. (Nepriamo ju usvedčoval aj svedok, ktorému vo výkone trestu v Jáchymove o jej činnosti hovoril E. Trautenberg.³⁸) Vedela aj o vysielateľke, umiestnenej u Trautenberga, a poznala sa aj s radistom.³⁹ Priznala, že poznala aj Knittela z Breslau a Hansa Jägera, o ktorom vedela, že spolupracuje s ružomerskou skupinou, ale nepoznala jeho miesto pôsobenia. (Nie je vylúčené, že to bol jeden z bratov pôsobiacich v Bardejove.) Napriek tomu takmer unikla predchádzajúcemu vyšetrovaniu činnosti Abwehru. Jej problémom sa stalo, že sa nechala opätovne naverbovať na prelome rokov 1944 – 1945: vtedy ju pre povojnovú spoluprácu odporučil Dr. Niedoba nemeckým spravodajským dôstojníkom, ktorí ju nechali vyškoliť v radiotelegrafii a šifrovaní v Trnave a v akejsi dedine (Neuschaldorf?) v okolí Znojma v zabranom českom pohraničí (s Niedobom obnovila styky po príchode do Žiliny). Keďže sa jej meno počas prvého vyšetrovania spomínalo skôr okrajovo, mala pomerne vysokú šancu na to, že nebude nikdy odhalená a stíhaná. 26. júla 1960 ale požiarne kontrola v dome jej otca v Žiline našla neznámu aparatúru, ktorá bola identifikovaná ako krátkovlnná vysielateľka neštandardnej nemeckej výroby z rokov 1938 – 1950, najpravdepodobnejšie však vyrobená – podľa použitých súčiastok – v prvej polovici tohto obdobia („*Jedná sa zrejme o stanicu vyrobenú špeciálne pre agentúrnu prácu v slušne vybavenej dielni.*“), a šifrovaciu dokumentáciu. Obžaloba pôvodne znela na trestný čin vojenskej zrady, ale nakoniec sa vzhľadom na premlčanie obmedzila na trestný čin nedovolenej výroby a držania vysielacej stanice.⁴⁰

Iným významným agentom Schusterovej skupiny bol štyridsaťjedenročný hájnik (a súčasne majiteľ hotela Šport) Štefan Bachleda zo Ždiaru vo Vysokých Tatrách. Mimo svojho zamestnania sa intenzívne venoval pašeráctvu. Od roku 1920 bol dozorcjom zveriny v Ždiari u nájomcu Hohenloheho a od neho prechádzal k ďalším nájomcom, pričom bol sústavne v kontakte s Nemcami. Pašeráctvu sa venoval nepretržite od roku 1923, takže dokonale poznal možnosti ilegálnych prechodov hraníc. Asi v roku 1934 – 1935 sa spoznal s Fritzom Böckelom, ktorý bol (pravdepodobne ako rezident) angažovaný v nemeckej turistike do Vysokých Tatier. Ten potom sústavne ubytovával hostí práve u Bachledu v hoteli. Böckel už vtedy využíval Bachledu ako sprievodcu do Poľska a neskôr začal prechádzať aj sám, čo v roku 1939 viedlo aj k jeho zatknutiu Poliakmi – podarilo sa mu však utiecť. V roku 1939 Bachledu spravodajsky vyškolil: „... ako mám sledovať celkovú situáciu... hlásil každú maličkosť o ktorej sa dozviem medzi obyvateľstvom... veľký dôraz kládol, aby som sa snažil zistiť o situácii v Poľsku, kde sa nachádzajú poľské vojská a podobné... množstvo armády v mestách a ako silno sú obsadené hranice... počet vojsk v Novom Targu, Gronkove, Bialke, Čiernej Hore a v Jurgove. Tento úkol... som splnil. ... Druhý krát ma poslal zase Böckel ... druhým smerom, aby som zistil tiež od miestneho obyvateľstva aká je v Poľsku situácia a akého je zmysľania obyvateľstvo a tiež zistenie vojenských útvarov.“ Evidentne podával vierohodné správy aj o priamom obsadení hranice poľskými jednotkami vrátane pancierových. Odmeny za túto činnosť spočívali jednak v pravidelnom plate, ktorý mu Böckel ako vtedajší nájomca revíru vyplácal, jednak vo finančných a vecných odmenách.

³⁸ Tamže, Výpoveď Š. Horánskeho 9. 9. 1960.

³⁹ Tamže, Výpoveď G. Kolára 27. 7. 1960.

⁴⁰ Tamže, Odborný posudok z 26. 7. 1960, Obžaloba Okresnej prokuratúry v Žiline z 31. 10. 1960, Uznesenie Krajskej prokuratúry v Banskej Bystrici z 31. 10. 1960 o zastavení stíhania, Rozsudok Okresného súdu v Žiline z 22. 11. 1960.

Sústavné prechody hranice narušilo poľské podozrenie, že Bachleda je autorom hákových krížov, ktorými niekto na hranici pomaloval búdky, preto sa neodvážil splniť úlohu získať vojenské informácie aj z Krakova. Začal teda, keďže si už netrúfol prekročiť hranicu, jedným zbierať správy od niekoľkých hájnikov a hostinských, pre ktorých sa pravdepodobne stal aj sprostredkovateľom odmien – aj keď sa bránil, že šlo len o peniaze za pašovaný tovar, jednak siahol aj do „rezerv“ vo vlastnej rodine. Bol informovaný aj o iných osobách, spolupracujúcich v oblasti Javoriny priamo s Böckelom, podrobnosti však nepoznal, aj keď uviedol rad mien. Zdôvodňoval to celkom logicky tým, že aj o jeho práci boli informovaní iba Böckel a Kolár. O kvalite a spoľahlivosti jeho špiónážnej činnosti vypovedá nielen skutočnosť, že potom, ako naňho padlo poľské podozrenie, začal posilať do Poľska svoju dcéru Júliu. Pravdepodobne tiež sprevádzal nemecké jednotky pri prepadaní Poľska (podľa jeho vlastnej výpovedi pancierové) na trase Veľká Franková – Osturňa – Lapszanka. I keď to sám popieral, usvedčoval ho z toho Kolár. Predovšetkým sa ale ukázalo, že naňho a na jeho zásluhy Nemci nezabudli: v roku 1942 dostal od Wolfa pozvanie na návštevu Berlína. Spolu s ním odišiel do kasární v Brandenburgu, kde sa stretol s Böckelom. Či sa stal príslušníkom divízie Brandenburg alebo inej nemeckej jednotky, nebolo dokázané, nakoľko počas vyšetrovania boli k dispozícii iba jeho fotografie v nemeckej uniforme, nasnímané v priestoroch tejto divízie, a sám popieral všetko, čo sa dalo. Pripustil však, že odmietol spoluprácu s poľským spravodajstvom a naopak sprostredkoval kontakt Kolárovi, ktorý o tom informoval Böckela. „*Je pravdou, že som bol pre Nemcov oddaný...*“ Na druhej strane menovite uviedol rad Böckelových kontaktov v oblasti Vysokých Tatier a Kežmarku; síce nemohol (alebo nechcel) potvrdiť ich špiónážnu angažovanosť, avšak uviedol, že Böckel samotný udržiaval aj kontakty na poľskej strane hranice. V januári 1945 bol Bachleda zatknutý príslušníkmi Červenej armády na základe obvinenia z kolaborácie s nacistami. Vypočúvaný bol v československom tábore v Donbase – Jinakove, ale podarilo sa mu zbaviť obvinenia a vrátiť sa v tom istom roku domov.⁴¹ Pritom však bol údajne podľa Böckela veľmi dobrým a spoľahlivým agentom, veľmi dobre využívajúcim dlhodobých skúseností s prechodmi hraníc. V Kolárovej prítomnosti poveroval Böckel Bachledu prieskumom poľných letísk, skladov PHM a muničných skladov, opevnení a výzbroje v pásme od Babieho Gory cez Zakopané po Nový Targ. Úlohu spoľahlivo splnil, ale požiadal o súhlas, aby mohol využívať svojich ľudí, nakoľko sám upadol u Poliakov do podozrenia. Týmto svedectvom a konfrontáciou Bachledu s Kolárom bolo vyvrátené Bachledovo popieranie špiónážnej činnosti. Kolár uviedol aj pomerne vysoké čiastky, ktoré mu boli vyplácané, aj skutočnosť, že špiónážne správy od Bachledu preberal práve on a niekedy mu odovzdával aj úlohy.⁴²

Ak sa vôbec dá na základe neúplných údajov celá špiónážna sieť rekonštruovať aj hierarchicky, bude pravdepodobne jej štruktúra vyzerať približne takto (približne preto, že v protokoloch nie vždy bolo špecifikované, aké boli vnútorné horizontálne alebo vertikálne vzťahy): Nadriadeným celej skupine bol major Wieser v Breslau. Postavenie Dr. Niedobu nie je v tejto štruktúre úplne jasné, možno po iniciovaní alebo praktickom zabezpečení akcie stál stranou. Wieserovi podriadenej skupine na Slovensku velil JUDr. Schuster, ktorému bezprostredne podliehali vyslaní riadiaci agenti alebo pôvodne rezidenti Böckel, Knittel, Sedlmayer, Noglinský, radista, manželia Klugovci a miestni ako Kolár, Trautenberg, manželia Lietzowci. Schuster spolupracoval s Wolfom z Berlína, skupiny ktorá sa mala

⁴¹ ABS, ref. 7, 52 – 78 – 3, Protokol s obvineným Bachledom, 31. 3. 1953.

⁴² ABS, ref. 7, 52 – 78 – 3, Kolárova výpoveď 25. 3. 1953, Protokol o konfrontácii 25. 3. 1953.

údajne spojiť so Schusterovou, a nepriamo s bratmi Jegerovcami v Bardejove. Okrem toho riadil niekoľko viac-menej samostatných agentov a rezidentov, ktorí boli zrejme zámerne uvoľnení zo vzťahov celej siete. Základná skupina agentov rozširovala svoju pôsobnosť predovšetkým „nabaľovaním“ spolupracovníkov, ktorí prejavili dostatok schopností a v hierarchii postúpili vyššie.⁴³ Na prednom mieste medzi nimi boli spolupracovníci, ktorí si vytvárali vlastné siete, zapájali sa do špionáže členov rodiny a pod. Posledným, najnižším článkom, boli tieto sekundárne siete a jednotlivci, ktorí pokrývali prakticky celú severnú hranicu. Ich počet nie je známy, ale predstavuje prinajmenšom niekoľko desiatok zapojených ľudí: na poľskej strane hranice ich bolo uvedených deväť, na Orave okolo Wenera asi dvadsať, neidentifikovaný OROL mal – pravdepodobne tiež na Orave – svoju sieť, Bachleda na Javorine a Jurkulák na Orave rovnako, na východnom Slovensku to bolo vyše tridsať spolupracovníkov. Asi najnižšie je možné hodnotiť tú skupinu, ktorá bola do tejto činnosti zavlečená na základe bežnej ľudskej slabosti či závislosti. Sem možno patrila Mihóková vďaka milostnému vzťahu s Kolárom, žena vydieraná pre neveru či Bachledova dcéra plniaca otcove príkazy. Okrem toho správy prichádzali od informátorov, ktorí síce prechádzali hranicu, ale nevedeli o tom, že sú spravodajsky vyťažovaní. To isté platilo aj o Poliakoch, ktorí poskytovali informácie agentom či spolupracovníkom Abwehru. Tak sa podarilo vybudovať – samozrejme, prevažne jednoúčelovú – špionážnu sieť s krátkodobým určením, u ktorej sa dá aj vzhľadom na nečinnosť (a niekedy aj súčinnosť) slovenských bezpečnostných orgánov predpokladať značná efektívnosť.

Jednou z možných aktivít nemeckých spravodajcov mohlo byť štandardné prenikanie do bezprostredného okolia – či už pre zaistenie vlastnej bezpečnosti alebo pre vyhľadávanie možných impulzov pre činnosť. K takým mohlo patriť napríklad sledovanie ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša, ktorému venoval pozornosť nemecký rezident – bývalý československý, potom slovenský dôstojník škpt. Fridrich Werner – podávajúci pred poľskou kampaňou hlásenia o Čatlošových inšpekčných cestách na Oravu. V apríli 1939 sa tiež objavil rozkaz veliteľovi nemeckej posádky v Žiline, aby v prípade očakávaného povstania vydržal v obrane do príchodu posil z protektorátu⁴⁴ – a nie je vylúčená možnosť, že niektorý z agentov alebo spolupracovníkov zachytil nejasnú informáciu o pripravovanom povstaní v Ružomberku. Nepriamo by o tom mohla svedčiť i existencia narýchlo zachyteného príkazu Dr. Tuku (pravdepodobne telefonického) počas Hrabovskej vzbury v Ružomberku na pozatýkanie menovite určených ľudí – medzi nimi jedného z hlavných organizátorov príprav povstania, ktorý sa vzbure nezúčastnil – okresnému náčelníkovi, ktorý zatýkanie spustil.⁴⁵ Je to tým pravdepodobnejšie, že pozatýkaní a odsúdení odbojáři sa nikdy nedozvedeli, kto ich prezradil, ale pritom sa v ich prostredí, na rovnakých miestach a v rovnakom čase, pohybovali ľudia z Abwehru, ktorí mohli zabezpečiť, aby sa príslušná informácia dostala do úradných rúk takou okľukou, teda cez nemecké orgány, aby bolo vylúčené prezradenie agentúry. Podľa vyšetrovacích spisov v tom čase navyše pracoval v Ružomberku aj agent, respektíve rezident britskej tajnej služby (z evidentnej neznalosti je v materiáloch označovaný jednak za agenta Office of Strategic Service – navyše v čiastočne nemeckej transkripcii – teda americkej služby, jednak za agenta Intelligence Service, správne britskej agentúry

⁴³ ABS, ref. 7, f. Výpovedi zamestnanců Gestapa a SD, Osobní rejstřík.

⁴⁴ Vojenský historický archiv Praha, f. VV 2 – VDO 2, šk. 3, 2. odd. zprav., 3/14/3, 7620.

⁴⁵ CHYTKA, S. *Podmínky a formování protifašistického odboje v dolním Liptově (jaro 1939)*. II. In *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*, 15. Vydavateľstvo Osveta, š. p., Martin 1990.

Secret Intelligence Service), zamestnanec papierne Solo Ing. Hochberger,⁴⁶ ktorý zjavne musel byť dvojitém agentom, infiltrovaným do Schusterovej skupiny (alebo naopak?) a bol ako nemecký agent zastrelený partizánmi. Podľa Trautenbergovej výpovede mala byť dokonca vysielacia pôvodne inštalovaná v jeho byte, ale umiestnenie v centre mesta a absencia priestoru pre ubytovanie radistu tomu zabránili.

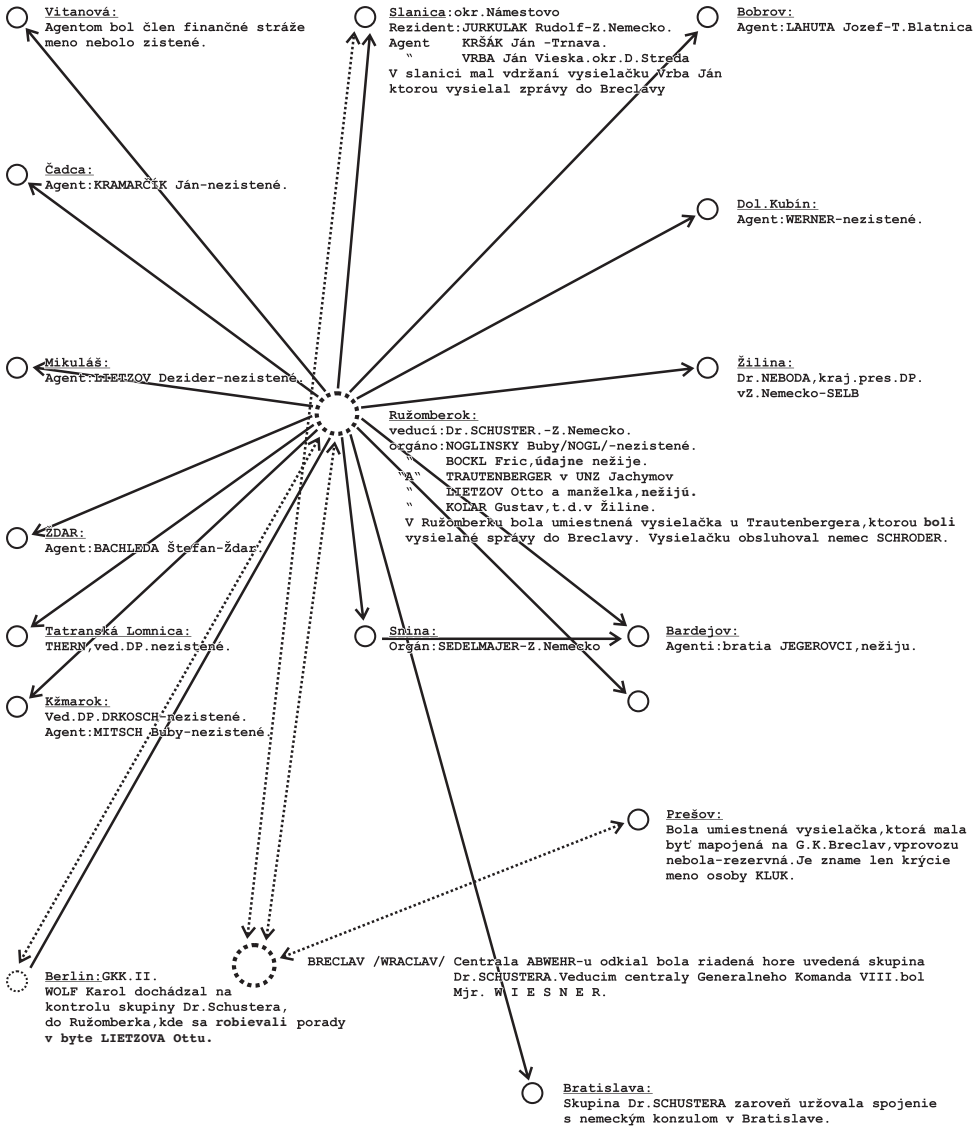
Vyšetrovanie pôsobenia Abwehru na Slovensku v prípravách poľskej kampane bolo v druhej fáze do značnej miery motivované predpokladom možného pokusu o oživenie starej siete Gehlenovou rozviedkou, čo spôsobil nález vysielacky. V žiadnom ohľade sa však podobný pokus nepreukázal, takže celé vyšetrovanie dostalo charakter skôr historickej rekonštrukcie.

---

⁴⁶ ABS, ref. 7, 52 – 78 – 3, Osobní rejstřík a ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti po r. 1945, 305 - 472 – 1, Rekonštrukcia nemeckej vojenskej spravodajskej služby ABWEHRSTELLE - ABWEHRDIENST, 4. 2. 1954. Podľa tohto spisu zistili Nemci Hochbergerovu prácu pre OSS (teda asi správne SIS) pri prehliadke jeho bytu po vytlačení povstaleckých jednotiek z Ružomberka.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Sieť nemeckej spravodajskej služby ABWEHR-u na Slovensku v r.1939, ktorej bol veduci Dr. SCHUSTER, pravým menom Ing. TOMSCHKE so sídlom v Ružomberku

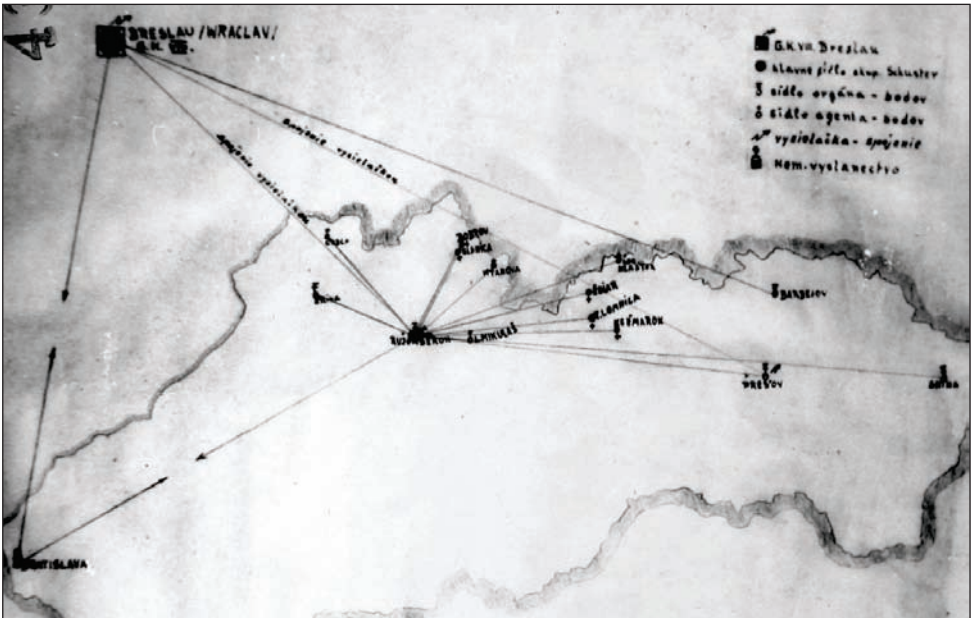
- Legenda: 1./ Celé čary osobný stýk s agentom riadiaceho orgána.
2./ Prerušované čary spojenie vysielackou.
3./ Celá a prerušovaná čiara sprevádzana kontrola skupiny Dr. SCHUSTERA.

*Rekonštrukcia siete Abwehru na severnom Slovensku
(upravené zmenou farieb na čiernobielu tlač. Pravopisné chyby a preklepy sú v origináli.)*

Ing. Eduard Trautenberg
(Ružomberok)

Mapa spojení Breslau – Ružomberok – agenti

*Žandárska stanica
v Bobrovci na Orave,
Lahutovo pracovisko*

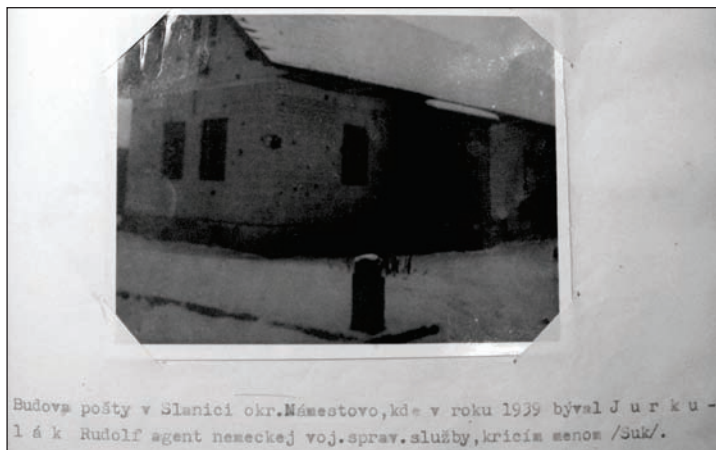
Budova žandárskej stanice v ktorej roku 1939 pracoval Lahuta Jozef prísl. žandárstva. Bobrov okr. Námestovo.

Hotel Šport v Žiari

Hotel Šport - v Žiari okr. Vysoké Tatry ktorého majiteľom bol Bacík leda Štefan, ktorý pracoval ako agent pre nemeckú voj. sprav. službu a ktorý sa t.ž, nachádzá v Žiari.

*Pošta v Slanici
na Orave
- Jurkulákovo bydlisko
a kontaktné miesto*

Budova pošty v Slanici okr. Námestovo, kde v roku 1939 býval Jurkulák Rudolf agent nemeckej voj. sprav. služby, kritickej menoz /Suk/.

*Všetky snímky boli
prevzaté z citovaných
spisov ABS MV ČR
Praha (repro autor).*

NEMECKÉ ŠPECIÁLNE OPERÁCIE V ARDENÁCH 1944

RÓBERT LAMOŠ

LAMOŠ, R.: German special operations in Ardennes 1944. *Vojenská história*, 2, 15, 2011, pp. 123-137, Bratislava.

The author in his published study focuses on the translation of the documents from German Freiburg on the Arden offensive from 1944, which became well-known due to two special operations conducted in the operation area of the 6th Tank Army. Both of the operations should have enabled and accelerated the march of German military units. There were: „Greif“ – the assignment of German soldiers wearing American uniforms beyond the enemy line and operation „Stösser“ – drop of parachutes.

In the operation „Greif“ from its plans beginning the whole offensive, the need of untouched bridges destructions on the River Meuse came forefront. In order to prevent the destruction of the bridges by the enemy troops before the arrival of German tanks, Hitler came up with an idea of creating and assigning a special unit of German soldiers in American vehicles and uniforms occupying bridges and important crossroads before the arrival of major German armed forces. The troop was called 150th Armed Brigade and the Commander was Otto Skorzeny -SS-Obersturmbannführer - appointed a well- experienced military veteran who saved Mussolini on Gran Sasso.

The main goal of the operation „Stösser“ was the occupation of the important crossroads and points of the north sector of 6th Tank Army, enabling a fast transport of tanks. Here, an experienced veteran from the fights in Crete and Normandy- Colonel Friedrich August Freiherr von der Heydte- was appointed the Commander. The typewriting of the materials immediately mentions the dialogue with Colonel Haydt and Otto von Skorzeny.

Military History. Normandy. WWII. German special operations in Ardennes 1944.

Ardenská ofenzíva v roku 1944 sa stala „známou“ aj vďaka dvom nemeckým špeciálnym operáciám, vykonaným v operačnej oblasti 6. tankovej armády.¹ Obe operácie mali pomôcť urýchliť a uľahčiť postup nemeckých jednotiek. Šlo o operáciu „Greif“

¹ Viac o nemeckých špeciálnych operáciách v Ardenách pozri napr.:

SKORZENY, Otto. *Mé velitelské operace*. Praha : Naše vojsko. 1994.

PALLUD, Jean Paul. *Battle of the Bulge, Then and now*. New Harlow : Battle of Britain International Ltd., 1984.

WHITING, Charles. *Ardeny, tajná válka*. Brno : Jota, 2002.

– nasadenie nemeckých vojakov, prezlečených do amerických uniforiem, za nepriateľskou líniou a operáciu „Stösser“ – vysadenie parašutistov.

„Greif“

Od začiatku plánovania celej ofenzívy vystupovala do popredia potreba dobyť dôležité mosty na rieke Meuse neporušené. Aby sa predišlo zničeniu týchto mostov nepriateľskými jednotkami ešte pred príchodom nemeckých tankov, prišiel Hitler s nápadom vytvoriť a nasadiť špeciálnu jednotku, ktorej príslušníci by na amerických vozidlách a oblečení do amerických uniforiem obsadili mosty a dôležité križovatky ešte pred príchodom hlavných nemeckých síl. Jednotka bola pomenovaná 150. obrnená brigáda a jej veliteľom sa stal skúsený veterán špeciálnych misií, muž ktorý zachránil Mussoliniho na Gran Sasso, SS-Obersturmbannführer Otto Skorzeny.

Pôvodný plán bol však kvôli problémom s vybavením, ako i nedostatku vojakov s dobrou znalosťou angličtiny modifikovaný na dve samostatné časti. Išlo o nasadenie malých prepadových skupín v amerických uniformách, pohybujúcich sa na amerických džípoch, a výborne ovladajúcich angličtinu – jednotky „Stielau“ a nasadenie 150. obrnenej brigády.

„Stösser“

Druhú špeciálnu operáciu predstavoval plánovaný letecký výsadok nemeckých parašutistov za americké línie. Dostal názov operácia „Stösser“ a jej hlavným cieľom bolo obsadiť dôležité križovatky a body v severnej časti sektoru 6. tankovej armády a umožniť tak rýchly pohyb tankov.

Veliteľom tejto operácie sa stal ostrieľaný bojovník, veterán bojov na Kréte a v Normandii, plukovník Friedrich August Freiherr von der Heydte. Za týmto účelom bol 8. decembra 1944 odvelený z výsadkovej školy v Aalten. Na veliteľstve II. parašutistického zboru bol informovaný, že Vodca nariadil parašutistický útok ako podporu svojej mohutnej ofenzívy. Von der Heydte mal veliť jednotke o sile približne 800 mužov, skladajúcej sa z II. parašutistického zboru, 1. parašutistickej armády. Každá jednotka mala von der Heydtemu poskytnúť svojich najlepších mužov. Jeho žiadosť o umožnenie vybrať si personál z vlastného 6. parašutistického pluku síce bola zamietnutá, ale bolo mu umožnené ponechať si vlastných dôstojníkov.

Plán počítal s vysadením parašutistov do oblasti Baraque Michel, jedenásť kilometrov severne od mesta Malmédy. Ich hlavnou úlohou bolo zaistenie križovatiek v oblasti a spojenie s postupujúcimi zložkami 6. tankovej armády. Ak by z technických príčin výsadok nemohol byť vykonaný ráno pred útokom, mal byť presunutý na ďalšie ráno do oblasti mostov cez rieku Amblève. Výsadok sa mal uskutočniť skoro ráno, 16. decembra 1944 – v deň začatia ofenzívy. Prepravu malo zabezpečiť šesťdesiat sedem transportných lietadiel Junkers 52. Na oklamanie nepriateľa bolo v oblasti Eupen, Spa a Elseborn uskutočnených niekoľko klamných výsadkov, avšak namiesto vojakov boli z lietadiel na padákoch vysadené figuríny.

Nasledujúci dokument obsahuje preklad dvoch záznamov z rozhovorov s nemeckými dôstojníkmi, podplukovníkom Ottom Skorzenym a podplukovníkom Friedrichom Augustom Freiherr von der Heydtem. Druhý záznam je však príliš krátky na to, aby bol publikovaný samostatne. Obsahuje však cenné informácie, a preto som sa rozhodol spojiť ho so záznamom z rozhovoru s Ottom Skorzenym. Oba texty totiž pojednávajú o špeciálnych operáciách v rámci Ardenskej ofenzívy v decembri 1944.

ROZHOVOR S OTTOM SKORZENYM

* * *

Prezentovaný dokument zo série ETHINT² som objavil pri štúdiu materiálov vo vojenskom archíve vo Freiburgu. Je to kópia záznamu rozhovoru Otta Skorzenyho s americkým vyšetrovateľom, vedeného v anglickom jazyku.

Dokument je preložený tak, aby sa čo najviac zachovala pôvodná výpovedná hodnota a štruktúra jazyka. V texte sa objavuje veľa skratiek. Tieto skratky som uviedol do poznámok tak, ako ich uvádza pôvodný text aj s vysvetlivkami. Poznámky vyšetrovateľa aj historického editora americkej armády sú zachované v texte.

Kópia strojového prepisu tohto rozhovoru sa nachádza ako dokument ETHINT – 12, pod signatúrou ZA 1/272 vo vojenskom archíve vo Freiburgu v Nemecku (Das Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau).

ROZHOVOR S FRIEDRICHOM AUGUSTOM FREIHERR VON DER HEYD-TEM

* * *

Prezentovaný dokument zo série ETHINT som objavil pri štúdiu materiálov vo vojenskom archíve vo Freiburgu. Je to kópia záznamu rozhovoru Friedricha Augusta Freiherr von der Heydteho s americkým vyšetrovateľom, vedeného v anglickom jazyku.

Dokument je preložený tak, aby sa čo najviac zachovala pôvodná výpovedná hodnota a štruktúra jazyka. V texte sa objavuje veľa skratiek. Tieto skratky som uviedol do poznámok tak, ako ich uvádza pôvodný text aj s vysvetlením. Poznámky vyšetrovateľa aj historického editora americkej armády sú zachované v texte.

Kópia strojového prepisu tohto rozhovoru sa nachádza ako dokument ETHINT – 75, pod signatúrou ZA 1/209 vo vojenskom archíve vo Freiburgu v Nemecku (Das Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau).

ETHINT 12

12. august 1945

Rozhovor s podplukovníkom Ottom Skorzenym

Ardenská ofenzíva

Kancelária vedúceho vojenskej histórie
 Sekcia armády
 Washington 25, D.C.³

² The European Theater Historical Interrogations, skratka pre Historické výsluchy vo vzťahu k európskemu bojisku. Série ETHINT obsahuje dokumenty zo spravodajských výsluchov rôznych nemeckých dôstojníkov.

³ Pečiatka „Office of the Chief of Military History, Department of the Army, Washington 25, D.C.“.

EUCOM : HD : OHGB⁴

Kópia 1

Historická divízia

Sekcia armády
 Špeciálny personál, Armáda USA
 Washington 25, D.C.⁵

12. júl 1949

Poznámka k: ETHINT 12
 od: Kenneth W. Hechler
 major, pechota (záloha)

Toto bol jeden zo série rozhovorov vykonaných poručikom Robertom E. Merriamom na získanie doplňujúceho materiálu o Ardenskej ofenzíve. Vzhľadom na to, že poručík Merriam použil počas rozhovoru tlmočníka a priebežne si robil poznámky v angličtine, neexistuje záznam tohto rozhovoru v nemčine. Tak ako pri ostatných rozhovoroch, poručík Merriam pripravil na základe svojich poznámok finálnu správu krátko po skončení tohto rozhovoru.

(Tieto informácie sú založené na informáciách z druhej ruky prijatých od Merriama, ako aj na všeobecnej znalosti štýlu práce, aký poručík Merriam používal.)

—
 -i-

ETHINT 12 – ( )

Názov:	Ardenská ofenzíva
Zdroj:	podplukovník Skorzeny, Otto
Pozícia:	veliteľ, operácia „Greif“
Dátum:	12. august 1945
Miesto:	USFET Vyšetrovacie stredisko, Oberursel, Nemecko
Vyšetrovateľ:	nadporučík ⁶ Robert E. Merriam
Tlmočník:	kapitán Samuel J. McClune

⁴Skratka pre The U.S. European Command: Historical Division: a pravdepodobne Operation Headquarters Great Britain; teda Americké veliteľstvo pre Európu: Historická divízia: a pravdepodobne Operačné veliteľstvo Veľká Británia.

⁵Pečiatka „Department of the Army, Special Staff, United States Army, Washington 25, D.C.“

⁶1st. Lt – 1st. Lieutenant. V celom texte označuje R. E. Merriama hodnosťou „Lt.“ čo zodpovedá slovenskej hodnosti poručík, len v tomto prípade je označený hodnosťou „1st. Lt.“, čo zodpovedá slovenskej hodnosti nadporučík.

—
-ii-

Predslov

Tento rozhovor je jedným zo série rozhovorov vykonaných Historickou sekciou, ETOU-SA⁷, a jej nasledovníkmi. Bohužiaľ, k dispozícii je len strojom písaný záznam v angličtine. Nie je známe, či bol počas rozhovoru vyhotovený záznam v nemčine, alebo či bol záznam vyhotovený vôbec, z tohto dôvodu nemôže byť overená presnosť prekladu. Nie je preto možné úplne zaručiť pôvodnosť a celistvosť tejto verzie rozhovoru. Opravené boli iba očividné chyby v hláskovaní, interpunkcii a gramatike. Všetky poznámky v zátvorkách, okrem poznámok editora a vyšetrovateľa, ktoré sú ale označené, sú nepozmenené.

Le Roy S. Stanley⁸
kapitán, pechota
historický editor
16. január 1948⁹

—
-iii-ARDENSKÁ OFENZÍVA

<u>OBSAH</u>	<u>STRANA</u>
I. <u>Plánovanie útoku</u>	1
II. <u>Organizácia jednotiek</u>	2
III. <u>Nasadenie prepadových skupín</u>	6
IV. <u>Nasadenie 150. obrnenej brigády</u>	8
V. <u>Zajatie generála Eisenhowera nebolo plánované</u>	10

—

I. Plánovanie útoku

1. Niekedy koncom októbra 1944 ma Hitler povolal do svojho hlavného stanu vo východnom Prusku a povedal mi o plánoch na zimnú ofenzívu. Hitler povedal, že to bude pre nás rozhodujúca ofenzíva a že jej prvým cieľom bude dosiahnutie rieky Meuse medzi mestami Liege a Namur. Ak by sme uspeli, pokračovali by sme na Antwepy, aby sme odrezali severný front. Povedal mi o neuveriteľnom množstve zhromaždeného materiálu. Spomínam si, že uviedol, že v Ardenách budeme mať 6 000 kusov delostreleckých hlavni a

---

⁷The European Theater of Operations, U. S. Army, Sekcia americkej armády pre európske bojisko

⁸Nad menom podpis.

⁹Pečiatka.

navyše Luftwaffe bude mať okolo 2 000 lietadiel vrátane veľkého počtu nových prúdových stíhačiek (Me 262¹⁰). Potom mi povedal, že ja budem viesť obrnenú brigádu vycvičenú tak, aby dosiahla mosty na rieke Meuse a získala ich neporušené. Upozornil som ho, že ak mám túto úlohu splniť v takom krátkom čase, aký mi bol určený, budem sa musieť vzdať všetkej mojej ostatnej práce. Hitler súhlasil a povedal mi, že Wehrmacht¹¹ vyčlení pár svojich najlepších dôstojníkov pre moju jednotku. Potom ma poslal za Jodlom¹², ktorý mi poskytol viac detailov ohľadom plánu a úloh mojej brigády¹³. Následne som sa rozprával s poľným maršalom Keitelom¹⁴ a ďalším plukovníkom, ktorí mi doplnili detaily.

2. Niekedy koncom novembra 1944 alebo začiatkom decembra 1944 som bol znova povolaný do Hitlerovho hlavného stanu, tentokrát do Berlína, aby sme prediskutovali ďalšie plány útoku. Na tejto porade Hitler prítomný nebol. Bolo mi povedané, že na začiatok budeme mať trojdňovú zásobu potravín a munície a že bude dostatok nákladných áut na drevoplyn, ktoré privezú ďalšie zásoby. Napriek tomu, že nás uistili, aby sme nemali obavy, bolo mi jednoducho jasné, že dostávame príliš veľa sľubov. V súkromí som sa dozvedel, že na Západe bude iba približne 140 lietadiel namiesto 2 000, ktoré Hitler spomenul. Ofenzíva bola niekoľkokrát odložená a až 14. decembra 1944 som sa dozvedel, že sa má začať o dva dni.

3. Bezprostredne po mojom prvom stretnutí s Hitlerom boli privedení vojaci a začal sa výcvik. V tom čase som bol jediný v celej brigáde, kto o plánoch útoku vedel. V polovici novembra 1944 som zavolať svojich troch veliteľov skupín¹⁵ a povedal im, že očakávame americkú ofenzívu niekde v priestore Aachenu a že našim plánom je dovoliť Američanom, aby prenikli cez naše línie a potom ich odrezať. Povedal som im, že v tom momente naša brigáda spôsobí značný zmätok v tyle nepriateľa a pomôže zničiť jeho jednotky. Na začiatku decembra 1944 dostali všetci dôstojníci brigády koncept našich plánov. Až do 10. decembra 1944 ani veliteľia skupín o skutočných plánoch útoku nič nevedeli.

II. Organizácia jednotiek

4. Moje jednotky sa skladali z dvoch hlavných prvkov, a to z prepadových skupín¹⁶ a 150. obrnenej brigády¹⁷. Prepadové skupiny sa skladali z anglicky hovoriacich mužov, ktorí boli stiahnutí z rôznych jednotiek v branných silách. Pôvodne mi bolo poskytnutých

¹⁰ Messerschmitt Me-262 Schwalbe (Lastovička) bolo nemecké lietadlo firmy Messerschmitt vyrábané na konci 2. svetovej vojny, prvé sériovo vyrábané prúdové lietadlo, ktoré bolo bojovo nasadené.

¹¹ V texte „Army“.

¹² Generálplukovník Alfred Josef Ferdinand Jodl – náčelník Operačného štábu Vrchného veliteľstva brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht).

¹³ V texte Skorzeny označuje 150. obrnenú brigádu ako „Brigáda“ a v celom texte ju familiárne nazýva „moja Brigáda“.

¹⁴ Poľný maršal Wilhelm Bodewin Johann Gustave Keitel – náčelník nemeckého Vrchného veliteľstva brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht OKW).

¹⁵ 150. obrnená brigáda sa skladala z 3 bojových skupín (Kampfgruppe) – Kampfgruppe X velil SS-Obersturmbannführer Willi Hardieck (17.12.1944 zahynul po výbuchu míny a nahradil ho Skorzenyho adjutant SS-Hauptsturmführer von Fölkersam), Kampfgruppe Y velil kapitán Scherff a Kampfgruppe Z velil podplukovník Wolf.

¹⁶ Commando Unit.

¹⁷ 150 Pz Brig – 150 Panzer Brigade.

približne 600 mužov, z ktorých som vybral 150 najlepších.¹⁸ Všetci boli vybavení americkými džípami a uniformami. Najvyššia americká hodnosť, ktorú sme použili, bol plukovník. Nikoho sme nemaskovali do generálskej hodnosti. Prepadové skupiny boli zložené nasledovne:

(a) Diverzné skupiny. Tieto sa skladali z piatich až šiestich mužov a ich úlohou bolo ničiť mosty, sklady munície a paliva;

(b) Prieskumné skupiny. Tieto skupiny, skladajúce sa z 3 až 4 mužov, mali za úlohu viesť hĺbkový prieskum východne a západne od rieky Meuse s cieľom zistiť pohyby nepriateľských tankov, delostrelectva a iných jednotiek. Niektoré z týchto skupín boli vybavené vysielaczkami, pomocou ktorých mali poskytovať informácie o pohyboch zistených jednotiek. Bolo im tiež nariadené vydávať falošné rozkazy jednotkám, na ktoré narazia, otáčať dopravné značenie, odstraňovať označenia mínových polí a umiestňovať biele pásy na ulice tak, aby u nepriateľa vyvolali dojem, že sú zamínované.

(c) Predsunuté¹⁹ skupiny. Tieto skupiny sa skladali z troch až štyroch mužov a ich hlavnou úlohou bolo rušiť nepriateľské velenie prestrihávaním telefónnych drôtov, ničením vysieláčiek a vydávaním falošných rozkazov. Mali pracovať v tesnom kontakte s našimi útočiacimi divíziami.

5. 150. obrnená brigáda sa skladala z dvoch tankových a jednej pešej bojovej skupiny, pričom každá mala vlastný malý štáb. Celkové zloženie 150. obrnenej brigády bolo nasledovné:

(a) Môj štáb a spojovacia rota;

(b) Tri malé bojové štáby;

(c) Dve spojovacie rotý od armády (200 mužov);

(d) Dva prápory Bojovej skupiny 200²⁰, čo bola výsadková jednotka od nemeckého letectva²¹ (800 mužov);

(e) Jedna rota z práporu Stíhacia skupina Stred²² (Poznámka editora: špeciálna jednotka pôvodne vytvorená na prenasledovanie a boj proti partizánom v okupovaných krajinách), čo bol špeciálny peší prápor (175 mužov);

(f) Dve rotý z SS-párašutistického práporu 600²³, čo bol špeciálny výsadkový²⁴ prápor (380 mužov);

(g) Dve tankové rotý od armády (240 mužov);

¹⁸ So znalosťou angličtiny dobrovoľníkov to nebolo „slávne“. Podľa znalostí ich rozdelili do viacerých skupín. Skupina prvá – s výbornou angličtinou a znalosťou slangu mala 10 vojakov, zväčša to boli námorníci. Skupina druhá – s výbornou angličtinou, ale bez znalosti amerického slangu mala okolo 30 – 40, tiež väčšina námorníkov. Skupina tretia – s celkom dobrou angličtinou mala niečo medzi 120 – 150 vojakov. Štvrtá skupina – s počtom asi 200 bola zložená z tých, čo sa učili základy v škole. Zvyšok vedel aspoň povedať „yes“. Znamenalo to zmenu v pôvodných plánoch. Vytvorila sa špeciálna jednotka „Einheit Stielau“, pomenovaná podľa jej veliteľa – SS-Hauptsturmführera Stielau, kde bolo zhromaždených 150 najlepších, z pôvodných 600 anglicky hovoriacich dobrovoľníkov. Zvyšok bol začlenený do brigády. PALLUD, ref. 1, s. 64.

¹⁹ V texte „Lead“.

²⁰ Kampfgruppe 200.

²¹ V texte „German Air Force“ – nie „Luftwaffe“.

²² Jagd Verband Mitte.

²³ V texte „600 FS“. Ide o SS-Fallschirmjäger-Btl 600. Skratka „FS“ znamená Fallschirm, teda výsadkový/párašutistický.

²⁴ V texte „infantry“ čo znamená peší, ide o chybu.

- (h) Dve roty obrnených granátnikov (350 mužov);
- (i) Dve roty ťažkých mínometov od armády (200 mužov);
- (j) Dve protitankové roty od armády (200 mužov);
- (k) Jedna ženijná²⁵ rota (100 mužov);
- (l) Dve opravárenské roty (75 mužov).

Všetky tieto roty boli o niečo slabšie ako zvyčajný ekvivalent armádných jednotiek. Dve tankové roty mali každá po 12 tankov, z ktorých polovica bola buď Sherman alebo Stuart²⁶ (Poznámka editora: II?) a druhá polovica Panther (Panzer V²⁷). V rotách obrnených granátnikov boli dve alebo tri polopásové vozidlá americké, zvyšných desať alebo dvanásť bolo nemeckých.²⁸

6. Vzorová organizačná tabuľka zloženia jednej z tankových bojových skupín vyzerala takto:

- (a) Malý štáb;
- (b) Spojovacia čata;
- (c) Jedna rota tankov;
- (d) Tri roty pechoty (150 – 200 mužov v každej) zostavené z dvoch rôť Bojovej skupiny 200 a jednej roty zo Stíhacej skupiny stred alebo práporu 600 FS;
- (e) Dve čaty ťažkých (120mm) mínometov;
- (f) Dve protitankové roty;
- (g) Dve roty obrnených granátnikov;
- (h) Jedna rota ženistov;
- (i) Jedno vozidlo údržby.

Obe tankové skupiny boli zložené takto, pechotná skupina nemala žiadne tanky.

7. Cieľom brigády bolo získať najmenej dva neporušené mosty cez rieku Meuse z nasledujúcich možných: Amay, Huy, Andenne. Útok mal začať, keď čelné tankové jednotky tankových divízií dosiahnu Hohe Venn, ležiaci približne na línii severovýchodne a juhozápadne od Spa. V tom momente sa moje jednotky mali v noci pohnúť vpred a dosiahnuť cieľ o šesť hodín neskôr. Pôvodne sa plánovalo, že útok dosiahne Hohe Venn v prvý deň a my vyrazíme v tú noc. Plán mohol byť realizovaný iba ak by bola dosiahnutá oblasť Hohe Venn, pretože bolo nevyhnutné vyraziť vpred s využitím momentu prekvapenia a bez boja.

²⁵ V texte „Pionier (engineer)“.

²⁶ V texte „Mark Twain“ (teda Mark II), ide s najväčšou pravdepodobnosťou o ľahký tank M3 Stuart.

²⁷ V texte „Mk V“.

²⁸ Pôvodné materiálne vybavenie malo byť 15 tankov, 20 obrnených vozidiel, 20 samohybných diel, 100 džípov, 40 motocyklov, 120 nákladných aut. K tomu americké a britské uniformy. Pod kódovým označením „Rabenhügel“ malo byť toto vybavenie doručené do výcvikového tábora brigády v Grafenwöhr. Nakoniec dostali 5 tankov Panther, 5 samohybných diel StuG, 6 obrnených prieskumných vozidiel a 6 obrnených transportérov a asi 70 nákladných aut. Všetky tieto vozidlá boli nemecké. Obdržali 2 tanky Sherman, z nich jeden nepojazdný, asi 30 džípov a okolo 15 nákladných automobilov. Zo všetkých vozidiel približne jedna tretina potrebovala opravu. Chýbali im americké helmy a mnohé uniformy, ktoré dostali boli letné. PALLUD, ref. 1, s. 63.

Kvôli nedostatku americkej obrnenej techniky dostal Skorzeny aspoň zopár kusov nemeckej techniky, ktorú potom nastriekali americkou zelenou, nastriekali americké znaky a upravili tak, aby aspoň z diaľky pripomínala americkú techniku. Aj napriek všetkým snahám a „kozmetickým“ úpravám vozidlá boli na prvý pohľad nemecké. Takto upravené boli tanky Panther, samohybné delá StuG a polopásové vozidlá.

Tri skupiny sa mali potom pohybovať po paralelných trasách smerom k uvedeným trom mostom. Rádiová komunikácia medzi skupinami mala byť použitá iba v prípade odklonu od trasy, ak by po ceste narazili na odpor.

III. Nasadenie prepadových skupín

8. V skutočnosti sme počas prvých niekoľkých dní útoku vyslali štyri prieskumné skupiny a dve diverzné skupiny. Navyše, vždy jedna predsunutá skupina išla s každou z nasledujúcich divízií: 1. SS tanková divízia²⁹, 12. SS tanková divízia³⁰ a divízia ľudových granátnikov (myslím, že to bola 12. divízia ľudových granátnikov³¹). Jedna takáto jednotka išla s každou zo skupín 150. tankovej brigády. Zo 44 mužov, vyslaných cez vaše³² línie sa až na ôsmich vrátili všetci.³³

9. Počas prvých dvoch alebo troch dní, keď boli vaše pozície extrémne dezorganizované, sme od týchto skupín dostávali informácie. Toto sú niektoré z údajov, ktoré mi tieto jednotky poskytli:

- (a) Džíp prešiel cez Malmedy a osádka zistila, že mesto je len veľmi slabo obsadené.
- (b) Slabé nepriateľské pohyby boli zaznamenané južne od Liege.
- (c) Zistili sme, že všetky letiská východne od rieky Meuse boli evakuované. Toto bolo pre nás veľmi dôležité, pretože sme vedeli, že nepriateľské letectvo nebude nasadené okamžite (Poznámka vyšetrovateľa: Skorzeny tento bod nerozviezol, ale je pravdepodobné, že myslel obdobie, potrebné na preloženie stíhacích bombardérov na nové letiská na západ od rieky Meuse. V skutočnosti bolo v ardenskej oblasti na východ od rieky Meuse veľmi málo letísk, ak vôbec nejaké.)
- (d) Lokalizovali sme sklady munície v Liege a Huy. Jedna skupina hlásila zničenie malého muničného skladu.
- (e) Lokalizovali sme sklad paliva, ktorý bol, myslím, v susedstve Vaux Chauvenne.

²⁹ 1 SS Pz Div. – 1. SS Panzer Division Leibstandarte-SS Adolf Hitler.

O činnosti tejto divízie počas Ardenskej ofenzívy pozri napr.: LAMOŠ, Róbert. Dokument o činnosti Kampfgruppe Peiper počas Ardenskej ofenzívy v decembri 1944. In *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 3, s. 127-143.

³⁰ 12 SS Pz Div. - 12. SS Panzer Division Hitlerjugend.

³¹ 12 Volks Gren Div. – 12. VolksGrenadier Division.

³² Rozumej americké.

³³ Skorzeny sa vo svojich pamätiach vyjadril, že štyria boli zajatí a zastrelení a štyria havarovali s džípom na zľadovatej ceste. SKORZENY, ref. 1, s. 265.

Skutočný počet členov „Einheit Stielau“, ktorých Američania zajali, sa dá vyčíslit' len veľmi ťažko, pretože viaceré nemecké jednotky vysielali na prieskum svojich vojakov oblečených do amerických uniform. Išlo však len o štandardný taktický prieskum tesne za frontovou líniou. Pritom tieto hliadky na rozdiel od Skorzenyho mužov nemali za úlohu ničit' vybavenie, telefónne spojenia či šíriť paniku a zmätok v radoch nepriateľa.

Traja členovia jednej z prepadových skupín (štvrtý sa akcie pre chorobu nezúčastnil) boli zadržaní 17. decembra 1944 americkou hliadkou na kontrolnom stanovišti pri Aywaille (južne od mesta Liege), keď nevedeli heslo. Boli to Oberfähnrich Günther Billing (tvrdil, že je Charles W. Lawrence), Gefreiter Wilhelm Schmidt (ako George Sensenbach) a Unterofficier Manfred Pernass (ako Clarence van der Wert). Všetci traja boli odovzdaní vojenskému súdu v Henri Chapelle, a pretože boli zajatí v amerických uniformách, boli za špionáž odsúdení na trest smrti. 23. decembra 1944 boli popravení. PALLUD, ref. 1, s. 109.

Všetci traja sú pochovaní vedľa seba na nemeckom vojenskom cintoríne v Lommel, severne od Maastrichtu.

Umiestnenie skladu nahlásili I. SS tankovému zboru³⁴.

(f) Jedna skupina tvrdila, že presmerovala celý americký pluk, ale samozrejme, že týmto si nemôžeme byť istí. Zaznamenali sme však americké vysielanie o tom, že jeden pluk bol hľadaný dva alebo tri dni. (Poznámka vyšetrovateľa: pluk z americkej 84. pešej divízie³⁵ bol nasmerovaný na nesprávnu cestu, keď sa táto jednotka presúvala do Ardenského sektoru. Je veľmi pravdepodobné, že sa jedná o zmieňovanú jednotku, pretože sa nenašla žiadna stopa po americkom vojenskom policajtovi, ktorý by bol na tejto konkrétnej križovatke.)

10. Neboli sme schopní prijímať rádiové správy od prieskumných kománd kvôli zlému počasiu, hmle a vetru, ako aj kvôli kopcovitému terénu medzi týmito jednotkami a mojím veliteľstvom v Schmidtheime. Tieto jednotky sa však na džípoch úspešne dostali cez nepriateľské línie, a to nasledovnými spôsobmi :

(a) Džípy postupovali na konci útočiacjej tankovej kolóny. Keď tanky zahájili paľbu, džípy odbočili z hlavnej cesty a pokračovali po vedľajších cestách okolo bojiska, až kým sa nedostali za ustupujúce americke jednotky. Počas prvých niekoľkých dní zmätočného boja to bolo veľmi jednoduché.

(b) Džípy sa pohybovali po vedľajších cestách v zalesnených oblastiach, až kým neboli za nepriateľskými líniami.

(c) Niektoré jednotky sa pohybovali v noci. Iné jednotky, ktoré sa vrátili cez línie, boli schopné vrátiť sa aj na džípoch, kým niektoré prišli pešo. V prvých dňoch jednotky nemali žiadne ťažkosti vrátiť sa naspäť aj na džípoch.

11. Posledné skupiny sme cez línie vyslali 19. decembra 1944. Po tomto dátume sa úplne stratil moment prekvapenia a bolo jasné, že útok Šiestej tankovej armády³⁶ nedosiahne svoj cieľ. Po 19. decembri 1944 tieto skupiny vykonávali už len štandardný prieskum cez línie na zistenie polohy delostrelectva a tankov. Táto činnosť sa vykonávala už ako štandardný prieskum a muži si znovu obliekli nemecké uniformy.³⁷

IV. Nasadenie 150. obrnenej brigády

12. 150. obrnená brigáda sa do Ardenskej oblasti, konkrétne do okolia Muenstereifel, presunula 14. decembra 1944. Do oblasti sme sa presúvali prevažne v noci a tanky museli byť počas dňa ukryté hlboko v lesoch. Naši vojaci nemali dovolené chodiť do miest v oblasti a ani pred vlastným útokom sme nevyslali žiadnych mužov k frontovej línii. Považoval som za omnoho dôležitejšie utajiť naše pohyby, ako riskovať prezradenie ofenzívy vykonávaním prieskumu. Popoludní 16. decembra 1944 brigáda vyrazila a jej bojové skupiny sa pohybovali za útočiacimi divíziami. Skupiny boli umiestnené na koniec útočných zložiek divízií, ku ktorým boli pridelené a podľa plánu mali po dosiahnutí cieľa – Hohe Venn – útočiacu divíziu obísť po vedľajších cestách.

13. Tri bojové skupiny 150. obrnenej brigády boli rozdelené medzi 1. a 12. SS tankovú divíziu a divíziu ľudových granátnikov v rámci I. SS tankového zboru. Jediná šanca, aby tieto jednotky splnili úspešne svoju misiu, existovala počas prvých dvoch dní, pretože bolo

³⁴ I. SS Pz Corps – I. SS. Panzer Korps.

³⁵ 84 Inf Div (US) – 84 Infantry Divison.

³⁶ Sixth Pz Army.

³⁷ Skorzeny vo svojich pamätiach zdôrazňuje, že americké uniformy boli oblečené na nemecké uniformy, no neboli použité počas bojovej akcie (pred samotným bojom mali vojaci rozkaz ich zložiť). SKORZENY, ref. 1, s. 253.

nevyhnutné, aby sa dostali k rieke Meuse bez boja. Neboli to silné bojové jednotky, a preto mohli byť použité na udržanie získaných mostov len krátkodobo.

14. Keď sa Šiestej tankovej armáde počas prvých dvoch dní nepodarilo dosiahnuť naplánovaný cieľ útoku³⁸, uvedomil som si, že celý plán neuspeje a nikdy sa nám nepodari dostať naše malé bojové skupiny až k rieke Meuse. Preto som navštívil veliteľa Šiestej tankovej armády³⁹ a odporučil mu, aby boli moje tri bojové skupiny zoskupené a použité ako štandardná bojová jednotka. Prijal moje odporúčanie a tri bojové skupiny sa spojili a zhromaždili južne od Malmedy. Osobne som sa ujal velenia brigády, pretože jej veliteľ, Hardick⁴⁰, bol zabitý hneď v prvý deň bojov.⁴¹ V tom čase sme operovali priamo pod I. SS tankovým zborom a napriek tomu, že to bola oblasť 1. SS tankovej divízie, divízny veliteľ⁴² mi nemohol vydávať žiadne rozkazy. 21. decembra 1944 som dostal rozkaz od Zboru zaútočiť na Malmedy.⁴³ Toho dňa v skorých ranných hodinách som zaútočil s dvomi bojovými skupinami, jednou z východu a druhou z juhu. Tretia skupina tvorila zálohu. Útok z východu bol zastavený okamžite a útok z juhu bol zastavený okolo 15:00 h.

15. V čase medzi našim prvým prieskumom v meste Malmedy a týmto útokom sa do mesta presunuli silné nepriateľské jednotky a zaujali obranné postavenia. V brigáde som nemal žiadne delostrelectvo, a keď som si uvedomil silu nepriateľa, vydal som rozkaz na stiahnutie sa do obranných pozícií južne od Malmedy. V týchto pozíciách sme zostali do 29. decembra 1944, keď sme boli stiahnutí kvôli narastajúcim stratám spôsobeným nepriateľským delostrelectvom. Chýbajúce delostrelectvo bolo pre nás veľkým hendikepom.

16. Straty v brigáde dosiahli 15 %. Z celkového počtu 3 000 mužov bolo približne 450 zabitých, zranených alebo nezvestných.⁴⁴ Väčšinu týchto strát spôsobila delostrelecká paľba nepriateľa a jeho letecké útoky. V priebehu prvých dvoch dní pri Holzheime sme tiež stratili mnoho mužov. Aj tieto straty spôsobila nepriateľská delostrelecká paľba. Po stiahnutí z línie južne od Malmedy sme sa presunuli do Schlierbach a 2. januára 1945⁴⁵ sme sa kompletne stiahli do oblasti južne od Kohnwahu (poznámka editora: Kohlwald?) a odtiaľ sme išli vlakom do Grafenwohru. Tam sme jednotku rozpustili a muži sa vrátili k svojim pôvodným útvarom.

V. Zajatie generála Eisenhowera nebolo plánované

17. Neplánovali sme zajať vysokých amerických dôstojníkov. Nebolo to nikdy v pláne. Na začiatku novembra 1944, keď sa jednotka organizovala, začali vojaci šíriť fámy o jej nasadení. Poštu sme, prirodzene, cenzurovali a spočiatku sa snažili šírenie rečí potlačiť. Uprostred novembra 1944 som si uvedomil, že nebude možné zastaviť fámy o jednotke,

³⁸ Skorzeny zrejme myslí Hohe Venn.

³⁹ SS-Oberstgruppenführer und Panzer-Generaloberst der Waffen-SS Josef „Sepp“ Dietrich – počas Ardenskej ofenzívy veliteľ 6. tankovej armády.

⁴⁰ SS-Obersturmbannführer Willi Hardieck (nie Hardick), Ref. 15.

⁴¹ Skorzeny bol veliteľom brigády od začiatku, Willi Hardieck bol veliteľom len jednej z troch bojových skupín brigády. Zahynul nie v prvý, ale druhý deň ofenzívy, 17. 12. 1944.

Skorzeny mal zrejme na mysli Hitlerov priamy rozkaz, aby neprekročil frontovú líniu a osobne sa nepodieľal na operácii. SKORZENY, ref. 1, s. 258.

⁴² SS-Oberführer Wilhelm Mohrke – počas Ardenskej ofenzívy veliteľ 1. SS tankovej divízie.

⁴³ Išlo o bojovú akciu, a preto nikto nemal na sebe americkú uniformu.

⁴⁴ Aj samotný Skorzeny bol ranený, do nohy ľahko a do pravého oka ťažko.

⁴⁵ V texte je 2 JAN 44.

mnohé z nich totiž širili samotní dôstojníci.⁴⁶ Mal som poradu s Folkersamom⁴⁷, mojím náčelníkom štábu a Hardickom⁴⁸. Rozhodli sme sa nechať fámam voľný priebeh, ale usmerňovať ich tak, aby neboli príliš pravdivé. Keďže my traja sme boli jediní, kto poznal plány nášho nasadenia, nebola to ťažká úloha. Obzvlášť si pamätám, že niektorí muži tvrdili, že naša jednotka mala samostatne získať Antverpy, kým iní hovorili, že našou úlohou bolo postúpiť k prístavu Dunkirk a oslobodiť obklúčené nemecké jednotky. Som si viac než istý, že fáma o zajatí generála Eisenhowera vznikla týmto spôsobom. Samozrejme, že nakoniec sme začali tieto fámy podporovať, držiac sa teórie, že to utají pravú úlohu brigády.

ETHINT 75 – ( )

31. október 1945

Rozhovor s podplukovníkom von der HEYDTEM

Nemeckí parašutisti⁴⁹ v Ardenách

Kancelária vedúceho vojenskej histórie
 Sekcia armády
 Washington 25, D.C.⁵⁰

EUCOM : HD : OHGB⁵¹

Kópia 1
 6 strán⁵²

—
 Historická divízia

⁴⁶ Skorzeny si vo svojich pamätiach spomína, že samotný SS-Hauptsturmführera Stielau, veliteľ prepádových skupín, si ho raz zavolať a povedal mu, že vie, aká bola ich skutočná úloha, a to uniesť generála Eisenhowera. SKORZENY, ref. 1, s. 256-257.

⁴⁷ SS-Hauptsturmführer Adrian Freiherr von Foelkersam – Skorzenyho pobočník.

⁴⁸ Ref. 40.

⁴⁹ V texte „Paratroops“ nemecký originál Fallschirmjäger. Americké jednotky používali názov Airbone – čo znamená vzdušný výsadkový. Nemecká armáda vzdušné výsadkové divízie nemala.

⁵⁰ Pečiatka „Office of the Chief of Military History, Department of the Army, Washington 25, D.C.“

⁵¹ Skratka pre The U.S. European Command: Historical Division: a pravdepodobne Operation Headquarters Great Britain; teda Americké veliteľstvo pre Európu: Historická Divízia: a pravdepodobne Operačné veliteľstvo Veľká Británia.

⁵² Rukou dopísané.

Sekcia armády
Špeciálny personál, Armáda USA
Washington 25, D.C.⁵³

12. júl 1949

Poznámka k: ETHINT 75
od: Kenneth W. Hechler
major, pechota (záloha)

Tento stručný rozhovor bol napísaný na základe poznámok v angličtine, ktoré si robil kapitán Merriam, keď tlmočník prekladal výpoveď podplukovníka Von der Heydteho. Preto sa v čase rozhovoru nevykonala žiaden záznam v nemčine.

Existujú oveľa komplexnejšie správy o operáciách v tejto oblasti Arden a určite by sa mali prebrať spolu so správou z tohto stručného rozhovoru. Nevidím však žiaden dôvod spochybňovať presnosť špecifických výrokov v tomto rozhovore.

(Tieto informácie sú dedukciou, ale tiež sú založené na znalosti štýlu práce, aký poručík⁵⁴ Merriam používal.)

—
-i-

ETHINT 75 – ( )

Názov:	Nemeckí parašutisti v Ardenách
Zdroj:	podplukovník Von der Heydte, Karl ⁵⁵
Pozícia:	veliteľ, 6. parašutistický pluk ⁵⁶
Dátum:	31. október 1945
Miesto:	London District Cage, Kensington Palace Gardens, Londýn, Anglicko
Vyšetrovateľ:	kapitán Robert E. Merriam

—
-ii-

Predslov

⁵³Pečiatka „Department of the Army, Special Staff, United States Army, Washington 25, D.C.“

⁵⁴Zrejme chyba, v tej dobe bol už Robert E. Merriam kapitán.

⁵⁵Celým menom Friedrich August Freiherr von der Heydte. V texte je z neznámych dôvodov použité krstné meno Karl.

⁵⁶6 FS Regt. – 6 Fallschirmjäger Regiment.

Tento rozhovor je jedným zo série rozhovorov vykonaných Historickou sekciou, ETOU-SA⁵⁷, a jej nasledovníkmi. Bohužiaľ, k dispozícii je len strojom písaný záznam v angličtine. Nie je známe, či bol počas rozhovoru vyhotovený záznam v nemčine, alebo či bol záznam vyhotovený vôbec, z tohto dôvodu nemôže byť overená presnosť prekladu. Nie je preto možné úplne zaručiť pôvodnosť a celistvosť tejto verzie rozhovoru. Opravené boli iba očividné chyby v hláskovaní, interpunkcii a gramatike. Všetky poznámky v zátvorkách, okrem poznámok editora a vyšetrovateľa, ktoré sú ale označené, sú nepozmenené.

Le Roy S. Stanley⁵⁸
kapitán, pechota
historický editor
31. máj 1948⁵⁹

—
-iii-

1. Pôvodná skupina⁶⁰ von der Heydteho⁶¹ sa skladala z 1 200 mužov⁶², z ktorých sa 130 aktívne výsadku nezúčastnilo. Boli to jednotky, slúžiace ako pozemný personál a zásobovanie, ktorí sa mali presunúť dopredu s pozemnými jednotkami.

2. Kvôli nepodarenému výsadku⁶³ bolo všetkých približne 1 300 mužov roztrúsených a iba asi 300 z nich sa zhromaždilo okolo križovatky južne od Eupen.⁶⁴ Ráno 17. decembra 1944, tesne po zoskoku, mal von der Heydte k dispozícii iba 25 mužov, zvyšok sa dostavil v priebehu dňa.⁶⁵ Pretože mal iba takú malú jednotku, von der Heydte sa nepokúsil zablokovať cestu vedúcu z Eupen do Malmedy, ale namiesto toho vyslal malé prieskumné skupinky. Tieto skupinky prenikli do miest Stavelot, Malmedy, Verviers a až do Webpomont a získali veľmi cenné informácie o pohybe amerických jednotiek. Von der Heydte bohužiaľ nebol schopný poskytnúť tieto informácie Šiestej tankovej armáde, pretože rádiodstanica bola pri zoskoku poškodená. Žiadal Dietricha⁶⁶ (Poznámka editora: veliteľ, Šiesta tanková armáda) o poštových holubov na doručovanie správ, ako to videl u amerických výsadkárov

⁵⁷The European Theater of Operations, U. S. Army, Sekcia americkej armády pre európske bojiisko.

⁵⁸Nad menom podpis.

⁵⁹Pečiatka.

⁶⁰Nazývaná aj „Kampgruppe von der Heydte“.

⁶¹V texte Von der Heydte.

⁶²Štyri roty ľahkej pechoty, rota ťažkých zbraní a spojovacia a zásobovacia rota.

⁶³Situácia bola kritická ešte pred samotným výsadkom, keď pre zlyhanie prepravy dorazila na letiská len asi polovica parašutistov. Výsadok nebol však zrušený, ale presunutý na druhý deň lebo útočiace jednotky v prvý deň neurobili očakávaný prielom. Samotný výsadok dopadol katastrofálne kvôli silnému vetru a neskúseným posádkam lietadiel.

⁶⁴Z 870 parašutistov, ktorí vzlietli v deň výsadku iba 450 zoskočilo v oblasti Hohes Venn a iba stovka z nich v okolí dopadových zón. PALLUD, ref. 1, s. 87.

⁶⁵Mužov bolo nielen málo, ale boli aj slabo vyzbrojení a mali so sebou zásoby jedla na jeden, maximálne dva dni.

⁶⁶Josef „Sepp“ Dietrich, ref. 43.

v Normandii.⁶⁷ Dietrich sa však na tejto žiadosti len smial a povedal, že vysielačky budú dostačujúce.⁶⁸

3. Von der Heydte poznamenal, že adresoval správu generálmajorovi Taylorovi⁶⁹ z 101.vzdušnej výsadkovej divízie⁷⁰, pretože to bol jediný generál, na ktorého si von der Heydte vtedy vedel spomenúť⁷¹ a pretože ho jeho hliadky informovali, že americkí výsadkári sa presúvali do oblasti pri Werbomont. Keď sa to von der Heydte dozvedel, mal pocit, že Taylorovi muži môžu byť aj okolo neho a keď posielal správu Taylorovi dúfal, že sa mu podarí vyslať do zajatia pár zranených mužov.

4. Pretože von der Heydte vedel, že v plánoch útoku sa počítalo s dobytím Monschau v prvý deň, sám odišiel do Monschau asi na štvrtý deň po výsadku. Aj napriek tomu, že videl americké delostrelectvo západne od mesta, vstúpil doňho a bol zajatý. Neskôr sa dozvedel, že asi 150 jeho mužov sa úspešne dostalo späť cez americké línie.⁷²

---

⁶⁷ Okrem poštových holubov žiadal taktiež o podporu ďalekonosného delostrelectva, ktorú sa mu podarilo dosiahnuť. S parašutistami vyskočil aj delostrelecký dôstojník 12. SS tankovej divízie.

⁶⁸ Dietrich údajne na žiadosť o použitie holubov odpovedal, že „je veliteľom tankovej armády, a nie riaditeľom zoologickej záhrady“.

⁶⁹ Generál Maxwell Davenport Taylor – veliteľ 101. vzdušnej výsadkovej divízie.

⁷⁰ 101 Abn Div (US) – 101 Airbone Division.

⁷¹ Paradoxom je, že generál Taylor svojim mužom v Ardenách nevelil, zastupoval ho brigádny generál Anthony McAuliffe.

⁷² Po zúfalých pokusoch prebiť sa naspäť k nemeckým líniam, rozpustil plukovník von der Heydte svoju bojovú skupinu v nádeji, že muži v skupinkách po 2-3 budú mať väčšiu šancu prejsť nepozorovane. Sám von der Heydte bol zajatý 22. decembra, podchladený, s omrzlinami, podvyživený a so zlomenou rukou.

ZBROJNÝ PRIEMYSEL NA SLOVENSKU V DRUHEJ POLOVICI 50. ROKOV 20. STOROČIA

RICHARD KISTER

KISTER, R.: Military production in Slovakia in the second half of the 50's, 20th century. *Vojenská história* 2, 15, 2011, pp. 138-150, Bratislava.

The study is devoted to analysis, characteristics, situation and manufacturing assortment of the main arms production factories in Slovakia in the second half of 1950s. Using archival materials obtained from the Central Military Archives in Prague, this work presents the realities of that period in several defence industry enterprises in Slovakia. It also points out some important facts and decisions affecting the direction of armaments production in Slovakia. The author focuses on the problems of not only monitoring and submission of monthly and quarterly reports on status of production (which almost never did meet the established roadmap), but also on the details of the situation in the export and import of military equipment within member countries of Comecon and the Warsaw Pact, which is detailed in the appendix table.

Military industry, Tanks, Gunnery technology, Ammunition, ZKJV Dubnica nad Váhom, ZJVS Martin, Konštrukta Trenčín.

Na začiatku 50. rokov začali v Československu rapidne narastať vojenské výdavky, respektíve výdavky na obranu. V tom čase eskalovalo napätie medzi Východom a Západom. Skutočnosť, že USA sa neodhodlali použiť vo vojne v Kórei atómové zbrane, viedla ZSSR k názoru získať prevahu v konvenčných zbraniach. V tejto úlohe mali ZSSR napomôcť aj jeho spojenci z radov vtedajších ľudovodemokratických republík.

Prudké zvýšenie zbrojnej produkcie nastalo aj v Československu. Jej ťažisko sa kvôli nebezpečenstvu napadnutia jednotlivých objektov zbrojného priemyslu na území Čiech pritom presunulo na Slovensko, najmä do oblasti Považia. Išlo o nasledujúce závody: Považské závody v Považskej Bystrici¹, Škodove závody v Dubnici nad Váhom, vo februári 1951 premenované na Závody K. J. Vorošilova, Strojárne 9. mája v Kubrej pri Trenčíne², závod

¹ Mala sa tu realizovať produkcia 7,62 mm samonabíjajúcich pušiek, pechotnej munície, delostreleckých nábojníc a pechotných nášľapných a protitankových mín. ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska VI. /1945 – 1968/*. Bratislava : Magnet Press 2007, s. 159.

² Medzi hlavné výrobné programy Závody K. J. Vorošilova bola zaradená výroba tankového kanóna pre tanky T-34/85 a mínometov, kanónov a diel československej a sovietskej konštrukcie a oprava a adaptácia diel trofejného pôvodu. Závod v Kubrej bol orientovaný predovšetkým na výrobu 130mm raketometov. Tamže, s. 160.

ČKD Kriváň v Martine premenovaný na Závod J. V. Stalina.³ V roku 1949 sekretariát ÚV KSČ rozhodol o premiestnení vtedajšieho technicko-konštrukčného oddelenia (TKO) „materského“ podniku v Plzni do Dubnice. Rozhodnutie sa realizovalo v druhej polovici roka 1950, keď sa TKO presunulo spolu so zamestnancami do Trenčína ako odlúčené pracovisko Škodových závodov v Dubnici.⁴ Od 1. januára 1953 bolo TKO vyčlenené z rámca Závodu K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom a premenené na samostatný podnik Konštrukta Trenčín ako vývojové a výskumné stredisko stredných, ťažkých zbraní a munície, taktiež optiky, riadiacich centrál protiletadlových diel a zameriavačov.⁵ V prvej polovici 50. rokov ÚV KSČ musela riešiť problém umiestnenia závodov na výrobu výbušnín. Z celého veľkého projektu výstavby nových závodov sa realizovala len výstavba závodu na výrobu hexogénu (chemická látka používaná pri výrobe trhavín) v závode Chemko Strážske. O jeho výstavbe rozhodol Politický sekretariát ÚV KSČ v októbri 1951 s kapacitou výroby 3 000 ton ročne.⁶

Rozhodujúci zlom v budovaní zbrojného priemyslu na základe mobilizácie materiálnych a ľudských zdrojov nastal po porade generálnych tajomníkov komunistických strán a ministrov obrany piatich ľudovodemokratických štátov a ZSSR v Moskve 8. – 12. januára 1951. Porada prebiehajúca za prítomnosti J. Stalina a sovietskych maršalov uložila vybudovať jednotlivým krajinám silné a moderné armády v priebehu rokov 1951 – 1953. Výsledky porady prerokovalo ÚV KSČ vo februári 1951. Výsledky sa premietli do zbrojného priemyslu nasledovne: 1) vyzbrojiť čs. armádu novými zbraňami, prevažne podľa sovietskych licencií⁷; 2) organizovaním rozsiahlej zbrojnej výroby vytvoriť do konca roka 1953 taký stav, ktorý umožní rýchly prechod na vojnový chod; 3) poskytnúť pomoc ľudovodemokratickým štátom pri vyzbrojovaní ich armád.⁸ Na základe rozhodnutia ÚV KSČ pripravila skupina branného hospodárstva pri Štátnom plánovacom úrade (BH ŠPÚ) koncom marca 1951 „Projekt plánu maximálnej zbrojnej výroby“. V apríli toho istého roka schválila tento projekt Najvyššia rada obrany štátu (NROŠ). Plán predpokladal okrem využitia existujúcej výrobnnej kapacity zbrojnej výroby jej ďalšie rozšírenie v strojárskych závodoch a budovanie nových, aby zbrojná výroba pokryla požiadavky Ministerstva národnej obrany (ďalej MNO) a vývoz. Maximálne stupňovanie zbrojnej výroby neznamenal prechod z mierové-

³ Závod sa mal podieľať na výrobe tankov T-34/85, od roku 1954 aj samohybného dela SD-100, spolu so závodmi vo Víglaší a Hriňovej. Do tankového boli zaradené aj novovybudované Podpolianske strojárne v Detve, Východoslovenské strojárne v Prakovciach a Strojáreň v Hronci. Tamže, s. 160.

⁴ ŠTAIGL, Jan. Zbrojná výroba na Slovensku po druhej svetovej vojne (1945 – 1953). In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 2, s. 78.

⁵ VOPAT, Zdeněk a kol. *Konštrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu*. Bratislava : Magnet Press 2000, s. 54. V tom čase Konštrukta Trenčín začala pracovať na vývoji 100mm protiletadlového kanóna (R 11) a 82mm a 100mm bezzáklzových kanónov (P30 a P40). ŠTAIGL, Jan. Unifikácia výzbroje čs. armády a jej vplyv na zbrojný priemysel na Slovensku na začiatku 50. rokov. In *Miles Semper Honestus*. Ed.: V. Segeš – B. Šed'ová. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 280.

⁶ Neskôr Ministerstvo národnej obrany listom z 18. júna 1952 požadovalo 5 100 ton, ale sovietsky Gosprojekt rozhodol o výrobe v množstve 6 000 ton ročne.

⁷ Dňa 7. júla 1949 bol podpísaný prvý dohovor o nákupe licencií na výrobu sovietskych druhov zbraní, bojovej techniky a iného vojenského materiálu v Československu. Len do novembra 1950 ZSSR dodal ČSR vyše dvadsať licencií. ŠTAIGL, ŠTEFANSKÝ, ref. 1, s. 158.

⁸ ŠTEFANSKÝ, Michal. *Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008, s. 160.

ho na vojnové hospodárstvo, ale predpokladalo urobiť také opatrenia, ktoré značne ovplyvnia mierové hospodárstvo.⁹

Vývoj zbrojného priemyslu a jeho výroby v nasledujúcich rokoch ovplyvnilo predovšetkým čiastočné uvoľnenie konfrontačnej atmosféry vo vzťahoch medzi ZSSR a západnými veľmocami. Bol to dôsledok smrti J. V. Stalina a prímeria v Kórei. To umožnilo ZSSR a jeho spojencom spomaliť tempo rýchleho rozširovania priemyselného a vojenského potenciálu. Súčasne však na zbrojnú výrobu v ČSR začali pôsobiť nové faktory spojené s nastupujúcou vedecko-technickou revolúciou vo vojenstve¹⁰ a koordináciou vývoja a produkcie vojenského materiálu v rámci vzniknutého vojensko-politického zoskupenia krajín Varšavskej zmluvy.¹¹

CHARAKTERISTIKA A VÝVOJ ZBROJNÉHO PRIEMYSLU

Napriek tomu, že vznikom Varšavskej zmluvy v máji 1955 nastala modernizácia armád v členských krajinách zmluvy, a výroba zbraní sa dostala do popredia ekonomiky a hospodárstva štátu, určitým krokom späť v oblasti rozvoja zbrojného priemyslu sa stali odporúčania a usmernenia Moskvy v auguste 1955 ohľadom zníženia počtov ozbrojených síl a súčasne predĺženia ich prezbroyenia, ktorá sa predlžovala o päť rokov, tzn. do roku 1965. Tieto odporúčania a usmernenia mali byť v súlade so silno prezentovaným mierovým charakterom Varšavskej zmluvy. Materiálne zabezpečenie mierovej armády v súlade s uznesením 192. schôdze Predsedníctva ÚV KSČ z 30. júla 1957 presadzovalo predovšetkým postupné zvyšovanie údernej a palebnej sily pozemného vojska, jeho manévrovacie schopnosti a odolnosti voči účinkom zbraní hromadného ničenia, posilňovanie vojskovej protileteckej obrany, rozšírenie a modernizáciu letectva a zdokonaľovanie systémov velenia, čo malo byť v armáde zabezpečené do konca roka 1960. V tomto období sa dôraz kládol na koordináciu výroby a na vzájomné dodávky vojenského materiálu medzi štátmi Varšavskej zmluvy, predovšetkým prostredníctvom Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (ďalej RVHP). Hlavnú náplň dovozu v druhej polovici 50. rokov tvorila technika určená na doplnenie výzbroje niektorými novými typmi zbraní (prúdové bombardéry typu Il-28, stíhačky typu MiG-17PF) a značné množstvo špeciálnych rádiolokátorov, určených predovšetkým

⁹ Tamže, s. 160. Napriek permanentnému neplneniu plánu vo väčšine výrobných programov zbrojná výroba v čase tzv. zbrojnej trojročnice prudko vzrástla. V rámci celej ČSR pri indexe 100 percent v roku 1950 sa v roku 1952 zvýšila na 227 a v roku 1953 dokonca na 453 percent a jej objem bol v roku 1953 vyšší, ako objem celej strojárkej výroby v roku 1948. Na Slovensku strojárka výroba, ktorej podstatnú časť tvorili zbrojné výrobné programy, v rokoch 1949 – 1953 vzrástla o 369, 8 percenta. Maximalistické požiadavky armády na výrobu vojenského materiálu však súčasne viedli k nerovnomernému vývoju priemyslu z hľadiska jeho štruktúry, obmedzeniu produkcie civilnej výroby a odčerpávaniu investičných prostriedkov pre iné odvetia národného hospodárstva. ŠTAIGL, ŠTEFANSKÝ, ref. 1, s. 162.

¹⁰ Veľmi rýchly technický vývoj vojenskej techniky bol ovplyvnený zmenami v taktike a výzbroji nepriateľských armád a zmenami v medzinárodnej situácii. Tieto vplyvy podstatne znížovali stabilitu perspektívnych plánov rozvoja vojenskej techniky a mali aj nepriaznivý vplyv na ekonomiku zbrojného priemyslu a jeho subdodávateľov. Zmeny vo viacerých prípadoch prekračovali svojim dosahom možnosti podnikov alebo dokonca i rezortu až tak, že bolo potrebné pri ich realizácii uvažovať s celkovými možnosťami celého národného hospodárstva. VÚA-VHA Praha, f. MNO 1958, šk. 355, sign. 4/1. Ekonomika zbrojného priemyslu.

¹¹ ŠTAIGL, Zbrojná výroba, ref. 4, s. 91.

na posilnenie protivzdušnej obrany štátu. Zo ZSSR bola dovezená technická dokumentácia a poskytnutá rozsiahla pomoc pri zavádzaní výroby stíhačky typu MiG-19 a stredného tanku typu T-54A. Do Československa smerovali predovšetkým prepadové stíhačky typu MiG-19PM, vrtuľníky typu Mi-4, nové typy rádiolokátorov a raketová technika. Ťažiskom špeciálneho vývozu bol predovšetkým vývoz leteckého materiálu do ZSSR, najmä cvičné prúdové lietadlá MiG-UTI, dopravné lietadlá Il-14 a letecké motory.¹²

Vývoz a dovoz špeciálneho materiálu ČSR v rokoch 1956 – 1960 s členskými štátmi Varšavskej zmluvy (v mil. Kčs obchodnej parity)

Rok	Spolu štáty Varšavskej zmluvy			Z toho ZSSR		
	Dovoz	Vývoz	Saldo	Dovoz	Vývoz	Saldo
1956	591	773	+ 182	557	405	- 152
1957	531	667	+ 136	512	414	- 98
1958	263	560	+ 297	231	322	+ 91
1959	533	572	+ 39	498	320	- 178
1960	655	417	- 238	592	201	- 391
Spolu	2 573	2989	+ 416	2 390	1 662	- 728

Prameň: NA Praha, f.02/, sv. 299, aj.383, b.3, Plnění zvláštní části státního plánu ...

Vznik stálej Komisie obranného priemyslu pri RVHP a ďalších komisií rady prispel k odchodu sovietskych vojenských poradcov a technických odborníkov z Československa. Zároveň sa ukázala nereálna a finančne náročná predstava o širokej kooperácii v zbrojnej výrobe, a to najmä v oblasti výskumu a vývoja. Riešením sa stali tzv. úsporné opatrenia, o ktorých rozhodlo v lete 1957 Predsedníctvo ÚV KSČ a ktoré sa týkali dočasného obmedzenia kooperačných dodávok zbrojného materiálu z krajín Varšavskej zmluvy a ich nahradenie vlastnou výrobou. V dôsledku týchto nových prístupov k výstavbe armády sa začali zavádzať aj výrobné programy civilného charakteru, modifikovali sa výrobné programy prakticky všetkých zbrojných podnikov.

Nové prístupy k výstavbe armády a jej materiálno-technického zabezpečenia modifikovali výrobné programy prakticky všetkých zbrojných podnikov. V Závodoch Jozefa Visarionoviča Stalina (ďalej ZJVS) Martin sa v roku 1957 skončila výroba samohybných diel SD-100 a tankov T-34/85 a pripravoval sa nábeh licenčnej výroby tankov T-54A. Napriek ohláseným problémom, predovšetkým s oneskorenými a nepravdivými kooperačnými dodávkami náhradných dielov, sa podarilo výrobné úlohy úspešne splniť. V roku 1957 sa v ZJVS Martin vyrobili overovacie série tejto bojovej techniky v počte 10 kusov, v roku 1958 to bolo 98 kusov oproti plánovaným 90 a v roku 1959 dokonca 313 tankov oproti plánovanému množstvu 310 tankov. Ďalšou úlohou vývojového strediska ZJVS v Martine bolo spolu s Podpolianskymi strojárňami (ďalej PPS) Detva sa v roku 1957 podieľať na riešení vývoja stredného obrneného pásového plávajúceho transportéra pre dopravu mechanizovanej pechoty s názvom TOPAS. Od roku 1959 sa v ZVJS Martin dokonca podieľali aj na

¹² LÁNIK, Jaroslav. Vývoj čs. zbrojního průmyslu v druhé polovině 50. let minulého století. II.část-plnění úkolu druhé pětiletky září 1956-prosinec 1960. In *Historie a vojenství*, roč. 58, 2009, č. 3, s. 100.

výrobe obrneného transportéra OT-810 „HAKO“, aj keď základňou pre odbor špeciálnych transportérov bol vybraný závod PPS Detva.¹³

Výrobné zameranie Závodov Jozefa Klimenta Vorošilova (ďalej ZKJV) v Dubnici naďalej predstavovala výroba delostreleckých zbraní, aj napriek tomu, že zavádzaním prezbrojenia a modernizáciou armády došlo k postupnej obmene výrobných programov. V novembri 1957 uskutočnil minister národnej obrany návštevu tohto závodu aj za účelom riešenia niektorých otázok a problémov a zároveň schválenia niektorých opatrení na úseku zbrojnej produkcie. Medzi hlavné otázky, ktoré boli kladené na MNO, patrila požiadavka uvoľnenia 35 – 40 vojakov nástrojárov do zbrojnej výroby, ako náhrada za robotníkov, ktorí nastúpili na základnú službu. Ďalej išlo o podchytenie a evidenciu konštruktérov zbraní ako vojenských technikov, rokovania s Konštruktou Trenčín vo veci možnosti zacvičenia obsluhy prototypov zbraní pracovníkmi Konštrukty a ich nasadenia pri operačných cvičeniach. Predmetom stretnutia boli aj otázky týkajúce sa zabezpečenia výroby elektrického zariadenia pre 100 mm protiletadlový kanón KS-19 vo vyhovujúcich a plán výroby neohrozujúcich termínoch. V súvislosti s očakávanou návštevou MNO boli v správe vedenia závodu vytipované aj niektoré otázky na MNO:

- riaditeľ závodu mal žiadať o pomoc pri rokovaníach o prevoze špeciálnych strojov (pre výrobu protiletadlového kanóna typu KS-19 – ďalej len KS-19) z Veleštína do ZKJV Dubnica,
- pomoc pri urgencii dodávky dokumentácie o zmenách KS-19 zo ZSSR,
- uvoľnenie 11 vojakov – konštruktérov na prípravu podkladov pre výrobu 82 mm bezzáklzového kanóna a KS-19. (Veliteľstvo delostrelectva ČSLA s touto žiadosťou súhlasilo za predpokladu, že závod vypracuje harmonogram presného zaradenia a vytlačenia každého vojaka.)
- pomoc pri rokovaníach o použití dielov zo zastavenej výroby protiletadlového kanóna typu KS-18 pre výrobu KS-19. Tieto dielce boli totiž zo strany MNO zaplatené Závodmi Vladimíra Iljiča Lenina (ďalej ZVIL) Plzeň, ktorá ich neroztriedila na kvalitné a chybné, ale uložila ich takto neroztriedené na Bolevci. ZKJV Dubnica očakávala od MNO, že pomôže počas rokovania so ZVIL Plzeň o tom, kto bude tieto dielce triediť, aby boli použité na výrobu KS 19. Hodnota týchto dielcov je 11 miliónov Kčs,
- pomoc pri rokovaníach s Konštruktou Trenčín tak, aby vývoj 57mm protiletadlového dvojkanóna umožnil jeho sériovú výrobu najneskôr začiatkom roka 1961,
- urýchlené dodanie sovietskej dokumentácie o novom type náboja do protiletadlového dvojkanóna z dôvodu vývoja 57mm protiletadlového dvojkanóna,
- podpora žiadosti ohľadom zaistenia prototypu pre jemnú mechaniku v závode Adamovské strojárne, ktorý bol potrebný na výrobu silových zariadení a zameriavačov pre 57mm protiletadlový dvojkanón a pre ostatné protiletadlové zbrane.¹⁴

V období návštevy ministra národnej obrany závod zamestnával cca 6 000 osôb a jeho výrobný program predstavoval:

1. zbrojný program – 60 % kapacity závodu,
2. civilný program (vrtné súpravy, železničné vagóny),
3. hutná výroba.

¹³ ŠTAIGL, Jan. Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1954-1960. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 1, s. 63.

¹⁴ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1957, šk. 26, sign. 50/4/6. Pravdepodobné dotazy na MNO pri návšteve v ZKJV v Dubnici.

Stabilné jadro zbrojnej produkcie závodu tvorila výroba 122mm húfnice vz. 38 S, 122 mm kanóna vz. 31/37 S, 85mm kanóna vz. 52, 85mm tankového kanóna vz. 44 S, 120mm mínometu vz. 52, 160mm mínometu vz. 43, 100mm tankového kanóna vz. 44, 100mm kanóna vz. 53, 100mm tankového kanóna vz. 54 S, 100mm protiletadlového kanóna KS-19 S, 152 mm kanónovej húfnice vz. 37 S a 82mm mínometu vz. 52.

V závode sa v rámci produkcie 100 mm protiletadlového kanóna KS 19 plánovalo vyrobiť v IV. štvrtroku 1957 4 kusy a taktiež v I. štvrtroku 1958 4 kusy zo súčiastok dovezených zo ZSSR. V pláne na rok 1958 sa podnik zaviazal vyrobiť 34 kusov už iba z československých súčiastok. V správe, ktorá bola predkladaná MNO, sa však konštatuje, že napriek poskytnutej výpomoci 24 vojakov – konštruktérov, bola príprava výroby v omeškaní o 3 mesiace, takže plánované 4 kusy v 4. štvrtroku 1957 neboli splnené. Rovnako aj súčiastky československej výroby nebol závod schopný dodávať v priebehu roku 1958, ale až v I. štvrtroku 1959. V správe sa zároveň konštatovalo, že pre vyrábané kusy je potrebné zaistiť z dovozu hydraulické zariadenia a lepovacie stroje, ktoré ZKJV Dubnica nevlastnia. Podľa informácií zodpovedných pracovníkov sa vykonali v ZSSR niektoré konštrukčné zmeny na 100 mm protiletadlovom kanóne KS-19, o ktorých však v čase návštevy MNO nebol závod informovaný.

V rámci produkcie 100mm tankového kanóna vz. 54 závod na rok 1957 plánoval ich výrobu v množstve 52 kusov, z toho 12 kusov v overovacej sérii a 200 kusov malo byť vyrobených až v roku 1958. Situáciu skomplikovala licenčná dokumentácia, ktorá nebola k dispozícii predovšetkým pre skupinu „horizont“, zaoberajúca sa vývojom stabilizačného zariadenia na kanón tanku typu T-54A. V správe sa zároveň uvádzalo, že pre 12 kusov overovacej série nebolo včas dodané elektrické zariadenie, takže k 24. októbru 1957 bolo vyrobených len 8 kusov zbraní bez elektrického zariadenia. Napriek týmto ohlasovaným problémom sa predpokladalo splnenie výroby 12 kusov zbraní v overovacej sérii do konca roka 1957.

Pri výrobe 160mm mínometu bol plán na rok 1957 stanovený na produkciu 12 kusov overovacej série tejto zbrane a na rok 1958 na 120 kusov. Vzhľadom na to, že technická dokumentácia, ktorá bola zaslaná zo ZSSR a obsahovala určité nedostatky, nebolo možné uskutočniť skúšky na tejto overovacej sérii. Výroba tejto zbrane bola následne prevedená do závodu v Bánovciach nad Bebravou.

Plán na rok 1957 stanovil taktiež výrobu 252 kusov a v roku 1958 392 kusov 100mm kanónu vz. 53.

Vo výrobe 85 mm kanóna vz.52/55 sa v roku 1958 predpokladalo vyrobiť 40 kusov tejto zbrane, avšak v dôsledku nízkej úrovne prepracovanosti jednotlivých súčiastok došlo ku sklzu a bolo ich vyrobených menej o 8 kusov. V dubnickom závode sa v novembri 1957 skončila výroba 122 mm húfnice vz.36.

K závodu patrila aj skúšobná strelnica v Lieskovci, ktorá bola vybudovaná v roku 1957 s finančným nákladom 130 mil. Kčs. Do roku 1957 používal závod na skúšku zbraní strelnicu v závodoch Presného strojárstva v Dubnici (v Údolí – muničná výroba). Obidve strelnice sa využívali len na nastreľovanie zbraní pri malej kontrolnej skúške. Pre veľké kontrolné skúšky sa zbrane prevážali na strelnicu v Hlbokom.¹⁵

Uznesením vlády z 29. mája 1957 bol schválený aj projekt dostavby a rekonštrukcie ZKJV Dubnica, v ktorom sa počítalo s perspektívnym zavedením výroby niektorých vy-

¹⁵ Tamže, informácia o činnosti podniku a druhov vyrábaných zbraní pre MNO pri jeho návšteve v ZKJV v novembri 1957.

víjajúcich sa zbraní – konkrétne išlo o výrobu 82mm bezzáklzového kanóna P-30, 100mm bezzáklzového kanóna P-40, 152mm a 240mm granátometu a 30mm protiletadlového štvorkanóna československej konštrukcie v klasickej i v samohybnnej verzii. Prvotná požiadavka na výrobu bezzáklzového kanóna bola v lete 1959 MNO spresnená a korigovaná už iba na výrobu overovacej série – tzn. 12 kusov.¹⁶

So závodom ZKJV Dubnica nad Váhom bol úzko prepojený aj vývojový závod Konštrukta Trenčín, ktorý mal konštrukčné kancelárie v Trenčíne. V ZKJV v Dubnici mal dislokovanú prototypovú dielňu so 158 zamestnancami a strelnicu v Lieskovci (investor ZKJV Dubnica), kde bolo zamestnaných 53 osôb.

Závod Konštrukta Trenčín zamestnával 855 zamestnancov a v roku 1957 sa nachádzal v prototypovej dielni vývojový materiál na 152mm granátomet, 100mm protiletadlový kanón čs., 57mm protiletadlový kanón čs. (na ktorom sa uskutočňovalo skvalitňovanie jeho konštrukcie), 240mm raketomet s montážou na nákladné vozidlo Praga V 3 S.¹⁷

Závod Konštrukta Trenčín, ako rozhodujúce zbrojné vývojové pracovisko na Slovensku, riešil množstvo vývojových úloh. Ešte v roku 1955 sa začali vývojové práce na riešení nových zbraní, a to na 152mm granátomete typu B-35 s krycím názvom KLOKAN, riadenej protitankovej strele s názvom VOLANT, náboji so zvýšeným črepinovým účinkom do 130 mm raketometu vz. 51, umiestnení 240mm raketometu typu BM-24 na nákladných vozidlách T-111 a P-V3S. V roku 1957 pribudol, v spolupráci so ZKJV Dubnica, vývoj automatizovanej batérie 57mm protiletadlového dvojkanóna s názvom JIŘINA a raketového odminovača s názvom PRUNA I. Zároveň sa riešila aj modernizácia 85mm tankového kanóna pre tanky T-34, predovšetkým v oblasti projektovania a realizovania ejektora (tzv. vyplachovacieho zariadenia). Aj v ďalších rokoch narastal počet vývojových úloh, ktoré sa riešili v tomto závode. Medzi najdôležitejšie úlohy patrili vývoj 240mm samohybného granátometu pod názvom KOMINÍK, vývoj samohybného 30mm protiletadlového štvorkanóna pod názvom SAMOTA, vývoj automatizovanej samohybnnej batérie 30mm protiletadlového štvorkanóna pod názvom STOJKA, vývoj priepalného kumulatívneho náboja pre 100mm kanón vz. 53 s názvom PASTA, vývoj priepalného náboja so stopovkou pre 100mm tankový kanón vz. 44 (určený do samohybného dela typu SD-100) a pre D10TG (určený do tanku typu T-54), vývoj 105mm protiletadlovej rakety RPL-1, vývoj protirádiotechnickej leteckej rakety s názvom ZUZANA a pomocnej štartovacej rakety pre lietadlá MiG-15 a MiG-15bis s názvom MARIE. Do roku 1959 do plánu technického rozvoja vojenskej techniky bolo zaradené riešenie ďalších vývojových úloh.¹⁸

V tom istom období – v novembri 1957 – minister národnej obrany uskutočnil aj návštevu Závodov všeobecného strojárstva v Dubnici a závodov Presného strojárstva v Dubnici (Údolí). Predmetom diskusie boli problémy týkajúce sa osvetľovacích rakiet, streliva a púm. Riaditeľ Závodov všeobecného strojárstva upozornil ministra na závislosť výroby osvetľovacích prostriedkov od dodávky licenčnej dokumentácie. Zároveň žiadal o súhlas na presunutie plánovanej výroby munície pre KS-19 zo 4. kvartálu 1957 na 1. kvartál 1958 a o súhlas s presunutím plánovaného prekontrolovania pištoľovej munície 7,62 mm (asi 20 mil. ks) zo 4. kvartálu 1957 na 1. kvartál 1958. Vyriešenie tejto požiadavky bolo však podmienené výsledkom rokovania so Štátnym úradom plánovacím vo veci vyfinancovania

¹⁶ ŠTAIGL, ref. 13, s. 64.

¹⁷ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1957, šk. 26, sign. 50/4/6. Informácia pre MNO o zameraní podniku Konštrukta Trenčín pri jeho návšteve

¹⁸ ŠTAIGL, ref. 13, s. 67.

presunu výroby. Minister bol taktiež upozornený riaditeľom závodu na veľké nebezpečenstvo výbuchu v súvislosti s nedostatkom vagónov na skladovanie ostrej munície.¹⁹

Závody všeobecného strojárstva v Dubnici v priebehu roku 1957 zamestnávali okolo 2 000 zamestnancov. Výrobný program závodu pozostával zo zbrojnej výroby (75 % kapacity závodu) a z civilnej výroby (transformátory).

Jadrom produkcie, ako je zdokumentované v správe počas návštevy ministra národnej obrany v novembri 1957, bola predovšetkým výroba munície. Medzi vyrábané druhy patri- li: nárazový, trieštivý náboj kalibru 57 mm pre protiletadlový kanón vz. 43; 57 mm náboj trieštivo-trhavý pre protiletadlový kanón; 85 mm náboj podkalibrový, protipancierový pre tankový kanón vz. 44 a K vz. 52; 100 mm náboj nárazový trieštivo-trhavý pre kanón vz. 53 a kanón pre SD vz. 44; 100 mm náboj časovací pre protiletadlový kanón KS-19; 152 mm náboj nárazový trieštivo-trhavý pre kanónovú húfnicu vz. 37 a 18/47; 160mm mína trieštivo-trhavá pre mínomet vz. 43; 160mm mína trieštivo-trhavá pre mínomet typu M-160; 130mm náboj raketový pre raketomet vz. 51.

Závod plánoval v roku 1957, v rámci produkcie 57mm náboja trieštivo-trhavého pre protiletadlový kanón so zapaľovačom vz. 20, vyrobiť 45 000 nábojov s rotačným tritolom a 40 000 nábojov s liatym tritolom. Z tohto počtu dodali od začiatku roku 40 000 nábojov s liatym tritolom a 15 000 nábojov s rotačným tritolom. Plánovaná produkcia nebola splnená v plnej miere najmä vzhľadom na chyby v podobe neúplných explózií od stopovky náboja.

V produkcii 100mm náboja časovacieho pre protiletadlový kanón KS-19 sa závod zaviazal v roku 1957 dodať 20 000 nábojov. Vzhľadom na to, že rotačný aparát nebol včas dodaný a že sa na tomto zariadení skúšal aj vývoj rotačnej 160mm míny, závod predpokladal dodanie iba 10 000 nábojov z plánovanej dodávky, takže celoročný plán závod nedokázal splniť.

Podľa plánov sa malo v závode v roku 1957 vyrobiť 15 000 nábojov, a to 85mm protipancierový podkalibrový náboj pre tankový kanón vz. 44 a pre kanón vz. 52 a 21 000 trieštivo-trhavých mín kalibru 160 mm pre mínomet M-160. Zároveň sa plánovalo vyrobiť 80 000 trieštivo-trhavých nábojov kalibru 100 mm a nárazových nábojov pre kanón vz. 53 a 100 mm kanón pre SD vz. 44, 40 000 raketových nábojov kalibru 130 mm pre raketomet vz. 51 a 47 000 nárazových, trieštivo-trhavých nábojov kalibru 152 pre kanónovú húfnicu vz. 37 a 18/47. Výrobu tejto série sa však nepodarilo splniť kvôli poruchovosti a nedostatočnej kapacite rotačného zariadenia.²⁰

Nové výrobné programy a nový prístup k prezbrojeniu armády znamenali zmeny aj vo výrobných programoch v Považských strojárňach v závode K. Gottwalda v Považskej Bystrici. Podľa plánu schváleného v roku 1956 sa tu v roku 1958 mala namiesto 7,62 mm samonabijacej pušky vz. 52 vyrábať 7,62 mm samonabijacia puška SKS Simonov. Výroba tejto zbrane však v rámci úsporných opatrení prijatých v polovici roka 1957 bola zrušená a unifikáciu s inými armádami Varšavskej zmluvy mala zaistiť sériová výroba upravenej 7,62 mm samonabijacej pušky čs. proveniencie.

Aj napriek plánovaným zmenám, Považské strojárne naďalej zabezpečovali časť výroby delostreleckých nábojníc, predovšetkým kalibru 122 mm a nábojníc pre 82 mm bezzákl-

¹⁹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1957, šk. 26, sign. 50/4/6. Správa pre MNO o problémoch v závode Presného strojárstva z 5.11.1957.

²⁰ Tamže, správa pre MNO v čase jeho návštevy v novembri 1957 o zameraní a vyrábanej produkcii Závodov všeobecného strojárstva v Dubnici.

zový a pre 30mm protiletadlové dvojkanóny. Na určitú dobu, až do presunutia do závodu Vihorlat Snina, tu mala byť sústredená aj výroba tiel trieštivých granátov kalibru 100 mm určených do kanóna vz. 53 a tankov T-54A.

Priebežné úpravy a korigovanie plánov sa dotkli aj ZKJV Bánovce nad Bebravou a Strojární 9. mája v Kubre Trenčín. Hlavným výrobným programom v ZKJV Bánovce nad Bebravou, podľa plánov na roky 1956 a 1957, mala byť výroba 160mm mínometu vz. 43 S s dostreľom zvýšeným na 8 000 m. V správe pre ministerstvo národnej obrany v decembri 1957 zástupca vojenskej správy ZKJV Bánovce nad Bebravou informoval o stave výroby 160mm mínometu vz. M-160. Zástupca vojenskej správy ako hlavné dôvody nesplnenia plánu výroby na rok 1957 a zároveň podmienky odskúšania 12 ks overovacej série tejto zbrane uviedol:

- nesprávny materiálový predpis na výkresoch, v ktorých boli väčšinou predpisované materiály, ktoré sa buď vôbec nevyrábali alebo len na objednávku vo veľkom množstve. Podľa predstaviteľa vojenskej správy bolo ich obstarávanie v malom množstve zdĺhavé, bez požadovaného výsledku a súčasne znamenalo riešiť aj 300 materiálových zmien na výkresoch. Na mnohé súčiastky bol zvolený materiál zbytočne kvalitný, ktorý výrobu predražoval.

- časté meškania dodávok materiálu, ktoré bolo zavinené celoštátnym neuspokojivým stavom v materiálovom zásobovaní.

- nízka úroveň iniciatívy a nezáujem zodpovedných riadiacich pracovníkov závodu o výrobu tejto zbrane vzhľadom na to, že považovali zbraň za nedokonalú s perspektívou zastavenia jej produkcie, o ktorej sa už rok v závode hovorilo, že je nedokonalá a bude zastavená. Obzvlášť v IV. kvartáli 1957 počas rokovaní o reorganizácii závod ponechal vo výrobe len rozpracované súčiastky a ani týmto nevenoval zodpovedajúcu pozornosť. Výrobu súčiastok, ktoré neboli rozpracované, zastavil a rovnako zastavil aj rozpracovanie súčiastok určených nad rámec počtu 12 kusov overovacej série. Až po rozhodnutí, že sa bude v závode vyrábať a montovať až 34 kusov mínometov, produkciu súčiastok závod obnovil.

- v neposlednom rade dôvodom nesplnenia plánu bola vysoká miera nepodarkov.

Následne bol v roku 1958 vydaný príkaz z vlády ČSR na výrobu 34 ks zbraní (odberateľom zbraní sa stalo Rumunsko).

V dôsledku týchto zmien závod oznámil ústrediu vedenia, že plný počet 34 ks považuje za overovaciu sériu a podal návrh, aby overovanie zbraní sa realizovalo na jednom kuse. Závod navrhol, aby plný počet 34 ks bol vyrobený za cenu určenú pre overovaciu sériu, tzn. 113 200,- Kčs za kus.²¹

Podobná situácia bola aj v Strojárnach 9. mája v Kubre Trenčín, kde sa v roku 1957 skončila výroba 57 mm protitankový kanón vz.43 a závod bol orientovaný na výrobu protiletadlových zbraní. Napriek zvýšeným požiadavkám na výrobu protiletadlových dvojkanónov – zvýšiť produkciu na 504 kusov, v roku 1959 vyrobili iba 272 kusov tohto typu zbrane.²²

V správe, ktorú predložil zástupca vojenskej správy v Strojárnach 9. mája o plnení plánu zbrojnej výroby za IV. kvartál 1957 a plnenie plánu za celý rok 1957, zároveň zdôvodnil riešenie niektorých problémov.

²¹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1957, š. 26, sign. 50/4/6. Správa pre MNO o problémoch v závode Presného strojárstva z 5.11. 1957.

²² ŠTAIGL, ref. 13, s. 64-65.

Pri výrobe záchytného 30mm protiletadlového dvojkanónu vz. 53 bol plán na rok 1957 splnený na 102 % (plán 300 ks – dodané 306 ks). V dôsledku nekvality tejto zbrane a nedostatočnej životnosti sa zmenila technológia kovania, ktorá však neprinesla očakávaný úspech. Musela sa zmeniť konštrukcia záchytného zariadenia, ktorým sa odstránila chyba a vyhovela aj pri streleckých skúškach. Závod riešil problémy s nedostatkom tohto materiálu a nové prevedenie zbrane bol nútený posunúť na II. polovicu roku 1958.

Plán na rok 1957 pri výrobe spúšťacieho prístroja pre 130mm raketomet vz. 51 bol splnený na 100 % (plán 10 ks – dodané 10 ks.) Pri jeho výrobe sa vyskytli problémy s výrobou spúšťacích zariadení. Náhradným riešením bolo použitie podobných 2 x 10 zástrčkových svorkovnic, na ktoré sa napojili raketnice a poistky. Spúšťací prístroj predpísaným skúškam vyhovela a bol predložený na schválenie.

Výhodou nového prevedenia bolo, že súčiastky boli zabezpečené z domácich surovín, využitie svorkovnice sa javilo ekonomickejšie a zároveň prevedenie celého prístroja novým výrobcom bolo kvalitnejšie.

Naopak, nevýhodou nového prevedenia zbrane, aj keď na zavedenie výrobku do praxe to nemalo veľký význam, bola nevymeniteľnosť medzi spúšťacím prístrojom v novom prevedení a skriňou spúšťacieho prístroja v starom prevedení a opačne. Rovnako poruchovosť brzdiaceho zariadenia bola riešená podnikom Elektročas Praha pomocou nového spôsobu brzdzenia za použitia elektromagnetu.

Pri výrobe náhradných dielov pre 57mm protiletadlový kanón vz. 43 sa plánovalo vyprodukovať náhradné diely v hodnote 277.165,- Kčs. Dodané náhradné diely v hodnote 242.562,- Kčs znamenali nesplnenie plánu, tzn. jeho plnenie iba na 86 %.

Úlohy vyplývajúce z plánov materiálo-technického zásobovania armády splnil zbrojný priemysel v roku 1956 na 94 %, v roku 1957 na 93 % a v roku 1958 na 96 %²³. Dokumentujú to aj výsledky a jednotlivé hlásenie zástupcov vojenských správ. Napríklad v Závodoch K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom sa pri zhodnotení za II. kvartál 1958 konštatovalo, že závod plní plán od začiatku roka s problémami. Za podstatnú časť neplnenia výroby náhradných dielov zodpovedal závod, zvyšok bol nepriamo zavinený kooperáciou a zásobovaním. Nepodarkovosť, ktorá bola v roku 1957 1,82 % sa zvýšila na 2,52% v roku 1958 a stále zaznamenávala stúpajúcu tendenciu. Z rozborov nepodarkov vyplývalo, že podiel technických a hospodárskych pracovníkov na nepodarkovosti stále stúpala a dosahoval 31 %, aj keď podiel na nepodarkoch vinou robotníkov klesol o 8,5 %. Pri celkovom zhodnotení II. kvartálu 1958 v závodoch K.J. Vorošilova bolo poukázané aj na nedôslednú prácu odbornej technickej kontroly, ktorá sa dopustila hrubých priestupkov tým, že utajovala poruchy. Situáciu komplikovali aj vzťahy medzi jednotlivými závodnými dielňami.

Súčasťou správy, ktorú predkladal zástupca vojenskej správy v ZKJV v Dubnici nad Váhom, bola aj správa o priebehu sériovej výroby a reklamáciách, ako aj správa o príprave výroby húfnice typu P 30. Bolo konštatované, že v priebehu II. kvartálu 1958 bol v ZKJV vyhotovený iba jeden prototyp v starom prevedení. Zmeny na tomto prototypu boli realizované dodatočne za súčinnosti ZKJV a KOTY Brno. Druhý kus tejto prototypovej batérie sa vyrobil v ZKJV taktiež v starom prevedení. Na dokončenie prototypu chýbali napríklad ozubené prevody.

Ďalšie dva prototypy húfníc, ktoré boli určené na vojskové skúšky, už závod plánoval vyhotoviť s plánovanými zmenami. Boli však vyrobené len hlavne so samostatnou spodnou

²³ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1958, šk. 372, sign. 33-3/18.

lafetou, ďalšie časti podľa konštatovania zodpovedných vedúcich mali byť vyhotovené do 27. júna 1958 a dokončené do 20. júla 1958.

V správe o plnení výroby zbraní bol predložený zápis aj z tajného rokovania v ZKJV Dubnica nad Váhom z 21.6.1958 so zástupcami VÚ 7507 Praha, s predstaviteľmi Gumární Zubří a zástupcami Konštrukta Trenčín vo veci preskúšania klopiek brzdovratného zariadenia MÚ B 1070 (400-tý kus kanóna). Zápisy a protokoly boli vypracované na základe kontrolných skúšok na strelnici v Hlbokej a v skúšobni v Lieskovci. Zároveň bolo v predmetnej správe predložené aj hlásenie o požiadavke ministerstva zahraničného obchodu na prevzatie materiálu a kontrolné hlásenie k 30. júnu 1958 o stave plnenia výroby.²⁴

V podniku Kubra-Trenčín pokračovala výroba špeciálnej techniky aj v roku 1958. Išlo o výrobu lafety pre 30mm protiletadlový dvojkanón vz. 53 (plán na rok 1958 bol stanovený vo výške 420 ks), náhradných dielcov pre 57mm protitankový kanón vz. 43 (plán na rok 1958 tovar vo výške 545 835 Kčs), náhradných dielcov pre lafetu 30mm protiletadlového dvojkanónu vz. 53 (plán na rok 1958 bol stanovený na 674 710 Kčs). Plán predpisoval aj výrobu materiálu určenú na vývoz, a to montáž 130 mm raketometu typu vz. 51 na nákladné vozidlo Praga V3S v počte 14 ks, náhradné dielce pre 130mm raketomet vz. 51 v súhrnnej hodnote 33.340 Kčs.

Na základe archívneho materiálu možno konštatovať, že sa vyskytli viaceré pozitíva, ale aj negatívne príklady počas plnenia predpísaných plánovaných úloh. Za negatíva sa považovala nedostatočná organizácia práce v závode, sústavný schodok vo výrobe náhradných dielcov a opráv zbraní v závode, snahy o montovanie nekvalitných dielcov, ktoré neprešli kontrolou.²⁵

Získanie a vyhodnotenie archívnych materiálov o vyhodnotení plnenia úloh v závode Trenčín-Kubra v danom období nie je v diplomovej práci zdokumentované vzhľadom na potrebu ďalšieho vedeckého bádania predmetného problému.

Dôležitou aktivitou tohto obdobia bolo aj rozšírenie závodu Trenčín-Kubra. Rozšírenie závodu predstavovalo výstavbu zlievarne na sivú liatinu o kapacite 20 000 ton ročne. Touto výstavbou mala byť zároveň riešená otázka rozvoja pracovných príležitostí, pretože socializáciou a mechanizáciou poľnohospodárstva v Trenčianskom okrese sa uvoľnilo množstvo pracovných síl. Otázka výstavby novej zlievarne bola prerokovaná v októbri 1958 za účasti a vyjadrenia krajského hygienika, krajskej správy vodných tokov závodu Piešťany, vyjadrenia Okresnej hygienicko-epidemiologickej stanice v Trenčíne, vyjadrenia zástupcu Okresného národného výboru Trenčín a zástupcov ďalších regionálnych, štátnych orgánov.²⁶

Na základe súhlasného stanoviska bola výstavba zlievarne schválená.

Roky 1959 a 1960 predstavovali v slovenskom hospodárstve (v rámci československého ekonomického priestoru) posledné dva roky druhej päťročnice. Pre vývoj zbrojnej výroby to znamenalo predovšetkým obmenu časti zbrojnej produkcie a zásadné zmeny v jej štruktúre. Znižoval sa predovšetkým podiel dominantného leteckého priemyslu a zvyšoval sa podiel výroby špeciálnych vozidiel a slaboprúdového a optického priemyslu. Podiel zbraní a munície zostal takmer konštantný.

²⁴ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1958, šk. 355, sign. 4/1 Správa o plnení výroby zbraní za II. kvartál 1958, založené zberný hárok MNO, veliteľstvo delostrelectva 25/8 r. 1958.

²⁵ Tamže, Správa za II. kvartál 1958 pre ministerstvo národnej obrany, Kubra Trenčín.

²⁶ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1958, šk. 602, sign. 41//6/68 Zápisnica z 23.10.1958 – jednanie vo veci výberu staveniska pre výstavbu zlievarne šedej liatiny Kubra Trenčín.

Napriek tomu, že objem zbrojnej výroby mal byť v roku 1960 vyšší oproti roku 1955 o 2,65 mld. Kčs, znižoval sa jej podiel na celkovej strojárnej výrobe z 15,3 % na 13,5 %.²⁷ V leteckom priemysle malo dôjsť k nárastu výroby až v roku 1960, v súvislosti so zavedením stíhacích lietadiel typu MiG-19 a nového dopravného lietadla. Nárast výroby špeciálnych vozidiel bol od roku 1958 spojený s výrobou tanku T-54A v ZVJS Martin a obrneného transportéra HAKO v Podpolianskych strojárňach Detva v kooperácii so ZVIL Plzeň a Tatra Kopřivnice. Podľa požiadaviek ministerstva národnej obrany malo byť v roku 1960 v Podpolianskych strojárňach skompletizovaných 300 transportérov, pričom v ďalších rokoch sa ich výroba mala ešte zvyšovať.

Dôležitú úlohu plnil aj program výroby tankov T-54AM v ZVJS Martin, ako modernizovanej verzie tanku T-54A. Výroba rozhodujúcich komponentov mala byť v Martine komplexne zabezpečená od roku 1960, a to dokončením výstavby prevádzky na liatie pancierovej oceľoliatiny.

Vo výrobe kanónov malo dôjsť k prechodu ich výroby na kanóny kalibru 100 až 152 mm, pričom hlavný dôraz bol kladený na skrátenie nábehu výroby protiletadlového kanónu KS-19 a 100 mm tankový kanón D10-TG pre tank T-54A. Požiadavky na zabezpečenie tohto druhu zbraní plnili ZKJV v Dubnici, ktoré vstupovali do tzv. rozšíreného tankového programu výrobou torzných tyčí a predovšetkým tankových kanónov. Podľa pokynov ministerstva národnej obrany mal závod v rokoch 1959 – 1961 vyrábať 20 kusov týchto kanónov za mesiac.

V tomto závode sa počítalo v budúcnosti so zavádzaním výroby niektorých ešte len vyvíjaných zbraní. Konkrétne to boli bezzáklzový kanón P-30, P-40 a výroba 152 mm a 240 mm granátometov čs. konštrukcie. Podľa vyjadrení zástupcov ministerstva národnej obrany mal už v roku 1959 závod ZKJV v Dubnici vyrobiť 250 kusov bezzáklzových kanónov P-30 a v roku 1960 dokonca 800 kusov tejto zbrane a 75 kusov 152 mm granátometov. Prvotná požiadavka na výrobu bezzáklzového kanóna bola ministerstvom národnej obrany upravená a znížená pre rok 1960 na výrobu 412 kusov a aj požiadavka na výrobu granátometov bola znížená iba na výrobu overovacej série granátometov – tzn. 12 kusov.²⁸

O stave hospodárenia v ZKJV v Dubnici bola v novembri 1959 predložená Generálnemu štábu ČSĽA správa o zhospodárnení výroby a návrh vládneho uznesenia. Predkladaná správa sa týkala porovnania pôvodných ekonomických predpokladov výroby s vtedajším stavom a predpokladaným vývojom v závode, s ohľadom na zavádzanie stabilnejších náhradných programov. Bolo konštatované, že navrhovaná náhradná výroba do roku 1965 podstatne zvýši vyťaženosť základných fondov závodu a že v rámci požiadaviek ministerstva národnej obrany predpokladaných 40 % celkovej kapacity závodu bude postačujúca na zabezpečenie špeciálnej výroby. Pre zabezpečenie špeciálnej výroby sa v tomto závode plánovalo vyrábať nasledujúci zbrojný materiál: 82 mm bezzáklzový kanón P-30, 100 mm bezzáklzový kanón P-30, 100 mm tankový kanón pre tanky typu T-54A, 152 mm granátomet vz. čs, 240 mm granátomet vz. čs, 30 mm protiletadlový štvorkanón klasické prevedenie vz. čs a 30 mm samohybný protiletadlový štvorkanón prevedenie vz. čs.

Návrh správy, ako aj návrh vládneho uznesenia bol prerokovaný bez zásadných pripomienok so zástupcami MNO ČSR. Výroba tejto špeciálnej techniky (v niektorých prí-

²⁷ LÁNIK, Jaroslav. Vývoj čs zbrojního průmyslu v druhé polovině 50. let minulého století. II. část – plnění úkolu druhé pětiletky září 1956 – prosinec 1960, s. 88.

²⁸ ŠTAIGL, ref. 13, s. 64.

padoch) si vyžadovala vývoj prototypov, ktoré koordinovalo ministerstvo všeobecného strojárstva.²⁹

V súvislosti s pretrvávajúcimi problémami v zabezpečení rovnomerného rastu výroby v jednotlivých zbrojárskych závodoch boli schválené zásady pre zavádzanie civilných výrobkov do podnikov zbrojárskej výroby.

Druhá polovica 50. rokov (roky 1956 – 1960) znamenala významný zlom v rámci vojenskej techniky. Československá armáda sa začala transformovať na armádu moderného typu a na konci 50. rokov sa postupne objavila raketová technika, ktorá mala za následok zrušenie viacerých projektov v Konštrukte Trenčín. Príkladom bol vyvíjaný 130mm protiletadlový kanón KS-30. Zrušenie tohto výrobného programu spôsobilo výrazné finančné straty a taktiež pokles morálky pracovníkov. Postupne sa realizovala výroba stredného tanku T-54A a T-55 v Martine a v Detve obrneného transportéra OT-810 „HAKO“. Oproti minulosti sa najviac investovalo do slaboprúdovej techniky, optiky a špeciálnych vozidiel (v prvej polovici 50. rokov to boli lietadlá).

Počet zbrojných podnikov zostal rovnaký, ale ich dobudovanie sa predlžovalo kvôli nedostatku financií, materiálu a pracovníkov. Dokumentuje to aj podnik Chemko Strážske, ktorý bol postavaný až v polovici 60. rokov.

---

²⁹ VÚA-VHA Praha, f. MNO 1959, šk. 289, sign. 33/1/40, Správa o zhospodárnení výroby v ZKJV v Dubnici a návrh vládneho uznesenia z 24. novembra 1959.

VOJENSKÁ NORMOTVORBA

ZÍSKAVANIE POZNATKOV A VYUŽÍVANIE SKÚSENOSTÍ (LESSONS LEARNED – LL) V OS SR

JAROSLAV NIŽŇANSKÝ

NIŽŇANSKÝ, J.: Lessons learned and experience used in the Armed Forces of Slovakia. *Vojenská história*, 2, 15, pp. 151-158, 2011. Bratislava. The study „Lessons learned and experience used in the Armed Forces of Slovakia” deals with the topic of using a system concerned in the process of transformation in the Armed Forces of Slovakia in line with the assumed conceptions as well as the activity of Commanders, headquarters, and armies in military operations led by NATO. In exercising „Lessons Learned” it enables a feedback among: armies practical experience with doctrines, organizational structures, training, materials, and equipment, people management and their development as well as with personnel, infrastructure and all the system interconnection.

Military norm-formation. Slovak Armed Forces. Lessons learned and experiences.

Systém Lessons Learned patrí, popri vypracovaní koncepcií, obrannom plánovaní, rozvoji vedy a výskumu, nových technológií a experimentovaní, medzi základné princípy transformácie ozbrojených síl Slovenskej republiky (OS SR). Je zdrojom a zároveň východiskom pre transformačné koncepcie. Zaisťuje spätnú väzbu medzi skúsenosťami z praxe vojsk a doktrínami, organizačnými štruktúrami, výcvikom, materiálom a výzbrojou, riadením ľudí a ich vzdelávaním, personálnym zabezpečením a infraštruktúrou, ich vzájomné prepojenie. Dnes sa tento systém stal súčasťou bežnej činnosti veliteľov, štábov a vojsk vo vojenských operáciách vedených NATO. Ide o to, aby sme dokázali viac ako pomenovať problém – musíme sa z neho vedieť poučiť a podľa toho urýchlene konať, aby sme mohli zdokonaľiť svoje spôsobilosti a postupy ešte počas prebiehajúcich operácií. Musíme byť schopní rýchlo uplatňovať skúsenosti nadobudnuté v skutočných operáciách a zároveň ich prenášať aj do našich výcvikových a vzdelávacích zariadení.

Proces LL zahŕňa väčšinou netypické zistenia a mal by si ich osvojiť každý príslušník OS SR v miere zastávanej funkcie a zodpovednosti, nakoľko len takto sa môže zabezpečiť efektivita a následne aj kontinuita činností v tejto oblasti. Zároveň sú stanovené určité zod-

povednosti a úlohy pre jednotlivé stupne velenia, ako aj vzájomné interakcie medzi nimi. Je dôležité uvedomiť si, že realizácia procesu LL je novým prístupom k práci s informáciami, ktorá vyplýva z nového myšlienkového ponímania danej problematiky. Proces LL je jedným z najdôležitejších nástrojov na podporu veliteľov pri vydávaní potrebných rozhodnutí na odstránenie nedostatkov a na zaznamenávanie, zlepšovanie a zverejňovanie najlepších postupov.

Cieľom procesov LL nie je vnútorná kontrola stavu plnenia ustanovení zákonov, rozkazov, nariadení, predpisov a ďalších interných normatívnych aktov, ale zhromažďovať poznatky, identifikovať ich a zovšeobecňovať skúsenosti s pozitívnym, alebo negatívnym dopadom na činnosť zložiek GŠ a celých ozbrojených síl SR.

Navedenie systému cieľavedomého zberu, analyzovania a zovšeobecňovania poznatkov a skúseností v OS SR bola a je úloha vysoko aktuálna aj s ohľadom na krátenie plánovaných zdrojov, úloha, ktorej plnenie však nevyžaduje ďalšie investície. Chce to niekedy len väčší záujem prejavovať o dianie okolo seba, chodiť s otvorenými očami, premýšľať o práci či činnosti, ktorú sme vykonali, práve plníme alebo plánujeme realizovať. Svojím spôsobom procesy LL permanentne prebiehajú u každého zdravého človeka akosi automaticky. Či si to uvedomuje alebo nie, učí sa na chybách, ktorých sa dopustil, má ambíciu robiť veci lepšie, všíma si, ako jeho kolegovia a zásluhou čoho sú úspešní a preberá ich postupy a prístupy k životu a práci, študuje na škole, v kariérnych kurzoch, číta odbornú literatúru, počúva a sleduje vysielanie médií a berie si ponaučenie, napodobňuje všeobecne uznávané authority a vzory konania a správania.

Je to úloha vysoko aktuálna aj z dôvodu, že každoročne odchádza rad profesionálnych vojakov zo služby v ozbrojených silách a spravidla s mnohými z nich i cenné skúsenosti, ktoré nadobudli počas služby v útvaroch a zariadeniach OS SR, na misiách v zahraničí, prácou v štruktúrach NATO a ktoré sú použiteľné a aplikovateľné pre ich nástupcov. Pritom všetkom si treba uvedomiť aj fakt, že plnením úloh LL významne prispievame i k upevňovaniu inštitucionálnej pamäti našich ozbrojených síl.

V tomto smere si predkladaná stať kladie za cieľ predstaviť funkčný mechanizmus kompatibilný s NATO, ktorý zabezpečuje jednotný a koordinovaný postup pri implementácii LL v podmienkach OS SR, vybudovaný po našom vstupe do tejto organizácie.

Doterajšia prax ukazuje, že LL ako premyslený prístup k úlohe zlepšenia procesu učenia sa v OS SR bol v začiatkoch, kedy prevažovala nesystémovosť, bezcieľnosť, náhodnosť, neskúsenosť, nevedomosť i chaotickosť, a je niekedy, i teraz, kritizovaný ako administratívna záťaž. Stať preto v tejto súvislosti ďalej ukáže, že ak je proces LL nastavený a vedený správne, dokáže priniesť nesmierne hodnoty. Prispieva k skvalitňovaniu personálnej práce, logistického zabezpečenia, prípravy a uskutočneniu misii v zahraničí, výcviku, vzdelávania a rozvoju kvality života, ale aj k inovácii a tvorbe vojenských doktrín, vojenských predpisov, slovenských obranných štandardov, služobných pomôcok, stálych operačných postupov, metodických pokynov, rozkazov a nariadení.

ZÍSKANÉ SKÚSENOSTI

Doterajšia prax v ozbrojených silách ukazuje, že skúsenosti získavame pri akejkoľvek činnosti, a teda sú výsledkom operácií, cvičení, výcviku a vojskových či iných skúšok. V priebehu činnosti si väčšina z nás uvedomí, ako robiť veci ľahšie a efektívnejšie, pričom

tieto poznatky môžeme odovzdať našim kolegom a nasledovníkom, aby sme im pomohli vyhnúť sa problémom a počínať si lepšie, ako sme si viedli my.

Ďalej to, že LL popisuje viac než len učenie sa zo skúseností. Učenie musíme využívať na to, aby sme vedeli podporiť a odôvodniť zmeny, ktoré budú viesť k vyššiemu a lepšiemu výkonu. O tom jasne hovorí Spojenecká spoločná doktrína NATO pre spoločné operácie AJP-3 (B) toto: „*Cieľom procesu získavania skúseností je efektívne sa učiť zo skúseností a priniesť preukázané a overené podklady odôvodňujúce zmenu zaužívaného postupu pri najrôznejších aktivitách, s cieľom zvýšiť výkon tak v priebehu operácie, ako i následne po operácii. To si vyžaduje, aby proces získavania skúseností bol vedený a využitý zmysluplne, aby sa dostal do pozornosti príslušných orgánov schopných a kompetentných zaoberať sa získanými skúsenosťami. Rovnako je nanajvýš dôležité, aby reľazec postupnosti velenia jasne chápal, ako stanovíť prioritné skúsenosti a ako ich distribuovať na správne miesta.*“

V závislosti od našej krajiny, veliteľstva alebo organizácie sa stretávame s použitím termínu získané skúsenosti na označenie aj koncového produktu celého procesu LL alebo na označenie bezprostredných produktov, napr. poučenie, ktoré má z aktivity vyplynúť.

Termíny a definície, ktoré sme hojne v procese LL využívali a využívame aj v tejto stati, obsahuje slovenský obranný štandard „SOŠ 3680 AAP-6 Slovník termínov a definícií NATO“. Podľa neho termín získané skúsenosti znamená výsledky implementácie a nápravných opatrení, ktoré priniesli zvýšený a kvalitnejší výkon alebo posilnili či rozšírili spôsobilosti.

Prax tiež ukázala, že pre získanie skúsenosti je potrebné uchopiť a využiť tak explicitne sformulované, ale i nesformulované poznatky, ktoré logicky vyplynuli z predmetnej aktivity. Bez ohľadu na to, či sa učíme z jedných alebo druhých, prechádzame v procese učenia nasledujúcimi tromi základnými fázami: 1. Identifikácia: Zhromažďujeme poučenie zo skúseností. 2. Akcia: Podnikáme kroky vedúce ku zmene zaužívaných postupov najrôznejších aktivít, na základe poučenia sa zo skúsenosti. 3. Inštitucionalizácia: Informujeme a komunikujeme o danej zmene, aby príslušné časti OS SR mohli ťažiť z konkrétneho poučenia.

AKO SME ZAČÍNALI SO ZÍSKAVANÍM SKÚSENOSTÍ?

Najskôr sme sa na samostatnom odbore analýz, doktrín, predpisov a štandardov (J7) GŠ OS SR oboznámili s nasledujúcimi základnými odkazovými publikáciami NATO k téme LL: *Postupy a stratégia NATO v oblasti získavania skúseností – LL, Smernica 80-6 Bi - SC (Strategického velenia) pre LL a Smernica 80-1 ACO (Spojenecké veliteľské operácie) pre LL*. Ich obsah spravidla rozširuje a bližšie objasňuje rad pomôcok, metodických postupov, brožúr, zborníkov pozitívnych a negatívnych skúseností i príkladov z histórie vojen a vojenského umenia a z aktuálnej praxe, internetových i intranetových stránok. Preto sme aj tieto v práci využili. Práve tu sme našli zovšeobecnené historické skúsenosti nadobudnuté z vývoja vojenskej teórie, s dôrazom na vojenskú stratégiu, operačné umenie a taktiku, z vedenia vojen, vojenských operácií a humanitárnych misií hlavne členských štátov NATO a vízie, kde tieto smerujú v oblasti LL.

Z nich vychádzajúc a na základe stavu v tejto oblasti v našich ozbrojených silách sme vytvorili *Smernicu náčelníka GŠ OS SR na uplatňovanie procesov v oblasti získavania poznatkov a využívania skúseností (Lessons Learned)*, ktorá vstúpila do platnosti 10. decembra 2008. Túto sme na základe potreby praxe neskôr inovovali a vyšla pod názvom *Smernica náčelníka GŠ OS SR o získavaní poznatkov a využívaní skúseností (Lessons*

Learned) a je platná od 23. marca 2011. Táto zovšeobecňuje dosiahnutý stav od vydania prvej smernice, smeruje LL v tomto aktuálnom a budúcom období, vytvára funkčný mechanizmus kompatibilný s NATO, stanovuje úlohy, postupy a zodpovednosti jednotlivých organizačných zložiek ozbrojených síl, veliteľov, ako aj všetkých príslušníkov ozbrojených síl, a tým zabezpečuje jednotný a koordinovaný postup pri implementácii LL v podmienkach OS SR. Navyše velitelia síl (pozemných, vzdušných, výcviku a podpory) OS SR majú rovnomené smernice vydané v svojej pôsobnosti.

S cieľom rozšíriť vedomosti o procese získavania poznatkov a využívaní skúseností v rámci NATO a ozbrojených silách Slovenskej republiky, a prispieť k dotvoreniu efektívneho modelu LL v našich ozbrojených silách, usporiadalo oddelenie analýz a doktrín odboru výcviku, cvičení a doktrín (J-7) ŠBo GŠ OS SR seminár k Lessons Learned s medzinárodnou účasťou. Tento sa uskutočnil 23. septembra 2010 za účasti takmer päťdesiatky predstaviteľov vrcholového manažmentu a generality generálneho štábu a jednotlivých zložiek OS SR, ale aj samotného Ministerstva obrany SR. Medzinárodný punc podujatiu dodali podplukovník Peter A. Coppens z Joint Analysis and Lessons Learned Centre (JALLC) so sídlom v Lisabone a zástupcovia Inštitútu doktrín vo Vyškove z Armády Českej republiky.

Výstup seminára tvorili prijaté závery s definovaním tých prvkov zaradených do piatich oblastí (dokumentácie, inštitucionalizácie, vzdelávania, uchovávaní poznatkov a medzinárodnej spolupráce), ktoré v ďalšom období významnou mierou prispeli k dotvoreniu efektívneho modelu LL v ozbrojených silách Slovenskej republiky. Výstúpenia zo seminára boli zverejnené v monotematickom čísle 2/2010 účelovej tlačoviny *Líder*.

Pri príležitosti konania seminára sme nasledujúci deň využili aktívnu pomoc podplukovníka Petra A. Coppensa – príslušníka JALLC, ktorý prispel aj k rozvíjaniu našich spôsobilostí LL.

Ďalej príslušníčka OAD absolvovala týždňový kurz pre LL, ktorý NATO ponúka štyrikrát ročne.

Pozitívne výsledky v predmetnej oblasti činnosti nám umožnili i podujatia zamerané na výmenu skúseností so zahraničnými partnermi na periodických konferenciách, seminároch a dvojstranná spolupráca hlavne s Armádou Českej Republiky a Chorvátska. Tiež permanentne vedená odborná diskusia v rámci našich ozbrojených síl na poradách, odborná-metodických zhromaždeniach, v rámci veliteľskej a odbornej prípravy, prednášok a seminárov.

MODEL PROCESU LL V OS SR A JEHO AKTÉRI

Aj nami nadobudnuté skúsenosti potvrdzujú, že najformálnejším prístupom k problematike LL je využitie procesu LL. Tento predstavuje postup premyslenej distribúcie poznatkov z pozorovania pri konkrétnej činnosti na správne miesta, až kým sa nezískajú konkrétne skúsenosti. Nastupuje po troch už vyššie uvedených základných všeobecne platných fázach učenia. Fáza identifikácie prebieha počas pozorovania až do časti procesu Identifikované skúsenosti. Inštitucionalizácia sa tu pokladá za integrálnu súčasť krokov a opatrení potrebných na to, aby sa dosiahlo získanie skúseností. Informácie vyprodukované v priebehu procesu LL možno zdieľať, t. j. podeliť sa o ne, kedykoľvek.

Proces LL teda začína zbieraním poznatkov z pozorovania. Poznatok z pozorovania je identifikovaný problém, ktorý je potrebné zlepšiť. Čo sa týka konkrétnej aktivity, existuje vždy očakávaný výsledok alebo výstup. Ak ide všetko podľa očakávania, je tu len málo priestoru na to, aby sa bolo možné z danej aktivity poučiť. Ak sa však očakávania nenaplnia

alebo sú prekročené, je to príležitosť poučiť sa. Všetky odchýlky od očakávaného výsledku je potrebné zdokumentovať ako poznatok z pozorovania, ktorý popisuje chronologický sled udalostí, podmienky a okolnosti ich sprevádzajúce a ostatné kvantifikovateľné podrobnosti.

Pre zachytenie a zhromaždenie pozorovaní sa osvedčilo zaviesť ustanovenia, ktoré všetok personál bez ohľadu na hodnotu zaviazali dokumentovať zistené problémy, nedostatky a úspechy. Osoba nahlasujúca pozorovanie pripojí k tomuto svoju hodnotu, priezvisko, meno a súčasť, z ktorej pochádza. Používanie štandardného formátu hlásenia na zaznamenanie poznatkov z pozorovania zvyšuje interoperabilitu, nakoľko umožňuje zdieľanie informácií. Správy a hlásenia po ukončení podujatia sú ideálnym zdrojom pozorovaní a stávajú sa súčasťou poznatkovej základne, ktorú budú využívať zodpovední na plánovanie ďalšieho podujatia. Pohovory po ukončení podujatia sú tiež cenným zdrojom poznatkov z pozorovania a osvedčeným spôsobom, ako poučenia a skúsenosti zachytiť.

Medzi ďalšie naloženie s poznatkami z pozorovania pokladáme, že pozorovania je potrebné čo najskôr po zachytení preskúmať, aby sa vyradili tie nevhodné a aby sa umožnilo zachytenie dodatočných informácií. Dbáme na to, aby metódy zbierania pozorovaní boli čo najjednoduchšie a aby dopĺňali postupy spracovania a zdieľania poučení a skúseností. Ďalším krokom procesu je analýza, ktorá predstavuje štúdium celku prostredníctvom dôsledného preskúmania častí tohto celku a ich vzájomných interakcií. Skúsenosti ukazujú, že pojem „analýza“ u niektorých jednotlivcov vyvolával dojem o prebehnutí akejsi mysterióznej a formálnej intelektuálnej aktivity, aby bolo možné dopracovať sa k identifikovateľným skúsenostiam. Presvedčili sme ich však, že v mnohých prípadoch postačuje istá dávka zdravého rozumu a podnet od odborníkov na danú problematiku, aby dokázali stanoviť príčinné súvislosti a identifikovať príslušné kroky a opatrenia.

Analýzu teda využívame na zistenie prvotnej príčiny/príčin pozorovaného javu/problému a na identifikovanie nápravných krokov a opatrení, ktoré majú slúžiť na odstránenie chyby alebo na zlepšenie podmienok. V jej priebehu sa navyše identifikuje osoba alebo súčasť OS SR, ktorá by mala realizovať kroky a opatrenia nápravy. Cieľom analýzy je vyprodukovať identifikované skúsenosti (LI), t. j. poznatky z pozorovania.

Špeciálny typ identifikovaných skúseností označujeme ako osvedčenú prax/odporúčané postupy. Myslíme nimi aktivitu alebo sériu krokov či opatrení, ktoré sa v procese analýzy osvedčili ako efektívne a ktoré môžu ostatní v podobných situáciách využiť. Osvedčená prax/odporúčané postupy môžu byť špecifické v závislosti od prostredia, priestoru bojovej operácie alebo od situácie, a netreba zabúdať, že i tieto sa v istom momente môžu stať prekonanými či zastaranými. Môžu si vyžadovať hodnotenie z hľadiska platnosti. Je preto potrebné pravidelne ich revidovať, aby sa zaručilo, že dané postupy sú stále tými „najlepšími“.

Ďalším krokom v procese LL je schválenie a poverenie úlohou implementovať alebo umožniť implementáciu schválených krokov a opatrení nápravy. Po ukončení tohto bude proces validácie zavŕšený až sa stanoví, či sa pomocou predmetných krokov a opatrení nápravy podarilo pôvodne zistený problém úspešne napraviť. Proces validácie môže zahŕňať aj cvičenia alebo skúšky. Po ukončení nápravných krokov a úspešnej validácii budú LI považované za získané skúsenosti a proces LL sa týmto uzatvára.

Naša prax potvrdzuje, že počas celého priebehu procesu LL je potrebné zabezpečiť štruktúrovaný prostriedok na sledovanie a dokumentovanie pokroku skúseností. Po dosiahnutí LL by mala byť zaznamenaná ako taká vo všetkých podporných informáciách a dokumentoch, v opačnom prípade by sa mohlo zdať, že sme nezískali žiadne nové poznatky

a skúsenosti. Naše ozbrojené sily si preto vybuďovali a udržiavajú svoju vlastnú aktuálnu databázu, ktorá je súčasťou intranetovej stránky OdVCD (J7).

Výmena a zdieľanie poznatkov a skúseností je aktivitou, ktorá nevyhnutne musí byť súčasťou procesu LL. Jeho hodnota nadobúda svoj význam vtedy, keď informácie ním vytvorené sú kedykoľvek prístupné osobám, ktoré ich potrebujú. Zdieľanie informácií LL vytvára organizačnú znalosť a vedie k trvalému zlepšeniu organizačného výkonu. Ozbrojené sily musia mať vedomosť o tom: S kým zdieľať informácie? Kedy zdieľať informácie a v akej fáze procesu? Aké LL informácie zdieľať? Ako zdieľať LL informácie? – s akými záujmovými komunitami, fórami (pracovné skupiny, konferencie, atď.), výcvikom, nástrojmi (databázy, wikipédia, atď.), publikáciami (informačné bulletiny, správy, atď.).

Pri zdieľaní získanej skúsenosti ju nestačí len jednoducho zverejniť. Je nutné zvážiť, kto bude mať zo skúsenosti prospech. Spôsob, akým prezentujete LL informácie generálovi, ktorý potrebuje dané informácie na to, aby mohol urobiť rozhodnutie majúce vplyv na celé ozbrojené sily alebo ich časť, sa líši od spôsobu, akým tieto informácie prezentujete vojakovi, ktorý ich potrebuje na zlepšenie svojich vlastných každodenných služobných postupov.

V ozbrojených silách je skúsenosť cenným zdrojom informácií pre operácie a plánovací proces výcviku a cvičení. Využitie skúseností sa postupne stáva rutinnou záležitosťou tradičných cieľových skupín. Plánovači cvičenia preto počas plánovacieho procesu cvičenia prehodnocujú predchádzajúce skúsenosti. Skúsenosti, ktoré sa najviac týkajú tejto cieľovej skupiny, sa získavajú z predchádzajúcich cvičení a záverečných správ o cvičení. Operační plánovači prehodnocujú a používajú skúsenosti pri príprave, plánovaní a vedení bojových operácií. Skúsenosti, ktoré sa najviac týkajú tejto cieľovej skupiny sa získavajú aj z predchádzajúcich operácií. Inštruktori výcviku potrebujú prístup ku skúsenostiam z cvičení a operácií, aby ich mohli okamžite začleniť do výcviku pred nasadením. Je obzvlášť dôležité, aby boli skúsenosti včas odovzdané nástupným silám v priebehu výcviku pred samotným nasadením.

Informácie týkajúce sa LL je možné zdieľať kedykoľvek v priebehu procesu LL, nielen ako posledný krok alebo ako súčasť realizácie. Okrem toho môže zahŕňať zdieľanie informácií, ktoré nie sú oficiálne súčasťou procesu LL, napríklad posudky o jednotlivých krokoch, pravidelné správy o bojovej činnosti (misii), prvotné správy, záverečné správy o cvičení, cestovné správy, najnovšie výsledky, zápisnice z rokovaní, atď.

Informácie musia byť spravované a riadené s dôrazom na „povinnosť zdieľania“ vyvážené bezpečnostným princípom „potreby vedieť“, ako aj spravované a riadené za účelom uľahčenia prístupu, optimalizácie zdieľania informácií a opätovného použitia, obmedzenia duplicity, toto všetko v súlade so záväzkami zachovávaní bezpečnosti, legálnosti a súkromia.

Ak nie sú informácie riadené správne, zdieľanie skúseností v oblasti spôsobilostí (alebo predpokladaných zraniteľných miest) bojových síl môže viesť k neúmyselnému prezradeniu tajných informácií niekomu, kto nemá „potrebu vedieť“. Riziko neoprávneného odhalenia musí byť v rovnováhe s prínosom, ktorý by bolo možné dosiahnuť prostredníctvom dobre riadeného zdieľania. V prípade mnohonárodných jednotiek alebo krajín, ktoré spolupracujú v rámci spoločných oblastí zodpovedností (napr. operácie ISAF) je „povinnosť zdieľania“ veľmi dôležitá. Poznatky nadobudnuté prostredníctvom LL musia byť medzi krajinami zdieľané čo najefektívnejším spôsobom, aby bolo možné zlepšiť efektívnosť a bezpečnosť všetkých zúčastnených jednotiek.

Je úplne prirodzené, že o dobré skúsenosti/osvedčené postupy máme okamžitú potrebu sa

podeliť s ostatnými. Je to pochopiteľné, no aj napriek tomu je potrebné postupovať opatrne, kým daná skúsenosť či postup nebudú patrične zanalyzované za účelom určenia podmienok a okolností, ktorých sa to týka, ako aj za účelom určenia spôsobu, akým by sa dali jednoducho „inštitucionalizovať“. Nebezpečenstvo príliš včasného podelenia sa o dobrú skúsenosť či osvedčený postup je v tom, že ľudia sa domnievajú, že stačí dosiahnuť LL a potom už nie je treba vynakladať úsilie o ich „inštitucionalizovanie“. Podelenie sa o dobrú skúsenosť samo osebe ešte nie je zárukou toho, že skúsenosť bude prijatá ako skúsenosť získaná.

Naopak, pri skúsenostiach s neúčinnými alebo škodlivými postupmi majú ľudia prirodzenú tendenciu ich zatajovať alebo minimalizovať či v inom prípade pripisovať negatívne výsledky ľudskej chybe, než neefektívnej taktike, metódam alebo postupom. Významnou súčasťou našej úlohy je podporovať šírenie informácií týkajúcich sa chýb, a tým naznačovať rozdiel medzi jednoduchou ľudskou chybou a systémovými problémami. Ak sa úmyselne zamlčujú alebo podceňujú skúsenosti s neúčinnými alebo škodlivými postupmi, ostatní sú ochudobnení o možnosť sa z nich poučiť alebo porozumieť danej oblasti či využiť vedomosti získané na základe skúseností s cieľom zlepšiť sa.

Rôzne typy informácií o LL sú rôznej kvality. Kvalita závisí od zrelosti danej informácie s ohľadom na proces LL, inými slovami závisí od počtu analýz a dôkladného skúmania, ktorými musela informácia prejsť. Úroveň kvality má vplyv na záujem sa o informáciu podeliť, ako aj na jej využiteľnosť pre cieľovú skupinu príjemcov. Informácie sa podľa úrovne kvality delia spravidla na prvotné pozorovania, dobré osvedčené postupy, najhorúcejšie novinky, informačné bulletiny, uvážené postrehy, LI, správy o prvých dojmach, získané skúsenosti (LL), správy o analýze LL, príručky a záverečné správy o cvičeniach.

Prax ukazuje, že pozornosť treba venovať nielen aktívnemu rozoslaniu informácií spotrebiteľom alebo podporovateľom/účastníkom, ale tiež oni samotní musia pravidelne kontrolovať, či je už nová informácia dostupná. Jedná sa tu o postupy na zabezpečenie toho, že silný vplyv, vysoká priorita a naliehavá informácia je čo najrýchlejšie ponúknutá príslušnej skupine ľudí a otázky nižšej priority sú automaticky uložené na patričnom mieste, pokiaľ sa užívateľ nerozhodne aktualizácie skontrolovať. Príkladom použitia tejto kombinácie môže byť zmena úrovne varovania na ochranu síl, ktoré je odosielané prostredníctvom rádiového spojenia všetkým príslušníkom strážnych jednotiek v oblasti (dáta sú užívateľovi poslané bez toho, že by si ich vyžiadal), ale zároveň aktualizované na webovej stránke, ktorú ľudia navštevujú kvôli aktualizáciám (vyžiadanie dát z iného programu).

Príležitosti pre interakcie predstavujú konferencie, stretnutia na pracovnej úrovni, pracovné skupiny a samozrejme k nim patrí aj priama komunikácia. Existuje celý rad výhod, ktoré prináša účasť v takejto komunite LL, napr.: riešenie problémov, rozvoj nových spôsobilostí, využitie osvedčených postupov, štandardizácia postupov, „inštitucionalizovanie“ osvedčených postupov, úspora času, zvyšovanie a zlepšovanie schopností, vyhýbanie sa chybám, vytváranie nových poznatkov.

Existuje taktiež množstvo prekážok, ktoré bránia účasti komunite LL, vrátane zverejniteľnosti a utajovania informácií, technologických problémov, ako napríklad konektivita a inštitucionálne nastavenie mysle proti zdieľaniu informácií. Osobné spojenia (t.j. pripojenie do siete) výrazne zvyšuje našu schopnosť zdieľania informácií. Ak dôverujeme a osobne poznáme osobu, ktorú žiadame o informácie alebo ktorej posielame informácie, o to ľahšie dochádza k zdieľaniu informácií. Veľká časť zdieľaných poznatkov a skúseností sa šíri prostredníctvom neformálnej sociálnej siete (záujmovej komunity) než prostredníctvom hierarchie velenia a zriadených spojovacích kanálov.

Školenia alebo výcviky na začiatku rotácií na bojisku, na začiatku cvičení alebo ako súčasť uvedenia do nového ubytovacieho zariadenia predstavujú vhodné príležitosti pre zapojenie príslušníkov síl do procesu LL, aby sa podieľali na výhodách a požiadavkách tohto procesu, ako aj pre ich informovanie o najnovších poznatkoch v danej oblasti. V operácii KFOR v Kosove je zvykom, že noví prichádzajúci príslušníci chodia počas niekoľkých dní na poučenia, brífingy a orientačné aktivity, ktoré im poskytnú globálny prehľad o všetkých ich povinnostiach. Je to ideálny spôsob, akým sa nový personál môže poučiť zo získaných skúseností z predchádzajúcich rotácií.

Procesy Lessons Learned teda majú význam ak sa ich výstupy aplikujú do života príslušníkov ozbrojených síl. Ako krátkodobé riešenia, i tak, aby boli prínosom z hľadiska dynamiky vývoja konkrétnych operácií i nastavenia systému prípravy vojakov, a dlhodobé, aby priniesli systémové, koncepcné a doktrínálne zmeny k lepšiemu. V tomto smere zohrávajú a budú zohrávať, z pomedzi všetkých príslušníkov OS SR, nezastupiteľnú rolu nasledujúci hlavní aktéri procesu LL.

1. Náčelník GŠ OS SR schvaľuje smernice pre oblasť LL a osobne riadi všetky rozhodujúce zamestnania či podujatia v tejto oblasti.

2. Velitelia a náčelníci na všetkých stupňoch velenia a riadenia OS SR zodpovedajú za procesy LL na svojej úrovni. Naša smernica napríklad veliteľom síl OS SR pri realizácii procesu LL okrem iného ukladá spracovať vlastné Smernice na uplatňovanie procesov v oblasti získavania poznatkov a využívania skúseností LL vo svojej pôsobnosti, zriadiť vlastnú pracovnú skupinu LL (PS LL), riadiť činnosti procesu LL v rámci organizačných štruktúr vo svojej podriadenosti, všetky vhodné poznatky vkladať do databázy LL síl vo svojej podriadenosti a vybrané poznatky, ktoré sú vhodné na zdieľanie pre celé OS SR do databázy LL OS SR, navrhnúť vhodné LI a LL na zdieľanie a zaslanie do databáz NATO, vykonať a plniť nápravné opatrenia vo svojej pôsobnosti, sledovať účinnosť vykonaných opatrení, zabezpečiť vzdelávanie veliteľských a riadiacich funkcionárov a personálu, a rad ďalších úloh.

3. Pracovná skupina LL GŠ OS SR (PS LL GŠ), ktorá je zložená zo zástupcov jednotlivých zložiek GŠ a veliteľstiev síl OS SR, sa schádza podľa potreby a rozhodnutia jej predsedu – zástupcu náčelníka GŠ OS SR, minimálne však jedenkrát za štvrt'rok. Hlavným cieľom zasadania pracovnej skupiny LL je schváliť premenu pozorovania na identifikovaný poznatok LI na základe návrhu odborného orgánu, alebo rozhodnúť o jeho nevhodnosti, potvrdiť navrhovanú výkonnú zložku pre nápravnú činnosť a opatrenia, schváliť termín vykonania nápravných opatrení, hodnotiť ich plnenie a premenu LI na LL.

Velitelia síl OS SR majú zriadenú vlastnú pracovnú skupinu LL (PS LL).

4. Oddelenie analýz a doktrín OdVCD (J7) ŠbO GŠ OS SR koordinuje činnosti procesu LL, odborne a metodicky usmerňuje odborné zložky GŠ OS SR a celých OS SR, zabezpečuje informovanosť a podporu vzdelávania v oblasti LL v OS SR, organizačne zabezpečuje rokovanie PS LL GŠ, vedie databázu LL OS SR, na základe aktuálnych potrieb novelizuje Smernicu LL, spracováva prílohu LL k operačným plánom náčelníka GŠ OS SR v zmysle SVD/GOP 30-20, a plní rad ďalších úloh.

5. vzdelávacie a výcvikové zariadenia OS SR sledujú procesy LL v OS SR a najnovšie ponaučenia zo skúseností uplatňujú v príprave príslušníkov OS SR.

6. Centrum výnimočnosti na oblasť likvidácie výbušných prostriedkov (EOD) zabezpečuje odborné poradenstvo a expertízy v predmetnej problematike pri analýze konkrétnych problémov. Okrem toho zastupuje potenciálne komunity záujmu, aby bolo možné zaistiť výmenu a zdieľanie ponaučení a skúseností v konkrétnej oblasti.

RECENZIE

GOLDSWORTHY, Adrian. *ARMÁDA STARÉHO ŘÍMA*. Přeložili: Helena Svobodová a Lenka Vacinová. Praha : Slovart, 2010, 224 s.

S publikáciami anglického vojenského historika Adriana Goldsworthyho sa českí i slovenskí čitatelia mali možnosť zoznámiť prostredníctvom dvoch prekladov do češtiny, ktoré sa objavili v nedávnom období (*Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši*. Přeložila: Jarmila Doubravová. Praha : Deus, 2009 a *Caesar. Život giganta*. Přeložil: Lumír Mikulka. Plzeň : Plejáda, 2010). Vďaka vydavateľstvu Slovart prišiel na knižné pulty tentokrát preklad jeho práce s názvom *Armáda starého Říma* (v anglickom origináli *The Complete Roman Army*, a nie *Roman Army*, ako je uvedené na strane 4). Kniha sa člení na úvod a päť kapitol, rozdelených nasledovným spôsobom: republikánska armáda (s. 18-43), profesionálna armáda (s. 44-73), život v rímskom vojsku (s. 74-161), rímska armáda počas vojny (s. 162-197) a v období neskorkej antiky (s. 198-214).

V úvode podáva autor stručný prehľad rímskych dejín, približuje úlohu armády v rímskom svete a „rozbíja“ idealizovanú predstavu o rímskom vojsku ako čisto profesionálnom a prísne disciplinovanom útvere, ktorá je výsledkom modernej doby. Ďalšiu časť úvodu považujeme za mimoriadnu dôležitú, pretože sú v nej charakterizované jednotlivé druhy historických prameňov (literárne, archeologické, epigrafické, numizmatické, papyrologické, umeleckohistorické – mozaiky, maľby, reliéfy). Pozornosť sa tu sústreďuje na prezentáciu širokej škály špecifik a problémov pri ich interpretácii a predstavenie možností využitia jednotlivých typov prameňov pri skúmaní určitých oblastí života rímskeho vojska (napr. nápisy dokumentujú najmä náboženský život, stavebnú činnosť, štruktúru a vojenskú hierarchiu v armáde). Zároveň sa prízvukuje nutnosť syntézy všetkých druhov prameňov. V prípade literárnych prameňov sú uvedené aj najvýznamnejšie spisy, ktoré obohacujú naše vedomosti o rímskej armáde v jednotlivých časových obdobiach. Goldsworthy do úvodu zakomponoval aj chronologickú tabuľku s prehľadom rímskych dejín od roku 753 pred n. l. do roku 554 n. l. (s. 10-11), pričom pri jej tvorbe prihliadal na najvýznamnejšie vojenské konfrontácie Rimánov s nepriateľmi. Okrem toho tu nájdeme aj farebnú mapu Rímskej ríše (s. 14-15).

Z chronologického hľadiska zahŕňa prvá kapitola rímsku armádu od najstarších čias až po reformy Gaia Maria, uskutočnené na konci 2. storočia pred n. l. Na jednotlivých stránkach sa autor snaží čitateľa oboznámiť s charakterom najstarších rímskych vojsk a zameriava sa predovšetkým na reformy šiesteho rímskeho kráľa Servia Tullia, ktoré veľkou mierou ovplyvnili štruktúru armády. V ďalšej časti prvej kapitoly sa do popredia dostáva zloženie, výstroj a výzbroj rímskej légie a vzhľad vojenských táborov v období republiky, pričom Goldsworthy vychádza predovšetkým z rozboru organizácie rímskej armády, ktorý zanechal historik Polybios (polovica 2. storočia pred n. l.). V závere kapitoly sústreďuje svoju pozornosť na rímske loďstvo a všetko, čo s ním súvisí (počiatky, druhy lodí, taktika, priebeh bitky).

Druhá kapitola poskytuje priestor pre objasneniu procesu profesionalizácie rímskej armády. V prvom bloku kapitoly sa čitateľ dozvedá o zmenách, zavedených Gaiom Mariom,

ktoré sa týkali predovšetkým charakteru vojska a nového usporiadania légii. V ostatných blokoch je predmetom výkladu armáda za principátu a okrem iného sa môžeme dočítať o možnostiach vojenskej kariéry senátorov, jazdcov, ale i obyčajných občanov, ktorí mohli pôsobiť vo funkciách nižších dôstojníkov.

Tretia kapitola s názvom *Život v rímskom vojsku* je zo všetkých najrozsiahlejšia a obsahovo najpestrejšia. Zároveň si myslíme, že moderných čitateľov zaujme najviac. Autor na širokej ploche detailne sleduje osudy a činnosti rímskych vojakov od ich vstupu do armády cez každodenné povinnosti až po odchod z aktívnej služby. V jednotlivých blokoch zachytáva doslova celý život rímskeho vojaka. Ako prvým sa zaoberá nástupom do armády, pričom si okrajovo všima výhody vojenskej služby, opisuje priebeh zápisu nových vojakov do légii či auxilií a ich základný výcvik. V bloku *Každodenný život* stojí v centre jeho pozornosti prostredie, v ktorom sa tento život odohrával, teda legionársky tábor či auxiliárny kastel. Okrem jednotlivých budov, ktoré sa nachádzali v areáli tábora či kastelu, sa tu ďalej hovorí o výcviku jednotiek, slávnostných prehliadkach a náboženských obradoch. V ďalších blokoch pojednáva o výhodách vojenskej služby (mzda, úspory, peňažné odmeny, vyznamenania, strava a prídely potravín, zdravotná starostlivosť, disciplína a tresty), voľnom čase (možnosti založiť rodinu, zábava, kúpele), náboženstve, odchode z armády (príčiny a spôsoby odchodu, postavenie veteránov, smrť a pohreb), o výstroji a výzbroji pešiakov i jazdcov a o povinnostiach armády v období mieru (na tomto mieste vytvára obraz vojakov ako úradníkov, staviteľov, remeselníkov, poriadkovú službu a všima si aj ich vzťah k civilnému obyvateľstvu). V závere tejto kapitoly sa nachádza informácia o hraniciach v rímskom chápaní a o všetkom, čo s tým súvisí (stratégia, hraničné oblasti a línie, ich fungovanie demonštrované na príklade Hadrianovho valu v Británii apod.).

Ťažisko štvrtej kapitoly, ktorá sa skladá z troch blokov, predstavuje rímska armáda vo vojne. Ako prvé je tu priblížené vojsko počas ťaženia (veľkosť armády, zásobovanie, pochodové tábory) s dôrazom na typológiu vojenských výprav, ktoré sú rozdelené do štyroch skupín: dobyvateľská vojna, potlačenie povstania, trestné výpravy a reakcie na útočné nájazdy. V ďalšom bloku pristúpil autor k samotnému priebehu bitky a vysvetľuje ako prebiehal presun jednotiek, v akom čase a na akom mieste sa Rimania obvykle púšťali do boja, všima si povinnosti a pozíciu hlavného veliteľa počas bitky a ďalej ponúka výklad o formáciách, taktike a spôsoboch boja rímskeho vojska za principátu. Tretím a zároveň posledným blokom v tejto kapitole je problematika obliehania, ktorá je poňatá komplexne od opevnenia cez obkľúčenie, obliehanie, útok až po preniknutie do pevnosti a následné drancovanie.

Posledná kapitola sa venuje rímskej armáde v neskorej antike a organicky nadväzuje na prvú a druhú kapitolu o vojsku za republiky a principátu. V tejto časti knihy sa dôraz kladie najmä na zmeny v armáde, ku ktorým prichádza v dôsledku zavedenia reforiem za vlády cisárov Diocletiana (284-305 n. l.) a Constantina I. (306-337 n. l.). Vo všeobecnosti sa vie, že reformy spôsobili najmä zníženie počtu vojakov v légiiach, zvýšenie počtu légii, rozdelenie vojska na mobilné a stále útvary a vzostup podielu jazdcov v obsadzovaní veliteľských postov. A. Goldsworthy ukazuje, že vojsko sa v období neskorej antiky ocitlo v úplne odlišnej situácii a podmienkach (najdôležitejším sa stala obrana hraníc) ako tomu bolo za principátu. V dôsledku toho síce prišlo, okrem iného, k vyššie uvedeným procesom, ale rímska armáda zostala z istého hľadiska veľmi podobná svojej predchodkyňi za principátu. Autor sa v tejto kapitole snaží nielen charakterizovať samotné zmeny, ktoré prebehli v rímskom vojsku, ale usiluje sa postihnúť aj príčiny, ktoré ich spôsobili. Zároveň nezabúda

ani na dva najvýznamnejšie aspekty, ktoré v tomto období ovplyvňovali nielen armádu, ale celú spoločnosť – barbarizáciu a kresťanstvo.

Na záver publikácie je zaradený stručný slovníček niekoľkých desiatok pojmov (s. 215-216), ktoré sú úzko spojené so starovekým (zväčša rímskym) vojenským „umením“. Po ňom nasleduje zoznam odporúčanej literatúry (s. 217-218), ktorá je usporiadaná podľa jednotlivých kapitol, respektíve v niektorých prípadoch je ešte priradená ku konkrétnym tematickým blokom. Z uvedených titulov je zrejme, že Goldsworthy vychádzal predovšetkým z anglicky písanej literatúry (z inej literatúry uvádza päť nemeckých a dve francúzske práce). Tento trend sa zdá byť už typickým prvkom pre tvorbu moderných anglosaských autorov. V tejto súvislosti si myslíme, že prekladateľský kolektív mohol tento súpis doplniť aspoň o najzákladnejšie publikácie v slovenčine a češtine, ktoré sú nášmu čitateľovi najviac dostupné. Mnohí by to určite ocenili a motivovalo by ich to k ďalšiemu štúdiu. Aby sme však prekladateľkám úplne nekrivdili, do zoznamu odporúčanej literatúry vložili prácu českého odborníka Františka Velišského (*Život Řeků a Římanů*. Praha, 1876), ale tá tu vyznieva úplne osamotene a je pre nás nepochopiteľné, že neuviedli ďalšie a zároveň novšie tituly. Rovnaký problém nastáva pri prameňoch – prekladateľky zrejme považovali za postačujúce vyriešiť celú vec iba vetou, že „*texty římských a řeckých autorův přeložené do češtiny vyšli z velké části v edicii Antická knihovna*“.

Goldsworthyho prácu charakterizuje poctivý prístup k prameňom a všeobecne možno povedať, že text je dobre čitateľný, zrozumiteľný a pôsobí ucelene. Výklad je postavený na štúdiu antických prameňov a odbornej literatúry, ktorá je z veľkej miery zahrnutá v záverečnej bibliografii. V prípade prameňov využíval autor najmä literárne a epigrafické pramene a archeologický materiál, pričom sa snažil o ich vzájomnú syntézu.

Oceňujeme skutočnosť, že v práci nechýba index (s. 220-224), vďaka ktorému sa čitateľ lepšie orientuje v diele. Pozitívne hodnotíme i zaradenie čiernobielych a farebných obrázkov, fotografií, reliéfov na náhrobkoch či iných pamiatkach (napr. stĺpy či oblúky), nákresov alebo máp, na ktorých sú zobrazení vojaci, ich zbrane a výstroj, zvyšky táborov, opevnení, rozmiestnenie jednotiek apod., pričom ku každej ilustrácii je pripojený odborný komentár. Všetky obrazové súčasti publikácie dopĺňujú nielen text, ale majú aj obrovskú výpovednú hodnotu. Pri ich výbere sa však autor zameral väčšinou iba na materiál viažuci sa na anglické a nemecké územie, čo z nášho pohľadu nie je ideálne, pretože nezainteresovaný čitateľ môže nadobudnúť dojem, že z ostatných častí Rímskej ríše sa nezachovalo takmer nič.

Obzvlášť významnou súčasťou práce je analýza niektorých starovekých bitiek či obliehaní (napr. bitka pri Farsale v roku 48 pred n. l. alebo obliehanie židovskej pevnosti Masada v roku 73 n. l.). Rozbor každého z týchto vojenských stretnutí sa skladá z textovej a obrazovej časti. V prvej sú zahrnuté všeobecné údaje o oboch súperoch, vysvetľujú sa príčiny vojenského stretnutia, udáva sa veľkosť jednotlivých vojsk a nakoniec nasleduje stručný opis boja, výsledok a vyčíslenie strát. Obrazovú časť tvoria farebné schémy rozmiestnenia jednotlivých jednotiek s naznačením presunov a taktických zmien. Okrem toho sa pri väčšine takýchto rozborov nachádza stručný medailón minimálne jednej z významných osobností, ktoré sa bitky zúčastnili.

V publikácii sa vyskytli menšie nedostatky, pričom na niektoré by sme chceli upozorniť. V chronologickej tabuľke (s. 10-11) je datovanie bitky u Arausia (dn. Orange na juhu Francúzska) chybné stanovené na rok 205 pred n. l. (správne má byť rok 105 pred n. l.), k čomu mohlo však prísť zrejme nedopatrením. Mnohí by iste mohli polemizovať s interpretáciou

udalostí v roku 476 n. l. a s vyjadrením, že Odoakar zvrhol posledného rímskeho cisára a založil ostrogótske kráľovstvo. Oveľa väčšie výhrady však máme voči mape (s. 14-15), v ktorej sa nepodaril nájsť súlad medzi znázornením rozlohy Rímskej ríše a pripojeným komentárom. V komentári sa uvádza, že impérium dosiahlo najväčší územný rozmach okolo roku 200 n. l., čo je zavádzajúce, pretože sa tak stalo v skoršom období za vlády cisára Traiana (98-117 n. l.). Na mape je ďalej do ríše zahrnuté i územie Mezopotámie s vysvetlením, že ide o rímske územie do roku 200 n. l. Toto teritórium pripojil k Rímskej ríši cisár Traianus po úspešne vedených vojnách s Parthmi (114-117 n. l.). Jeho nástupca Hadrianus (117-138 n. l.) sa však väčšiny tohto územia krátko po nástupe na trón vzdal a z toho dôvodu nemohlo byť súčasťou ríše do roku 200 n. l., ako to je prezentované v komentári k mapke. Okrem toho v rámci provincie Panónia nie je zakreslené jej rozdelenie na Hornú (*Superior*) a Dolnú (*Inferior*). Z odborného hľadiska možno ešte povedať, že autor sa v publikácii mohol viac zaoberať rímskym loďstvom, pretože jeho výklad o tejto zložke rímskej armády sa končí v období republiky. Na druhej strane tento nedostatok ospravedľňuje skutočnosť, že v porovnaní s peším vojskom zohrávalo loďstvo v rímskej armáde len sekundárnu úlohu.

Čo sa týka hodnotenia samotného prekladu, tak v tomto prípade sa do rúk čitateľov dostáva veľmi kvalitný preklad. I v tomto smere sa vyskytli menšie chyby, ale bolo ich minimum. Spomedzi nich spomenieme napríklad použitie anachronizmu *Španielsko* v súvislosti s vojenskými úspechmi Gnaea Pompeia (s. 183, správne Hispánia), nepresné uvedenie latinského názvu legionárskeho tábora v dnešnom Mainzi (s. 55) alebo občasná nejednotnosť v používaní mien rímskych cisárov (latinská podoba napr. Vespasianus – s. 55, počesťený tvar Vespasián – s. 119, či v prípade cisára Domitiana uvedenie tvarov Domicián – s. 94 a Domicianus! – s. 55). Napriek tomu si dovoľíme konštatovať, že spomedzi kníh Adriana Goldsworthyho (pozri vyššie), ktoré sa doposiaľ dostali na náš trh, ide o najkvalitnejší preklad. V tomto smere potvrdzuje vydavateľstvo Slovart svoju povest' a je len chvályhodné, že ním vydávané preklady vznikajú za spolupráce odborníkov na konkrétnu problematiku, čo prináša svoje „ovocie“ a prejavuje sa v podobe vysokej kvality prekladu. V tomto prípade spolupracoval s prekladateľkami český klasický archeológ PhDr. Jiří Musil, PhD.

Na záver konštatujeme, že práca A. Goldsworthyho podstatne obohacuje knižnú produkciu v našom prostredí a spomedzi mnohých publikácií o rímskych vojenských dejinách, ktoré sa u nás objavili za posledné desaťročie, patrí z pohľadu poskytovaných informácií medzi tie najkvalitnejšie. Zároveň sa domnievame, že táto vynikajúca syntéza plnohodnotne nahrádza často citovanú a používanú prácu P. Connollyho (*Dejiny rímskeho vojska*. Bratislava, 1992), od ktorej vydania prešiel už nejaký čas.

Tomáš Klokner

RYCHLÍK, Jan a kol. MEZI VÍDNÍ A CAŘIHRADEM I./UTVÁŘENÍ BALKÁNSKÝCH NÁRODŮ. Praha : Vyšehrad 2009, 399 s.

Výskumu dejín balkánskych štátov sa v posledných dvoch desaťročiach na Slovensku nevenovala náležitá pozornosť, a to napriek skutočnosti, že práve v tomto období na Balkáne prebiehali významné zmeny ústiace do tragických udalostí, ktoré budili veľkú pozornosť našej a svetovej verejnosti. Z hľadiska slovenskej historiografie je to prekvapujúce aj z toho dôvodu, že dejiny balkánskych štátov sa s dejinami Habsburskej ríše v rôznych obdobiach a smeroch pretínali a niektoré z týchto území alebo ich časti, predovšetkým z územia býva-

lej Juhoslávie a dnešného Rumunska, boli súčasťou aj habsburskej monarchie. Balkánsky polostrov ako tradičný priestor vzájomného stretu habsburských a osmanských vojenských síl, sa po strate výsostného postavenia monarchie ako mocnosti prvého rangu v druhej polovici 19. storočia stal miestom, kam smeroval hlavný zahraničnopolitický a strategický záujem podunajského súštátia. Stal sa trvalým ohniskom medzinárodného napätia a odtiaľ vzišiel aj impulz k vypuknutiu prvej svetovej vojny. Slovenská historiografia po zániku Ústavu dejín európskych socialistických krajín tejto oblasti výskumu venovala pozornosť iba okrajovo, prevažne v nadväznosti na iné základné historické témy. Aj výskum dejín osmanskej expanzie do stredoeurópskeho priestoru, vrátane územia dnešného Slovenska, po smrti naslovovzatých odborníkov (J. Blaškovič, P. Horváth, V. Kopčan) ustrnul. Tých niekoľko vedeckých statí viažucich sa k stretu politických, ekonomických a vojenských záujmov medzi Habsburskou ríšou a Osmanmi z pera slovenských historikov sú skôr výnimkou potvrdzujúcou pravidlo. Táto oblasť výskumu na Slovensku, až na určité výnimky v súvislosti napr. so zápasom o Dalmáciu medzi Uhorským kráľovstvom a Benátskou republikou v 15. storočí, so stavovskými povstaniami, balkánskymi vojnami a prípravou na prvú svetovú vojnu (M. Štefánik, P. Kónya, V. Dangl, R. Holec, D. Kováč), absentuje.

Podstatne lepšie výsledky v tomto smere môže vykázať česká historiografia, ktorá okrem nemalého počtu vedeckých štúdií disponuje aj prácami syntetického charakteru (J. Rychlík, J. Pelikán, M. Tejchman, L. Havlíková, T. Chrobák, M. Šesták, V. Žáček, P. Hradečný, R. Dostálová, V. Hrochová, V. Vavřínek, L. Hladký a d.) a úspešne spolupracuje s historikmi z územia Balkánu. Výsledkom tejto spolupráce je popri iných syntetizujúcich prácach aj recenzovaná kniha, na ktorej okrem českých autorov J. Rychlíka (dejiny Chorvátska, Bulharska, Macedónska, čiastočne Srbska) a J. Pelikána (dejiny Srbska po roku 1878) spolupracovali aj pracovníci Ústavu pre balkanistiku Bulharskej akadémie vied v Sofii N. Danova (dejiny Grécka) a K. Mančev (dejiny Rumunska a Albánska). Práca vznikla v rámci medzinárodného projektu *Formovanie národnej identity v strednej a juhovýchodnej Európe v 19. a 20. storočí a vznik národných štátov*.

Aj keď stredobodom záujmu autorov boli dejiny 19. a začiatku 20. storočia do konca prvej svetovej vojny, v hlavných obrysoch načrtli aj zložitý vývoj v tejto oblasti od počiatočného štádia rozmachu Osmanskej ríše na Balkánskom polostrove, ako aj vývoj ríše Habsburgovcov, v zrkadle mocenských sporov a vojenských stretov týchto dvoch veľmocí, od bitky pri Moháči roku 1526 do počiatkov národného obrodovania balkánskych štátov v 18. storočí. Táto časť práce sa delí na dve kapitoly. Kým v prvej autori charakterizujú základy habsburskej a osmanskej moci, sledujú základné stimuly vývoja na polostrove v predosmanskom a ranom osmanskom období, ako aj boje medzi menovanými mocnosťami v 16. až 18. storočí, v druhej časti v jednotlivých podkapitolách poskytujú najdôležitejšie informácie súvisiace s problémom identity obyvateľstva na Balkáne, vývojom etnických a náboženských skupín. Treba s uznaním kvitovať, že venujú náležitú pozornosť aj výkladu pojmov sprevádzajúcich tento proces. Svedčí o syntetizujúcich schopnostiach a širokom rozhlade autorov, že problematiku vývoja identity v takom zložitom prostredí, v akom sa nachádzal Balkán pred 18. storočím, dokázali spracovať na relatívne malom priestore mimoriadne kvalitným a zrozumiteľným spôsobom a v zodpovedajúcom rozsahu analyzujú aj mocenské boje na Balkáne, ako aj ich dôsledky. Nebolo by však na škodu viac rozviesť aj následky osmanskej expanzie pre národy strednej Európy, vrátane jej civilizačných, náboženských, demografických a hospodárskych dopadov, vedúcich v konečnom dôsledku k spomaleniu celkového vývoja oproti západnej Európe. A to aj napriek tomu, že si túto

úlohu autori expressis verbis nevytýčili. Z hľadiska priblíženia vzájomných vzťahov medzi Habsburgovcami, Osmanmi a Sedmohradskom by v tejto časti možno prospelo zmieniť sa niekoľkými slovami aj o protihabsburských stavovských povstaniach v Uhorsku a Sedmohradsku. V texte je viackrát spomenuté povstanie Imricha Thökölyiho, ktorý bol úzko naviazaný na Carhrad, ale napr. mená Štefana Bočkaja, Gabriela Bethlena či Juraja I. Rákocziho, ktorí taktiež spolupracovali s Osmanmi, aj keď v obmedzenejšej miere ako Thökölyi, sa nespomínajú. Najmä Bethlen, s ohľadom na slovenského, ale aj českého čitateľa, by si v týchto súvislostiach zasluhoval určitú pozornosť (Dangl, V.: *Bethlen proti Habsburkům*. Praha : Melantrich 1992; Dangl, V.: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava : SPN 1986).

Tzv. národnému obrodeniu balkánskych národov je venovaná tretia kapitola knihy. Autori hodnotia prenikanie myšlienok osvietenstva a racionalizmu do tejto oblasti a konštatujú, že dominantnou črtou národovtvorných procesov v strednej a východnej Európe boli predovšetkým kultúrne aspekty, spoločný jazyk, náboženstvo, vedomie spoločného prežitia minulosti a často aj existencie spoločného štátu v minulosti. Sledujú rôznorodosť týchto znakov v zložitých podmienkach vývoja balkánskych národov, rozkladu sociálno-ekonomického a štátno-politického systému Osmanskej ríše, jej vnútorných reforiem a mocenských stretov s Habsburgovcami a s Ruskom. Dozvedáme sa aj o príčinách a priebehu zásahov týchto mocností do balkánskych udalostí. Je chvályhodné, že autori sa pri sledovaní vojenských udalostí nevyhli náčrtu vojenských reforiem Osmanskej ríše, ktoré znamenali pre samotnú ríšu určujúci zásah do snahy o pokračovanie veľmocenskej politiky. Hlavným zámerom tejto kapitoly je hodnotiť tvoriace sa východiská obyvateľov Balkánskeho polostrova smerujúce k plnému uvedomeniu si národnej identity a pokusom tieto idey naplniť reálnym obsahom.

V ďalších nosných častiach práce sa gros záujmu autorov v rozsahu troch kapitol presúva na snahu zachytiť pohyby a zápasy obyvateľov Balkánu o vydobytie si určitej formy vlastnej štátnosti. Mapujú príčiny a priebeh vzniku tzv. veľkej východnej krízy, konflikty medzi vznikajúcimi novými štátmi na Balkáne a hodnotia priebeh a historický význam udalostí na Balkáne po Berlínskom kongrese. Upozorňujú na to, že je nutné rozlišovať medzi národmi, ktoré si v rámci habsburskej či osmanskej ríše udržali niektoré atribúty štátnosti a medzi tými, ktoré tieto atribúty nemali. Poukazujú na rozličnosti v prístupe Habsburskej a Osmanskej ríše k poskytnutiu určitej politickej autonómie a na problémy národov, ktoré sa na území Balkánu museli uspokojiť len s určitým stupňom jazykových a kultúrnych práv. V týchto súvislostiach autori zvlášť hodnotia boj balkánskych národov Osmanskej ríše za získanie nezávislosti a pokusy Chorvátov, Srbov a Rumunov v Habsburskej monarchii o vytvorenie vlastnej štátnosti. Po zmene hraníc na Balkáne, ktoré boli načrtnuté Berlínskym kongresom roku 1878 a ktoré v nezmenenej podobe, aj keď vnímané niektorými balkánskymi štátmi ako nespravodlivé, existovali do vypuknutia balkánskych vojen, autori analyzujú vývoj v Albánsku, Rumunsku, Grécku, Bulharsku, Srbsku, Čiernej Hore, sledujú osudy územia Macedónie, vznik a vývoj tzv. macedónskej otázky, ktorú vzhľadom na jej zložitnosť nebolo možné riešiť inak, než ozbrojeným bojom, povstaním alebo vojnovým konfliktom. Ako je známe, ponímanie tzv. macedónskej otázky dodnes ovplyvňuje aj národné historiografie zainteresovaných štátov Balkánu, predovšetkým Bulharska, Srbska a Grécka. Tieto kapitoly sú veľmi prínosné nielen pre orientáciu v zložitých pomeroch na Balkáne v predvečer prvej svetovej vojny, ale aj pre bližšie poznanie konfliktov prejavujúcich sa v monarchii a vnútorných problémov Uhorska, najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní 1867. Pomáhajú aj

pri lepšej orientácii v zahraničnej politike Rakúsko-Uhorska, ako aj v pochopení postojov balkánskych štátov a niektorých národov žijúcich v monarchii, k dualistickému súšťaťiu. Aj keď ide o mimoriadne zložitú a spleťtú obdobie, autorom sa podarilo vystihnúť hlavné črty vývoja na Balkáne, v Habsburskej monarchii a v Turecku prehľadným a zrozumiteľným spôsobom a podať pútavý obraz konfigurácie sledovaných problémov. Zvlášť by som zvýraznil úspešný spôsob prepojenia vývojových procesov s hodnotením výrazných osobností národných pohybov a nenásilnú formu opisu postupného získavania priestoru Ruskom, ako tretej veľmoci rozhodujúcej o dani v tomto priestore. V tejto časti práce iba malá poznámka technického charakteru. V záverečných podkapitolách autor, aby nemusel opakovať dlhé názvy politických organizácií, používa skratky. V iných častiach práce sa to ale nedeje a aj z vizuálneho hľadiska to pôsobí rušivo. Navyše, v niektorých prípadoch nedostatočne informovaný čitateľ musí spätne pracne vyhľadávať pôvodné znenie názvu.

Vývoju balkánskych národov v monarchii po rakúsko-uhorskom vyrovnaní je venovaná nasledujúca kapitola. Autori sledujú postavenie Sedmohradka po jeho včlenení do rámca Uhorska, maďarizačnú politiku a národné hnutie Rumunov. Analyzujú dotváranie chorvátskej štátnej štruktúry, dôsledky uhorsko-chorvátskeho vyrovnania, neúspešného povstania roku 1871 a zjednotenia Chorvátska s Vojenskou hranicou. Stručne, ale s rozhl'adom hodnotia politiku Khuena-Héderváryho, ako aj vnútorné problémy a vzájomné vzťahy politických strán krajiny. Zmieňujú sa o osude krajiných Srbov v Chorvátsku, venujú sa národom Dalmácie po jej pripojení k Predlitavsku a problémom objavujúcim sa na území Istrie. Samostatnú podkapitolu venujú Bosne a Hercegovine, predovšetkým udalostiam súvisiacim s povstaním v Hercegovine, rozdielnemu prístupu Viedne a Budapešti v otázke postoja k Bosne, výsledkom Berlínskej konferencie siedmich európskych mocností roku 1878 a dôsledkom, ktoré z nej vyplynuli. Určité pasáže sú venované aj národným, politickým a konfesijným rozdielnostiam tejto oblasti.

V predposlednej kapitole sa autori vyrovnávajú so zložitým obdobím ústiacim do krízy oboch súperiacich mocností na Balkáne a prehľbovania vzájomných konfliktov balkánskych národov. Podávajú opis vzniku a priebehu protitureckého povstania v Macedónii a Thrákii, sledujú vnútorné rozpory prebiehajúce v Osmanskej ríši ústiace do mladoturckej revolúcie, proces vzniku nezávislosti Bulharska, anexiu Bosny a Hercegoviny Rakúsko-Uhorskom, príčiny a proces vzniku protitureckého spolku balkánskych štátov, ako aj priebeh a výsledky oboch balkánskych vojen, ktoré so sebou priniesli prekreslenie mapy Balkánu v predvečer prvej svetovej vojny.

Domnievam sa, že by týmto častiam bolo prospelo, ak by autori boli poskytli väčší priestor medzinárodným otázkam, ktoré po porážke Francúzska v prusko-francúzskej vojne viedli k podstatnej zmene pomeru síl v Európe a vynútili si aj zmenu zahraničnej politiky monarchie. Mohli snáď, už aj vzhľadom na českého a slovenského čitateľa, venovať väčšiu pozornosť aj priebehu okupácie Bosny a Hercegoviny zo strany Rakúsko-Uhorska, ktorá mimo iného odhalila nielen nedostatky v rakúsko-uhorských branných silách, ale aj politického strategického myslenia predstaviteľov monarchie. Okupácia týchto oblastí, ktorá sa zmenila prakticky na otvorené bojisko, bola poslednou vojenskou akciou v poli pred vypuknutím prvej svetovej vojny a mnohé napovedala o vojenskej pripravenosti monarchie na prípadný väčší vojenský konflikt. Veľmi dobre je vykreslený priebeh oboch balkánskych vojen. Ani tu by však nebolo na škodu zmieniť sa aspoň niekoľkými vetami o vplyve týchto vojen na vzrast proslovanského myslenia a antimilitaristických nálad na území Slovenska i Čiech.

Posledná kapitola je venovaná balkánskym krajinám pod nadvládou Habsburskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny, samotnému priebehu tohto svetového konfliktu, porážke a zániku Rakúsko-Uhorska a Osmanskej ríše a zmenám, ktoré so sebou vojna priniesla pre balkánske štáty. V porovnaní s predošlými kapitolami by tieto pasáže, vzhľadom na zložitost' doby, zasluhovali snáď o niečo širší rozsah, medzi iným aj v súvislosti s diplomatickou činnosťou jednotlivých mocností v tomto období. Na strane 339 došlo k prepisu, keď sa píše, že v roku 1912 Balkánsky zväz „*vyvolal prvú svetovú vojnu*“ (miesto prvej balkánskej vojny), ktorú Osmanská ríša prehrala. Za tých, ktorí sa zaujímajú o vzájomné vzťahy balkánskych štátov a Slovákov či Čechov však treba zvlášť oceniť prehľadné vykreslenie cesty Slovanov v monarchii do samostatnej Juhoslávie. V závere autori stručne načrtávajú dôsledky mierového usporiadania v Európe po prvej svetovej a etnické problémy na Balkáne vedúce koncom 20. storočia k bratovražednej vojne.

Spracovateľský tím sa logicky opierať predovšetkým o práce z pera historikov balkánskych štátov, práce českej, nemeckej, anglickej, čiastočne slovenskej a poľskej proveniencie, ako aj o vlastný archívny výskum. Kniha je vybavená prehľadom panovníkov balkánskych štátov v rokoch 1526 – 1918, farebnými a čiernobielymi mapovými prílohami, obrázkami znázorňujúcimi popredných politických a kultúrnych dejateľov Balkánu, menším i miestnym registrom a bibliografiou, z ktorej autori predovšetkým čerpali. V tejto súvislosti by som si dovoľil upozorniť aj na publikácie a štúdie maďarských špecialistov na osmanské dejiny a vzájomné väzby osmanských a uhorských dejín, ktoré prinášajú množstvo údajov súvisiacich s Balkánom (Á. Várkonyi, Gy. Káldy-Nagy, P. Fodor, F. Szakály, G. Perjés a d'.), ako aj na trojzväzkové dielo maďarských historikov o dejinách Sedmohradska (*Erdély története három kötetben*, zv. I – III, zost. B. Köpeczi. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986), ktoré napriek známemu prístupu maďarskej historiografie k dejinám tohto nárazníkového štátu medzi Habsburgovcami a Osmanmi, prináša aj užitočné faktografické údaje.

Niekoľko vyššie uvedených poznámok smerujúcich k možnému doplneniu textu sú iba odporúčaním pre ďalšie vydania, vychádzajú skôr zo snahy väčšieho zdôraznenia dopadu balkánskych udalostí na územie Slovenska a Čiech, navyše sú iniciované predovšetkým mojím odborným zameraním na vojenské dejiny, teda na oblasť, ktorú si autori nevytýčili ako prioritnú. Záverom snáď ešte jedna poznámka. Je všeobecne známe, že v súčasnosti sa Slovinci z rôznych príčin neradi zaraďujú medzi balkánske štáty, neradi sa považujú za „balkánsky národ“. Toto územie však v nedávnej minulosti bolo súčasťou Juhoslávie, zahraničné i domáce encyklopédie ho zaraďujú na Balkán a z hľadiska geografického umiestnenia Slovinsko aj dnes leží na území nazývaného Balkánsky polostrov. Vo viacerých súvislostiach síce autori recenzovaného diela Slovincov spomínajú, ale územiu, ktoré obývajú a samotným Slovincom ako národu nevenujú pozornosť. Príčiny tejto absencie podľa môjho názoru mali autori hneď v úvodných pasážach publikácie vysvetliť.

Kolektív odborníkov na dejiny Balkánu pod vedením prof. Jana Rychlíka spracoval prehľadnú, prínosnú a potrebnú prácu, ktorá nepodáva iba náčrt vývoja dejín národov a štátov na Balkáne, ale umožňuje pochopiť procesy a príčiny vedúce koncom 20. storočia k nezmyselným krvavým udalostiam na tomto polostrove. Z ducha publikácie, bez toho že by sme podliehali historizmu, plnou mierou dýcha závan už dávno známych zistení, že história a z nej vyvierajúce súvislosti sú nutným predpokladom toho, aby sa súčasníci vyhli chybám minulosti a reálnym spôsobom dokázali uchopiť prítomnosť. Zároveň ale aj poznatok, aké dôležité je pre pochopenie súčasného vývoja na Balkáne poznať tu prežívajúce tradície, mentalitu, historické reminiscencie, ktoré, ako sme boli svedkami, viedli až

ku genocíde. Výsledok medzinárodného projektu českých a bulharských historikov okrem svojho vedeckého prínosu ponúka široké využitie v pedagogickej oblasti a svojím spracovaním je prítiažlivý aj pre laickú verejnosť. Práca je napísaná s nadhľadom, s nevšednou znalosťou problematiky so širokým záberom a veľmi čitateľne. Práce tohto charakteru treba iba uvítať.

Vojtech Dangl

NEPOKOJNÁ HRANICA. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937 – 1947“ uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej v spolupráci so Spišským dejepisným spolkom, Spolkom Slovákov v Poľsku a Ústavom pamäti národa. Zost.: Milica Majeriková. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, 256 s.

Ako vyústenie vzájomnej spolupráce troch organizácií patriacich v danej problematike k tým najpovolanejším sa začiatkom októbra 2009 v Spišskej Belej konala vedecká konferencia *Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937 – 1947*. Miesto stretnutia bolo nanajvýš symbolické, keďže Spišská Belá patrila k trinástim spišským mestám a mnohým ďalším obciam i osadám ľubovniansko-podolínskeho panstva, ktorých správa a pôžitky kedysi pripadli poľskej korune. Došlo k tomu na základe zmluvy zo Záhrebu z 8. novembra 1412, keď sa stali zálohom za vysokú pôžičku poskytnutú poľským kráľom Vladislavom II. uhorskému kráľovi Žigmundovi na jeho boje s Benátkami o Dalmáciu. Napriek opakovaným snahám márnotrátneho Luxemburgovca i jeho následníkov na uhorskom tróne o vyplatenie pohľadávky a opätovnú kontrolu nad lukratívnymi obchodnými strediskami a zdrojmi nerastného bohatstva na Spiši, poľskí kráľi vyše triapolstoročia ignorovali legitímne snahy dlžníka splatiť svoj dlh a napokon o záloh pri prvom delení Poľska prišli, a to bez splatenia samotnej pôžičky. Krátko pred skončením prvej svetovej vojny a definitívnym obnovením poľskej štátnosti sa Spiš – teraz už nie uhorský, ale slovenský, resp. československý – stal znova terčom expanzívnych poľských ambícií. A znova sa rozhodovalo o Spišiakoch bez Spišiakov. Po porážke poľských okupačných síl totiž Spiš obsadili československé vojská. Aj napriek dohode medzi ČSR a Poľskom o stanovení demarkačnej línie sa obe strany znovu pokúsili o riešenie konfliktu cestou ozbrojených výbojov. Hoci nakoniec dospeli k dohode o usporiadaní plebiscitu v sporných spišských (a oravských) obciach, za ľudí zasa raz proti ich prirodzenému právu na voľbu vlastnej identity a bez ohľadu na ich skutočnú vôľu rozhodli mocipáni. Ako kompenzáciu za český zábor v Těšínsku roku 1920 E. Beneš odstúpil Poľsku 13 spišských a 12 (resp. 14) oravských dedín s takmer čisto slovenským obyvateľstvom (úhrne vyše 20-tisíc ľudí žijúcich na území s rozlohou skoro 600 km²). O slovensko-poľskej hranici v jej dnešnej podobe napokon rozhodla konferencia *Spoločnosť národov* (12. marca 1924) a *vzájomná československo-poľská zmluva* (24. apríla 1925). Navzdory tomu, ako už napovedá samotný názov konferenčného zborníka, ostala táto hranica na ďalších vyše 20 rokov veľmi nepokojná.

Pri pohľade na obsah publikácie sa pomerne zreteľne črtá chronologický, respektíve chronologicko-tematický kľúč radenia jednotlivých príspevkov, ktorým predchádzajú stručné predhovory predsedov všetkých troch inštitúcií organizujúcich podujatie (I. Chalupického za Spišský dejepisný spolok, J. Čongvu za Spolok Slovákov v Poľsku a I. A. Petranského za Ústav pamäti národa). Všetky tri predhovory – každý zo svojho uhla pohľadu

– deklarujú ako účel súborného diela objektívne vykreslenie dramatických osudov Slovákov na Poliakmi zabratých historických územiach severného Spiša a hornej Oravy. Z prvých dvoch predslovov je však zrejmé, že pôvodným impulzom bolo reagovať na neochotu poľskej strany nechať zaznieť v danej diskusii aj slovenský hlas a rešpektovať holé historické fakty, nech sa jednej či druhej strane počúvajú akokoľvek neprijemne. Jadro zborníka pozostáva z piatich dvojíc navzájom časovo alebo tiež obsahovo prepojených príspevkov: slovensko-poľské, respektíve československo-poľské vzťahy 1. v medzivojnovom období, 2. na prahu druhej svetovej vojny (hoci tu treba poznamenať, že štvrtý príspevok od J. Čongvu spomínanú chronologickú štruktúru narušá, pretože siaha už od r. 1920 a až do r. 1945), 3. počas druhej svetovej vojny, 4. v r. 1945 – 1947 na severnom Spiši a hornej Orave a 5. v r. 1945 – 1947 v otázke bandy samozvaných partizánov vedenej Józefom Kurašom „Ogňom“. Posledným jedenástym príspevkom sú memoáre bývalého československého konzula v Poľsku a opisujú nelahkú cestu k povojnovej bodke za bezmála tri desaťročia trvajúcim pohraničným konfliktom. Z konkrétneho obsahu jednotlivých príspevkov uveďme aspoň ich strohé charakteristiky.

Blok príspevkov z medzivojnového obdobia sa týka predovšetkým širších zahranično-politických hľadísk rôznych pnutí vznikajúcich na oboch stranách spornej hranice. Štúdia Martina Gareka o predmníchovských slovensko-poľských vzťahoch podrobnejšie mapuje vývoj oficiálnych i neoficiálnych slovensko-poľských kontaktov, ktoré prechádzali rôznymi fázami lavírovania a očakávania, až napokon v čase veľmocenského diktátu dospeli k úplnému odcudzeniu. Detailná analýza Pavla Jakubca o Javorine (dnes Tatranskej Javorine), ako o symbole vzájomných (česko)slovensko-poľských medzivojnových rozporov odhaľuje mechanizmus umelého zrodu a účelového živenia zástupného problému, ktorý v prebiehajúcej diplomatickej vojne medzi ČSR a Poľskom plnil funkciu až nečakane účinného nástroja najprv poľskej, potom však aj československej a nakoniec i slovenskej taktizujúcej propagandy politikov a štátnych úradníkov.

Ďalšia dvojica autorov sleduje snahy oboch sporných strán o systematické ovplyvňovanie, ba nezriedka až manipulovanie verejnej mienky nástrojmi masového dosahu. Pavol Matula sa vo svojom príspevku snaží rekonštruovať obraz, ktorý o páľčivej otázke vrátenia Poľskom zabratých území Spiša, Oravy a Kysúc vytvorila slovenská tlač poplatná politickej propagande, a to počnúc atmosférou vyhrotených nemecko-poľských (a následne i slovensko-poľských) vzťahov koncom augusta 1939, cez emotívne ladené reakcie na vypuknutie vojny ako nádeje na znovuzískanie stratených území a obyvateľstva až po postupné vyprchanie témy súvisiace s kapituláciou Poľska začiatkom októbra 1939. Hlavným záverom autorovho rozboru je konštatovanie prevahy propagandistickej účelovosti príslušných článkov v skúmaných slovenských periodikách na úkor ich informatívnej zložky. Jozef Čongva, prvý z autorov patriacich k slovenskej národnostnej menšine žijúcej v súčasnosti v Poľskej republike, rozoberá problematiku potláčania jazykových práv slovenských veriacich (katólikov), ktorí sa po roku 1920 vo vlastnom rodisku ocitli v pozícii cudzincov a počas druhej svetovej vojny nakrátko opäť patrili k územiu svojej pôvodnej vlasti a mohli používať v kostolných obradoch a spevoch vlastnú slovenskú reč. Štúdia sleduje ich osudy veľmi adresne, ako obzvlášť dôležité však vymedzuje dve obdobia: jednak obdobie od priznania vyše dvadsiatky slovenských dedín Poľsku (28. júla 1920) do uzavretia poľsko-vatikánskeho konkordátu (10. februára 1925) znamenajúceho začiatok pozvoľnej (no neúprosnej) polonizácie príslušných slovenských farností a jednak obdobie druhej svetovej vojny, počas ktorého sa v týchto cirkevných komunitách plne reštituovala slovenská cirkevná správa i bohoslužba (obrazy, kázne, kostolné spevy).

V rokoch 1939 – 1945 sa (popri cirkvi, školstve či štátnej administratíve) za kľúčovú sféru obnovy slovenského rázu území, ktoré v rokoch 1920, 1924 a 1938 obsadilo Poľsko, považovala najmä armáda. V prvom príspevku z vojnového obdobia sa Peter Jašek zameriava na ciele a metódy vteľovania dvoch skupín brancov (čakateľov na prezenčnú službu a aktívnych brancov už predtým konajúcich prezenčnú službu v poľskom vojsku, v oboch prípadoch spracovaných do dvoch prehľadných štatistických tabuliek v prílohe) z inkorporovaného územia do armády Slovenskej republiky a z propagandistických dôvodov aj do štruktúr Hlinkovej gardy. Ťažiskovým výsledkom rozboru dostupných pramenných materiálov je zistenie, že po roku 1941 prestali byť vojaci z inkorporovaných území klasifikovaní ako osobitná skupina a aj znovuzískaním predtým nadobudnutých vojenských hodností sa zbavili nálepky štátno-bezpečnostne nespoľahlivých členov slovenskej armády. Rovnakému problému, no z trochu iného hľadiska, sa v druhej „vojnovej“ štúdií venuje Martin Lacko. Štátno-bezpečnostnú, respektíve štátno-politickú spoľahlivosť vojakov povolaných z inkorporovaných území posudzuje ich skutočným správaním počas nasadenia slovenskej armády na sovietskom a talianskom fronte (1941 – 1945), a to predovšetkým počtom dezercíí, ktoré sa podľa ním predložených štatistických dokladov nijako nevymykajú z vtedajšieho celoslovenského priemeru. Autor sa zároveň zaoberá aj ťaživou otázkou vojnových obetí zo sledovaných území, pričom ich relatívne nízky počet vníma ako rukolapný dôkaz bezpečnostných garancií vlastného štátneho útvaru Slovákov a poukazuje na ostrý kontrast tohto faktu s takmer identickým množstvom slovenských obetí štátno-bezpečnostného aparátu a teroristických skupín v povojnovom Poľsku.

Vývojom situácie v týchto krušných rokoch (1945 – 1947) sa zaoberajú ďalšie dva príspevky. Prvý z nich, pochádzajúci od autorskej dvojice Marek Syrný – Michal Šmigel, má ambíciu formulovať hlavné východiská a perspektívy ďalšieho výskumu v otázke hornej Oravy a severného Spiša. Po stručnom objasnení medzinárodno-ideologického hľadiska veľkého hiátu v jej skúmaní sa bádatelia v prvej časti štúdie zameriavajú na vykreslenie smutného, ba neraz tragického života Slovákov z bývalého inkorporovaného územia v dôsledku krutého prenasledovania zo strany poľských štátnych orgánov i rôznych ilegálnych ozbrojených skupín (najmä na základe dochovaných situačných hlásení slovenských, respektíve československých bezpečnostných orgánov a tiež na základe dokumentov ústredných orgánov štátnej moci svedčiacich o ich zakríknutej, ba priam nemožnej reakcii na rôzne formy množiacej sa poľskej agresie). Druhá časť štúdie v krátkosti prezentuje základné princípy troch odlišných politických postojov voči tejto agresii v rámci povojnovej ČSR: zásadne odmietavý (prúdy sústredené v Demokratickej strane), umiernenější (Komunistická strana Slovenska operujúca chlácholivým proletárskym internacionalizmom a iluzórnym motívom slovanského bratstva) a ignorujúci (českí politici, mlčiaci zo strachu pred následným zákonitým a pre nich nežiaducim upriamovaním pozornosti na spornosť identity Čechmi zabraného Těšínska). Ďalší príspevok z uvedeného časovo-tematického rámca pochádza z pera samotnej zostavovateľky zborníka Milice Majerikovej a menovite dokumentuje neľútostné poľské perzekúcie zamerané voči slovenskému obyvateľstvu na inkorporovaných územiach. Najprv približuje proces okamžitého nahrádzania slovenskej, respektíve československej štátnej správy poľskou a zároveň násilného likvidovania miestnych slovenských milícií (slúžiacich predovšetkým na ochranu života a majetkov tunajších Slovákov), potom opisuje rôzne formy nevybraného (oficiálneho i neoficiálneho) poľského nátlaku na slovenských učiteľov a kňazov, ktorí boli zjavnou prekážkou systematickej polonizácie týchto území, na ich odchod z Poľska a napokon odkrýva násilné, ba dokonca

brutálne formy prenasledovania, týrania a zabíjania miestnych Slovákov zo strany poľských štátnych orgánov, občianskych milícií a ilegálnych zločineckých skupín. Záverečná časť štúdie je správou o mnohých týchto Slovákoch, ktorí v záujme prežitia museli opustiť vlastné domovy a boli nútení až do uzatvorenia oficiálnej medzištátnej zmluvy o priateľstve a spolupráci medzi ČSR a Poľskou republikou hľadať útočisko na slovenskom Spiši a Orave, ale aj inde na Slovensku, prípadne niektorí aj na Morave a v Čechách.

Posledná dvojica časovo i obsahovo príbuzných príspevkov rozoberá azda najkrikľavejší príklad poľského šovinizmu namiereného voči iným etnikám žijúcim na území Poľska – kauzu (pseudo)partizánskej skupiny pod vedením Józefa Kuraša „Ogňa“, najprv protinacistického odbojára, neskôr spolupracovníka komunistickej tajnej služby a napokon nemilosrdného zločinca terorizujúceho (popri príslušníkoch iných menších) aj poľských Slovákov. Slovenský pohľad na tohto „Jánošíka z Podhalia“ ponúka Ľudomír Molitoris, druhý z poľských štátnych občanov slovenskej národnosti. Po pomerne rozsiahlom úvode, v ktorom objasňuje genézu zahranično-politického kontextu povojnového riešenia spornej otázky inkorporovaných území, najskôr podrobne sleduje tú životnú etapu J. Kuraša, počas ktorej sa tento všemožne snažil udržať si postavenie vojenského veliteľa a získať oficiálnu hodnosť v práve sa obnovujúcom systéme poľských bezpečnostných orgánov (tzn. od rozpustenia jeho partizánskeho oddielu na sklonku januára 1945 až do jeho úteku do hôr v apríli toho istého roka, zapríčineného podľa Ľ. Molitorisa odhalením Kurašovej nekalej činnosti počas vojny). V ďalšej časti príspevku autor rezolútne vystupuje proti neoprávnenej glorifikácii Kurašovej osoby zo strany niektorých poľských historikov a vrcholných predstaviteľov politickej moci v Poľsku a spochybňuje pravdivosť ich argumentov. Na základe dochovaných archívnych dokumentov a pamäti očitých svedkov obsírne dokladá zločineckú povahu činnosti Kurašovej bandy (uvádza zoznam 86-tich písomne doložených prípadov jej útokov na obyvateľstvo slovenskej národnosti a pripája aj slovenský preklad niekoľkých „Ogňom“ podpísaných rozsudkov, uvedených aj v obrazovej prílohe vo forme reprodukcie originálu či reprodukcie prepisu originálu), apeluje na potrebu právnej analýzy „Ogňových“ nezákonných trestných rozsudkov a nakoniec upozorňuje aj na zjavne manipulatívne snahy viacerých štátnych a verejných autorít v súčasnom Poľsku usilujúcich sa „rehabilitovať“ a v budúcnosti oslavovať pamiatku Józefa Kuraša ako hrdinu. Na rozdiel od nich etnológ a orientalista Jerzy S. Łątka, z národnostného hľadiska jediný spoluautor anotovanej publikácie, nepodlieha vo svojej štúdii nekritickej idealizovaniu na spôsob vplyvného poľského kňaza (a, ako Kuraš, gorala) Józefa Tischnera. Skôr sa pokúša vysvetliť, aký veľký význam zohralo v Kurašovom živote kultúrno-historické podložie jeho goralskej mentality, jeho konfliktný charakter, jeho nízke vzdelanie a v neposlednom rade jeho osobná rodinná tragédia. V úvode a nasledujúcich ôsmich kapitolkách Łątka postupne osvetľuje konkrétne dopady zbojníckej naivity a intelektuálnej obmedzenosti Kuraša (i jeho sympatizantov) na zrod neskorších početných konfliktov a excesov počas jeho pôsobenia v domácich protinemeckých hnutiach odporu (KT, AK, AL), v sovietskych partizánskych oddieloch, po porážke Nemcov v občianskych milíciách aj v komunistickej štátnej bezpečnosti (UBP) a napokon aj v jeho vlastnej lúpežníckej bande. Posledné dve kapitoly autor venuje reflexii nedávnych snáh o novodobú oslavnú mytologizáciu Józefa Kuraša (odhalenie pomníka na počesť „Ogňa“, dnes už nebohým bývalým poľským prezidentom L. Kaczyńskim r. 2006, konferencia IPN v Novom Targu r. 2007) a tiež výčitke adresovanej historikom, ktorí podľa neho nerozumejú „*podstate fenoménu pamäti o Kurašovi*“ (s. 211): subjektívnemu, neodôvodnenému, no nevykoreniteľnému pocitu krivdy, ktorý sa

tradovaním z pokolenia na pokolenie stáva kultúrnym elementom a emócie vnukov jeho silu len stupňujú. Ako liek odporúča čo najrýchlejšie objasnenie všetkých s tým súvisiacich záležitostí, a to na poľskej i na slovenskej strane.

Záverečný jedenásty príspevok je spomienkou jedného zo súčasníkov opisovaných udalostí, právnika a niekdajšieho československého konzula v Poľskej republike Mateja Andráša. Ako rodák zo Spiša bol veľmi dobre zorientovaný v zložitej situácii, ktorá pre Slovákov v Poľsku nastala po vojne (obmedzovanie základných občianskych práv, neposkytnutie povojnovej hospodárskej z dôvodu etnickej príslušnosti, z rovnakého dôvodu zatýkanie, týranie a vyhánanie – hl. predstaviteľov miestnej slovenskej inteligencie – z Poľska, zatváranie slovenských škôl, zákaz slovenskej bohoslužby atď.). Z pozície diplomata sa im v čase svojho tamojšieho pôsobenia snažil všemožne napomáhať v uplatňovaní ich národnostných práv, no – ako svedčí aj príloha s prepisom skoršej verbálnej nóty Ministerstva zahraničných vecí ČSR adresovanej poľskému veľvyslanectvu v Prahe (6. mája 1946) – mnohokrát ani výzvy, ani razantné a opakované diplomatické protesty nepomáhali zlepšiť situáciu a zabrániť tvrdému postupu, ba až otvoreným násilnostiam páchaným na rodákoch v Poľsku. Andráš vo svojich pamätiach uvádza tiež skutočnosť, že po podpise vzájomnej československo-poľskej zmluvy o priateľstve a vzájomnej spolupráci (10. marca 1947) síce došlo k zreteľnej normalizácii pomerov, no aj napriek tomu sa i potom diali voči slovenskému obyvateľstvu mnohé neprávosti (najmä v cirkevnej a školskej oblasti), pretože poľská strana jednoducho neplnila, respektíve len veľmi nedostatočne plnila záväzky ňou spolupodpisanej bilaterálnej zmluvy.

Za jedenástimi konferenčnými príspevkami nasleduje 18-stranová obrazová príloha pozostávajúca z fotografií a reprodukcii oficiálnych dokumentov a iných dobových materiálov z verejných i súkromných archívov, ktoré inak suchopárny text nielen oživujú postavami samotných hornooravských a severospišských Slovákov (no tiež ich samozvaných prenasledovateľov – ogňovcov), ale zároveň sprístupňujú aj pôvodnú podobu niekoľkých cenných prameňov plniacich dôležitú funkciu objektívnych historických dôkazov.

Na úplný záver recenzie ešte jeden kritický postreh. Kým horné časové vymedzenie pertraktovanej problematiky sa jasne vzťahuje na uzavretie zmluvy o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi Československou republikou a Poľskou republikou, opodstatnenosť spodnej chronologickej hranice je viac než otázna (pri najlepšej snahe čitateľ len ťažko nájde v príspevkoch nejakú prelomovú udalosť z roka 1937; pravda, ak nevezme do úvahy datovanie smutne úsmevného citátu o husiach a vlkoch zo strany 13). Oveľa rozumnejším by bol rok 1938 (poľské zábory po Mnichovskej dohode), do úvahy by – vzhľadom na niekoľko príspevkov siahajúcich hlboko do tzv. medzivojnového obdobia – prichádzal už aj samotný rok 1920. No, žiaľ, takto názov konferencie ako vlastného zdroja publikácie (podobne ako jej prívlastok „medzinárodná“) pôsobí trochu prehnane, dojmom marketingového zaokrúhľovania.

Bez ohľadu na tento okrajový nedostatok však zborník *Nepokojná hranica* prináša množstvo poznatkov a pohľadov, o ktorých celé generácie Slovákov žijúcich na území svojej vlasti nevedeli a, žiaľ, dodnes väčšina z nich stále nevie, alebo si prinajmenšom neuvedomuje mieru ich tragickej závažnosti a pretrvávajúce ich dôsledkov až do súčasnosti.

Ivan Varšo

ŠMIGEL, Michal. *UPA VO SVETLE SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH DOKUMENTOV (1945-1948). Kniha prvá: REJDY UPA V DOKUMENTOCH VOJENSKÝCH A BEZPEČNOSTNÝCH ŠTRUKTÚR ČSR (1945-1946)*. Toronto-Lvov : Litopys UPA, 2010, 860 s.

Problematika Ukrajinskej povstaleckej armády – UPA, respektíve ukrajinského národného hnutia, v 30. až 50. rokoch 20. storočia patrí nepochybne medzi veľmi komplikované a kontroverzné témy historického bádania nielen v samotnej Ukrajine. Veď pôsobenie ukrajinských nacionalistov a ich vojenských, politických či spravodajských orgánov výrazne ovplyvňovalo spoločenský život tiež v Poľsku i celkovo v Sovietskom zväze. Pred vojnou, ale najmä po vojne, sa s aktivitami UPA stretávame tiež na území Československa (u nás sú jej príslušníci známi ako „banderovci“) či Rumunska. S problémom percepcie ukrajinských nacionalistických jednotiek sa museli popasovať aj západné spoločnosti.¹ Toto vyrovnávanie sa s rozpornou minulosťou prebieha s plnou intenzitou ešte i dnes, pričom sa ani historici neubránia radikálnym, príliš emotívnym či politicky vyhraneným (i účelovým) konštatáciám.²

Bez ohľadu na takéto veci škodlivé „citové“ pristupovanie k problému, zostáva tematika „banderovcov“ na Slovensku, resp. Československu, veľmi dôležitou a doteraz iba povrchovo spracovanou oblasťou zlomových povojnových rokov 1945 – 1948. Československou oficiálnou historiografiou do roku 1989 jednoznačne zatracovaní „krvilační banderovci“, sa po niekoľkých rokoch ponovembrovej voľnosti dočkali dokonca úplne opačného, nadmieru pozitívneho hodnotenia ich protikomunistického ťaženia.³ Až upokojenie radikálnych postojov a dlhodobý solidný archívny výskum umožnili pozrieť sa na problematiku ukrajinského nacionalistického odboja a československej reakcie naň nielen podrobnejšie, ale aj objektívnejšie. Popredné miesto v demytologizácii pôsobenia „banderovcov“ na Slovensku, respektíve Československu, patrí Michalovi Šmigelovi. Jeho publikácia *Banderovci na Slovensku 1945-1947*⁴ je doteraz najkomplexnejším a najprepracovanejším spracovaním danej témy. Ale historicky (informačne či z pohľadu autenticity) najprínosnejší pre neustranný výskum pôsobenia UPA na našom území je práve opisovaný zborník dokumentov: *Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR (1945-1946)*.

Ako už napovedá plný názov publikácie, ide o prvú časť dokumentov, viažucu sa najmä k prvému (august – september 1945) a druhému propagačnému prieniku (apríl 1946) vybraných oddielov UPA na severovýchod Slovenska. Neskôr bude nasledovať druhý diel dokumentov, opisujúci únikový prechod „banderovcov“ územím Československa do americkej

¹ Výrazne v Nemecku či Kanade, kde sa nachádzali veľké enklávy niekdajších členov UPA a prívržencov nacionalistického hnutia. Ale diskurzu o niekdajších kolaborantoch s nacizmom a bojovníkoch proti boľševizácii sa nevyhla ani Veľká Británia, kde bol napr. v januári 2010 odvysielaný filmový dokument *SS in Britain* (Yorkshire television, 1999), opisujúci povojnový život niekdajších príslušníkov 14. SS-divízie „Galizien“.

² Najvyhranenejší boj o obraz „banderovského“ hnutia sa, prirodzene, vedie na Ukrajine, čo sa odrazilo napr. v podpore výskumu tohto nacionalistického boja bývalou ukrajinskou vládou garnitúrou, na rozdiel od terajšieho opačného ťaženia proti „uctievateľom“ UPA. Začiatkom roka 2010 sa dokonca aj v slovenskom parlamente objavila snaha o presadenie odsúdenia ocenenia Hrdina Ukrajiny, ktorým bývalý ukrajinský prezident poctil Stepana Bandera.

³ Donedávna reprezentovala jednoznačne negatívne vnímanie „banderovcov“, najmä kniha Jana Fialu *Zpráva o akci B* (Praha, 1994). Naopak, značne nekritické interpretácie obsahuje publikácia Jána Mlynárika *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve* (Praha 2005).

⁴ ŠMIGEL, Michal. *Banderovci na Slovensku 1945-1947*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2008, 232 s.

zóny Nemecka v roku 1947. Dokumenty vychádzajú ako 48 číslo *Litopysov UPA* – série dokumentov, štúdií a spomienok o pôsobení UPA, vydávanej ukrajinskými emigrantmi v Kanade.

Prvá časť knihy pozostáva z úvodnej, takmer 40-stranovej štúdie, ktorá má svoju ukrajinskú, slovenskú i anglickú jazykovú mutáciu, čím sa stáva publikácia výrazne použiteľnejšou pre široké spektrum rôznónárodných záujemcov o túto tému. V úvode autor opisuje nielen pôvod,⁵ mechanizmus výberu a štruktúru publikovaných dokumentov, ale ponúka v koncentrovanej forme tiež „stručné dejiny“ pôsobenia UPA na Slovensku, resp. Československu. M. Šmigel správne poznamenáva, že prieniky „banderovcov“ na naše územie znamenali pre československú armádu na ďalšie desaťročia jej najväčšiu vojenskú akciu po skončení vojny, a že politický dosah protibanderovského „tlačenia“ niekedy prekonával vojenské a bezpečnostné aspekty problému (s. 47).⁶ V úvodnej štúdii – okrem primeraného množstva a spracovania historického kontextu a reálií viazucich sa k téme – treba oceniť najmä prehľadné diagramy meniacich sa štruktúr vojenských jednotiek nasadených proti UPA. Za pozornosť tiež stoja časti štúdie, upozorňujúce a vysvetľujúce často opomínané skutočnosti: a) propagačný (a nie konfrontačný) charakter oboch „československých“ rejdov UPA v rokoch 1945 – 1946; b) paušálne dobové označovanie akýchkoľvek ozbrojených skupín vyskytujúcich sa v tomto období na severovýchodnom Slovensku za „banderovcov“ (bez ohľadu na to, či šlo skutočne o jednotky UPA, skupinky potulujúcich sa bývalých vojakov „Osi“ či kriminálne alebo pašerácke skupiny) – s. 63.⁷ V úvodnej štúdii by sa však hodilo aspoň zopár vetami načrtnúť príčiny a priori negatívneho postoja československých orgánov voči ukrajinskému nacionalistickému hnutiu a UPA, resp. krátko uviesť do politických reálií povojnového Československa (najmä tých, ktoré prioritne ovplyvňovali vzťah k „banderovcom“). Z pohľadu slovenských i českých limitov v prístupe k cudzojazyčnej (ukrajinskej, poľskej, ruskej, anglickej...) literatúre by bol cenný aj stručný opis vzniku a vývoja nacionalistického hnutia na Ukrajine, aby nevznikalo mylné čierno-biele vnímanie príslušníkov UPA.⁸ Tento informačný deficit úvodnej štúdie je však zrejme zapríčinený

⁵ Gro archívneho materiálu vzťahujúceho sa ku skúmanej problematike sa nachádza vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave vo fonde „Operace Banderovci“ (pôvodne uložený vo VHA Praha), čiastočne tiež vo fonde „Veliteľstvo 4. oblastí Bratislava“; v Archive bezpečnostních složek v Prahe vo fonde 307 („Banderovci“) a v Slovenskom národnom archíve vo fonde „Povereníctvo vnútra 1945-1948“. Časť dôležitých materiálov je možné nájsť aj v Národnom archíve Českej republiky v Prahe vo fonde 100/24 („Klement Gottwald“) a vo fonde „Ministerstvo vnitra – tajné“. Nemožno tiež opomenúť ani fondy okresných národných výborov v regionálnych archívoch okresov výrazne „postihnutých“ banderovským pôsobením – Svidník, Prešov, Humenné, Poprad...

⁶ Údajný nekritický (až podporný) postoj nekomunistických politikov voči banderovskému úniku na Západ územím Československa v lete 1947 zohrával nie nevýznamné miesto v komunistickej propagande pri vyostrovaní politického boja na jeseň 1947. Omnoho výraznejšie však ovplyvňovali politický boj prokomunisticky orientovaní partizáni nasadení pri záverečných akciách proti zostávajúcim skupinkám UPA. Ich radikalizmus, zvýraznením ich opätovného vyzbrojenia, tvoril jednu z hlavných príčin, prečo Demokratická strana v novembri 1947 čiastočne ustúpila komunistickým požiadavkám na rekonštrukciu Zboru poverenikov.

⁷ Fakticky ide o podobnú situáciu, ako v prípade paušálneho označovania akejkoľvek ozbrojenej skupiny „civilov“ ľudáckymi orgánmi na Slovensku počas vojny za „partizánov“, bez ohľadu na to, či išlo o skutočných príslušníkov partizánskeho hnutia, alebo iba o miestnu kriminálnu (asociálnu) skupinu.

⁸ V postupnom vývoji, ale tiež v rovnakom čase, mohli byť totiž „banderovci“ rovnako agresormi, zločincami či Hitlerovými nástrojmi, ako aj obeťami či hrdinami z pohľadu protistalinského odporu. Podobne, ako mohli byť v tom čase na Ukrajine či juhovýchodnom Poľsku vykonávateľmi teroru, a zároveň obeťami, aj poľskí či sovietski predstavitelia.

tým, že publikácia nevychádza samostatne, ale v rámci kanadsko-ukrajinskej série Litopysov UPA, v ktorých boli tieto otázky už dávno široko analyzované.

Druhá časť knihy už ponúka samotné dokumenty, ktoré sú zoradené do piatich tematických okruhov: prvému rejdu je venovaných 52 dokumentov, medziobdobiu medzi rejdami od októbra 1945 do marca 1946 – 75, druhému rejdu, 50 archívnych materiálov, propagačným písomnostiam a správam UPA z druhého rejdu, 14, a československým reakciám po druhom prieniku do septembra 1946 – 43 dokumentov. Spolu teda publikácia prináša 234 základných dokumentov k činnosti UPA na území Slovenska v rokoch 1945 – 1946. Archívne materiály sú najmä spravodajskej povahy (situačné hlásenia i komplexnejšie správy okresných bezpečnostných referátov, orgánov Obranného spravodajstva, VI. odboru Povereníctva vnútra), doplnené klasickými hláseniami či rozkazmi staníc, jednotiek a veliteľstiev Národnej bezpečnosti a československej armády. Nechýbajú ani dokumenty o spolupráci československých bezpečnostných orgánov so sovietskymi a poľskými zložkami na eliminácii UPA v prihraničných oblastiach, protokolárne výpovede zajatých „banderovcov“ i svedkov z radov miestneho obyvateľstva, alebo vyhlášky či nariadenia centrálnych štátnych orgánov. Medzi najzaujímavejšie patria materiály samotnej UPA (rozkazy, propagačné letáky, správy), ktoré sa dostali do rúk československým bezpečnostným orgánom, najmä pri neskoršom odhalení kuriérov UPA na našom území. Časť dokumentov vykresľuje aj všeobecnejšie politické, bezpečnostné a hospodárske pomery na severovýchodnom Slovensku, ale i juhovýchodnom Poľsku (nelichotivá povojnová situácia, postavenie Lemkov, úteky do Československa...). Osobitné miesto majú dokumenty opisujúce udalosti okolo vražd v Kolbasove a Uliči koncom roka 1945. Pokiaľ ide o vlastnú redakčnú prácu autora, treba oceniť, že poznámky pod čiarou neobsahujú iba prepojenia medzi jednotlivými dokumentmi a udalosťami, súčasné názvy obcí či vysvetlenia dobových reálií (inštitúcií, vzťahov...). Vo viacerých prípadoch tiež potvrdzujú, spresňujú či vyvracajú informácie uvedené v publikovaných dokumentoch inými archívnymi či sekundárnymi materiálmi, čím výrazne zvyšujú ich výpovednú hodnotu.

Záverečné strany publikácie patria obligátnemu zoznamu v knihe publikovaných dokumentov, zoznamu skratiek a podrobnému indexu obsahujúcemu mená a miestne názvy, ale aj názvy oddielov UPA či československých armádnych jednotiek a inštitúcií objavujúcich sa v dokumentoch.

Pri celkovom zhodnotení opisovaného zborníka dokumentov k činnosti UPA na našom území v rokoch 1945 – 1946 je možné vypomôcť si samotným autorovým textom z úvodnej štúdie. Konštatuje sa v ňom, že predkladaný výber dokumentov nie je určite komplexným postihnutím danej témy, ale skôr ukazovateľom aktuálneho stavu výskumu. K tomu treba dodať, že ako pri každom súbore dokumentov – ktorý je výsledkom výberu z omnoho väčšieho množstva archíválií, než ako je reálne možné publikovať – aj v tomto prípade bude možné namietat, prečo sa tam objavil ten, či onen dokument, a nie iný. Dlhoročný široký archívny výskum a vysokú znalosť problematiky sa však M. Šmigelovi podarilo pretaviť do zodpovedajúcej štruktúry a relevantnosti vybraných dokumentov, vybavených kvalitnými redakčnými poznámkami. To robí z publikácie *Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR (1945-1946)* vynikajúci základ pre akýkoľvek bližší výskum „banderovskej“ problematiky. Po dlhých rokoch je tiež ďalším dôležitým prameňom k pochopeniu celkovej spoločenskej situácie na povojnovom Slovensku a svojou viacjazyčnou verziou úvodnej štúdie či zoznamu dokumentov bude zaujímavá tiež pre zahraničných historikov venujúcich sa tejto problematike.

Marek Syrný

SORBY, Karol. R. JÚN 1967. ŠEŠŤ DNÍ, KTORÉ ZMENILI BLÍZKY VÝCHOD. Bratislava : Slovak Academic Press 2010, 513 s.

Po vyše štyridsiatich rokoch je šesťdňová vojna v roku 1967 medzi Izraelom a jeho arabskými susedmi ešte stále fascinujúcim zlomovým bodom v blízkovýchodnej histórii i v oblasti svetovej politiky a medzinárodných vzťahov. Táto vojna znamenala praktický koniec vízie a pätnásťročnej snahy egyptského vodcu revolúcie 1952 a prezidenta Džamála Abd an-Násira o dosiahnutie arabskej jednoty a vybudovanie životaschopnej regionálnej arabskej mocnosti na Blízkom východe, ktorá by mohla byť dôstojným hráčom v medzinárodnej politickej aréne.

Monografií zaoberajúcich sa témami dejín orientálnych krajín sa v českej a slovenskej vedeckej produkcii neobjavuje mnoho, a to sa týka aj obdobia moderných dejín. V predkladanom rozsiahlom rukopise autor podáva plastický príbeh vedúci k dramatickému vyvrcholeniu v júni 1967. Využívajúc arabské, západné, ruské i izraelské zdroje, oživuje drámu diplomatického manévrovania, blízkovýchodných intríg, sprisahaní a obrovských chýb a omylov. Jún 1967 je práca nielen o mocenskej politike, ale aj o silných osobnostiach, ako bol egyptský prezident Džamál Abd an-Násir na strane Arabov a ministerský predseda David Ben-Gurion na strane Izraela a ďalších, ktoré stáli na čele obidvoch táborov v tomto osudovom konflikte.

Už desiatky rokov sa historici a publicisti snažia pochopiť príčiny vedúce k vojne a ponížujúcej arabskej porážke. V recenzovanej práci nejde iba o pozoruhodnú tému, ale aj o spôsob spracovania, nejde o vojenskú históriu, ktorá je tiež v primeranom rozsahu spracovaná, ale hlavne o to podať plastický obraz vývoja situácie, tak vnútro politickej, ako aj medzinárodno politickej, na Blízkom východe v období od skončenia suezskej vojny v roku 1956 do formálneho skončenia júnovej vojny v roku 1967 rezolúciou 242 OSN v novembri 1967. Autor tak nadväzuje na svoju rozsiahlu monografiu o Suezskej kríze a vojne v roku 1956, ktorá vyšla v roku 2003, a plynule prechádza vo výklade do analýzy ďalšieho zložitého obdobia vo vývoji regiónu, ktorého vyvrcholením je kríza v máji 1967 a nakoniec vojnové vyvrcholenie a politicko-diplomatické ukončenie danej etapy v BR OSN s dodnes otvoreným koncom.

Karol Sorby touto prácou dokazuje, že sa dôverne vyzná tak v problémoch svetovej politiky, osobitne tej, ktorá sa zameriava na arabský svet, ako aj v problémoch historického vývoja jednotlivých krajín blízkovýchodného regiónu. V práci na základe pramenného materiálu analyzuje kľúčové udalosti a oboznamuje čitateľa s vystupujúcimi osobnosťami, skúma ich silu aj slabosti. Hodnotí aj hranice možností regionálnych hráčov ovplyvňovať konanie superveľmocí USA a ZSSR v období prvých príznakov „détente“ v prebiehajúcej studenej vojne a ich ostrážitosť vyhnúť sa jadrovému konfliktu, napriek prirodzenému sledovaniu vlastných mocenských záujmov.

Rukopis je rozdelený do šiestich rozsiahlych kapitol. Obsah jednotlivých kapitol tejto práce podrobne približuje jednotlivé stránky procesu, ktorý „suezské dobrodružstvo“ alebo „trojstrannú agresiu“ roku 1956 dovedol po jedenástich rokoch do ďalšieho kola ozbrojenej konfrontácie Arabov a Izraelčanov. Keďže autor je erudovaný arabista a mnoho rokov strávil v arabských krajinách, jednak ako výskumný pracovník a tiež ako veľvyslanec SR v Iraku, obsah práce ukazuje, že v jeho práci sa stretávame aj s málo známym pohľadom na vývoj konfliktu z arabskej perspektívy.

Prvá kapitola nazvaná *Blízky východ ako objekt veľmocenskej politiky po suezskej vojne*

analyzuje zložité medzinárodné vzťahy na Blízkom východe. Všíma si postupné prenikanie Sovietskeho zväzu na Blízky východ, ktorému uľahčovala cestu bezvýhradná podpora USA a západných spojencov Izraelu (s. 61). V druhej kapitole nazvanej *Medziarabské vzťahy po suezskej vojne* sa autor zaoberá zložitou analýzou vzťahov medzi arabskými štátmi, zjednotenými v regionálnej organizácii Liga arabských štátov, ktoré sa prakticky nemohli zbližiť a zjednotiť pre hlboké ideologické a triedno-spoločenské protirečenia „revolučných“ a „reakčných“ režimov (s. 128). Tretia kapitola *Izraelský faktor v arabskej politike*, sa venuje analýze problému, ktorý pre Arabov nastal v roku 1948 vytvorením židovského štátu Izrael (s. 176). Je to problém starousadlíkov s novým militantným susedom, ktorý Arabov každodenne konfrontuje s „historickou krivdou“ na Palestínčanoch a výrazne ovplyvňuje tak medzinárodné vzťahy, ako aj politický vývoj v arabských krajinách. Ďalšia kapitola, *Zostrovanie krízy v máji 1967*, sa zasvätená a podrobne venuje eskalácii napätia medzi Izraelom a Egyptom a neúspešným diplomatickým snahám o jeho upokojenie. Autor na základe rozboru dostupných prameňov a literatúry dochádza k záveru, že velenie izraelskej armády bolo už koncom roku 1966 pripravené na vojenské riešenie sporu s Arabmi a čakalo iba na vhodnú príležitosť na úder (s. 247). Ukazuje, že Izrael mal skvele vycvičenú a vyzbrojenú armádu a vynikajúcu rozvedku, a z toho vyvodzuje logický záver, že neobstojí často rozširovaná legenda alebo propagandistické klíše o úbohej obeti ohrozovanej a bojujúcej o holú existenciu s presilou arabských agresorov. Poukazuje aj na skutočnosť, že Izrael bol už veľmi ďaleko vo vývoji jadrovej technológie pre vojenské účely a že katalyzátorom na urýchlené začatie vojny bol aj strach z možného leteckého útoku egyptského letectva na izraelské jadrové stredisko v Dimone (s. 288). V piatej kapitole *Izraelský útok na Egypt bez vyhlásenia vojny* autor vyzdvihuje skvele pripravený, a preto aj úspešný počiatkový prekvapivý letecký úder, ktorý v priebehu troch hodín zbavil Arabov letectva, a následne výbornú organizáciu pozemného vojenského ťaženia proti Egyptu. Na druhej strane osvetľuje aj príčiny katastrofálnej porážky Arabov, ktoré spočívali v zanedbaní rozvedky a prieskumnej činnosti, v hrubých chybách egyptského hlavného velenia, ktoré zanedbávalo výcvik vojsk a v slabej kvalite dôstojníckeho zboru. Zaujímavé je netradičné konštatovanie autora, že Egyptu „nešlo o rozpútanie vojny, ale o demonštráciu sily s cieľom prinútiť Izrael, aby prestal jednostranne vnucovať Arabom svoju vôľu, začal rokovať o sporných otázkach a bol pripravený aj na ústupky“ (s. 351). Záverečná, šiesta kapitola *Zápas Arabov za odstránenie následkov agresie* ukazuje, ako Egypt po hanebnej porážke svojej armády musel začínať od začiatku a vzhľadom na odmietnutie porážky musel znova budovať svoje ozbrojené sily. Pred Arabmi stála rozhodujúca úloha, urobiť všetko pre navrátenie území, o ktoré prišli následkom porážky. Nejednoznačná rezolúcia BR OSN 242 v novembri 1967 formálne uzavrela konflikt, ale existujúce problémy medzi Arabmi a Izraelčanmi nevyriešila, iba ho posunula dopredu, takže o šesť rokov, na jeseň 1973, sa odohralo ďalšie kolo arabsko-izraelských bojov. Cesta k spravodlivému a trvalému mieru na Blízkom východe je dodnes neukončená.

Monografia je doplnená obsiahlym poznámkovým aparátom, a k dobrej úrovni diela prispievajú aj mapky a fotografie. Nechýba, samozrejme, bohatý zoznam prameňov a literatúry, a existencia registra je pri takejto práci takmer samozrejmosťou. Karol Sorby sleduje všetky procesy vo vzájomnej previazanosti na úrovni globálnej aj na úrovni regionálnej a personálnej. Takýto prístup nie je jednoduchý a vyžaduje si hlboké znalosti, ale výsledok je potešiteľný a zrozumiteľný, a plynulý text práce ukazuje mnohé známe skutočnosti z úplne nových perspektív. Práca na túto tému je zatiaľ prvá v slovenskej aj českej histo-

riografii a po uverejnení bude iste veľkým prínosom tak pre odborníkov zaujímajúcich sa o problémy historického vývoja Blízkeho východu, ale aj pre širšiu čitateľskú verejnosť. V medzinárodnom kontexte hodnotenia udalostí v roku 1967 ide o pohľad, ktorý nám ponúkajú predovšetkým historici a publicisti z arabských krajín, čím sa konfrontujú názory na skúmané udalosti a darí sa utvárať objektívnejší pohľad na vývoj židovsko-arabských vzťahov. Aktuálnosť publikácie stúpa aj preto, že v arabských krajinách dochádza k významným politickým zmenám, ktoré v tej či onej podobe sú poznačené aj celkovým medzinárodným vývojom a udalosťami, ktoré v minulosti a súčasnosti autor skúmal a poskytol slovenskej verejnosti.

Valerián Bystrický

ANOTÁCIE, GLOSY

JIRÁSEK, J. MŮJ ZÁPISNÍK OD POČÁTKU SVĚTOVÉ VÁLKY R. 1914 A DOBA MÉHO ZAJETÍ V RUSKU A V SIBÍŘI. Červený Kostelec : Nakladatelství Pavel Mervart, 2009, 237 s.

Spomienky priamych účastníkov na rôzne dejinné zlomy patria medzi významné pramene historického poznania, aj keď ide o subjektívne hodnotenie prežitých udalostí. Spomienky Josefa Jiráska, rodáka z českej dediny Brzice k takým rozhodne patria, keďže ide o priameho účastníka bojov a zajatca v rôznych táboroch v Rusku počas prvej svetovej vojny. Do vlasti sa však už nikdy nevrátil, pretože zomrel na týfus v ruskom zajatí v tábore v Jekaterinoslave v júli 1917 vo veku 27 rokov. Jeho rodina však dostala denník, ktorý si viedol od vyhlásenia mobilizácie a narukovania až do konca a ktorý po jeho smrti uchovali jeho kamaráti a priviezli so sebou do Čiech.

Jozef Jirásek sa v rámci mobilizácie 27. júla 1914 prihlásil k svojmu 18. pešiemu pluku v Hradci Králové a už 8. augusta odišiel na ruský front. Po krátkom čase bol zranený počas bojov pri Komarówe a spolu s ďalšími ranenými sa dostal v meste Lubaczów do zajatia. Jeho dojmy z prvých dní v novej životnej situácii najviac charakterizoval hlad a šíriace sa choroby. Po čase sa to zlepšilo a 18. septembra sa spolu s ostatnými zajatcami vydal na cestu do Ruska. Po viacerých zastávkach a dlhej ceste sa 7. novembra 1914 dostal do mesta Kozelsk, kde boli zajatci ubytovaní vo veľmi jednoduchých podmienkach a kde nemali nič na práci. Mali však prístup na trh, a tak sa dostali do kontaktu so životom v ruskom meste. Josef si hlavne povšimol a fascinoval ho veľký neporiadok, ktorý vládol na trhovisku. Prvá zima v zajatí bola pre neho

veľmi dlhá, obzvlášť smutné boli Vianoce ďaleko od domova. V apríli 1915 bol spolu s ďalšími presunutý do Kurskej gubernie k Dimitrijevovu, kde boli nasadení na poľné práce. Zajatci tu boli okrádani na jedle, práca bola namáhavá, ale náš autor mal šťastie a dostal za povinnosť zásobovanie a rozdeľovanie potravín, a tak sa zajatcom začalo vodiť lepšie. Neskôr mal na starosti aj zásobovanie panskej kuchyne mäsom, a tak jedlom vypomáhal aj svojim druhom v zajatí. Po odchode panstva ich však správca začal znova okrádať, a tak sa to skončilo štrajkom nespokojných zajatcov. Josef sa za to dostal do ruského väzenia, z ktorého mu na slobodu pomohol Čech, ktorý tu pracoval v pivovare. Po jeho oslobodení bol spolu s inými českými zajatcami odoslaný do mesta Dmitrijevo a neskôr do Charkova na Ukrajine. Tu ich najskôr ubytovali v továrni a neskôr v národnom divadle. Strava a podmienky života tu boli veľmi zlé. Chodilo sem miestne obyvateľstvo, ktoré si najímalo zajatcov na rôzne práce. Josef sa však dobrovoľne nechal v novembri 1915 premiestniť a dostal sa s transportom na Sibír do Sedmipalatinska. V tom čase mal veľké zdravotné problémy a bol viackrát operovaný. Medzi zajatcami sa rozšíril tiež týfus a podľa autora naň za 4 mesiace zomrelo 1 100 zajatcov zo 6 000. Mnohí tu tiež počas zimy dostali omrzliny kvôli nedostatočnému obutiu a oblečeniu. O zajatcov sa však postaral rakúsky Červený kríž, ktorý sem vyslal komisiu a v apríli 1916 im poslal oblečenie, obuv i prikrývky. Postaral sa tiež o ich premiestnenie do lepších podmienok. Náš autor sa dostal do mesta Jekaterinoslav, kde bol zamestnaný spolu s ostatnými zajatcami v železiarňach. Práca tu bola obzvlášť ťažká, stávali sa tu úrazy na následky ktorých niektorí aj zomreli. Josef si tiež poznamenal, že strava a aj zaobchádzanie boli čím ďalej tým horšie, zajatcov trestali aj častým bitím, nedostali sa do mesta a mali zlé ubytovanie.

V zajatí prežil aj vypuknutie revolúcie

v Rusku, ktorá zajatcom priniesla nádej na skorý odchod domov. Na jar 1917 však medzi nimi vypukla epidémia cholery a týfusu. Josef sa nakazil týfusom a nakoniec mu v júli 1917 aj podľahol. Jeho túžba vrátiť sa domov sa tak nikdy nesplnila, jeho myšlienky sa však k dnešnému čitateľovi dostali prostredníctvom jeho denníka. Posledné zápisy v jeho denníku sú z marca 1917 a vyjadruje tu obavy z toho, či sa domov ešte vôbec niekedy vráti. To, ako ťažko prežíval život v zajatí a túžbu po návrate domov je veľmi pekne vidieť v piesni *Vzpomínka ze zajetí*, ktorú zložil a ktorú si zapísal do svojho denníka. Vyjadruje tu túžbu po domove, spomienky na najbližších, ako aj na tých, ktorí v zajatí zahynuli a už nikdy sa domov nevrátia.

Poznámky autora denníka vydavateľa doplnili množstvom vysvetľujúcich poznámok, ako aj reprodukciami dobových fotografií autora denníka a života zajatcov v Rusku.

J. Zaťková

KUTÍLKOVÁ, D. VOJENSKÉ ODÍVÁNÍ OD TRICETILETÉ VÁLKY DO POČÁTKU 20. STOLETÍ. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 2008, 303 s.

Autorkou anotovanej publikácie je historička Dagmar Kutílková, ktorá v rokoch 1990 až 2003 pôsobila v Historickom ústave Armády Českej republiky. Na odbornej príprave sprievodného obrazového materiálu v knihe sa však podieľala aj Marie Mžyková. Autorka, respektíve autorky si za cieľ svojho spracovania vybrali zaujímavú a pomerne málo reflektovanú tému, preto treba ich iniciatívu vnímať pozitívne. Práca je navyše vytlačená na kvalitnom papieri a aj inak remeselne dobre pripravená. V rovnakom pomere je zastúpená textová a obrazová časť, reprezentovaná najmä reprodukciami dobových malieb s odborným popisom a taktiež doplnujúcimi kresbami.

Publikácia je určená čo najširšej verejnosti, čomu zodpovedá aj jej populárno-náučný štýl. Práca je rozdelená do desiatich kapitol. Popri úvodnej, všeobecnej kapitole sa autorky postupne zamerali na vývin vojenského odievania od tridsaťročnej vojny do začiatku 20. storočia. Pri tvorbe textu skombinovali časové a tematické hľadisko. V každej kapitole preto čitateľ nájde aj základnú charakteristiku konkrétneho obdobia. Ďalej je tu zastúpený aj stručný popis hlavných európskych armád s uvedením panovníkov, ktorí sa výraznou mierou podieľali na tvorbe vojenských dejín a neraz aj vojenského odievania nielen v Európe, ale aj v Spojených štátoch amerických a informatívne aj v iných, napríklad exotických krajinách. Tému odievania teda autorky prinášajú v pomerne širších súvislostiach. Interpretujú ju najmä prostredníctvom rozdielov v rovnošate jednotlivých európskych armádach a prostredníctvom vývoja jednotlivých súčastí rovnošaty. Kniha je preto zaujímavá aj z hľadiska vojenskej terminológie a etymológie. Napríklad havelok (vojenský plášť bez rukávov nosený s pelerínou), ktorý bol obľúbený v období neskorého empíru a romantizmu po napoleonských vojnách dostal svoje pomenovanie po britskom generálovi Henrym Havelockovi. Alebo napríklad názov britskej pletenej kukly (po anglicky balaclava) bol odvodený od miesta bojov v období krymskej vojny. Je však na druhej strane otázne, či názov dobového typu vojenskej prilby (šišak) súvisí s jej tvarom, ako to autorky uvádzajú. Okrem nosnej témy majú v knihe priestor aj ďalšie s ňou spojené momenty. Je to napríklad problematika úpravy vlasov a fúzov, vzťah rovnošaty a výstroja, hodnostné označenie, prilba, interakcia rovnošaty a civilného odevu atď. Rekapitulujúc to, čo sme uviedli, môžeme povedať, že práca napriek niektorým nepresnostiam môže výborne slúžiť ako základný prehľad k danej téme.

P. Chorvát

BOSWORTH, R.J.B. (ed.) *THE OXFORD HANDBOOK OF FASCISM*. Oxford : Oxford University Press, 2009. 626 s.

Fašizmu, respektíve výskumu fašizmu, bolo dodnes venovaných mnoho odborných i publicistických prác. Jeho výskum však dodnes neprestal a odborníci stále prichádzajú s novými názormi na to, ako fašizmus vznikol, kde hľadať jeho korene, ako sa v jednotlivých krajinách prejavoval, ale i čo vlastne fašizmus je, ktoré politické hnutia môžeme za fašistické považovať a ktoré už nie. Zosumarizovať túto problematiku sa pokúsil autorský kolektív pod vedením historika R.J.B. Boswortha, ktorý sa dlhodobo venuje problematike fašizmu a medzivojnového Talianska a je autorom niekoľkých vedeckých monografií.

Po úvodnom poďakovaní nasleduje zoznam autorov knihy (dovedna, vrátane zostavovateľa, ich je 31), v ktorom je každý autor aj samostatne predstavený. Nasleduje úvod, v ktorom sa R.J.B. Bosworth zamýšľa nad tým, či bol naozaj fašizmus v druhej svetovej vojne zničený úplne a či neexistuje nebezpečenstvo jeho návratu v nejakej inej podobe a pod iným názvom aj dnes. Vysvetľuje dôvody vzniku a opodstatnenie tejto monografie a v krátkosti zdôvodňuje aj výber autorov a obhajuje štruktúru monografie, akú zvolili.

Monografia je rozdelená do 5 veľkých celkov, ktoré sú potom ďalej rozčlenené na menšie kapitoly napísané zvlášť jednotlivými autormi. V prvom celku, *Ideas and formative experience*, rozoberajú štyria autori (Kevin Passmore, Alan Kramer, Richard Bessel a Glenda Sluga) myšlienky, predstavy, názory a myšlienkové hnutia, ktoré prispeli k vytvoreniu fašizmu. Autori zhodne tvrdia, že proto-fašistické tendencie je možné sledovať v takmer všetkých európskych krajinách už pred prvou svetovou vojnou. Druhá a tretia kapitola sa venujú vplyvu prvej svetovej vojny na formovanie generácie zasiahnutej vojnou a zároveň jej

dopad na neskorší nástup fašistických hnutí. Glenda Sluga sa v štvrtej kapitole venuje vývoju tesne po prvej svetovej vojne, teda perióde, v ktorej Európa prešla od vojny k mieru a v ktorej zároveň s tým vznikol fašizmus.

Druhá časť monografie, *The first fascist nation*, síce nie je rozsahom najväčšou, no je bezpochyby kľúčovou časťou práce. Deväť historikov (Mimmo Franzinelli, Guido Bonsaver, Roger Absalom, Philip Morgan, J.F. Pollard, Patrizia Dogliani, Perry Willson, Mauro Canali, Davide Rodogno a samotný zostavovateľ R.J.B. Bosworth) sa v nej venuje prakticky všetkým aspektom fungovania medzivojnového Talianska a Talianom, „prvému fašistickému národu“. Jednotlivé kapitoly prejdú od fenoménu squadristu, cez vytvorenie a centralizáciu fašistickej kultúry, cenzúru, antisemitizmus, politiku fašistov na vidieku, fašistickú propagandu, organizáciu mládeže, postavenie žien až po korporativizmus a ekonomickú politiku talianskych fašistov. V kapitole *Fascism and Catholicism* sa J.F. Pollard zaoberá vzťahom Pia XI. a Mussoliniho, podpisom *Conciliazione* v roku 1929, ale i vzťahmi medzi Vatikánom a Rímom, Vatikánom a Berlínom a postojom katolíckej cirkvi a pápežstva ku genocíde Židov. Zaujímavá je kapitola *Fascism and War* od Davida Rodogna, v ktorej popisuje a vysvetľuje modifikácie talianskeho fašistického režimu počas vojny a vzťah fašizmu a vojny ako takej. Autor neostal len pri druhej svetovej vojne a pozornosť venuje už talianskej agresii do Etiópie a jej vplyvu na vývoj Mussoliniho režimu. V záverečnej kapitole *Dictators strong or weak? The model of Benito Mussolini* sa R.J.B. Bosworth zaoberá niekoľkými diktátormi a porovnáva ich s Benitom Mussolinim.

V tretej časti monografie, *The Nazi Comparison*, sa traja autori (Gustavo Corni, Robert S.C. Gordon a H. James Burgwyn) snažia porovnať taliansky fašizmus s nemeckým nacizmom. Tvrdia, že aj keď

je medzi týmito dvoma režimami zásadný rozdiel, oba majú rovnaký pôvod. Robert S.C. Gordon sa v svojej kapitole venuje hlavne rasizmu a holokaustu v oboch krajinách. V poradí v celkovo sedemnásť kapitole zas H. James Burgwyn popisuje bilaterálne vzťahy Talianska a Nemecka v medzivojnovom období a hľadá základy a pôvod Mussoliniho i Hitlerovej zahraničnej politiky.

Ako hovorí samotný názov štvrtej časti knihy *Others*, tá sa venuje „ďalším“ fašistickým režimom v Európe a Japonsku. V tejto najrozsiahlejšej časti knihy 11 autorov (Roger D. Markwick, Mary Vincent, Mark Pittaway, Radu Ioanid, Marko Attila Hoare, Corinna Peniston-Bird, Bob Moore, Bruno De Wever, Martin Pugh, Joan Tumblety a Rikki Kersten) popisuje vznik a vývoj fašistických hnutí v Španielsku, Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii, Rakúsku, Holandsku, Belgicku, Veľkej Británii, Francúzsku a Japonsku. Pri niektorých krajinách (menovite napríklad pri Maďarsku a krajinách bývalej Juhoslávie) autori spomínajú aj fašistické tendencie v niektorých súčasných hnutiach. V prvej kapitole tejto časti (celkovo kapitole osemnásť) hľadá Roger D. Markwick podobnosti medzi fašizmom a Stalinovým režimom. Porovnáva pritom všetky aspekty fungovania oboch systémov: kultúru, propagandu, postavenie žien, ideológie, represálie, ekonomické teórie, kult osobnosti, diktatúru, štát, masovú mobilizáciu i správanie sa režimov počas vojny. Snaží sa tiež nájsť odpoveď na otázku, či fašizmus vznikol ako reakcia na bolševizmus.

Posledné tri kapitoly poslednej časti monografie, *Reflections and Legacies*, sa venujú neo-fašizmu, kolektívnej pamäti vo vzťahu k fašizmu v Nemecku a Taliansku. Autormi týchto troch kapitol sú Robert O. Paxton, Nathan Stoltzfus spolu s R.J.B. Bosforthom a Anna Cento Bull. Robert O. Paxton v celkovo dvadsiatej deviatej kapitole upozorňuje na to, že sme podľa neho

o fašizme ako takom síce možno počuli naposledy, ale žiaľ len o slove, nie o tom, čo predstavuje. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sú publikácie o fašizme a jeho serióznym odborným výskum neustále aktuálne a dôležité.

Kniha *The Oxford Handbook of Fascism* je dôležitým príspevkom pre výskum fašizmu. Zároveň môže slúžiť ako podrobný úvod do problematiky pre bádateľov, ktorí sa hlbšiemu výskumu fašizmu chcú venovať. Za každou kapitolou je zoznam základných publikácií viazucich sa k problematike, o ktorej daná kapitola pojednáva.

J. Drábik

ROUBÍČKOVÁ, Eva. *TEREZÍNSKÝ DENÍK 1941 – 1945. SVĚDECTVÍ O ŽIVOTĚ A SMRTI V TEREZÍNSKÉM GHETTU.* Praha : P3K, 2009, 181 s.

Po rozhodnutí Reinharda Heydricha 10. októbra 1941 o sústredovaní Židov z Protektorátu Čechy a Morava pred deportáciou do koncentračných táborov v zberných zariadeniach, bolo z Terezína vysťahované civilné obyvateľstvo a celé mesto bolo uspôsobené na židovské geto.

Do konca vojny prešlo zberným táborom 155 000 ľudí, z čoho približne polovicu predstavovali českí Židia, ku ktorým postupne pribúdali nemeckí a rakúski, väčšinou presahujúci 65 rokov, nositelia vojenských vyznamenaní z I. svetovej vojny, politici, vedci, inteligencia s významným medzinárodným kreditom, neskôr Židia z Holandska a Dánska a v záverečnom období vojny Židia zo Slovenska (1 400) a Maďarska (1 000).

Česká Nemka židovského pôvodu znamenala vo svojom denníku tesnopisom v sudetskej nemčine udalosti a ich prežívanie, ktoré sa odohrali v terezínskom gete, respektíve v protektorátnych Čechách, od decembra 1941 do mája 1945. Nemecké

vydanie denníka, ktoré predstihlo české o dva roky, líči udalosti už od januára 1941. Preklad denníka, ktorý pripravila spolu s manželom až v 60. rokoch, slúžil dlhé roky na bádateľské účely. Stručne podané udalosti pred transportom do Terezína a tiež to, čo sa odohralo po vojne, vychádzajú z dodatočných osobných výpovedí Evy Roubíčkovéj. Záznamy denníka sú v redakcii českého vydania doplnené poznámkami znalcov historických faktov a dobových reálií – Vojtěcha Blodiga a Ondřeja Klípu.

Čitateľ môže sledovať každodennú snahu mladého dievčaťa, jeho blízkych i anonymnejších ľudí o zmiernenie vypätých podmienok v tábore, príchody nových obyvateľov, neustále prehliadky, registrácie, presuny, zmeny v organizácii, okolnosti popravy v počiatočnom období, zmenu taktiky táborového vedenia, štruktúru tábora, jednotlivé vlny transportov do miest konečného riešenia, vzťahy táborov, väzenie v Malej pevnosti, jednotlivé činnosti, správanie rôznych sociálnych skupín, neustále sa striedajúce pocity nádeje a vytriezvení, kontakty s okolitým svetom a jeho postoje. Napriek zapájaniu sa do všetkých činností, vyplneniu celého dňa prácou (vedúca izby, zapisovateľka pri evidenciách, čistenie zemiakov, výdaj stravy, pranie prádla pre mužov, namáhavá práca v skleníku, na poli, pri chove hydiny a dobytky, učenie angličtiny, účasť na prednáškach a pod.) a mnohokrát úspešnej snahe nebyť sama so svojimi myšlienkami, sa Eva neubránila strachu, hladu, špine, zime, nedostatku vody, rôznym chorobám. V úsilí o prispôbenie sa podmienkam, sa v jej zápiskoch objavujú však aj výrazy šťastná, blažená, izba bola krásna, četníci sú slušní, som opäť doma a pod. Jej matke, vykonávajúcej vyčerpávajúcu prácu v nemocnici, sa to už však darilo oveľa menej.

S príchodom novointernovaných vždy nastúpil príznak transportu, a to s otázkou, či bude pracovný, alebo „obyčajný“. Najväčším deportačným príznakom bol

weisung (zvláštne nariadenie), príkaz nemeckých úradov a komandatúry. Na rozdiel od bežného zaradenia do transportu, nebolo možné sa proti nemu odvolať. Osoby, ktoré sa dostali do väzenia, obdržali väčšinou pri prepustení weisung. Takmer vo všetkých prípadoch znamenal pokyn na popravu okamžite po dorazení transportu na miesto určenia. Strach z jeho neodvratnosti prežívala aj Eva, ktorá sa dostala na mesiac do väzenia za prenášanie potravín.

Keďže kasárenské objekty nepostačovali neustálemu prílivu transportovaných, mnohí bývali v provizórnych drevených domoch, ktoré stavali tiež pre potreby dielní. V obdobiach veľkých transportov nastával ťažko opísateľný chaos, ľudia boli ubytovávaní na povalách, v kazematách starého opevnenia (Terezín bol pôvodne vybudovaný ako pevnostné mesto bastiónového typu), v kôlnach na dvoroch domov a keď bol príliv nezvládnuteľný, nasledovali transporty z Terezína na východ, od októbra 1942 smerovali takmer všetky transporty do Auschwitzu II – Birkenau. V samotnom krematóriu ghetta, postavenom tiež v roku 1942, bolo spolopených 30 000 obetí.

Svoje miesto v denníku majú aj niektorí členovia Ältestenratu, najvyššieho orgánu židovskej samosprávy, ktorá bola v skutočnosti nemeckým výkonným orgánom. Keďže bola zostavená zo zástupcov rôznych jazykových a politických skupín, každá z nich sa snažila udržať a presadiť čo najväčší počet svojich príslušníkov. Židovská samospráva sídlila v Magdeburských kasárňach, ich obyvatelia mali lepšie ubytovacie a stravovacie podmienky, často aj zvláštne prídely.

Na jednej strane sú v denníku opísané rôzne formy správania, ktoré ľudia využívali v boji o fyzické prežitie (krádeže, klamstvá, šmelinárstvo, podrazy, udavačstvo) a na druhej vystupujú autorkine naličhavé otázky: „*Podari sa nám ešte niekedy včleniť sa do normálneho života? Budeme ešte niekedy normálnymi, slušnými ľuďmi?*

Nebudú z nás všetkých zločinci, až odtiaľto vyjdeme?“

Ako nezlomný príklad ľudskej spolupatričnosti figuruje v denniku „árijský“ železničiar Karel Košvanec, ktorý Evu a mnohých ďalších počas celej jej terezínskej internácie odvážne a obetavo podporoval. Mal predovšetkým kľúčové postavenie v organizácii ilegálneho pašovania potravín do geta a častokrát nasadzoval vlastný život.

Za jednu z typických skutočností táborového života označila autorka veľké rozdiely: *„Časť ľudí má komfortné izby, manželia sú spolu, celkom prepychové zariadenie, a časť je namačkaná v izbách s množstvom ploštíc. Niektorí ľudia ani nevedia čo robiť s jedlom, ktoré majú, a na druhej strane sa príšerne šíri tuberkulóza, mäknutie kostí a anémia pre nedostatok potravín.“*

V zápiskoch od februára do začiatku septembra 1943 cítiť záblesky optimizmu, vrátane plánov do budúcnosti, keďže v histórii terezínskeho geta išlo o najdlhšie obdobie bez transportov. Súčasne však preventívnym opatrením SS na očakávanú reakciu na povstanie vo varšavskom gete boli veľké zmeny v táborovej organizácii, sprísnenie režimu a väznenie. Väčšina členov táborovej stráže bola deportovaná v septembri do Osvienčimu.

Správy o zmenách situácie na frontoch a bojiskách 2. svetovej vojny vnášali nádej a eufóriu do táborového života. Zvyšujúca sa pozornosť svetovej verejnosti vyvolaná informáciami o masových deportáciách si vynútila návštevu Medzinárodného výboru Červeného kríža v Terezíne. Dlhá plánovaná inšpekcia bola propagandisticky zneužitá na vytvorenie falošného obrazu o spôsobe riešenia židovskej otázky. V Terezíne boli zriadené obchody, kaviareň, trasa inšpekčnej komisie bola starostlivo naplánovaná, podobne všetky činnosti a prípadné odpovede s vyhrázaním sa trestu smrti. Delegácia sa v obidvoch prípadoch (jún 1944, apríl 1945) nechala oklamať

a situáciu zhodnotila pozitívne.

Blížiaci sa koniec vojny viedol nacistov k rozhodnutiu zlikvidovať terezínske geto. V priebehu jedného mesiaca (od konca septembra do konca októbra 1944) bolo v 11 transportoch z Terezína odvečených vyše 18 000 väzňov, z ktorých väčšina zahynula. Najviac informovaní ľudia boli ihneď po príchode posielaní do plynových komôr. Na rozdiel od predchádzajúcich transportov, v rámci tohto nebol možný pre jednotlivcov žiadny odklad ani odvolanie. Boli to posledné transporty z Terezína a takmer celý tábor bol likvidovaný. Hoci sa Eva ocitla medzi zostávajúcou časťou ľudí pracujúcich v táborovom hospodárstve, do transportu sa hlásila dobrovoľne, keďže neodvolateľný odchod sa vzťahoval na všetkých jej blízkych, vrátane rodičov. Vtedy na tri mesiace prerušila písanie svojho denníka, v Terezíne zostala síce nažive, ale sama, úplne zlomená a apatická. V januári 1945 so zápiskami do denníka síce pokračovala, ale už to bola len samotná registrácia udalostí posledných dní. Už nebolo pre ňu nič mimoriadne dôležité, osobné, aby to mohla zveriť len stránkam denníka. Poslední Nemci opustili Terezín 5. mája a vtedy Karel Košvanec odviezol Evu z tábora. Keďže dostala týfus, nechala sa odviezť naspäť do tábora, po šiestich týždňoch karantény bola prepustená a ako jednu z mála zachovalých vecí si pri nemocničnom lôžku našla svoj kompletný denník.

Zápisky Denníka Evy Roubíčkovej sú nielen obrazom štvorročného individuálneho osudu, ale aj cenným autentickým dokumentom vojnovnej nacistickej mašinérie s konkrétnym riešením židovskej otázky. Skutočnosť, že ide o veľmi citlivú tému, pričom autorka sa v zápiskoch zmieňuje o mnohých blízkych a známych osobách, vysvetľuje, prečo sa české vydanie dostalo k čitateľovi až po 11 rokoch po americkom vydaní.

B. Šed'ová

BENEŠ, Jiří. *V NĚMECKÉM ZAJETÍ.*
Praha : Knižnice SEB č. 38, 2010, 303 s.

Obdobie rokov 1939 – 1945 bolo jedným z najtragickejších období nielen v dejinách českého a slovenského národa, ale aj v dejinách ďalších národov, v neposlednom rade aj nemeckého. Stratili sme samostatnosť, český národ bol v tých rokoch opäť pozbavený slobody a demokracie, mnohí Česi prišli o svojich rodinných príslušníkov, priateľov a známych. Veľa ich prešlo otrockou prácou v Nemecku, koncentračnými tábormi a skončili svoj život na poľných táboroch.

Presvedčivým autentickým svedectvom o tomto smutnom čase je kniha Jiřího Beneša, synovca prezidenta Edvarda Beneša. Autor ju napísal veľmi rýchlo a vydal ešte v roku 1945, aby podal svedectvo a aby sa aj sám vysporiadal so svojimi tragickými zážitkami z viacerých koncentračných táborov. Aj keď je spis plodom pomerne krátkeho povojnového obdobia iba niekoľkých mesiacov, nič to neuberá na jeho vypovedacej a až dokumentárnej hodnote. Svedčí o tom aj skutočnosť, že kniha bola využitá aj pri Norimberskom procese s nacistickými vojnovými zločincami. Beneš bol synom najstaršieho prezidentovho brata Václava Beneša a pred vojnou pracoval ako novinár. Gestapo ho zatklo – podobne ako ďalších 11 členov rodiny prezidenta – už v roku 1940; štyria z nich zahynuli. Po prvom zatknutí vypočúvali Beneša v Petschkovom paláci a na Pankráci, pričom sa gestapáci zaujímali hlavne o pôsobenie prezidenta Beneša, ktorý, ako je známe, bol jedným z prvých a aj jedným z najrozhodnejších odporcov Adolfa Hitlera. Druhýkrát Beneša zatkli v roku 1943 a vtedy sa záujem vyšetrovateľov sústredil už na druhý československý odboj a na činnosť E. Beneša v exilovej vláde v Londýne. Jiří Beneš prešiel niekoľkými koncentračnými tábormi, vojnu sa mu však podarilo prežiť a v roku 1945 sa vrátil do Prahy. V povoj-

nových rokoch pracoval ako úradník v poľstovni, ale po februári 1948 ho z práce prepustili.

Kniha „*V německém zajetí*“ vyšla v rokoch 1945 – 1947 trikrát. Po februári 1948 ju však komunisti skonfiškovali a zabavené exempláre dali zošrotovať. Benešov spis prináša mnohé informácie nielen o nacistických vyhladzovacích táboroch v Osvienčime, Dachau a Buchenwalde, ale predovšetkým o tábore Dora, kde sa vyrábali tajné nemecké zbrane „V1“ a „V2“. Beneš mal vo svojej funkcii pisára možnosť oboznámiť sa s podobou a organizáciou tábora. Zachytil vo svojej práci nielen plán tábora Dora, ale aj nákresy a popis vyrábaných „záračných zbraní“, ktoré mali Hitlerovi v hodine dvanástej zabezpečiť víťazstvo vo vojne. Benešovi sa systematicky zbieraný materiál napriek obrovským problémom s dopravou a rôznym nebezpečenstvám už koncom vojny podarilo dopraviť do Prahy a potom použiť pri písaní knihy.

Tábor Dora bol pôvodne pridružený k veľkému koncentračnému táboru Buchenwald a Nemci ho založili po spojeneckom bombardovaní továrne na výrobu okřídlených striel v Peenemünde v roku 1943. Pri výstavbe závodu Nemci využili aj tunely vykopané Wehrmachtom v kopci Kohnstein pri Nordhausene, určené pôvodne ako sklady pohonných hmôt. Práve tam vybudovali skrytú podzemnú továreň, chránenú pred leteckými útokmi. Väzni pôvodne pracovali, bývali a spali len pod zemou. Práca bola veľmi ťažká a nedostatočná strava spolu s teplotami len okolo nula stupňov Celzia spôsobovali, že tam vydržali maximálne 6 – 8 týždňov a potom zomierali. Postupom času sa výroba rozširovala, väzni pribúdali a museli sa stavať pre nich aj vonkajšie baráky. V tom čase bol tábor Dora premenovaný na Mittelbau. Pracovalo v ňom súčasne až 10 000 mužov a za krátke dva mesiace sa tam vyrobilo až 6 000 striel typu V1 a V2. Strely vyrábala pätina najzdatnejších zajatcov, ostatné štyri

pätiny väzňov zabezpečovali chod tábora a kopali ďalšie chodby. V kopci bolo až 15 kilometrov chodieb, dve hlavné vodorovné chodby mali každá dĺžku 1,8 km.

Kniha vyšla v období, keď sa množia rôzne materiály, články, knihy, rozhlasové a televízne relácie i hrané filmy, ktoré sa zaoberajú povojnovými udalosťami v Československu a predstavujú ich svojim čitateľom, poslucháčom a divákom značne skreslene, jednostranne a bez potrebných súvislostí so zameraním sa len na výčiny časti Čechov a Slovákov pri odsunoch Nemcov a Maďarov z československého územia. Pritom aj podľa slov českého prezidenta Václava Klauša súčet všetkých povojnových neobjasnených činov sa svojím rozsahom zďaleka nemôže vyrovnáť tomu, čo sa udialo počas vojny v nemeckých koncentračných táborech, vo väzniaciach, na bojiskách alebo na okupovaných územiach. Aj to akoby potvrdzovalo slová prezidenta E. Beneša, ktorý na prvej schôdzi Zväzu oslobodených politických väzňov a pozostalých 14. decembra 1945 varoval pred tým, že príde doba, keď sa budú vojnové zločiny zamlčovať a prekrúcať a ich páchatelia obvinia svoje obete, aby sa sami zo svojich činov očistili. Smutnou súvislosťou je aj udalosť z roku 2010, keď sa počítačoví hackeri nabúrili do internetových stránok dvoch koncentračných táborov a zoznamy obetí nahradili heslami ako „Hnedá je krásna“ alebo „My sa vrátíme“... Okrem iného poškodili vtedy aj internetovú stránku tábora Dora - Mittelbau. Internetová stránka tábora má adresu: <http://www.buchenwald.de/index.php?p=144>.

F. Vrábek

SALLAI, Gergely. „*A HATÁR MEGINDUL... A CSEHSZLOVÁKIAI KISEBB-SÉG ÉS MAGYARORSZÁG KAPCSOLATAI AZ 1938–1939. ÉVI ÁLLAMHATÁR-VÁLTOZÁSOK TÜKRÉBEN.* („**Hranica sa pohne...**“ **Vzťahy menšiny v Československu a Maďarsku v zrkadle zmien štátnych hraníc v rokoch 1938–1939.**) Pozsony : Kalligram 2009, 294 s. Realizované s finančnou podporou ministerstva kultúry SR – program Kultúra národnostných menšín.

G. Sallai (1974) je absolventom Katolíckej univerzity Petra Pázmána v Pilišskej Čabe, ktorú ukončil v roku 2000; zaoberá sa československo-maďarskými politickými, diplomatickými a spoločenskými vzťahmi. Vydal množstvo štúdií a článkov, publikuje v periodikách *Századok*, *Regio*, *Limes*. V roku 2002 mu v Budapešti vyšla monografia *Az első bécsi döntés* (Prvá Viedenská arbitráž).

Sallaiova kniha má štyri časti: 1/Akýsi úvod, ktorý je podľa neho kritickým rozborom československej, českej, slovenskej a aj maďarskej historiografie 2/Pokus o rozbor postavenia maďarskej menšiny v Československu pod názvom Maďarská menšina v Československu v meniacom sa „priestore strednej Európy“, 3/Oživenie možnosti územnej revízie v dôsledku mníchovskej krízy v roku 1938 a 4/Maďari, ktorí sa vrátili – spoločenské a politické dôsledky územnej revízie. Publikáciu dopĺňajú dodatky, kde sú uvedené jednak odkazy na pramene a literatúru a jednak vysvetlivky.

Najdôležitejšou časťou anotovanej publikácie, ktorá aj názorne dokladá spôsob myslenia autora a jeho uchopenie témy, je úvod, ktorý sa zaoberá postojmi slovenskej historiografie k udalostiam v rokoch 1938 – 1939 a jej „kritickým“ hodnotením. To hodnotenie je v skutočnosti veľmi zjednodušené, nivelizujúce a málo presné. V tejto časti svojej monografie sa Sallai najprv

zameral na štatistické údaje a hoci dobre vie, že exaktné a všeobecne prijateľné čísla nie sú k dispozícii, pretože ak považuje československé štatistiky zo sčítania ľudu za nespoľahlivé, treba zdôrazniť, že málo spoľahlivé sú aj štatistiky uhorské z roku 1910 a z nášho pohľadu nimi možno dokumentovať nanajvýš tak úspešne pokračujúcu maďarizáciu nemaďarského obyvateľstva Uhorska. Tá však ani podľa tohto autora neexistovala, a preto ju kladie do úvodzoviek. Napriek tomu maďarskí autori zásadne vychádzajú z údajov uvedeného uhorského sčítania, ktoré považujú za presné a spoľahlivé. Preto aj Sallai vychádza, že v Československu bolo takmer milión Maďarov (s. 9).

Podľa Sallai slovenská „veda“ (úvodzovky použil Sallai) nepristupuje k hodnoteniu udalostí v rokoch 1938 – 1939 objektívne. Tak, ako to povedal Jozef Tiso vo svojom rozhlasovom prejave 2. novembra 1938, tak sa v podstate na to podľa autora pozerajú aj slovenskí historici, ktorí nestrpia žiadne odporovanie, odsudzujú celý rad udalostí a povojnové zneuznanie Viedenskej arbitráže samo sebou vítajú ako nastolenie spravodlivosti (ako príklad uvádza všeobecne uznávaného renomovaného historika Ľubomíra Liptáka).

Slovenský režim národnosocialistického razenia plánovite manipuloval s maďarskou otázkou, tvrdí ďalej Sallai, a tak sa k popieraniu Viedenskej arbitráže okrem historiografie pripojila aj propagandistická literatúra a tlač. „Veda“ a propaganda v tejto otázke dosť splyvali, zdôrazňuje opäť pôvodca recenzovanej knihy. Ako príklad jeho vlastnej objektívnosti možno uviesť, že cituje napríklad dobové maďarské odsúdenie Branislava Varsika, ktorý sa vraj pustil na dobrodružné cesty, a tie ho ďaleko odvedli od vedeckého dokazovania a argumentácie. Varsik si vraj zvolil radšej metódu propagandistického pamfletu a autor tým myslí jeho knihu *Národnostná hranica slovensko-maďarská v*

ostatných dvoch storočiach (1940). Sallai pokračuje ďalej v „hodnotení“ historickej literatúry témy nasledovne. V 60. rokoch nastalo čiastočné politické a ideologické zmiernenie a aj slovenská historiografia si mohla vymieňať názory aj na otázky, ktoré boli predtým tabu. Ale v podstate to boli len nacionalistické prístupy zahalené do pláštika marxistickej ideológie. Išlo o práce, ktoré mali slúžiť dokazovaniu viny Maďarov na základe svojvoľného výberu faktov a údajov, a teda predstavujú prístup, ktorý v mnohých prípadoch úplne postrádal národnú sebakritiku. Aj historici si osvojili predstavy československej štátnej politiky, ktorej prvým hľadiskom bolo údajne dokazovanie viny „juhoslovenských“ Maďarov. Tento prístup sa vo svojej jednostrannej forme nadhlo – čiastočne až do našich dní – zakonzervoval, domnieva sa autor knihy a do národného krídla slovenskej historiografie zaraďuje na jednu úroveň ako Milana Ďuricu, tak aj Ladislava Deáka (s. 10).

Sallai nešetří výčitkami ani na adresu niektorých maďarských historikov. Tvrdí, že vraj maďarská historiografia sa v 60. rokoch vyznačovala prehnanou sebakritikou, zameriavala sa na politické udalosti a na prehrešky z maďarskej strany a neraz preberala slovenské, údajne nacionalistické hľadiská. Potom Sallai vymenúva celý rad autorov, ale ani najmenej medzi nimi nerozlišuje, a tak sa mu k Lórántovi Tilkovszkému dostáva na jednu úroveň napríklad aj Károly Vigh, známy svojimi extrémnymi názormi.

Keďže sa autor čuduje, že slovenská a česká historiografia nie je schopná adaptovať sa na nové, moderné, odstupňované či „odtiekované“ prístupy tak, ako to robia maďarskí historici, ktorí sú podľa neho oveľa ďalej a aj vyššie, stačí jeho údiv v publikácii, na ktorú prispeli aj slovenskí daňoví poplatníci, dokumentovať nasledovným tvrdením: Česi a Slováci stále zotrvávajú na starých postojoch a nie sú schopní pochopiť, že Mníchov nebola

zrada a Československo nebolo obeťou. Veď Viedenskou arbitrážou sa dosiahla len etnická hranica, opakuje na viacerých miestach svojho spisu (s. 17). V Sallaiovej knihe sa čitateľ dozvie len veľmi málo o skutočných cieľoch maďarskej medzivojnovej politiky a zlé československo-maďarské vzťahy autor odôvodňuje tým, že k tomu prispela jednak československá zahraničná politika a jednak správanie sa Československa k jeho menšinám, hoci je to skôr naopak, a neustále napätie medzi Prahou a Budapešťou vyvolávali revizionistické snahy a vskutku neobhájiteľná národnostná politika voči Slovákom, ale aj Nemcom v potrianonskom Maďarsku. Protislovenský ráz horthyovského režimu sa Sallai snaží maskovať vetou, známou zo zápisníc s odsunutými Čechmi a Slovákmi: *Násilie proti mne a mojej rodine nebolo spáchané*, hoci len o pár riadkov vyššie je často aj zmienka o tom, že museli svoje majetky, úrodu, hospodárske zvieratá a rôzne veci zo zariadenia domácnosti predávať pod cenu a tí, ktorí sa proti tomu postavili a svoje majetky si bránili, boli patrične pacifikovaní pažbami pušiek. Jeho popisovanie udalostí na okupovanom slovenskom území ako takmer idylické je celkom neadekvátne a úplne tendenčné (s. 208-210). Napríklad aj krvavé Vianoce v Šuranoch v roku 1938 opisuje slovami Lujzy Esterházy tak, že sa dav po omši obrátil proti žandárom (s. 211). Ostatne, mnohé naznačuje aj to, že zatiaľ čo často píše o meste Pozsony, názov Bratislava dáva do úvodzoviek (s. 239).

F. Vrábek

NĚMEČEK, J. SOUMRAK A ÚSVIT ČESKOSLOVENSKÉ DIPLOMACIE. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady. Praha : NAKLADATELSTVÍ ACADEMIE PRAHA : Středisko společných činností AV ČR 2008, 640 s.

Predovšetkým fakty a nový uhol pohľadu na československú diplomaciu, to je označenie rozsiahlej publikácie historika PhDr. Jana Němečka, DrSc. Hoci sa česká historiografia venovala vo veľkej miere tragickému obdobiu Československa po 15. marci 1939, osudy československej diplomacie zostávali témami čiastkových štúdií a ojedinelých knižných prác. Táto kniha je – podľa úvodných slov autora – zavŕšením veľkého súboru publikácií a štúdií, ktoré Jan Němeček na túto tému pripravil sám či v spolupráci so svojim kolegom a priateľom prof. JUDr. Janom Kuklíkom, DrSc. v priebehu minulých pätnástich rokov. Taktiež je výsledkom dlhoročnej edičnej práce v tejto oblasti s účasťou jeho kolegov a priateľov archivárov PhDr. Heleny Nováčkovej a prom. historika Ivana Šťovíčka, CSc. Čitatelia majú takto konečne príležitosť v ucelenom prehľade zoznámiť sa s dramatickými osudmi našich diplomatov, a to i po roku 1945, porovnať ich s oficiálnymi správami o činnosti našich zastupiteľstiev vo svete a potom si prípadne odpovedať na stále sa vracajúcu otázku, čo bolo v tej dobe (a čo môže byť aj dnes) hrdinstvom.

Publikácia spracúva tému, ktorá vyzerá na prvý pohľad skôr ako okrajová, ale v skutočnosti predstavuje jednu z najdramatickejších a najzaujímavejších kapitol novodobej československej histórie, a to dejiny československej diplomacie po 15. marci 1939, keď boli po vzniku Protektorátu Čechy a Morava a Slovenskej republiky likvidované skoro všetky československé zastupiteľstvá v zahraničí a zároveň začala exilová vláda rozvíjať diplomatickú činnosť v novej situácii. Autor na základe dôklad-

ného štúdia archívnych materiálov sleduje podrobne vývoj v mnohých krajinách, rekonštruje jednotlivé prípady a vykresľuje celý rad pohnutých ľudských osudov.

Autor je zástupca riaditeľky HÚ AV ČR. Vydal známe diela: *Cesta k dekretům a odsunu Němců* (2002) a *Od spojeneckví k roztržce* (2003), ďalej 22 publikácií – zahraničný odboj, diplomacia, okupácia, spoluautor ďalších 4 publikácií, napr. *Proti Benešovi* (2004).

Po klasickom úvode nasleduje marec 1939, znamenajúci okupáciu českých krajín, zánik ČSR, vznik Protektorátu Čiech a Moravy, vznik Slovenského štátu (od 21. 7. 1939 Slovenská republika) a zánik československej zahraničnej služby. Anomáliou pritom je, že vyslancom protektorátu v Nemecku sa stal bývalý minister zahraničných vecí Druhej Československej republiky František Chvalkovský. Časťou 1. kapitoly je prezident Edvard Beneš a začiatok československého odboja.

Najrozsiahlejšia je druhá kapitola, popisujúca československé diplomatické úrady na štyroch kontinentoch, ktoré boli zriadené v jednotlivých krajinách. V Európe to boli: Veľká Británia a jej domíniá (Južná Afrika, Austrália a Nový Zéland, Kanada) ako aj Írsko, India a Singapur. Ďalej to bolo Francúzsko (v ktorom je opísaný vznik Československého národného výboru), Sovietsky zväz, Nemecko, Spoločnosť národov a Švajčiarsko, Taliansko a Vatikán, Krajiny Beneluxu (Holandsko, Belgicko, Luxembursko), Poľsko, Pobaltsko (Estónsko, Litva, Lotyšsko), Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Juhoslávia, Grécko, Albánsko, Severské krajiny (Švédsko, Nórsko, Fínsko), Španielsko a Portugalsko a napokon Turecko. Nasleduje Severná Amerika (Spojené štáty americké), Južná a Stredná Amerika (Argentína, Bolívia, Brazília, Dominikánska republika, Ekvádor, Haiti, Čile, Kolumbia, Mexiko, Panama, Paraguaj, Peru, Uruguaj, Venezuela). Po nich nasleduje Ázia: Japonsko, Čína, Blízky

a Stredný východ (Irán, Palestína, Libanon a Sýria) a Afrika (Egypt a Habeš).

Po nich prichádza vznik československého exilového štátneho zriadenia (ktorým boli Československý národný výbor v Paríži, ...) a československá diplomacia.

Samostatnú či lepšie povedané osobitnú časť tvorí vznik diplomacie Slovenského štátu (správne Slovenskej republiky).

Poslednou piatou kapitolou je činnosť povojnovej vyšetrovacej komisie ministerstva zahraničných vecí na objasnenie udalostí okolo 15. marca 1939.

A napokon je to záver, po ktorom nasleduje poznámka k prameňom.

Dielo dopĺňa 6 príloh s 3 tabuľkami, ktorými sú prehľady zastupiteľských úradov v Európe k 15.3.1939, československých zastupiteľských úradov v Ázii, Afrike, Austrálii a na americkom kontinente v roku 1939 s uvedením štátu, miesta a druhu zastupiteľského úradu, titulárom s jeho nástupom do úradu a poznámkou. Ďalšími prílohami sú organizácia ministerstva zahraničných vecí (Londýn, 2. apríla 1942), pamätný spis V. Slávika, právny rozbor povojnovej vyšetrovacej komisie, rokovací poriadok zvláštnej komisie koordinačného výboru, zásady pre rozhodovanie zvláštnej očistnej komisie.

Nasleduje zoznam prameňov a literatúry (archívy, tlač, pamäti, literatúra) a menný register.

Z počtu 33 vyslanectiev, 20 generálnych konzulátov a 20 konzulátov bolo likvidovaných (odovzdaných Nemcom) 51, 19 úradov zostalo pôsobiť v plnom a 3 v obmedzenom rozsahu až do konca druhej svetovej vojny. Vyšetrovacia komisia Ministerstva zahraničných vecí Československej republiky uznala 10 prednostov úradov vinných, časť bola odovzdaná disciplinárnej komisii s odporúčaním na konkrétne opatrenia (nevysielat' do cudziny, ponechať vo funkcii iba ak sa osvedčí, nepoužívať na zodpovedných miestach) a 21 uznala ako nevinných.

Na obale i obálke knihy sú fotografie A. Hitlera pri podpise výnosu o zriadení Protektorátu Čechy a Morava 16. marca 1939. Knihu dopĺňa 24 dobových fotografií a dokumentov.

Rozsiahlu časť tvoria poznámky pod čiarou. Na vnútornej strane obalu vpredu je záverečná strana výnosu o zriadení protektorátu s podpismi Adolfa Hitlera (führera a ríšskeho kancelára), Wilhelma Fricka (ríšskeho ministra vnútra), Joachima von Ribbentropa (ministra zahraničia) a Hansa Lammersa (vedúceho ríšskej kancelárie). Po obsahu sú uvedené Služobné prisahy diplomatov, vrátane Sľubu a Osvedčenia vernosti Slovenskému štátu).

Toto rozsiahle dielo, čerpajúce z množstva prameňov a literatúry, dáva možnosť nahliadnuť do zákulisia diplomacie.

E. Jančo

KAŠŠÁK, Peter – HRODEGH, Marián. *KONEČNÁ ZASTÁVKA: SLOVENSKO! LETECKÉ AKTIVITY A OSUDY POSÁDOK 15. USAAF ZOSTRELENÝCH NAD ÚZEMÍM SLOVENSKA V ROKOCH 1944 – 1945.* B. m. v. : Klub priateľov vojenskej histórie Slovenska, 2007, 288 s.

Za socializmu sa o tom verejne nesmeli hovoriť ani písať, a tak bola téma známou iba z rozprávania miestnych obyvateľov, zberateľov historických artefaktov a leteckých nadšencov z daných lokalít. Po roku 1989 sa však situácia zmenila.

Reč je o zhavarovaných bombardéroch a stíhacích lietadlách americkej armády – 15. United States Army Air Force, ktorej bojové zväzy prelietali ponad územie Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 s cieľom bombardovať rafinérie, priemyselné komplexy a dôležité železničné uzly na vtedajšom území Nemeckej ríše. Zo svojich základní v južnom Taliansku preleteli zväzy Jadranské more, sformovali sa do bojových

formácií a so svojim ozbrojeným sprievodom leteli ďalej k cieľu. Ešte pred zhodením „nákladu“ však na bombardovacie zväzy útočili chorvátski, maďarskí, slovenskí a nemeckí stíhači. Nad cieľovým miestom zas útočilo protiletadlové delostrelectvo. Že americké letecké jednotky počas týchto útokov utrpeli straty, je každému jasné.

Trojica autorov a leteckých nadšencov v zložení – Peter Kaššák, Marián Hrodegh a Boris Súdny (pričom posledný menovaný nakoniec odstúpil od autorstva), v roku 2007 uviedla na knižný trh po desiatich rokoch vlastného výskumu publikáciu venujúcu sa práve problematike zhavarovaných bombardérov americkej 15. leteckej armády z obdobia druhej svetovej vojny na území dnešného Slovenska. Autori nahodili latku dosť vysoko a po nakontaktovaní sa na bývalých letcov, prípadne ich rodinných príslušníkov, a po rozsiahlom archívnom výskume v priestore „stredovýchodnej“ Európy v spolupráci s lokálnymi historikmi a leteckými nadšencami tak vzniklo dielo, ktoré nemá na Slovensku obdoby. Zaujímavosťou je, že pre autorov je história a záujem o ňu len koníčkom.

V rozsahu 20 kapitol vymedzených obdobím jún 1944 až marec 1945 autori v chronologickom slede opisujú príbehy a osudy posádok bombardérov, ktorých stroje zhavarovali na území Slovenska počas rôznych bombardovacích náletov na ciele v ríši a protektoráte. Texty sú doplnené výstižnými citátmi samotných pilotov alebo svedkov tých udalostí v rámci obyvateľov obcí, pri ktorých lietadlá zhavarovali. Nechýbajú mapky a taktiež ani bohatá fotodokumentácia, ktorá robí knihu veľmi príťažlivou či už ide o fotografie letcov, miest havárií alebo historických dokumentov.

V prvej kapitole je v stručnosti opísaná história 15. USAAF od zriadenia základní v severnej Afrike až po premiestnenie na talianske základne, odkiaľ štartovali bombardéry až do skončenia vojny. Je tu

tiež pojednanie o organizácii, používaných typoch lietadiel, hlavných veliteľoch a stavoch mužstva v priebehu vojny. Koniec kapitoly prináša sumarizáciu ohľadne strát na životoch, strojoch a výpočet škôd, ktoré 15. letecká armáda spôsobila nepriateľovi počas druhej svetovej vojny.

Druhá kapitola prináša prehľad protiletadlovej obrany tvorenej stíhacím letectvom a protiletadlovým delostrelectvom v priestore dnešného Rakúska, Maďarska, Česka, Slovenska a Poľska, cez ktoré museli bombardéry pri ceste na cieľ preletieť. Kapitola okrem prehľadu organizácie stíhacieho letectva a protiletadlového delostrelectva brániaceho vzdušný priestor ponúka aj zoznam typov strojov a jednotlivej výzbroje, ktoré boli nasadené proti útočiacim bombardovacím zväzom.

Tretou kapitolou sa začína gro celej publikácie – chronologický prehľad zhavarováných amerických bombardérov zatiaľ len v čase od júna 1944 do októbra 1944, pričom tento časový úsek je opísaný v celkovo deviatich kapitolách. Každá kapitola je ešte vnútorne členená na dátumy podľa toho, kedy sa uskutočnil daný nálet. Po krátkom exkurze, zameranom na vzlet bojových formácií a priblíženie cieľa bombardérov, nasledujú jednotlivé havárie strojov v chronologickom poradí. Nechýbajú presné zoznamy posádok, doslova na minútu presne datované udalosti priebehu pádu a následne príbehy letcov po dopade na zem. V prípade úmrtí členov posádok autori zapracovali do textu povojnové dátumy exhumácií a prevozov na vojenské cintoríny v západnej Európe a USA.

Dvanástou kapitolou sa zdanlivo pretfha časovo plynulá línia, keď nasleduje text venovaný Slovenskému národnému povstaniu a predovšetkým letisku Tri Duby. Autori tu sledujú osudy zajatých letcov, ktorí sa za pomoci partizánov a slovenského obyvateľstva po úniku zo zajateckého tábora v Grinave dostávajú do Banskej Bystrice, kde sú následne z letiska Tri Duby evaku-

ovaní na juhotalianske základne. V rámci tejto kapitoly sa čitateľ dozvie aj o osude spojeneckých spravodajských skupín OSS a SOE, ktorých predstavitelia mali za úlohu sledovať priebeh povstania, no nakoniec boli zajatí a popravení.

Trinásta a štrnásť kapitola opäť nadväzujú na pretrhnutú časovú líniu a približujú udalosti od októbra 1944 do konca decembra 1944, keď boli bombardované náhradné ciele na Slovensku a v Maďarsku, pričom aj tieto útoky sa vyznačovali haváriami.

Pätnásť kapitola sa venuje nemeckým zajateckým táborom pre spojeneckých letcov. Autori tu sledujú situovanie táborov, väzenské budovy, ich funkcie a každodenný život v takýchto zariadeniach.

Šestnásť kapitola v stručnosti pojednáva o zhavarováných lietadlách britskej RAF na Slovensku, pričom je tiež priblížená organizácia jednotiek a krátka história pôsobenia spoločne s americkými jednotkami z juhotalianskych základní v časovom rozmedzí september až december 1944.

Sedemnásť kapitola sa venuje leteckej havárii z roku 1945, keď bol na Slovensku zajatý americký letec s doposiaľ najvyššou vojenskou hodnosťou – major Muskus.

Osemnásť kapitola s príznačným názvom *Na lazoch a u partizánov* nadväzuje na skôr spomenuté letecké havárie z predchádzajúcich kapitol, avšak len v tom prípade, ak sa daný letec zachránil pobytom u miestneho slovenského obyvateľstva. Sú tu vlastne opísané osudy letcov, ktorí sa skrývali za pomoci partizánov alebo miestneho obyvateľstva na kopaniciach a lazoch až do oslobodenia ruskou armádou. Čitateľ musí veľmi pozorne čítať, aby mu táto kapitola neunikla, pretože až tu končia niektoré príbehy z predchádzajúcich strán obdobia júna až decembra 1944.

Devätnásť kapitola v podstate končí hlavnú chronológiu diela; sú tu opísané posledné havárie z februára a marca 1945, pričom cieľmi náletov vtedy boli rafinérie a železničné zhrmaždiská na juhozápade

Slovenska, predovšetkým Komárno a Nové Zámky.

Posledná dvadsiata kapitola je už len slovo na záver. Autori sú si vedomí, že okrem amerických lietadiel havarovali na Slovensku i lietadlá sovietske, rumunské, nemecké a slovenské, čo môže byť predmetom ďalšieho historického výskumu. Kniha končí rozsiahlou prílohou, v ktorej sú okrem početných fotografií a grafik lietadiel i menné zoznamy letcov, lietadiel a chronologicky zoradené havárie.

Nedostatkov je málo, a týkajú sa prevažne vecí technického charakteru – neúplné znenie poznámok pod čiarou pri citovaní prameňov alebo tiež nepresné popisky pri niektorých fotografiách. Celkovo je však dielo obrovským prínosom hlavne pre poznanie „nepoznanej histórie“ a tiež lokálnych dejín západného a juhozápadného Slovenska; publikácia by preto nemala chýbať v každej mestskej knižnici, či už na Považí alebo inde. O tom, že kniha má čo povedať širokým vrstvám obyvateľstva, svedčí i fakt, že ku dnešnému dňu je titul už kompletne vypredaný a je veľmi problematické sa k nemu dostať

J. Kallo

VANĚK, Oldřich – MORAVČÍKOVÁ, Lenka. *PREŽILI SME HOLOKAUST*. Oblastný výbor Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Liptovskom Mikuláši, 2011, 45 s. (2,30 AA)

Drobná brožúra z klávesnice známeho vojenského historika doc. PhDr. O. Vaňeka, CSc., a mladej archivárky Mgr. Lenky Moravčíkovej je prierezom – nie síce vyčerpávacím, ale významným – najzložitejšej a najsmutnejšej kapitoly dejín vojnového Slovenska. V štyroch kapitolách prináša pohľad na osudy židovskej komunity v Liptovskom Mikuláši, spomienky niekoľkých preživších židovských chlapcov, vzťah Liptovského Mikuláša k historickým

súvislostiam útekov z vyhladzovacieho tábora Osvienčim a prehľad obetí holokaustu v Liptovskom Mikuláši.

V čase, keď sa opätovne vo veľkom začína diskutovať o niektorých otázkach Slovenského štátu, stelesnených najnovšie v snahe niektorých tiežhistorikov obhájiť odhalenie busty Ferdinanda Ďurčanského ako jedného z reprezentantov protizidovskej orientácie, je každý takýto počin prínajmenšom vítaný.

Publikácia prináša v prvej kapitole (ktorá je pravdepodobne zostručnenou diplomovou prácou) stručný pohľad na konštituovanie židovskej komunity v meste od roku 1720. Nasledujú prvé protizidovské opatrenia v meste od jesene 1938 – pokus o vystaňovanie Židov z mesta do Košíc, ich vylúčenie z verejného života, vznik pracovného tábora v Liptovskom Mikuláši ako náhrady za vojenskú službu, ktorú nemohli z rasových dôvodov vykonávať, dopad Salzburských rokovaní a Židovského kódexu na zhoršenie židovského postavenia, vyčistiť Hlinkovej gardy a arizáciu židovských podnikov. Z lokálneho hľadiska je významné, že sú uvádzané miestne údaje, mená, úrady a firmy, čo približuje a konkretizuje problematiku hlavne mladšej generácii, ktorá najčastejšie pristupuje k všeobecným údajom bez väčšieho záujmu. Samostatné pasusy sú venované deportáciám a ich prejavom v meste, ako aj SNP a nasledujúcemu teroru, organizovanému predovšetkým nemeckými bezpečnostnými službami a na prvom mieste ružomerskou úradovňou Sonderkommando 7a. Záver kapitoly je venovaný pomoci slovenského obyvateľstva Židom a mikulášskym občanom, vyznamenaným najvyšším izraelským ocenením „Spravodlivý medzi národmi“.

Druhá kapitola je venovaná spomienkam troch židovských chlapcov – A. Shimrona z Izraela, P. Villanyiho z Kanady a P. Staraka z USA, ktorí vyrastali v Liptovskom Mikuláši a v slovenských horách sa zachránili pred holokaustom. Okrem spôsobov,

ako ich rodiny unikali pre deportáciami, si najviac vybavujú útek pred nemeckým terorom, skrývanie v jaskyniach, hlad a smrť, ktoré ich prenasledovali, a pochopiteľne, šťastie, ktoré prišlo s oslobodením Liptova a ich definitívnou záchranou.

V tretej kapitole je zhrnutý vzťah Liptovského Mikuláša k útekom z Osvienčimu, ukrývanie známej dvojice utečencov Vrba a Wetzlera v tomto meste, ale sú tu aj ďalšie údaje o utečencoch z Osvienčimu, Slovákovi Rosinovi a Poliakovi Mordowiczovi, ktorí utiekli mesiac po Vrbovi a Wetzlerovi. Aj tí sa objavili v meste a po spojení všetkých štyroch písomne spracovali pre Vatikán svoje poznatky o vyvražďovaní Židov – neskôr sa stali aj podkladom pre tzv. Osvienčimské protokoly.

Záver brožúry tvorí zoznam obetí holokaustu v Liptovskom Mikuláši. Je na škodu veci, že neobsahuje aspoň približné samostatné zhrnutie počtov deportovaných Slovenským štátom a nemeckými okupantmi, čo by isto posilnilo výpovednú silu údajov.

Napriek stručnej forme a jednoznačne lokálnemu zameraniu je publikácia prínosom jednak pre širšie poznanie jednej dejinnej kapitoly, ale predovšetkým ukážkou, ako by mala vyzerat' práca regionálnych historikov. Náklad 300 kusov umožňuje, aby bola k dispozícii všetkým školám v mikulášskom okrese ako významná pomôcka a aby ju od SZPB dostali aj knižnice.

Stanislav V. Chytka

PEJČOCH, I. HRDINOVÉ ŽELEZNÉ OPONY. Úteky do svodného sveta s pomocí neobyklých technických prostriedkú v letech 1949 – 1989, Cheb : Nakladatelství letecké literatury SVĚT KRÍDEL, 2008, 192 s.

Roky 1948 – 1989 sú medzníkmi, keď bola medzi našou krajinou s Rakúskom a NSR spustená imaginárna železná opo-

na, ktorá nebola dlhých 40 rokov iba virtuálnym termínom, ale stala sa skutočnou hradbou proti slobodnému svetu. Aktéri útekov tvoria významnú, hoci menej známú kapitolu tretieho odboja a predstavujú hrdinstvo, ktoré tvorí i titul tejto knihy.

V diele je stručne opísaná ochrana štátnej hranice v rokoch 1948 – 1989, presnejšie vývoj a organizácia Pohraničnej stráže, teda hlavného protivníka, ktorý stál proti utečencom. Národné zhromaždenie ČSR prijalo zákony č. 231/1948 Zb. zo dňa 2.10.1948 na ochranu ľudovodemokratickej republiky, v ktorom podľa § 40 neoprávnené opustenie územia republiky a neuposlušnosť výzvy na návrat bolo trestným činom a č. 69/1951 Zb. zo dňa 11. júla 1951 o ochrane štátnych hraníc (podľa sovietskeho vzoru). Jednotlivé úniky sú zoradené pre prehľadnosť do 6 základných oblastí či kapitol, v ktorých sú chronologicky zostavené jednotlivé prípady.

Úteky v obrnených vozidlách sa realizovali: tank Stuart M5A, obrnený automobil Studebaker, kolopásový obrnený transporér „Tank slobody“, obrnené sťahovacie auto, protiletadlový dvojkanón PV3S „jašterička“, obrnený autožeriav, OT-65, skonštruovaný automobilový tank.

Ďalšími pozemnými dopravnými prostriedkami boli vozidlo Wehrmachtu Kdf „vodník“, T-111, Vlak slobody na trati Cheb – Aš – Selb.

V oblasti *traktoristi na ceste za slobodou* sú uvedené prípady troch traktoristov, osobný automobil Praga proti zátarasám, americký Jeep, pásový traktor, skriňová PV3S, na koňoch, saniach, po drôtoch vysokého napätia, na rebríkoch.

Medzi kuriózne patria úteky neznámych odvážlivcov na lyžiach z lietadla, chodúľoch, či potápači ako „Kráľ Dunaja“, vlastnoručne vyrobené skafandre.

Úlety vzduchom na 3 lietadlách Dakota C-47A, vlastnoručne vyrobených lietadlách, vírniku, lietadle Z-37 „Čmeliak“, balónmi, rogalami.

Úteky cudzích štátnych príslušníkov automobilmi, vlakmi či pokus o prechod opačným smerom tvoria poslednú časť, keď 26 občanov NDR, Poľska či Maďarska, ktorí sa chceli dostať do NSR či Rakúska.

V diele sú opísané iba tie úteky, ktoré sa podarilo archívnym výskumom zdokumentovať a spracovať. Hľadanie aktérov či svedkov je zdĺhavé, veľmi ťažké je i pátranie v archívoch, lebo o mnohých útekoch existuje len málo indícií, v iných sa dokumentácia nezachovala a v minulosti v často podľahla skartácii.

Bol to paradox doby! Ľudská fantázia a vynaliezavosť sú nekonečné. V diele je uvedených 36 prípadov pokusov o prekonanie hranice s počtom 377 osôb (resp. 142), z ktorých sa vrátilo 135, čo sa nechtiac ocitli vo vlaku a lietadlách. Z počtu 36 prípadov bolo úspešných 29 s počtom 142 osôb, neúspešných 7 prípadov so 17 osobami, z ktorých zahynulo pri pokuse o prechod 5 osôb (rôzne havárie či zastrelenie).

Iné pramene (A. Jílková, T. Jílek a kol.: *Železná opona*, BASET 2006) uvádzajú, že o život prišlo 654 príslušníkov ZNB a PS, ich vinou 186 civilov. Zahynulo 350 utečencov, bolo vynesených 250 rozsudkov smrti (spolu teda zahynulo 1 440 osôb).

Autor mal, alebo nadobudol čierno-biele videnie, keď po opísaní hrdinských činov prekročenia hraníc sa ironizujúcim spôsobom vyjadruje o bývalom politickom zriadení – z historika sa stal politológ či priamo ironizujúci politik. Hrdinovia sú uvedení plnými menami, príslušníci PS väčšinou iniciálkami. Kriedový papier a množstvo fotografií, väčšinou z Múzea polície a rodinných archívov, dáva dielu výbornú formu.

PhDr. Ivo Pejčoch (* 1962) je český historik. Na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity vyštudoval české dejiny. Od roku 1990 pôsobí ako šéfredaktor historického mesačníka *Historie a plastikové modelářství*. Od roku 2007 je vedeckým pracovníkom Vojenského historického ústavu v Pra-

he. Napísal desiatky kníh literatúry faktu, zaoberajúcich sa predovšetkým vojenskou technikou. Okrem iného prispieva aj do časopisu *Historie a vojenství*. Medzi najznámejšie diela patria: *Nemečtí korzáři* (2005), *Miniponorky – osamělí lovci* (2006), *Tanky Praga* (2007), *Hrdinové železné opony* (2008) a *Armády českých politiků: české polovojenské jednotky 1918 – 1945* (2009), *Gloster gladiator* (2008), *Útěky za železnou oponu* (2009).

L. Jančo

KRONIKA

VEDECKÁ KONFERENCIA JUH SLOVENSKA PO VIEDENSKEJ ARBITRÁŽI 1938 – 1945

Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, bezprostredne nadväzujúca na mníchovský diktát, a následné roky patria k najtragickejšim úsekom českých a slovenských dejín. Týmto aktom, podobne ako predtým nadiktovaný rozhodnutím veľmocí v Mníchove sa od Československa odčlenilo značné územie južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, spolu so stotisícimi slovenského a rusínskeho obyvateľstva. Podľa československých prameňov znamenalo viedenské rozhodnutie ministrov zahraničných vecí Ribbentropa a Ciana naklonených viac požiadavkám horthyovského Maďarska, veľmi citelné poškodenie Československa a jeho politických, hospodárskych a národných záujmov a prinieslo ďalšie oslabenie republiky, ktorá sa zmenila na zmračený štátny útvar neschopný vojenskej obrany. Stratili sme 10 390 kilometrov štvorcových teritória a podľa sčítania ľudu z roku 1930 tam žilo vtedy spolu 853 670 osôb, z toho 503 980 obyvateľov maďarskej národnosti, 272 145 Slovákov a Čechov, 8 947 Nemcov atď. Ako vidieť, heslá o „samourčení“ a oprave potrianonských hraníc na základe etnického princípu boli len kamuflážou a pod nadvládu horthyovského fašistického režimu sa dostali aj státisíce nemaďarských obyvateľov, ktorí boli vystavení najtvrdšiemu národnostnému a sociálnemu útlaku. Viedenský výrok znamenal aj ťažké straty v ekonomickej oblasti, narušenie hospodársky kompaktných území a prerušenie cestných aj železničných komunikácií. Pre mnohých československých občanov tento neblahý verdikt znamenal stratu majetku, ponížovanie, fyzické trýznenie a pre mnohých aj stratu života. Najznámejší prípad je z obce Gbelce pri Štúrove, kde prišli o život štyria bývalí ruskí legionári: Škvora, Mencla a Potměšila zastrelili a Mornsteina, ako veliteľa Sedliackej jazdy, ktorá sa podieľala aj na ochrane hraníc v rámci Stráže na obranu štátu (SOŠ), vojaci maďarskej okupačnej armády po predchádzajúcom fyzickom mučení obesili na dvore miestnej školy.

Toto obdobie patrí k najmenej prebádaným úsekom našich dejín, veď do roku 1989 sa o tých tragických udalostiach mohlo hovoriť len veľmi zjednodušene a jednostranne, aby sa nenarušovali princípy „proletárskeho internacionalizmu“. Najčastejšie sa spomínali len spory maďarskej a československej buržoázie a ich spoločná snaha utláčať pracujúcich z oboch národov. Až po zmene režimu začali slovenskí historici venovať zvýšenú pozornosť aj Viedenskej arbitráži a bádanie o nej sa mohlo uskutočňovať v slobodnejšej atmosfére ako v predchádzajúcich rokoch. Jedným z významných výsledkov výskumu bolo vydanie trojzväzkového diela Ladislava Deáka pod názvom *Viedenská arbitráž, Dokumenty I– III*, kde sú publikované základné materiály z uvedeného obdobia, týkajúce sa diplomatickej prípravy, ale aj reálneho dopadu arbitráže na každodenný život a osudy obyvateľstva okupovaného územia. Práve výpovede očitých svedkov, priamych účastníkov vtedajších udalostí a aj ich obetí názorne ukazujú, akému prenasledovaniu boli vtedy vystavení Česi, Slováci, Rusíni, Židia a príslušníci iných národností a v neposlednom rade aj mnohí Maďari a Nemci, ktorí sa predtým k Československu správali lojálne. A zato si podľa horthyovských politikov predsa „zaslúžili“ aj patričný trest. Treba opakovane pripomenúť,

že maďarský režim sa s výsledkami prvej svetovej vojny a s mierovou zmluvou v Trianone zo 4. júna 1920 nikdy nezmieril a jeho snahou od samého začiatku bola nielen revízia zmluvy, ale obnovenie celého predvojnového Uhorska, bez ohľadu na práva ostatných národov a národností žijúcich v uvedenej oblasti.

Na úseku historického výskumu udalostí v rokoch 1938 – 1945 je toho ešte veľa potrebné vykonať, preto treba oceniť iniciatívu slovenského Ústavu pamäti národa (ÚPN), ktorý v dňoch 22. – 23. marca 2011 usporiadal v Šuranoch dvojdňovú medzinárodnú konferenciu historikov na tému *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*. Na podujatí sa zúčastnili vedci z Veľkej Británie, Českej republiky, Ukrajiny i z Maďarska a, samozrejme, aj mnohí slovenskí znalci uvedeného obdobia. Na stretnutí si v rámci diskusií účastníci vymenili aj svoje názory na sporné problémy. Aj debaty v jednotlivých diskusných blokoch a v kuloároch počas prestávok znovu potvrdili potrebu výmeny názorov, lebo ako je známe, inak sa na tieto udalosti pozerajú maďarskí a inak českí a slovenskí historici. A dokonca aj v jednotlivých národnostných táboroch nie sú stanoviská a posudzovanie tohto obdobia rovnaké, naopak, často sú také rozdielne, že len ťažko možno aj v budúcnosti očakávať nejaký jednotný postoj historikov.

Konferencia sa tešila aj mimoriadnemu záujmu širšej verejnosti, obyvateľov Šurian a aj okolia, lebo práve táto oblasť, kde žila prevažne slovenská populácia, bola po Viedenskej arbitráži vystavená silnému útlaku a na Vianoce 1938 tu došlo po bohoslužbách aj k strelbe do protestujúcich slovenských veriacich zhromaždených pred katolíckym chrámom, následkom čoho bolo viacero ľudí zranených a jedna sedemnášťročná dievčina na následky strelného poranenia aj zomrela. Pritom nešlo o žiadnu „vzburu“, ani o útok na predstaviteľov maďarskej moci, ako to podávala maďarská propaganda. Slováci, predovšetkým študenti a ostatná mládež, len spievali slovenské piesne a dožadovali sa svojich národnostných práv, čo sa však považovalo za „vzburu“.

Referujúci a diskutujúci – okrem iného aj niektorí žijúci pamätníci oných udalostí – rozobrali jednotlivé aspekty arbitráže – politické, vojenské, hospodárske i kultúrne. Odznali viaceré veľmi zaujímavé príspevky od syntetizujúcich až po detailnejšie zamerané na jednotlivé problémy, alebo mikroregióny (Šurany, Komjatice, novozámocký, lučenský, trnavský, alebo levický okres). Veľmi podnetné boli referáty Martina Hetényiho (Univerzita Konštantína Filozofa Nitra) o zmenách v živote obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia, Jevgen Rogovj z Charkovskej národnej univerzity rozobral postavenie slovenského obyvateľstva na území južného Slovenska, Michal Pehr z Masarykovho ústavu a Archívu Akadémie vied ČR predniesol referát o ohlase Viedenskej arbitráže v českej tlači a Viliam Jablonický sa zaoberal represiami voči nemaďarskému obyvateľstvu na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Budapeštiansky historik István Janek (Historický ústav Maďarskej akadémie vied) predniesol príspevok na tému o maďarských revizionistických snahách voči Slovensku v rokoch 1938–1940 a Andras Becker z Univerzity v Southamptone poslucháčov oboznámil s britskými pohľadmi na 1. Viedenskú arbitráž a so zmenami jej hodnotenia v britskej zahraničnej politike. Martin Lacko (ÚPN) referoval o „malej“ vojne a jej ohlase v slovenskej spoločnosti a jeden z hlavných organizátorov celej konferencie Ján Mitáč (ÚPN) prítomných oboznámil s krvavým incidentom v Šuranoch na Vianoce 1938 tak, ako si spomienky naň zachovali miestni pamätníci.

Dva referáty – príspevok Františka Budu z Tvrdošoviec na tému *Osudy Židov z Tvrdošoviec a okolia po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku* a prednáška Martiny Fiamovej z ÚPN na tému *Úteky židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu* sa týkali aj

osudov Židov. Napríklad v Štátnom archíve Bratislava – pobočka v Šali sa z toho obdobia vo fonde Hlavnoslúžnovský úrad II. (1938 – 1944) zachovali mnohé zaujímavé dokumenty o osudoch Židov v Šalianskom okrese, ktoré ešte historické bádanie len veľmi málo preskúmalo a vytlačilo. Aj na tomto úseku čaká bádateľov špecializujúcich sa na uvedený úsek našich dejín, respektíve dejiny židovského obyvateľstva ešte mnoho práce.

Mimoriadne podnetnými boli referáty, ktoré odzneli v rámci bloku *Hospodárske dopady Viedenskej arbitráže*. Celkový prehľad o obrovskom poškodení hospodárstva Slovenska podal Miroslav Sabol (Historický ústav Slovenskej akadémie vied). Ľudovít Hallon z tej istej inštitúcie sa zaoberal zmenami v peňažníctve a bankovom sektore a Peter Mičko (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici) referoval o následkoch Viedenskej arbitráže na činnosť Továrne na papier, ú. s. Slavošovce.

Na konferencii odzneli aj dva príspevky týkajúce sa situácie na Podkarpatskej Rusi, s ktorými prítomných oboznámili Igor Šnicer z Užhorodskej národnej univerzity a Tetjana Serhijenko z tej istej univerzity. Možno teda povedať, že dvojdná konferencia sa pokúsila komplexne zachytiť udalosti a procesy na celom území, ktorého sa Viedenská arbitráž dotýkala a to ako na južnom Slovensku, tak aj na Podkarpatskej Rusi.

Všetky vystúpenia domácich aj zahraničných historikov prispeli k lepšiemu poznaniu vtedajších udalostí. Išlo vôbec o prvú konferenciu, ktorá sa v takomto rozsahu a s takouto šírkou záberu zaoberala Viedenskou arbitrážou. Referáty z podujatia uverejní ÚPN v zborníku, ktorý sa stane nevyhnutnou pomôckou a zdrojom poučenia o týchto tragických rokoch našich dejín pre špecialistov na dané obdobie ako aj pre záujemcov z radov širšej verejnosti.

F. Vrábel

UPOZORNENIE REDAKCIE

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

*Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkládanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu trvalého bydliska i pracoviska, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.*

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácií v iných časopisoch, ktoré sa pridávajú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref. 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref. 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)
šk. (ako škatuľa, nie krabica)
č. j. (s medzerou)
VHA Bratislava, f. ....; pozri tiež PEJS, O.: ...
Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

- najfrekventovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHA Bratislava, NA Praha, AM SNP B. Bystrica,

Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 21 04 Bratislava

tel: 02/48 207713

E-mail: redakciavh@gmail.com

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Martin KONEČNÝ, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra, č. 1, 080 01 Prešov

PhDr. Daniel HUPKO, Slovenské národné múzeum-Múzeum Červený Kameň, Hrad Červený Kameň, 900 89 Častá

Mgr. Mateusz GNIAZDOWSKI, PhD., Osrodek Studiów Wschodnich, Zespół Srodkowoeuropejski, Koszykowa 6a, 00 654 Warszawa, Poľská republika

PhDr. Helena PAŽUROVÁ, CSc., Trieda Hradca Králové, č. 8, Trieda Hradca Králové, č. 8, 974 04 Banská Bystrica

PhDr. Jan ŠTAIGL, CSc., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PhDr. Stanislav CHYTKA, Malé Tatry 21, 034 05 Ružomberok

PaedDr. Róbert LAMOŠ, Kriminologický ústav PZ, Sklabinská 1, 812 72 Bratislava

Mgr. Richard KISTER, Prievozská 35, 821 09 Bratislava

Plk. gšt. v.v. Dr. Jaroslav NIŽŇANSKÝ, PhD., Generálny štáb OS SR, Kutuzovova 8, 831 00 Bratislava

OBSAH

Štúdie

KONEČNÝ, Martin: Bitka pri Myriokefalone, 1176: posledná ofenzíva Manuela Komnéna.....	3
HUPKO, Daniel: Gróf Móric Pálfi. Vojensko-politický profil aristokrata.....	20
GNIAZDOWSKI, Mateusz: Poľsko a improvizované východiská vojensko-politickej stratégie Slovenska v roku 1939.....	33
PAŽUROVÁ, Helena: Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov Východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň. II. časť.....	55
ŠTAIGL, Jan: Spolupráca vojenských jednotiek ČSR, Poľska a ZSSR v akciách proti UPA na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947.....	72

Dokumenty a materiály

CHYTKA, Stanislav: Spravodajská činnosť ružomerskej siete Abwehru v severnom pohraničí Slovenska pred napadnutím Poľska.....	102
LAMOŠ, Róbert: Nemecké špeciálne operácie v Ardenách 1944.....	123
KISTER, Richard: Zbrojný priemysel na Slovensku v druhej polovici 50. rokov 20. storočia.....	138

Vojenská normotvorba

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Získavanie poznatkov a využívanie skúseností (Lessons Learned – LL) v OS SR.....	151
--	-----

Recenzie

GOLDSWORTHY, Adrián: Armáda starého Ríma. (T. Klokner).....	159
RYCHLÍK, Jan: Mezi Vídní a Cañihradem. (V. Dangl).....	162
NEPOKOJNÁ hranica. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie: Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937-1947, uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej. (I. Varšo).....	167
ŠMIGEL, Michal: UPA vo svetle slovenských a českých dokumentov (1945-1948). Kniha prvá: Rejdy UPA v dokumentoch vojenských a bezpečnostných štruktúr ČSR. (M. Symý).....	172
SORBY, Karol: Jún 1967. Šesť dní, ktoré zmenili Blízky východ. (V. Bystrický).....	175

Anotácie, glosy	178
------------------------------	-----

Kronika	194
----------------------	-----

INHALT

Studien

KONEČNÝ, Martin: Schlacht von Myriokephalon im Jahre 1176: die letzte offensive von Manuel Komnenos.....	3
HUPKO, Daniel: Graf Moritz Pálffy. Militärisch-politisches Profil eines Aristokraten.....	20
GNIAZDOWSKI, Mateusz: Polen und die improvisierten Grundlagen der militärisch-politischen Strategie der Slowakei im Jahre 1939.....	33
PAŽUROVÁ, Helena: Militärisch-partisanische Truppen gebildet aus den zugehörigen des ostslowakischen Armee. Brigade „Kriváň“	55
ŠTAIGL, Jan: Zusammenarbeit zwischen den Streitkräften der ČSR, Polens und der Sowjetunion in der Durchführung der Sicherheitsmassnahmen gegen die ukrainische aufständische Armee (UPA) in der Ostslowakei 1945 – 1947.....	72

Dokumente und Materialien

CHYTKA, Stanislav: Nachrichtendienst der Abwehrstelle in Ružomberok (Rosenberg) im nördlichen Grenzgebiet der Slowakei vor dem Angriff auf Polen.....	102
LAMOŠ, Róbert: Sonderoperationen der deutschen Kampfverbände in den Ardennen 1944.....	123
KISTER, Richard: Rüstungsindustrie in der Slowakei in der zweiten Hälfte der 1950er-Jahre.....	138

Militärische Standardisierung

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Kenntniserwerb und Ausnutzung von Erfahrungen (Lessons Learned - LL) in den slowakischen Streitkräften.....	151
---	-----

Recensionen	159
--------------------------	-----

Annotations, Glossen	178
-----------------------------------	-----

Chronic	194
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

KONEČNÝ, Martin: The Battle of Myriokephalon, 1176: The Last Offensive Campaign of Manuel Komnenos.....	3
HUPKO, Daniel: Earl Maurice Pálffy. A military-political profile of an aristocrat.....	20
GNIAZDOWSKI, Mateusz: Poland's place in the thinking of Slovakia's military-political strategy in 1939.....	33
PAŽUROVÁ, Helena: Military-partisan troops comprising of the members of East-Slovak Army. Kriváň-Brigade. 2nd Part.....	55
ŠTAIGL, Jan: Cooperation of the military units from Czechoslovakia, Poland and USSR in the actions against UPA in the Eastern Slovakia 1945 – 1947.....	72

Documents and Materials

CHYTKA, Stanislav: Abwehr in the northern frontier area of Slovakia before the invasion of Poland.....	102
LAMOŠ, Róbert: German special operations in Ardennes 1944.....	123
KISTETR, Richard: Military production in Slovakia in the second half of the 50's, 20 th century.....	138

Military norm-formation

NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Lessons learned and experience used in the Armed Forces of Slovakia.....	151
--	-----

Reviews	159
----------------------	-----

Annotations, Glosses	178
-----------------------------------	-----

Chronicle	194
------------------------	-----

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Vojenská história 2/2011

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
V spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: OPS

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v.v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 9.5.2011

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS - 5. KRZ Nemšová, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke: Súdobá kresba zobrazuje výcvik pechoty rak.-uhorskej armády v 2. pol. 19. storočia.